5

ชาดกมาลา.

มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ

291.32
ช
C.3

ชาดกมาลา

อาจารย์ศูรย์ ประพันธ์

BANGKOK, THAILAND

ศาสตราจารย์ จ. ส. สเปเยอร

แปลเป็นภาษาอังกฤษ

หลวงรัชฎาการโกศล

แปลเป็นภาษาไทย

มหามกุฎราชวิทยาลัย พิมพ์จำหน่าย

พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๐๐ จำนวน ๑,๐๐๐ ฉบับ

๑๕/-

(สิบห้าบาทถ้วน)

พระสมณะโคดม

พระสมณะโคดม

คำอนุโมทนา

หนังสือ "ชาดกมาลา" นี้ คุณสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์ และคุณหลวงรัชฎาการโกศล ได้มีศรัทธามอบต้นฉบับให้เป็นสมบัติของมหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์จำหน่ายพร้อมทั้งให้ค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์ เมื่อจำหน่ายได้ทุนคืนแล้ว มีความประสงค์ให้จัดตั้งทุนเป็นมูลนิธิขึ้น ให้ชื่อทุนนี้ว่า "สวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์" ให้จัดหาดอกผลมาบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วนผลกำไรซึ่งเกิดจากการจำหน่ายหนังสือนี้ คุณหลวงรัชฎาการโกศล เจ้าของผู้แปลและเรียบเรียงมีความประสงค์ให้เฉลี่ยแบ่งไปบำรุงพุทธสมาคมในต่างประเทศ โดยขอมอบให้มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดทำให้.

หนังสือนี้ต้นฉบับอยู่ในคัมภีร์อุตตรนิกายฝ่ายมหายาน มีประวัติแจ้งอยู่ในคำนำของผู้แปลแล้ว.

มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาที่คุณสวัสดิ์และคุณหลวงรัชฎาการโกศล ได้มีศรัทธาเสียสละทั้งกำลังทรัพย์และกำลังปัญญาให้เป็นประโยชน์ช่วยเชิดชูพระพุทธศาสนา ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยจงคุ้มครองรักษาให้คุณสวัสดิ์

โอสถานุเคราะห์และคุณหลวงรัชฎาการโกศล จงปราศจากโรคาพาธ อุปสรรคอันตราย ภัยพิบัติทั้งปวง ประสพแต่อิฏฐวิบูลผล มิพลานามัย สมบูรณ์ อายุยืนนาน เพื่อเป็นกำลังในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคงถาวรสืบต่อไปตลอดกาลนาน.

(พระพรหมมุนี)
ผู้อำนวยการมหามกุฏราชวิทยาลัย

มหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๐ สิงหาคม ๒๔๙๙

พระวัชรสัตตวา

พระวัชระธารา

คำนำของผู้แปล

ชาดกมาลาเป็นหนังสือฝ่ายอุตตรนิกายหรือมหายาน ประพันธ์เป็นร้อยกรองภาษาสันสกฤตโดยอารยศูรอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ นายเบรียน เอช. ฮอดซ์สัน แห่งมหาวิทยาลัยออกส์ฟอร์ด ได้ทราบจากภิกษุชาวปาตานแห่งเนปาลว่า มีหนังสือชื่อนี้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศนั้นและได้สำเนามาด้วย สำเนาฉบับหนึ่งได้ให้เก็บรักษาไว้ที่ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยแห่งฟอร์ตวิลเลียม ซึ่งบัดนี้เป็นของสมาคมอาเซียแห่งเบงกอล (The Bengal Asiatic Society) อีกฉบับหนึ่งส่งไปให้ห้องสมุดที่ปารีส ณ ที่นั้นได้มีผู้สนใจตรวจทำเป็นบัญชีหนังสือมาจากเนปาลฉบับหนึ่ง มีชื่อเรื่องชาดกอวทาน, ชาดกมาลา และมหาชาดกมาลาอยู่ด้วย และได้มีผู้เขียนบทความเกี่ยวกับชาดกมาลาลงพิมพ์ในวารสาร ชื่อ Journal Asiatique เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ ต่อมาศาสตราจารย์เกอร์นได้ตรวจแก้สิ่งที่บกพร่องในสำเนา แลวจัดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นภาษาสันสกฤตอย่างเรียบร้อย เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๔ แล้วศาสตราจารย์ จ. ส. สเปเยอร์ได้แปลถ่ายเป็นภาษาอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ และจัดพิมพ์เป็นเล่มที่ ๑ ในหนังสือชุด ชื่อ The Sacred Books of the Buddhists ซึ่งนักศึกษาผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีและสันสกฤต มีศาสตราจารย์ริสเดวิดเป็นหัวหน้ารวบรวมกันจัดทำ เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาพุทธศาสนาในประเทศฝ่ายตะวันตกและการจัดพิมพ์สำเร็จได้ ด้วยได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ใน

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บรมหาราช เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๓๗ โดยพระราชทานเงินสำหรับการพิมพ์เป็นจำนวน ๕,๐๐๐ ปอนด์ ทั้งนี้เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันสำคัญยิ่ง เพราะไม่ปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์ประเทศใด ได้ทรงศรัทธาจัดพิมพ์คัมภีร์พระพุทธศาสนาออกเผยแผ่แก่ชาวตะวันตกดังกล่าวนี้เลย และหนังสือชุดนี้ก็เป็นที่รับนับถือกันทั่วไปว่าเป็นตำราสำหรับการศึกษาของชาวยุโรปและอเมริกาอย่างดี มีแพร่หลายไปในนานาประเทศทั่วโลกจวบจนบัดนี้

อายุรัฐผู้ประพันธ์ชาดกนี้จะเป็นใครเกิดเมื่อใด ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัด เท่าที่ปรากฏประมาณว่าคงจะมีชีวิตอยู่ก่อน พ.ศ. ๙๗๗ เป็นผู้ทรงคุณธรรมสูง มีความรู้แตกฉานในพระพุทธศาสนา มีชื่อเสียงปรากฏไปถึงประเทศชิเบต หนังสือชาดกมาลานี้ได้มีผู้แปลเป็นภาษาจีนระหว่าง พ.ศ. ๑๕๐๓-๑๖๗๐ ฉะนั้น จึงประมาณว่าชาดกมาลาคงจะมีอยู่ก่อนเวลานั้น ในภาษาไทยข้าพเจ้าได้แปลและพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๗ จำนวน ๑๐ เรื่อง เพื่อเป็นธรรมบรรณาการในการปลงศพมารดา ต่อมาเมื่อมีเวลาก็ได้แปลต่อจนจบ ๓๔ เรื่อง ทั้งได้ตรวจแก้เพิ่มเติมที่แปลครั้งแรกให้เรียบร้อยบริบูรณ์ตามต้นฉบับ ดังที่ปรากฏ ณ บัดนี้

มีข้อสังเกตในชาดกมาลาอย่างหนึ่งซึ่งต่างกับบาลีชาดก คือ

๑) ไม่มีปรารภเรื่อง และไม่ได้อ้างว่าเป็นพุทธวจนะ แต่มีหัว

ข้อธรรมะ

๒) ไม่มีแสดงการกลับชาติในตอนจบ แต่มีสรุปหลักธรรมะตามหัวข้อ

๓) ชื่อบุคคลในเรื่องไม่พิสดาร บางทีก็ไม่กล่าวชื่อเสียด้วยซ้ำ

๔) สำนวนโวหารไม่เหมือนชาดกบาลี ซึ่งอาจเป็นเพราะแต่งเป็นกาพย์และอ้างธรรมะซึ่งไม่มีในบาลีชาดกก็มี

๕) ในจำนวน ๓๔ เรื่องนั้น ๗ เรื่องไม่มีในบาลีชาดก แต่มีเค้าเรื่องคล้ายกัน และจุดประสงค์ที่จะแสดงธรรมและสรรเสริญพระพุทธเจ้าอย่างเดียวกัน

อนึ่ง ในชาดกมาลานี้ยังมีเรื่องที่กล่าวถึงการสังคมของคนชั้นสูง, กลาง, และต่ำ, การทำมาหากิน, การแต่งกาย, ความเชื่อถือ และขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งมีอยู่ในสมัยที่แต่งหนังสือนั้น นับอย่างคร่าว ๆ ถึงเวลานี้ก็กว่า ๙๐๐ ปี นับว่าเป็นโบราณคดีได้ส่วนหนึ่ง

ข้าพเจ้าหวังว่าหนังสือนี้ แม้จะเป็นชาดกฝ่ายมหายานก็คงจะมีประโยชน์แก่นักศึกษาและนักปฏิบัติธรรมะบาง อย่างน้อยก็ได้มีหนังสือภาษาไทยที่แปลจากคัมภีร์มหายานเพิ่มขึ้นอีกเล่ม ๑ เป็นการเผยแพร่เชิดชูพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องมือสำหรับค้นคว้า เพื่อชักจูงน้อมจิตใจให้บังเกิดเลื่อมใสในพระธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นวัตถุประสงค์ของการแปลหนังสือนี้.

หลวงรัชฎาการโกศล

๕๒ ตรอกสารพัดช่าง. วัดสามพระยา พระนคร.

๒๔ ม.ค. ๒๔๙๖

นาค

ครุฑ

(สำเนา)

บริษัท โอสถสภา (เต๊กเฮงหยู) จำกัด

๒๔ ตุลาคม ๒๔๙๗

ทูล หม่อมเจ้าชัชวาลย์ เกษมสันต์

ผู้จัดการมหามกุฏราชวิทยาลัย

ด้วยชาดกมาลาที่กระหม่อมได้มอบต้นฉบับมาพร้อมกันนี้ เป็นฉบับที่คุณหลวงรัชฎาการโกศลได้แปลและเรียบเรียงไว้ โดยเห็นว่าเป็นคัมภีร์ที่มีหลักฐานเล่มหนึ่งในทางพุทธศาสนา ซึ่งยังไม่มีผู้ใดถ่ายถอดออกเป็นภาษาไทยและพิมพ์ขึ้นให้ครบ ประวัติของชาดกมาลาแจ้งอยู่ในคำนำหนังสือนี้แล้ว.

คุณหลวงรัชฎาการโกศลและกระหม่อม ประสงค์จะพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นออกจำหน่ายเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา โดยขอมอบให้มหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นผู้จัดพิมพ์และจำหน่ายในจำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม ใช้กระดาษปรู๊ฟและปกกระดาษ ๒๐๐ ปอนด์ ส่วนข้อปลีกย่อยอื่น ๆ ในการจัดพิมพ์นี้ กระหม่อมจะได้ติดต่อกับโรงพิมพ์ของมหามกุฏราชวิทยาลัยต่อไป.

กระหม่อมขอประทานโอกาสถวายค่าจัดพิมพ์นี้ทั้งสิ้น โดยเมื่อจำหน่ายหนังสือได้พอกับค่าจัดพิมพ์จำนวนนี้แล้ว ขอให้จัดตั้งเป็นทุนมูลนิธิขึ้น เท่ากับจำนวนเงินค่าจัดพิมพ์ เพื่อหาดอกผลบำรุงพระพุทธศาสนา โดยให้ชื่อทุนนี้ว่า "สวัสดี โอสถานุเคราะห์" ส่วนผลกำไรจากหนังสือนี้ คุณหลวงรัชฎาการโกศลประสงค์จะให้แบ่งเฉลี่ยส่งไป

อุดหนุนพุทธสมาคมในต่างประเทศ เช่นที่ ลอนดอน, ปารีส, แฮมเบอร์ก, เฮลซิงกิ และบรัซเซล โดยเฉพาะที่ลอนดอน ผู้เป็นเจ้าของต้นฉบับภาษาอังกฤษ การกำหนดราคาการจำหน่าย และเฉลี่ยผลกำไรส่งไปเป็นการกุศลดังกล่าวนี้ ขอมอบให้ทางการมหามกุฏราชวิทยาลัยจัดทำโดยตลอด ทั้งนี้ขอได้โปรดพิจารณา.

ด้วยความเคารพ.

สวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์

(นายสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์)

รับรองสำเนาว่าถูกต้อง.

บุญเกื้อ.

พระพุทธรูปในมโนภาพ ของฝ่ายมหายาน

(สำเนา)

ที่ ๑๙๕๑/๒๔๙๗ มหามกุฏราชวิทยาลัย

๒ พฤศจิกายน ๒๔๙๗

เรื่อง รายละเอียดค่าพิมพ์หนังสือชาดกมาลา

เรียน คุณสวัสดิ์ โอสถานุเคราะห์

ตามที่ผู้แทนของคุณได้ไปติดต่อกับโรงพิมพ์ของมูลนิธินั้น เพื่อขอทราบราคาค่าพิมพ์หนังสือเรื่องชาดกมาลาพร้อมกับได้ชี้แจงถึงหนังสือเรื่องนี้ว่ามีความหนาประมาณ ๓๒ ยก และต้องการพิมพ์เป็นขนาด ๘ หน้ายก ด้วยกระดาษปรู๊ฟจำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม โดยใช้กระดาษปกหนา ๒๐๐ ปอนด์ ซึ่งเจ้าหน้าที่ของแผนกโรงพิมพ์ก็ได้เรียนไปให้ทราบว่า การพิมพ์หนังสือเรื่องนี้คิดราคายกละ ๑๗๐.๐๐ บาท และต่อมาคุณได้มีหนังสือลงวันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๔๙๗ แจ้งให้ทราบถึงที่มาแห่งหนังสือเรื่องนี้กับวัตถุประสงค์แห่งการจัดพิมพ์หนังสือเรื่องนั้น ผมจึงให้เจ้าหน้าที่คำนวณราคาค่าพิมพ์โดยละเอียดเพื่อสนองความประสงค์ของคุณต่อไป.

บัดนี้ แผนกโรงพิมพ์ได้คำนวณราคาค่าพิมพ์โดยละเอียดแล้ว ปรากฏว่าหนังสือเรื่องนี้ต้องพิมพ์ทั้งหมดรวมประมาณ ๗๐ ยก ไม่ใช่ ๓๒ ยก ดังที่ผู้แทนของคุณได้แจ้งไว้ มูลนิธินี้มีความเสียใจเป็นอย่างมากในการที่การประมาณจำนวนยกของหนังสือระหว่างตัวแทนของคุณได้ประมาณไว้ กับการประมาณของโรงพิมพ์ของมูลนิธิ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเรียงพิมพ์เข้าแล้วก็อาจทราบได้แน่นอนว่าฝ่ายใดประมาณผิด ส่วนราคาสำหรับ ๗๐ ยกจะเป็นจำนวนเงิน ๑๒,๓๓๐.๐๐ บาท ฉะนั้นจึงเรียนมาเพื่อให้คุณได้ทราบถึงความหนาของหนังสือเรื่องนี้ และถ้าคุณมีความประสงค์อย่างไร ขอได้โปรดแจ้งไปให้ทราบด้วย ซึ่งมูลนิธินี้พร้อมที่จะปฏิบัติการให้เป็นไปตามความประสงค์ของคุณต่อไป.

ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของคุณในครั้งนี้ ขอคุณพระศรีรัตนตรัยจงคุ้มครองให้คุณปราศจากอนิฏฐผล คลาดแคล้วจากอุปสรรค อุบัทวันตราย ภัยพิบัติทั้งปวง, และเจริญด้วย อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ ธนสารสมบัติ มีเกียรติคุณ สมบูรณ์ด้วยประสิทธิภาพ สิริสวัสดิ์ พิพัฒนมงคลทุกประการ เทอญ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด.

ชัชวลิต.

(หม่อมเจ้าชัชวลิต เกษมสันต์)

ผู้จัดการมหามกุฏราชวิทยาลัย.

รับรองสำเนาว่าถูกต้อง.

บุญเกื้อ.

พระปัทมปาณี

สารบาญ

บทนมัสการ			หน้า ๑
เรื่องที่ ๑	เสือแม่ลูกอ่อน	ตรงกับบาลีชาดกเรื่อง ไม่มี	,, ๓
,, ๒	พระราชาแห่งสีพี	,, สิวิราช, วัฏฏนิบาต	,, ๑๒
,, ๓	ยาดูน้อยหนึ่ง	,, กุมมาสปิณฑ, สัตตกนิบาต	,, ๒๗
,, ๔	เศรษฐีใจบุญ	,, ขทิรังคาร, เอกนิบาต	,, ๓๔
,, ๕	เศรษฐีอวิหิงสะ	,, วิสัยห, จตุกกนิบาต	,, ๔๑
,, ๖	กระต่าย	,, สสปัณฑิต, จตุกกนิบาต	,, ๕๐
,, ๗	อกัตตยฤษี	,, อกิตติ, เตรสนิบาต	,, ๖๑
,, ๘	พระเจ้าไมตรีพล	,, ไม่มี	,, ๗๓
,, ๙	พระเวสสันดร	,, พระเวสสันดร	,, ๙๒
,, ๑๐	การบูชายัญ	,, ไม่มี	,, ๑๒๐
,, ๑๑	พระอินทร์	,, กุฏาวก, เอกนิบาต	,, ๑๓๔
,, ๑๒	พราหมณ์	,, ไม่มี	,, ๑๔๑
,, ๑๓	อุนมาทยันติ	,, อุมาทันติ, จัตตาฬีสนิบาต	,, ๑๔๗
,, ๑๔	สุปารค	,, สุปารก, เอกาทสนิบาต	,, ๑๖๓
,, ๑๕	ปลา	,, มัจฉ, เอกนิบาต	,, ๑๗๕
,, ๑๖	ฤกนกคุ่ม	,, วัฏฏ, เอกนิบาต	,, ๑๘๐
,, ๑๗	ไห	,, กุมภ, ติสตินิบาต	,, ๑๘๓
,, ๑๘	ผู้ไร้บุตร	,, ไม่มี	,, ๑๘๒

เรื่องที่ ๑๙ สายบัวตรงกับบาลีชาดกเรื่อง ภิสก ปกิณณกนิบาต หน้า ๑๙๙

" ๒๐ ชุนคลัง " กัลยาณธรรม, ทุกนิบาต " ๒๑๒

" ๒๑ จุฑทโพธิ " จุลลโพธิ, ทสกนิบาต " ๒๒๒

" ๒๒ หงษ์ทรงธรรม " จุลหังส, อสีตินิบาต " ๒๓๓

" ๒๓ มหาโพธิ " มหาโพธิ, ปัญญาสนิบาต " ๒๕๗

" ๒๔ มหากบี่ " มหากบี, ติสตินิบาต " ๒๗๐

" ๒๕ ตะมัง " สรภ, เตรสนิบาต " ๒๘๐

" ๒๖ รุรุมฤค " รุรุ, เตรสนิบาต " ๒๙๗

" ๒๗ พระยาวานร " มหากบี, สัตตกนิบาต " ๓๑๓

" ๒๘ กศานติวาทิน " ขันติวาทิน, จตุกกนิบาต " ๓๒๓

" ๒๙ ชาวพรหมโลก " ไม่มี " ๓๔๙

" ๓๐ ช้าง " ไม่มี " ๓๕๓

" ๓๑ สุตโสม " มหาสุตโสม, อสีตินิบาต " ๓๖๕

" ๓๒ อโยคฤห์ " อโยฆร, วีสตินิบาต " ๓๙๒

" ๓๓ กระบือ " มหิส, ติกนิบาต " ๔๐๕

" ๓๔ นกหัวขวาน " ขวสกุณ, จตุกกนิบาต " ๔๑๓

ชาดกมาลา

บทนมัสการ

โอม. ขอน้อมนมัสการแด่พระพุทธเจ้า

และพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย

การกระทำของพระมหามุนีในอดีตชาติเป็นสิ่งมหัศจรรย์มโหฬาร มีเกียรติยิ่ง พร้อมด้วยความสรรเสริญความงดงามหาที่สุดมิได้ กอปร์ด้วยจริยาวัตรอันประเสริฐสมควรยิ่งนัก พระคุณธรรมเหล่านี้ข้าพเจ้าขอสักการบูชาด้วยช่อมาลากวีพากย์นิพนธ์นี้

โดยการกระทำอันควรสรรเสริญดังกล่าวแล้ว พระองค์ได้ชี้ให้เห็นมรรคาซึ่งจะนำไปสู่พุทธภูมิ มีธรรมเป็นหลักหมายในมรรควิถีอันสิ้นโสดโดยธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ผู้มีใจกระด้างก็อาจกลับกลายเป็นสุภาพอ่อนละมุนได้ ใช่แต่เท่านั้นชาดกทั้งหลาย ยังเป็นที่น่ารู้น่าฟังอีกมาก โดยประการฉะนี้ เพื่อเป็นหิตานุหิตแก่มนุษย์ ข้าพเจ้าจึงได้พยายามแสวงหาผู้สดับตรับฟังนิพนธ์ของข้าพเจ้า โดยนำมาซึ่งพฤติการณ์พิเศษ อันองค์พระบรมครูผู้ประเสริฐสุดในโลก ได้ทรงกระทำแล้วตามความจริง ดังมีปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ

พระองค์ใด – ผู้ทรงซึ่งพระคุณสมบัติพิเศษ พระกรณียกิจใด ๆ ที่ทรงกระทำก็ทรงมุ่งเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ผู้ใดจะสามารถปฏิบัติได้เท่าเทียมพระองค์เป็นไม่มี แม้จะพากเพียรบำเพ็ญตนอย่างที่สุด พระองค์ใด – ผู้มีพระฉัพพัณณรังสีโอภาส สมพระนามว่า พุทธ – ผู้รู้แจ้ง ผู้ไม่มีสอง พระองค์นั้น พร้อมทั้งพระธรรมของพระองค์และพระสงฆ์ ข้าพเจ้าขอน้อมศีรษะบูชาโดยความเคารพยิ่ง.

---

๑. เรื่องแม่เลือลูกอ่อน

แม้ในอดีตชาติ พระมหาสัตว์ก็ได้เคยสำแดงพระกรุณาแก่บรรดาสรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วไป โดยมิได้คำนึงถึงความสุขของพระองค์เลย พระองค์ทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลาย พระองค์ก็เคยเป็น โดยประการฉะนี้ ควรแล้วที่เราทั้งหลายจักมีความศรัทธาเลื่อมใสในพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาดกที่จะบรรยายต่อไปนี้ เป็นตัวอย่างการกระทำของพระองค์ในชาติก่อน ซึ่งท่านอาจารย์ของข้าพเจ้าผู้เลื่อมใสในพระไตรรัตน์ได้กระทำสักการะแล้ว ท่านมุ่งเป็นที่ยกย่องนับถือว่าเป็นผู้รู้ โดยได้ศึกษาพระธรรมอย่างลึกซึ้ง เป็นผู้ที่อาจารย์ของท่านรักใคร่ยกย่องในฐานที่เป็นผู้ปฏิบัติในพระธรรมวินัยดียิ่ง

ในกาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์อุบัติในสกุลพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงถือชาปรากฏ ด้วยจริยาวัตรอันบริสุทธิ์หนักแน่นในสาสนกิจ โดยเหตุที่พระโพธิสัตว์อบรมมาแล้วด้วยคุณธรรมในชาติก่อน พร้อมทั้งกุศลที่สะสมมา จึงเจริญวัยและในไม่ช้าก็สามารถศึกษาจบเจนในศิลป ๑๘ ประการ[๑] ทั้งนี้ เพราะมีอุปนิสัยรักใคร่ในการแสวงหาวิชา

---

๑. คือ ๑. สุติ—ความรู้ทั่วไป ๒. สัมมติ — ความรู้ขนบธรรมเนียม ๓. สังขยา — การคำนวณ ๔. โยคา — ยันตรศึกษา ๕. นีติ — กฎหมาย ๖. วิเสสิกา — การค้า ๗ คันธัพพา — นาฏดนตรี ๘. คณกา — พลศึกษา ๙. ธนุพเพท — วิชาธนู ๑๐. ปุรณา — โบราณคดี ๑๑. ติกิจฉา — การแพทย์ ๑๒. อิติหาสา — กวีพากย์ ๑๓. โชติ — (โชยติย) — ดาราศาสตร์ ๑๔. มายา — พิชัยสงคราม ๑๕. ฉันทติ — การประพันธ์ ๑๖. เกตุพ — การพูด ๑๗. พันตา — มนตร์ ๑๘. สัททา — ไวยากรณ์ — โลกนิติไตรพากย์

ความอุตสาหะพากเพียร และสติปัญญาบารมี เป็นการสมศักดิ์ตามประเพณีแห่งสกุล

สำหรับพวกพราหมณ์ พระโพธิสัตว์เป็นบรมครูอย่างคัมภีร์ไตรเพท สำหรับเหล่ากษัตริย์ท่านก็เป็นที่นับถืออุจดังพระราชาธิบดี สำหรับมหาชนทั่วไป ท่านดุจดังห้าวสหัสสนัย และสำหรับนักศึกษาท่านก็เป็นประหนึ่งบิดาผู้พร้อมที่จะอนุเคราะห์

โดยบุญญาภิสมภารที่สร้างสมแต่อดีตชาติ ความสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ อิสริยยศ กิตติคุณ ก็บังเกิดแก่พระโพธิสัตว์ แต่ท่านก็มิได้ใยดีต่อสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ปัญญาของท่านบริสุทธิ์ผ่องใสด้วยการพิจารณาธรรมเนืองนิจ จึงชินแก่การที่จะสละโลกิยสมบัติ

กุศลกรรมในชาติก่อนชำระจิตใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์ เห็นบาปกรรมหลายอย่างล้อมโลกิยสุขรอบด้าน พระโพธิสัตว์จึงสละมราวาสวิสัย เสมือนเป็นพยาธิ แล้วออกไปสำนักพักอยู่ณบรรพตแห่งหนึ่ง ณ สถานที่นั้น โดยการตัดขาดจากโลกและการสงบอันงดงามด้วยภาวนา ท่านได้ทำให้มหาชนสนเท่ห์ — ชนผู้ข้องอยู่ในทุรกรรม — ไม่หยั่งเห็นความสงบของผู้มีปัญญา สมณธรรมกอปร์ด้วยเมตตากรุณาได้แผ่ไพศาลทั่วไป แม้แต่ดวงจิตของสัตว์ดิรัจฉานอันดุร้ายก็เข้าถึง ทำให้สัตว์ร้ายเหล่านั้นงดเว้นเบียดเบียฬซึ่งกันและกัน และอาศัยอยู่ด้วยกันอย่างมุนี

พระโพธิสัตว์บำเพ็ญพรตจริยาวัตรโดยบริสุทธิ์ สำรวมอินทรีย์

มีสันโดษ เปี่ยมไปด้วยกรุณาแผ่ไมตรีจิตแก่นิกรชนทั่วไป ใช่แต่มนุษย์ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานก็เป็นมิตรของท่านเช่นกัน ท่านเป็นผู้มักน้อย ไม่มีมารยา ตัณหา กามารมณ์ จึงเป็นที่สรรเสริญเคารพบูชาของเทพทั่วไป ข่าวที่พระโพธิสัตว์สละเพศฆราวาสบำเพ็ญพรตเป็นมุนีดังนี้ ทำให้บรรดาผู้ที่มีความรักนับถือคุณธรรมเมื่อยังถือเพศคฤหัสถ์ ละครอบครัวและญาติ ติดตามมาสู่สำนักของท่านเพื่อเป็นสาวกแสวงความนิรทุกข์

พระโพธิสัตว์สั่งสอนสาวกให้ตั้งอยู่ในศีลพรหมจรรย์สังวรอินทรีย์ให้ผ่องใส มีวิริยะเป็นนิจ สละโลกียวัตร มีใจสำรวมเป็นสมาธิภาวนา แผ่เมตตาทั่วไป โดยคำสอนนี้สาวกหลายรูปได้บรรลุผล คือประสพมรรคาที่จะนำไปยังสถานบรมสุข และชนเป็นอันมากก็ได้รู้ถึงซึ่งมรรคาอันจะออกไปจากโลกได้ เป็นอันว่าทวารแห่งอบายได้ถูกปิด และมรรควิถีแห่งบรมสุขเปิดโล่งแล้ว

กาลวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์จงกรมไปตามหุบห้วยอันมีพฤกษชาติปกคลุม เหมาะแก่การเจริญโยคาวจร เพื่อเสพสุขในสภาพธรรมชาติ อชิตะสาวกก็ตามไปด้วย ณ เบื้องล่างแห่งหุบห้วยนั้น พระโพธิสัตว์ได้เห็นแม่เสือเกือบจะหมดกำลังเพราะเพิ่งตกลูกใหม่ ๆ ตาอันลึกโหลและท้องอันแห้งแสดงให้เห็นว่าเสือตัวนี้กำลังหิวจัด จ้องจะกินลูกซึ่งกำลังกระหายจะดูดนม และคลานเข้ามาหาโดยวางใจแม่ไม่กลัวเกรงแต่นางแม่กลับขู่คำราม ประหนึ่งว่าลูกเหล่านั้นเป็นสัตว์อื่นแปลกมา

ภาพนี้กระทำให้พระโพธิสัตว์ แม้มีใจมั่นคงสำรวมเสมอ ลั่นเสทือนด้วยความสงสารในความทุกข์ของสัตว์ อุปมาดังพระสุเมรุลั่นเสทือนด้วยแผ่นดินไหว เป็นที่น่าพิศวงว่า ที่มีความเมตตานั้น แม้จะเคยมีเมตตาสงสารในความทุกข์สาหัสของตัวเองชินอยู่เสมอ ก็อาจจะรู้สึกสัมผัสหวั่นไหวในความทุกข์เล็กน้อยของผู้อื่นได้ ก็และความสงสารนี้ทำให้พระโพธิสัตว์ออกอุทานวาจา ความร้อนใจอยากสงเคราะห์ทำให้กล่าวซ้ำแก่สาวกด้วยถ้อยคำเหล่านี้

"อนิจจา. อนิจจา. จงดูวัฏฏสงสารนี้หาประโยชน์มิได้ แม่จะกินลูกของตนเอง ความหิวทำให้มันละเมิดกฎแห่งความรัก โอ้อนาถ. ความรักตนเองนี้ร้ายกาจจริงหนอ จนทำให้แม่ปรารถนากินลูกของตนเอง ใครเล่าจะควรอุปถัมภ์บำรุงศัตรูผู้มีชื่อว่าความรักตนเอง ซึ่งมันอาจบังคับให้ต้องกระทำกรรมเช่นนี้ ท่านจงรีบไปหาอะไรมาช่วยบรรเทาความหิวกระหายของมัน อย่าให้มันทำร้ายลูกของมันและตัวมันเอง อาตมก็จะพยายามช่วยมันมิให้กระทำการอันเลวนี้ได้"

อชิตะสาวกก็รับคำรีบไปหาอาหาร แต่ทว่าพระโพธิสัตว์นั้นใช้สาวกโดยมีอุบายจะให้ไปเสียให้พ้น ท่านจินตนาการว่า

"ไฉนอาตมจะไปหามังสะจากร่างกายผู้อื่น เมื่อในร่างกายของอาตมเองก็มีอยู่แล้ว การหาจากผู้อื่นใช่จะเป็นการเสียงโชคอย่างเดียว ซ้ำจะเป็นการเสียโอกาสอันดีของอาตมด้วย อีกประการหนึ่ง

สังขารนี้เป็นของสามานย์ – บอบบาง – ไม่มีแก่นสาร – ไร้คุณ – โสมม – เป็นสมุฏฐานแห่งทุกข์ ผู้ไม่มีปัญญาย่อมไม่ยินดีที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น มีเหตุ ๒ ประการ ที่มนุษย์ไม่เห็นทุกข์ของผู้อื่น คือเห็นแต่ประโยชน์ตนฝ่ายเดียว และขาดความสามารถที่จะอนุเคราะห์ แต่อาตมจะเห็นแต่ความสุขของตนฝ่ายเดียวไม่ได้เมื่อผู้อื่นมีทุกข์ ทั้งอาตมก็มีความสามารถที่จะช่วย ไฉนจะเฉยเสีย เมื่อมีโอกาสจะสงเคราะห์ได้ แม้จะเป็นคนชั่วร้าย แต่กำลังมีทุกข์ร้อนสาหัส และอาตมละเลยเพิกเฉยเสีย ใจของอาตมจะรู้สึกเดือดร้อนเหมือนทำบาป ประดุจดังพุ่มไม้ถูกไฟไหม้ ฉะนั้น อาตมจะทำลายสังขารอันทุเรศนี้เสีย โดยทิ้งลงไปในหุบห้วยให้เป็นประโยชน์แก่แม่เสือเพื่อไม่ฆ่าลูกของมัน และลูกก็จะได้รอดความตายจากฟันของแม่ อนึ่งโดยประการฉะนี้ อาตมจะได้ทำให้เป็นนิทัศนอุทาหรณ์แก่ผู้ที่ปรารถนาจะประกอบหิตานุหิตแก่โลก อาตมส่งเสริมผู้อ่อนแอ ทำให้ผู้รักทานบริจาคบังเกิดปีติ ทำให้ผู้ใจบุญบังเกิดความบันเทิงเริงใจ และทำให้หมู่มารท้อถอย และเป็นความยินดีปราโมทย์ของผู้รักพุทธจรรยา อาตมทำให้ผู้หมกมุ่นในตน อันเต็มไปด้วยอัตตาธิปไตยและความโลภเกิดความสังเวช ยังศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้มีความเลื่อมใสพุทธยาน[๑] แต่ว่าก็ทำให้บังเกิดความอัศจรรย์แก่ผู้ที่เย้ยหยันทานบริจาค อาตม

---

๑. พุทธยาน หรือวรยาน หรือ มหายาน มีความหมายว่าเป็นพาหนะที่จะนำไปสู่พุทธภูมิ

ย่อมข้ามแล้วซึ่งมรรคาสู่สวรรค์ด้วยกิริยาอันเป็นที่ชื่นชมของผู้มีใจบุญ และในที่สุดอาตมก็จะได้สำเร็จความปรารถนาที่ว่า “เมื่อใดหนอจะได้มีโอกาสทำทานเพื่อประโยชน์ผู้อื่นด้วยสังขารของตนเอง” ณ บัดนั้น อาตมก็ได้สมประสงค์แล้ว และในไม่ช้าก็บรรลุถึงซึ่งพระโพธิญาณโดยสมบูรณ์

“แน่ทีเดียวว่าปณิธานนี้ มิได้เกิดจากความโลภทะเยอทะยาน หรือเกิดจากความกระหายกิตติคุณชื่อเสียง หรือเป็นอุบายที่จะบรรลุถึงสวรรค์หรือราชอิสริยยศ ทั้งเป็นการแน่ว่าอาตมก็ไม่ปรารถนาแสวงหาความสุข อันยั่งยืนและยิ่งยวดสำหรับตนเอง แต่ทว่าปรารถนาสำหรับผู้อื่น โดยอำนาจทานบริจาคครั้งนี้ ขอให้อาตมได้ซึ่งอำนาจอันอาจประสาทความสุข กำจัดความทุกข์ของเวไนยนิกร เช่นเดียวกับดวงทิพากรกำจัดความมืดมนและประสาทความสว่างฉะนั้น อันการที่อาตมกระทำนี้ เมื่อมีผู้ปฏิบัติตามแล้ว แม้จะมีผู้ระลึกถึงอาตมหรือไม่ก็ตามที หรือเมื่อมีผู้แสดง จะบรรยายการกระทำของอาตมให้พิสดารหรือไม่ก็ตาม แต่ทุกอย่างเหล่านี้ อาตมกระทำเพื่อประโยชน์และความสุขของสัตว์โลก”

เมื่อพระโพธิสัตว์ปลงใจแน่วแน่ดังนี้ ก็บังเกิดความปีติโสมนัสในอันจะได้บำเพ็ญกรณียกิจ โดยทำลายชีวิตเพื่อประโยชน์และความสุขผู้อื่น เป็นที่อัศจรรย์ใจแม้ในหมู่เทวดา แล้วก็กระโดดลงไปในหุบเหว

เสียงสรีระร่างพระโพธิสัตว์ตก กระทำให้เสือแม่ลูกอ่อนเกิดความสงสัยและดุเดือด มันละการที่จะกินลูกของมันแล้วเหลียวดูรอบ พอเห็นสรีระร่างปราศจากวิญญาณของพระโพธิสัตว์ มันก็เผ่นเข้าตะครุบและกินเสียทันที

ฝ่ายอชิตะสาวกหามังสะไม่ได้ เพราะไม่มีจะหาก็กลับมา เมื่อไม่เห็นพระอาจารย์ก็เที่ยวตามหา ในที่สุดก็ได้เห็นเสือแม่ลูกอ่อนกำลังกัดกินร่างกายของพระโพธิสัตว์

ความมีศีลโสมนัสในทานอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ กำจัดความเศร้าโศกอาดัยของอชิตะหายสิ้น ถึงกับเปล่งอุทานวาจากล่าวสรรเสริญคุณธรรมดังนี้

"โอหนอ พระโพธิสัตว์นี้กอปรด้วยความเมตตาแก่สัตว์ผู้มีทุกข์ยิ่งนัก ท่านมิได้ใยดีในส่วนตัว ท่านสำแดงให้เห็นความสำเร็จในจริยาวัตรของผู้ใจบุญ ทำลายเสียซึ่งชัยชำนะของปรปักษ์ แสดงให้เห็นเมตตาคุณอันอาจหาญปราศจากความกลัว สรีระร่างอันมีค่าอยู่แล้ว ด้วยคุณธรรมกลับเป็นยานอันชักนำท่านสู่งยิ่ง แท้จริงความกรุณาอันมีในวารจิตนั้น ย่อมทำให้ท่านมั่นคงหนักแน่นประดุจดังปฐพี เมื่อมีผู้ประสพทุกข์ยากท่านก็หาเพิกเฉยละเลยไม่ จิตใจอันหยาบของอาตมเปรียบกับวีรกรรมของท่านคงจะเห็นได้ชัด แน่นอนแล้วว่า ตั้งแต่นี้ไปสรรพสัตว์ทั้งหลาย มิต้องพักจะแสวงความกรุณาจากที่ใด ๆ อีกแล้ว เพราะสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นได้ท่านเป็นที่พึง

พญามารจะพากันถอนใจใหญ่ เพราะวิตกในความปราชัยแห่งตน โดยประการทั้งหลายเหล่านี้ ขาตมขอน้อมนมัสการพระโพธิสัตว์ผู้กอปร์ด้วยเมตตาอย่างใหญ่หลวง ทรงคุณธรรมยิ่งด้นคณนาเป็นที่พึ่งของปวงสัตว์ — เป็นพระโพธิสัตว์อุบัติมาเพื่อโปรดสัตว์โดยแท้ "

อชิตะกล่าวคำพรรณนาสรรเสริญพระคุณดังนี้แล้ว ก็นำความไปบอกแก่สาวกอื่นต่อไป

ส่วนสาวก, คนธรรพ, ยักษ์, นาคและเทพดาทั้งหลาย เมื่อทราบพฤติเหตุ ต่างพากันถวายบูชาด้วยบุปผามาลัย, อัญมณีมีค่า ภูษาอาภรณ์ต่าง ๆ และโปรยผงไม้จันทน์หอมคลุมอัฏฐิและสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์นั้น

โดยประการฉะนี้ แม้ในอดีตชาติ สมเด็จพระบรมศาสดาก็ได้ทรงสำแดงพระมหากรุณาธิคุณแก่มวลเวไนยนิกร ทั้งทรงแสดงว่าพระองค์เองก็เคยเป็นสัตว์เหมือนกัน เพราะเหตุนี้เราจึงควรมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า * และความ

---

* ความตอนนี้จนจบ และในเรื่องต่อ ๆ ไปทุกเรื่อง ที่มีเครื่องหมาย * ศ. จ. สเปเยอร์เข้าใจว่าเป็นบทแทรกที่เพิ่มเติมในชั้นหลังโดยคณาจารย์ เพื่อประโยชน์แก่การเทศนาสั่งสอน เมื่อชาดกนี้แพร่หลายนิยมกันในอารามต่าง ๆ

ตอนนี้ควรจะยกขึ้นแสดงว่า "เมื่อมีความเชื่อในพระพุทธเจ้าแล้ว เราควรขวนขวายแสวงความปีติอันสูงสุด โดยประการฉะนี้ ความเชื่อของเราจึงจะถึงซึ่งสรณะ" ในทำนองเดียวกัน เราต้องสดับฟังพระธรรมเทศนาด้วยโยนิโสมนสิการ เพราะพระธรรมนั้นได้มาถึงเราด้วยความยากเข็ญหลายร้อยประการ และในการแสดงธรรมเทศนาว่าด้วยความเมตตานี้ ควรแสดงว่า "โดยวิธีนี้ความกรุณาที่ชักนำให้เราบำเพ็ญกรณีเพื่อประโยชน์ผู้อื่นนั้น ก็มีผลานิสงส์อันจะยังให้บังเกิดเป็นอุปนิสัย สันดานอันประเสริฐ"

---

๒. เรื่องพระราชาแห่งสีพี

การสดับฟังพระธรรมเทศนาอันประเสริฐ ควรกระทำด้วยโยนิโสมนสิการ เพราะพระธรรมของพระบรมศาสดานั้นได้มาด้วยความลำบากยากเข็ญนานับปการ ดังเรื่องที่จะวิสัชนาต่อไปนี้

ณ กาลครั้งหนึ่ง เมื่อพระบรมศาสดายังเป็นพระโพธิสัตว์ โดยบุญญาภิสมภารที่สร้างสมอบรมมาแต่ชาติปางก่อน พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพระราชาธิบดีแห่งชาวสีพี โดยพระอัธยาศัยอ่อนน้อม แต่ผู้ทรงวัยวุฒิ อันเป็นพระจริยาวัตรเคยกระทำมาแต่ทรงพระเยาว์ และโดยพระคุณธรรมอันประเสริฐ ไพร่ฟ้าประชาราษฎรจึงมีความรักใคร่บูชา พระองค์ทรงทำพระอัธยาศัยให้กว้างขวาง โดยทรงศึกษารอบรู้สรรพวิทยาหลายอย่างโดยรวดเร็ว เพราะปัญญาเฉียบแหลมเป็นที่ปรากฏว่า ทรงพระปรีชาสามารถกอปร์ด้วยอำนาจราชศักดิ์อันเด่นและบริบูรณ์ด้วยธนสารสมบัติ ทรงปกครองประชาชนของพระองค์ฉันบิดากับบุตร คุณธรรมอันมีลักษณะต่าง ๆ กัน เป็นส่วนประกอบ ๓ ประการ คือ ธรรม – อรรถ – กาม ได้มีอยู่ในพระกมลสันดาน แต่ความรุ่งเรืองในธรรมทั้ง ๓ นั้น มิได้เสื่อมถอย แม้จะถูกรบกวนเพราะความแตกต่างแห่งคุณลักษณะ อันว่าความสุขนั้น สำหรับผู้ที่ได้ฐานะสูงเพราะความทุจริต ก็เหมือนความเย้ยหยัน

หลอกล้อ สำหรับผู้โฉด ก็เหมือนมหันตภัยพิบัติ สำหรับผู้ใจอ่อน ก็เหมือนเมรัย แต่สำหรับพระเจ้ากรุงสีพีมีความสุขอันแท้จริง ตรงกับชื่อ ความสุข พระราชาองค์นี้มีพระหฤทัยเบิกบานด้วยเมตตา สมบูรณ์ด้วยขนสารสมบัติเหลือล้น พระองค์ทรงปีติโสมนัส ถ้าได้เห็นดวงหน้ายาจกอิ่มเอิบด้วยความพอใจและดีใจ เพราะสำเร็จความปรารถนาที่มุ่งมาด โดยนิสัยรักการกุศล พระราชาจึงดำรัสให้ตั้งโรงทานตามตำบลต่าง ๆ ทั่วพระนคร มีพืชพันธุ์ธัญญาหาร และสรรพสิ่งต่าง ๆ สำหรับให้ทานบริบูรณ์ โดยประการฉะนี้ พระองค์ได้ทรงยังไทยทานให้ตกลงประดุจดังฝนในกฤตยุค * ผู้ใดปรารถนาสิ่งใดพระองค์ก็ประทานด้วยความยินดี มิได้จำกัดและมีการวะ จึงทำให้ค่าของทานมีราคาขึ้น ผู้หิวกระหายย่อมจะได้รับพระราชทานอาหารและเครื่องดื่ม ผู้ใดปรารถนาเงินทองเคหสถานบ้านเรือนหรือสิ่งของใด ๆ พระองค์ก็ประทาน ราษฎรผู้อยู่ต่างถิ่นห่างไกล เมื่อทราบกิตติศัพท์ทานบริจาคอันใหญ่หลวง ก็พากันมาสู่พระนคร โดยมีใจเต็มไปด้วยความพิศวงโสมนัส พวกปฏิคาหกนั้นแม้จะให้ชนทั้งหลายในโลกนี้เดินผ่านหน้า เขาก็ไม่เห็นโอกาสที่จะแสดงความขอร้องในคนเหล่านั้น แต่สำหรับพระราชาองค์นี้ พวกภิกขาจารพากันมาเฝ้าโดยมิได้หน้ายิ้มแย้ม เหมือนหนึ่งโขลงช้างป่า

---

* กฤตยุค คือยุคที่ ๑ แห่งกำหนดเวลาของโลก คือ ๑. กฤตยุค ๒. ไตรดายุค ๓. ทวาปรยุค ๔. กลียุค คือยุคปัจจุบัน — ปทานุกรม

พากันไปสู่หนองใหญ่ ฝ่ายพระราชานั้นเล่าเมื่อได้ทัศนาพวกยาจกผู้มีใจร่าเริงยินดีที่จะได้รับทาน พากันมาสู่สำนักของพระองค์เป็นฝูง ๆ จากทิศานุทิศ แม้ภาพภายนอกของพวกนี้ในเครื่องแต่งกายเวลาเดินทางจะเป็นอย่างไร ก็ยังทรงเห็นว่าเป็นของงดงาม พระองค์ทรงต้อนรับประดุจมิตรมาจากทางไกล พระจักษุสดใสเบิกบานด้วยความปรีดา ทรงสดับคำขอประหนึ่งว่าข่าวดี และเมื่อทรงบริจาคทานแล้ว ดวงพระพักตร์ก็ยิ่งผ่องแผ้วอิ่มเอิบด้วยปีติยิ่งกว่าปฏิคาหกเสียอีก

กิตติศัพท์สรรเสริญพระกุศลทานอันมโหฬารเช่นนี้ กระทำให้ความมานะอหังการของพระราชาองค์อื่นอับรัศมีลงมาก เหมือนกลิ่นน้ำมันไหลจากกระพองสุคนธชาในฤดูผสมพันธุ์ ถูกลมพัดกระจายทำให้ผึ้งดื่มน้ำมันข้างอื่นเสียสิ้น

มาวันหนึ่งพระราชาชิบดีเสด็จตรวจโรงทาน ได้ทรงสังเกตเห็นมีจำนวนยาจกตามโรงทานบางเบา เพราะเหตุว่าความปรารถนาของพวกนี้ได้สัมฤทธิผลเพียงพอแล้ว เมื่อทรงรู้สึกดังนี้ พระราชาก็กลับร้อนพระทัย เพราะการบริจาคทานจะดำเนินไปมิได้ดังมโนรถ ความปรารถนาของผู้อื่นเมื่อมาถึงพระองค์ก็ได้สมประสงค์ แต่ส่วนพระองค์ปรารถนาจะบริจาคก็หาสำเร็จไม่ ความปรารถนาทานบารมีนั้นแรงกล้ายิ่งนัก แม้ผู้ขอจะปรารถนาโดยมีปริมาณมากเท่าใด ๆ ก็หาทำให้พระองค์ท้อถอยไม่ พระองค์ทรงปรารภในพระทัยว่า “เออจะเป็นบุญประเสริฐเทียวหนอ ถ้าผู้ศรัทธาคนใดมีปฏิคาหกมาออก

ปากขอซึ่งร่างกาย ด้วยความมั่นใจโดยมิยับยั้ง สำหรับตัวเราถ้ามีผู้มาขอแต่กลับปฏิเสธ จะขอเพียงสมบัติพัสถานเท่านั้นก็ดีถม"

กษณะนั้น นางพระธรณีทราบถึงพระจินตนาการอันประเสริฐที่พระราชาทรงตั้งพระทัยมั่นในทานบารมี ถึงกับทรงสละซึ่งพระวรกายให้เป็นทาน ก็หวั่นไหวด้วยความวิตกครุ่นคิดดังภริยาผู้เล่นหาในสามี ตระหนกตกใจสั่นระรัวฉะนั้น เมื่อพันปฐพีกัมปนาทหวั่นไหวเขาพระสุเมรุมาศอันระยิบระยับด้วยรัศมีมณีสลับซับซ้อน ก็พลอยเขยื้อนไหวด้วย ท้าวสักกเทวราชทรงวิจารณ์ก็ทราบเหตุว่า พสุธาหวั่นไหวด้วยพระราชปณิธานอันแรงกล้าของพระราชาธิบดี ท้าวตรีเนตรหลากพระทัยทรงรำพึงว่า "นี่อย่างไรหนอ กษัตริย์องค์นี้มีพระอัธยาศัยใหญ่ยิ่งดีในทานถึงกับคิดตั้งใจจะให้ร่างกายเป็นทานเทียวหรือ ดีละเราจะทดลองดู"

ในกาลต่อมา พระเจ้ากรุงสีพีประทับบนพระราชบัลลังก์ในพระราชมณเฑียรสถานแวดล้อมด้วยอำมาตย์ราชบริพาร ณ ท่ามกลางมหาสมาคม เมื่อได้มีพระราชโองการประกาศตามพระราชนิยม ให้ผู้ประสงค์ใด ๆ ทูลขอตามปรารถนาของตนได้แล้ว พนักงานคลังก็เบิกเครื่องสุพรรณหิรัญมีค่าต่าง ๆ มาวางถวาย ภูษาอาภรณ์ต่าง ๆ ชนิดบรรจุเต็มหีบถึงขอบก็ถูกเปิด ราชรถอันงดงามหลายชนิดอันมีแอกพาดอยู่บนคอสัตว์ที่ผูกดีแล้ว ก็เคลื่อนคลาออกมาถวายตัว ฝูงยาจกและวณิพกก็พากันห้อมล้อมมุงกันเข้ามา ในหมู่ชนเหล่านั้นมีท้าว

ศักกเทวราชปลอมพระองค์เป็นพราหมณ์ชราจักษุพิการปนมาด้วย อันเป็นที่สังเกตของพระราชา พระองค์ทรงพินิจด้วยพระเนตรเต็มไปด้วยยินดีในศรัทธา ประดุจดังจะออกไปต้อนรับประคับประคองเข้ามา ชาวพนักงานได้เตือนให้พราหมณ์ชราผู้นั้นทูลขอสิ่งที่ปรารถนา แต่พราหมณ์กลับขยับเข้าไปใกล้พระราชา และเมื่อได้กระทำคารวะแล้ว กล่าวคำถวายพระพรแล้วทูลว่า

"ข้าแต่พระมหาราชผู้ทรงศักดิ์ประเสริฐ ข้าพเจ้าเป็นคนชราตาพิการมาจากหนทางไกล เพื่อทูลขอพระเนตรของพระองค์ศักดวงหนึ่ง เพราะมีพระเนตรเพียงข้างเดียว ก็ทรงสามารถปกครองโลกนี้ได้ดี"

พระราชาแม้จะปลื้มพระทัยอย่างยิ่งที่ได้สมพระทัยหวัง แต่ก็ไม่วายสงสัยว่าพราหมณ์พูดจริง หรือว่าพระกรรณแว่วไปเองเพราะผูกพันเกินขนาด แต่เมื่อทรงใคร่จะยืนคำขอพระเนตรอันไพเราะอีกจึงมีรับสั่งแก่ผู้ขอว่า

"ดูกรพราหมณ์ผู้เจริญ ใครแนะนำท่านให้มาที่นี่และขอดวงตาของเรา มีใครหรือที่เขาจะยอมเสียสละดวงตาให้ง่าย ๆ ใครเล่าเป็นผู้คิดว่าเราจะให้ถูกตาได้ง่าย"

พราหมณ์ชราแปลงทราบวาระจิตของพระราชาดีแล้ว ก็ทูลตอบว่า

"ท้าวศักกเทวราช—เทวรูปของท่านแนะให้ทูลขอดวงพระเนตร จึงได้มาเฝ้าถึงที่นี่ ขอพระองค์จงให้เป็นไปจริงสมดังท้าวศักกะแนะนำ

และให้ความหวังของข้าพเจ้าสมมโนรถ โดยได้ดวงพระเนตรข้างหนึ่งของพระองค์เถิด”

เมื่อได้ยินออกนามท้าวสักกะ พระราชาทรงดำริในพระทัยว่า “แน่ทีเดียว จักษุของพราหมณ์ผู้นี้คงจะกลับเห็นได้ดีตามเดิมโดยเทวอำนาจ” แล้วจึงรับสั่งด้วยสุรเสียงแจ่มใสเต็มด้วยปีติว่า

“ดูกรพราหมณ์ ท่านจะได้สมปรารถนาตามที่มุ่งหมายมานี้ ท่านขอดวงนัยนาของเราข้างเดียว แต่เราจะให้ท่านทั้ง ๒ ข้าง เมื่อเราได้ประกอบหน้าของท่านด้วยดวงตาอันสดใสทั้งคู่แล้ว ท่านก็จงไปตามมรรคาของท่าน แต่ในชั้นแรกนี้ท่านจงทำให้ความสงสัยของผู้อยู่ใกล้ ๆ ปลาศนาการไปให้สิ้นสุด โดยสำแดงตัวจริงของท่านให้เขาเห็น และทำความพิศวงของเขาให้บังเกิดขึ้นโดยรู้ความจริงชัดเจน”

ฝ่ายอำมาตย์ราชบริพาร เมื่อได้ยินรับสั่งว่าจะประทานพระเนตรให้เป็นทานแก่พราหมณ์ภิกขาจาร ก็บังเกิดความฉงนสนเท่ห์ —ร้อนใจ— และวิตกระคนกัน กราบทูลว่า

“ขอเดชะ พระหฤทัยรักการกุศลทาน ทำให้ใต้ฝ่าพระบาทไม่ทรงเห็นว่าการที่จะประทานดวงพระเนตรนั้น เป็นการมิสมควรอันจะนำไปในทางผิด ขอใต้ฝ่าพระบาทจงทรงดำริโดยสมควรเถิด และขอได้ทรงเลิกพระดำรินั้นเสีย อย่าได้ประทานดวงนัยเนตร อีกประการหนึ่ง จงอย่าได้ทรงเห็นแก่ทวิชาติ (พราหมณ์) โดยไม่ทรงระลึก

ถึงพวกข้าพระบาทบ้าง ขอใต้ฝ่าพระบาทจงอย่าได้สุมเพลิงทุกข์ให้บังเกิดแก่ดวงจิตไพร่ฟ้าของพระองค์ ผู้ซึ่งเคยได้รับความสุขและความเจริญรุ่งเรืองจากพระองค์เสมอ ขนทรัพย์ – อันเป็นปัจจัยแห่งความมั่งคั่งสมบูรณ์ –มณีอันแวววับ –โคนม – รถและสัตว์พาหนะที่ผึกแล้ว – คชสารอันงามมีพละกำลัง เคหสถานอันเหมาะสำหรับทุกฤดูกาล พร้อมสรรพด้วยนางบำเรออันมีกำไลเท้าส่งเสียงกังวานมีความสง่างามรุ่งโรจน์เกินความงามของเมฆในฤดูใบไม้ร่วง สิ่งเหล่านี้เป็นทานควรบริจาค ขอพระองค์จงให้เถิด แต่ขออย่าได้บริจาคดวงพระนัยนาเลย

“ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ – ผู้เป็นจักษุแห่งโลก ขอจงทรงพระดำริว่า ตาของคน ๆ หนึ่งจะใส่กับหน้าของคนอีกคนหนึ่งได้อย่างไร แต่ถ้าหากสามารถทำได้โดยเทวอำนาจแล้ว ไฉนจะต้องประสงค์เจาะจงพระเนตรของพระองค์เล่า อนึ่งการที่คนเข็ญใจมีตาดีนั้นประโยชน์อันใด จะได้เห็นและดูความสมบูรณ์ของคนอื่นกระนั้นหรือ ถ้าเช่นนั้นก็จงประทานทรัพย์สินมิดีหรือ ขอพระองค์จงอย่าด่วนหุนหัน”

พระราชารับสั่งตอบอำมาตย์ด้วยมธุรวาจาประเล้าประโลมว่า

“ผู้ใดได้สัญญาว่าจะให้แล้ว ภายหลังกลับใจไม่ให้ ก็เท่ากับผู้นั้นกลับสวมพันธนาการแห่งตัณหาซึ่งสลัดทิ้งแล้วอีก ผู้ใดได้ลั่นวาจาแล้วว่าจะให้ แล้วภายหลังกลับคำเพราะความโลภ ผู้นั้นจะไม่นับว่า

เลวยิ่งกว่าเลวอีกหรือ ผู้ใดที่ทำให้ผู้ขอมีความดีใจว่าสมหมาย โดยรับคำแล้วกลับทำให้เขาเสียใจอย่างร้ายแรงเพราะคำปฏิเสธ ผู้นั้นจะยกเว้นความผิดเสียมิได้ ข้อที่ว่าโดยเทวอำนาจแล้วไฉนไม่สามารถทำชายชรากลับมีตาดีได้นั้น ความข้อนี้ท่านควรสำเหนียกว่าวิธีมีต่าง ๆ ที่จะต้องใช้ในกรณีต่าง ๆ กันอันเป็นที่ทราบทั่วไป เพราะเหตุนี้เทพเจ้าก็ยังต้องอาศัยเทวฤทธิหรืออย่างอื่นบ้าง ฉะนั้นท่านทั้งหลายอย่าวุ่นวายทัดทานความตั้งใจของเรา ที่จะบำเพ็ญทานอันประเสริฐครานี้เลย”

แต่อำมาตย์ทูลสนองว่า

“ที่ข้าพระเจ้าทั้งหลายบังอาจกราบทูลนั้นเป็นแต่ถวายความเห็นว่าฝ่าพระบาทควรประทานแต่เครื่องอุปโภคบริโภค และเพชรนิลจินดา หาควรประทานพระนัยนาที่กราบทูลดังนี้ ข้าพระเจ้าทั้งหลายจะชักจูงฝ่าพระบาทไปสู่ทางชั่วหามิได้”

พระราชารับสั่งว่า

“สิ่งที่เขาขอแล้วก็ต้องให้ ของที่ไม่ปรารถนาแม้ได้ก็หาเป็นที่ยินดีไม่ น้ำจะมีประโยชน์อันใดสำหรับผู้ที่กำลังถูกกระแสร์น้ำพัดพาไปแล้ว โดยเหตุนี้เราต้องให้จักษุของเราเป็นทานแก่ชายนั้น”

ถึงตอนนี้อำมาตย์ผู้เป็นนายกกล้ากว่าคนอื่น เพราะความคุ้นเคยและเป็นที่ไว้วางพระทัยสนิทสนม ดื้อหน้าที่อันควรมีความเคารพในพระมหากษัตริย์ ทูลทัดทานสนองว่า

"ขอเดชะ ขอฝ่าพระบาทจงอย่าได้ประทานเลย ใต้ฝ่าพระบาทได้ทรงครอบครองอาณาจักรอันมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติแม้นเมืองแมน การที่ได้ซึ่งสมบัติเหล่านี้ ใช่ว่าจะไม่ต้องใช้ความพากเพียรและตริกตรองเป็นอันมากก็หามิได้ และการที่ยึดถือไว้ซึ่งสมบัติเหล่านี้ก็ต้องเสียสละต่าง ๆ เป็นอเนกประการ อันเป็นหนทางที่จะนำไปสู่อิสริยศและความสุข แล้วใต้ฝ่าพระบาทก็ไม่ทรงใยดีเสียแล้ว ใต้ฝ่าพระบาทมีพระราชประสงค์อย่างใดที่ทรงบริจาคเช่นนี้ ในโลกนี้มีตัวอย่างที่ไหนบ้าง ใต้ฝ่าพระบาทคงได้เสวยทิพยสมบัติ มีวิมานอยู่ในหมู่เทพดาบนสรวงสวรรค์แน่ที่เดียว เพราะได้ทรงบริจาคทานมามากมาย กิตติคุณก็รุ่งโรจน์ไปทั่วทุกทิศ ณ แทบพระบาทยุคลก็ปรากฏฉายาแห่งมกุฎอันสง่างามของมวลกษัตริย์ประเทศราชอยู่เต็มแล้ว ถึงฉะนี้แล้วใต้ฝ่าพระบาทยังจะปรารถนาสิ่งใดอีก ถึงกับจะทรงสละพระเนตร"

พระราชารับสั่งโดยพระอัธยาศัยสุภาพว่า

"การที่เราพยายามนี้ เรามิได้ปรารถนาโลกิยสมบัติหรือดาวดึงส์พิภพ – หรือการถึงที่สุดแห่งความดับ หรือความรุ่งเรืองแห่งอิสริยศ เราต้องการเป็นโลกนาถ ณ บัดนี้เราจึงสั่งว่าคำขอของชายผู้นั้นจะต้องไม่ไร้ผล"

ตรัสดังนั้นแล้วก็มีรับสั่งให้นายแพทย์จัดการควักพระเนตรข้างหนึ่ง อันมีความงามสดใสประดุจดังกลีบนิลอุบลตามวิธีแพทย์

โดยบรรจง และเรียบร้อย แล้วทรงประทานด้วยพระหัตถ์ให้พราหมณ์ผู้ภิกขาจาร โดยพระทัยเปี่ยมปีติโสมนัสอย่างล้นพ้น

ฝ่ายท้าวสักกเทวราชก็ทรงบันดาลด้วยเทวฤทธิ์ให้พระราชา และคนทั้งหลายเห็นว่าตานั้นได้ถูกบรรจุลงในกระบอกตาของพราหมณ์เฒ่า เมื่อพระราชาได้ทรงทอดทัศนาการเช่นนั้น ก็ยิ่งเอิบพระราชหฤทัยยิ่งนัก จึงให้ควักพระเนตรอีกข้างหนึ่งประทานแก่พราหมณ์ เมื่อเสร็จแล้วช่องพระเนตรก็ดูงามประดุจดังสระปทุมอันไร้ดอก แต่ทว่าสำแดงลักษณะความปีติอันผู้อื่นหารู้สึกไม่ ส่วนคนอื่นก็เห็นแต่ว่าพราหมณ์เฒ่ากลับมีตาดีบริบูรณ์เท่านั้น

ทุกห้องหับในพระราชมณเฑียรและตามบ้านเรือนในพระนคร ทุกแห่งหน มีแต่อัสดุชลธาราแห่งความเศร้าสลดชุ่มชื่นปฐพี ส่วนองค์อินทราทรงปลื้มปรีดิ์และพอพระทัยหาที่เปรียบมิได้ ที่ได้เห็นพระปณิธานมั่นคงในพระสัมโพธิญาณ ท้าวเทวราชทรงปรารภแก่พระองค์เองว่า

"เออแน่ะ พระปณิธาน ทรงปรารถนาจะโปรดสัตว์ในโลกให้ประสพสุข แม้ตัวเราเองจะได้ประสพเห็นเหตุการณ์ก็ยังเกือบไม่เชื่อเป็นการสมควรแล้วหรือ ที่บุรุษผู้ล้ำเลิศในคุณธรรมเช่นนี้จะได้รับความทุกข์ทรมานนานเวลา เราจะต้องหาอุบายช่วยให้พระองค์ได้ดวงจักษุคืน"

กาลล่วงมาเมื่อบาดแผลพระเนตรหายแล้ว และความเศร้าสลดของประชาชนชาวพระนครได้สงบลง วันหนึ่งพระราชาประทับขัดสมาธิอยู่ในพระราชอุทยานโดยลำโดยองค์เดียวริมขอบสระอุบล ณ ที่นั้นมีรุกขชาติอันงามออกดอกสพริบพรั่งจนกิ่งต้า หมู่ภมรกำลังตอมเคล้าเคียงหึ่ง ๆ พระพายอบอวลด้วยกลิ่นสุคนธเกษรสดชื่นระเพยพัดฉิว ๆ กษณะนั้น ท้าวสักกเทวราชก็มาสู่สำนักประทับตรงหน้า เมื่อถูกถามว่าเป็นใคร ท้าวสหัสนัยก็ทูลว่า

"ข้าแต่พระราชา ข้าพเจ้า—สักกเทวราช มาสู่สำนักพระองค์"

เมื่อทรงทราบ พระราชาก็ทรงบัญจุคมนาการ และทูลว่าพร้อมที่จะสนองเทวบัญชา ท้าวเทวราชพอพระทัยทูลว่า

"ข้าแต่พระราชฤษี พระองค์จงเลือกขอพรที่พระองค์ปรารถนา"

พระราชาเคยทรงแต่บริจาคไม่เคยขอ จึงประหลาดพระทัย และโดยอัธยาศัยอันกว้างขวางและสูงศักดิ์ ทูลตอบว่า

"ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช ราชสมบัติของข้าพเจ้าก็มีอยู่อเนกอนันต์ พลรบแสนยากรก็เข้มแข็งมีอานุภาพมาก แต่ความมืดมนแห่งจักษุทำให้มรณะเป็นสิ่งพึงประสงค์ ณ บัดนี้เมื่อให้ทานแก่วณิพกแล้วก็ไม่สามารถได้เห็นดวงหน้าอันเบิกบานด้วยความปราโมทย์ของพวกเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงรักความมรณะนัก"

สมเด็จอมรินทราธิราชทูลว่า

"อย่าได้ดำริเช่นนั้นอีกเลย ผู้ทรงคุณธรรมเท่านั้นที่จะมีฐานะ

เช่นพระองค์ได้ แต่จงตอบความข้อนี้แก่ข้าพเจ้าว่า การที่พระองค์ได้ประสพทุกข์ถึงปานฉะนี้ก็เพราะพวกยาจก ไฉนพระองค์จึงมาข้องพระทัยด้วยเรื่องนั้นเล่า จงเล่าโดยสัตย์จริงเถิด อย่าได้ปกปิด พระองค์อาจได้รับบำบัดทันที"

พระราชารับสั่งว่า

"เหตุใดพระองค์จะขืนให้ข้าพเจ้าอวดอ้างตนเองเล่า แต่ก็จงฟังเถิด คำของวิงวอนของพวกภิกขาจารทั้งปวงนี้และกาลก่อน ย่อมเป็นที่ไพเราะเสนาะโสตประสาทของข้าพเจ้า ประดุจดังเสียงอวยพรฉันใด ขอความสัตย์ในข้อนี้จงดลบันดาลให้ตาของข้าพเจ้า บังเกิดขึ้นข้างหนึ่งเถิด"

ณ บัดใจจบคำอธิษฐาน โดยอำนาจแห่งสัจจวาจาและกุศลกรรมอันประเสริฐ จักษุข้างหนึ่งได้ผุดขึ้นเต็มจักษุทวาร เหมือนกลีบปทุมมาตย์หุ้มห่อแก้วตาสนิท พระราชามีพระทัยโสมนัสยิ่งนัก แล้วรับสั่งแก่ท้าวอมรินทร์สืบต่อไป

"และเมื่อข้าพเจ้าได้ให้จักษุทั้งสองข้างแก่ผู้ที่ขอแต่ข้างเดียวแล้ว ใจข้าพเจ้าก็มีปีติปราโมทย์ยิ่งกว่าความรู้สึกใด ๆ สิ้น ความสัตย์ในข้อนี้จริงฉันใด ขอจักษุอีกข้างหนึ่งจงบังเกิดแก่ข้าพเจ้าฉันนั้นเถิด"

พอจบคำอธิษฐาน จักษุอีกข้างหนึ่งก็พลันเกิด บัดดลนั้นเมทนีดลและบรรพตก็หวั่นไหว พระมหาสมุทรก็เป็นละลอกกระฉอกฉานล้น

ฝั่ง เสียงทิพย์ดุริยางค์เภรีก็บรรลือลั่นเสนาะศัพท์ พื้นนภากาศก็งดงามแจ่มใส ดวงทินกรส่องรัศมีโอภาสประดุจดังฤดูใบไม้ร่วง สรรพบุปผชาตินานาพรรณ อันมีถองไม้จันทน์ปลิวว่อนกลิ่นหอมหวล ได้ตกจากสวรรค์เป็นอันมาก ฝูงเทวดาและอัปสรก็พากันมาประชุมณสถานที่นั้นด้วยความอัศจรรย์ ฝูงสัตว์นิกรมีใจเบิกบานเป็นสุขทั่วกัน

จากทิศานุทิศเสียงผู้มีมหิทธิฤทธิแซ่ซ้องสรรเสริญเซ็งแซ่ เขาทั้งหลายมีความปีติยินดีและยกย่องบูชาซึ่งพระราชกรณียของพระราชาว่า

"โอ ความปรารถนาอันสูง ความกรุณาอันยิ่งใหญ่ จงดูความบริสุทธิ์แห่งพระหฤทัย เป็นการมโหฬารเพียงใด พระองค์มิได้ใยดีในความสุขส่วนพระองค์ พระกรุณาและวิริยภาพของพระองค์ ขอจงทรงพระเจริญ สัตวโลกนิกรจะได้พึ่งพระองค์ ประดุจดังพระกมลเนตรได้เบิกบานสุกใสแล้ว แน่ทีเดียวว่าบุญบารมีที่สะสมมานั้นเป็นโภคทรัพย์อันถาวร กาลล่วงแล้วนาน จึงณ บัดนี้ธรรมะได้ถึงแล้วซึ่งชัยชนะอันใหญ่หลวง"

ท้าวมัฆวาฬได้อนุโมทนาสาธุการว่า

"ข้าแต่พระราชาผู้มีพระทัยบริสุทธิ์ มโนสุจริตของพระองค์นั้นปิดข้าพเจ้ามิได้ ที่ข้าพเจ้าทูลถามดังนี้ ก็เพื่อจะส่งเคราะห์พระองค์ให้ได้พระจักษุกลับคืนดี และโดยพระจักษุนี้ข้าพเจ้าขอประสาท

พรให้ทรงสามารถทัศนาได้ทั่วโลกเกินระยะ ๑๐๐ โยชน์ – แม้ภูเขาก็แลทะลุได้”

กล่าวถวายพระพรดังนี้แล้ว ท้าวอมรินทร์ก็พลันหายวับไป

ฝ่ายพระราชาโพธิสัตว์ – ซึ่ง ณ บัดนี้มีมวลอำมาตย์ราชบริพารล้วนแต่ตาโพลงไม่ค่อยกะพริบ – เป็นลักษณะสำแดงความพิศวงงงงวย – เสด็จเป็นขบวนเข้าสู่พระนคร ในกาลนั้นพระนครได้ตกแต่งประดับรับเสด็จด้วยของอันวิจิตรไพโรจน์อย่างวิจิตรครัน ประชาชนมาคอยเฝ้าชมบุญบารมีแน่นขนัด พราหมณ์ก็สวดพระเวทถวายพระพรชัย เมื่อเสด็จถึงพระราชมณเฑียรแล้ว ก็เสด็จขึ้นประทับบนพระราชอาสน์ห้อมล้อมด้วยอำมาตย์มนตรีพราหมณาจารย์ และประชาราษฎรทั้งนอก และในพระนครเป็นสามชั้นหลั่น ๆ กันตามลำดับ เป็นมหาสันนิบาต ล้วนมีเอกฉันท์ร่วมกันมาถวายพระพรชัยมงคล พระราชาได้ทรงแสดงพระธรรมแด่มหาสมาคมนี้ โดยยกพฤติการณ์ที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์เป็นนิทัศน์อุทาหรณ์

“ผู้ใดบ้างจะชักช้าในอันที่จะบริจาคสมบัติแก่ผู้ภิกขา เมื่อได้เห็นประจักษ์ว่าเราได้ทิพยจักษุมาโดยอาการอย่างไร อันเป็นผลานิสงส์แห่งกุศลทานที่ประสพมาโดยแท้ เราอาจแลเห็นได้ภายในระยะ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ แม้จะมีภูเขากำบังก็อาจเห็นได้ตลอดชัดเจนเหมือนอยู่ใกล้ วิถีใดบ้างที่จะถึงซึ่งบรมสุขประเสริฐกว่าทานอันกอปร์ด้วยกรุณาและความสุภาพแช่มช้อย ตัวของเราเองเมื่อได้

ให้ทานตาสามัญไปแล้ว กลับได้ตาทิพย์มีตัวอย่างดังนี้ ดูกรชาวสีพีทั้งหลาย พึงเข้าใจความข้อนี้ว่า จงทำสมบัติของท่านให้บังเกิดผลโดยทาน และการบริจาคนี้เป็นมรรคาซึ่งจะนำไปสู่อิสสริยศักดิ์และความสุขในโลกนี้และโลกหน้า ทรัพย์นั้นเป็นวัตถุควรชัง เพราะหาแก่นสารมิได้ แต่ทว่ามีคุณอย่างหนึ่ง คือผู้ซึ่งเพ่งความสุขคนอื่นอาจบริจาคมันได้ เพราะว่าถ้าได้บริจาคแล้ว มันก็เป็นนิธิ — คือขุมทรัพย์ มิฉะนั้นมันก็ตรงกันข้าม คือเป็นนิธานะที่ฝังทรัพย์"

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงได้มาซึ่งพระสัทธรรมอันประเสริฐด้วยความยากเข็ญหลายร้อยประการ เพื่อยังประโยชน์แก่เราทั้งหลาย ฉะนั้นจึงสมควรสดับฟังด้วยความตั้งใจ * อนึ่ง นิทานนี้ควรบรรยายให้เห็นความมีใจสูงของพระตถาคตเจ้า ดังเรื่องที่แสดงในตอนต้น โดยทำนองเดียวกัน เมื่อจะบรรยายถึงความกรุณา และแสดงให้เห็นประจักษ์ซึ่งผลานิสงส์แห่งกุศลกรรมในปัจจุบันชาติแล้ว ควรกล่าวว่า "โดยอาการดังนี้ บุญที่สะสมมาด้วยกุศลกรรม ย่อมสำแดงให้ปรากฏในปัจจุบันบ้าง เหมือนดอกไม้แห่งอานิสงส์ — ดอกอันงามซึ่งทวีคติคุณยิ่งขึ้น"

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๓. เรื่องยาคูน้อยหนึ่ง

ทานอันใดเกิดจากจิตศรัทธาบริสุทธิ์ ประกอบทั้งผู้รับก็วิเศษสมควรแล้ว ก็ยังผลอันโอฬารให้บังเกิด ทานอันมีลักษณะดังนี้ แม้เล็กน้อยก็มีผลใหญ่หลวง ไม่มีทานอื่นเปรียบได้ดังเรื่องที่จะแสดงต่อไปนี้.

ในกาลเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสวยพระชาติเป็นโพธิสัตว์นั้น พระองค์อุบัติเป็นพระราชาธิบดีแห่งโกศลรัฐ พระองค์ทรงคุณสมบัติหลายประการ อาทิ พระวิริยภาพ พระสมรรถภาพ พระปรีชาญาณ พระอิสริยยศ พระเดชานุภาพ และอื่น ๆ อย่างสูงเด่น แต่ทว่ามีความสุขเดิศล้ำกว่าอื่น ๆ ทั้งสิ้น คุณสมบัติอันมีความสุขสมบูรณ์หนุนเด่นดังนี้ ย่อมโชติช่วงยิ่งขึ้น เช่นแสงศศิธรในฤดูใบไม้ร่วงฉายแสงนวลสว่างจ้า ลักษมี[๑] — เทพีแห่งโชคลาภ — ซึ่งสถิตอยู่กับพระองค์นั้น ได้จำแลงความโปรดและความรักแก่กษัตริย์องค์อื่นด้วยอาการอันหนึ่ง จนทำให้ลาภลักการทอดทิ้งราชศัตรู แม้เป็นผู้ทนงศักดิ์ กลับมาเพิ่มพูนประเทศราชของพระองค์เสมือนหนึ่งสุตรีหลงเสน่ห์ ความสุจริตธรรมรักษาพระกมลสันดานมิให้เกลือกกลั้วอกุศลกรรม ฉะนั้นจึงมิได้กดขี่ราษฎรของพระองค์ ส่วนผู้สวามิภักดิ์ก็มีความจงรักภักดี จนลักษมีไม่ยอมอยู่กับศัตรูเลย

---

๑. ลักษมี—มเหสีพระนารายณ์ — หมายถึงลาภ, ความเจริญ, ทรัพย์ — ปทานุกรม

กาลวันหนึ่งพระราชาทรงระลึกถึงเหตุการณ์ในชาติที่สุด ทำให้รู้สำนึกพระองค์ยิ่งขึ้น จึงทรงบำเพ็ญทานอันเป็นปัจจัยสำคัญแห่งความสุขแก่สมณพราหมณ์ยาจกและวณิพกเป็นอเนกประการ พระองค์ทรงรักษาศีลเป็นนิจ ถึงวันอุโบสถก็รักษาอุโบสถศีลมิได้ขาด โดยพระราชประสงค์จะให้ประชาชนประสพมรรคาแห่งนิรทุกข์ โดยขยายอำนาจกุศลกรรมให้เด่นชัด พระองค์มักจะทรงกล่าวกถา ๒ บาทด้วยจิตมั่นในศรัทธาเสมอ แม้จะประทับในที่ระโหฐานภายในพระราชมณเฑียรหรือเสด็จออกท้องพระโรง กถานั้นมีความสำคัญว่า "การปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้าโดยถวายสักการบูชานั้น ถึงเป็นการเล็กน้อย ก็มิได้ส่งผลเล็กน้อยเลย ความข้อนี้ แต่ก่อนเคยสั่งสอนกันก็แต่ปาก แต่บัดนี้จะเห็นได้กับตาแล้ว จงดูความมั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์ในบัดนี้อันเป็นผลเกิดจากยาคูจิ๋ว ๆ แห้งหยาบ ๆ สี่ไหม้ ๆ น้อยหนึ่งเท่านั้น กองทัพมหึมาของเราพร้อมด้วยรถศึกอัศวานึกอันงาม ทั้งคชสารอันซับมันจำนวนมาก ความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในดินแดนทั้งสากลโลก—ความสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์สมบัติอเนกอนันต์ — การมีลาภสักการ — พระมเหสีอันสูงศักดิ์ — เหล่านี้จงดู — ล้วนเป็นผลเกิดจากยาคูหยาบน้อยหนึ่งเท่านั้น"

อำมาตย์หรือพราหมณ์ผู้รู้ยิ่งหรือพศกนิกรผู้ฉลาดที่สุดแม้จะกระหายอยากรู้ ก็ไม่กล้าทูลถามถึงความหมายแห่งกถาทั้ง ๒ ซึ่งพระองค์ทรงสั่งวิสัชนาเสมอ ๆ แม้พระมเหสี — เพราะได้ทรงสดับบ่อย ๆ ก็บังเกิดความอยากรู้เหมือนกัน โดยเหตุที่พระนางไม่ทรงประหม่า

ในพระราชสามี — วันหนึ่งโอกาสอำนวย — พระนางจึงทูลถามถึงประพฤติเหตุเรื่องนี้ในท่ามกลางประชุมข้าราชบริพาร

"ข้าแต่พระสามีผู้ประเสริฐ — พระองค์ทรงสังวัธยายบ่อย ๆ เหมือนหนึ่งเบียมด้วยความยินดีในพระหฤทัย หม่อมฉันกลุ้มใจอยากได้ทราบเหตุที่ทรงตรัสดังนั้น หากตัวหม่อมฉันสมควรได้ฟังแล้ว ขอได้โปรดประทานเล่าถึงประพฤติเหตุเรื่องนี้ด้วย เพราะแท้จริงก็มิใช่เป็นความลี้ลับปกปิด จึงได้ทรงประกาศเผยแพร่ดังนั้น คงจะเป็นความรู้สำหรับสาธารณะทั่วไป หม่อมฉันจึงขอทูลถาม"

พระราชาทรงหรรษา ชำเลืองชมพระมเหสีด้วยความปรีดา และตรัสว่า

"ใช่แต่นางเท่านั้นก็หาไม่ ที่กระหายใคร่ทราบเรื่องเมื่อได้ยิน แต่ไม่ทราบต้นเหตุ แม้มวลอำมาตย์ราชบริพารและชาวพระนครทั้งหลาย ก็พากันอุ่นวายกลุ้มใจใคร่รู้เรื่องเช่นกัน ฉะนั้น จงคอยฟังเถิด เราระลึกถึงชาติก่อนได้เหมือนคนนอนหลับเพิ่งตื่น ในกาลนั้นเราเกิดเป็นทาสอยู่ในพระนครนี้ แม้เราจะตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เราก็ต้องหาเลี้ยงชีวิตอย่างน่าสงสารโดยการรับใช้ผู้มีฐานะสูง เพราะทรัพย์เท่านั้น วันหนึ่งเรากำลังจะไปรับใช้นาย — คือสำนักแห่งความเหนื่อยยากอนาถา — ความดูถูกเหยียบย่ำ — ความเศร้าใจ เพื่อขวนขวายหาเลี้ยงครอบครัว และความกลัวตัวจะไม่มีกิน — ก็มีพระสมณะรูปหนึ่งมีอินทรีย์สังวรสงบระงับเต็มไปด้วยความสุขแห่งสมณเพศกำลังโคจร

ภิกขาจาร เรานอมศีระเกล้าอภิวันท์ด้วยใจศรัทธา แล้วอาราธนาท่านไปยังบ้าน แล้วได้ถวายยาคูถ้วยหนึ่ง จากกุศลมูลนั้น ความเป็นใหญ่ในบัดนี้จึงได้บังเกิด ดังแสงประกายแห่งรัตนะประดับมกุฎของมวลกษัตริย์ฉายอยู่ในดอองฉุดีแทบเท้าเรา เมื่อเรานึกถึงเรื่องนี้ จึงได้กล่าวกถานั้น เพราะรู้สึกเป็นที่พอใจในการบำเพ็ญกุศลกรรม และการปฏิบัติบูชาพระอรหันต์”

พระพักตร์พระอัครมเหสีเบิกบานด้วยความพิศวง พระนางชะม้อยเนตรสบพระราชาด้วยความคารวะทูลว่า

“กุศลกรรมอันนั้นเป็นผลบังเกิดความเป็นใหญ่ในบัดนี้แน่นอนที่เดียว เพราะมีประจักษ์พะยาน คือ องค์พระมหากษัตริย์พระองค์ผู้ปรารถนาจะสร้างสมกุศลอยู่เป็นนิจ เพราะเหตุฉะนี้จึงมิได้ทรงประกอบอกุศลกรรม ทรงปกครองประชาราษรประดุจดังบิดา มีพระหฤทัยมุ่งหมายแต่จะแสวงกุศลกรรมให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นเท่านั้น ขอพระองค์ผู้ทรงเกียรติรุ่งโรจน์ ประกอบด้วยบุญบารมีส่งเสริม — ผู้ปราบกษัตริย์ราชศัตรูให้น้อมศีรเกล้ารับพระราชโองการ จงทรงปกครองสากลโลกด้วยพระสัทธรรมยิ่งยืนนานเถิด”

พระราชาแย้มสรวลรับสั่งว่า

“น้องรัก ก็ทำไมจึงจะไม่เป็นเช่นนั้นเล่า แท้จริงเราได้พยายามที่จะดำเนินตามมรรควิถี อันจะนำไปสู่นิรทุกข์ภูมิ ซึ่งเราได้จดจำหลักหมายไว้เรียบร้อย ชนทั้งหลายเมื่อได้ทราบผลานิสงส์ของกุศล

ทานดังนี้แล้ว คงจะมีความนิยมรักใคร่ในการบริจาค – แม้ตัวเราเองก็ได้ประสพผลมาแล้ว เหตุไฉนจึงจะไม่แสดงความเผื่อแผ่แก่คนทั้งหลายเล่า”

พระราชาทรงสังเกตโดยความสิเน่หา เห็นพระอัครมเหสีเปี่ยมปราโมทย์ มีพระฉวีวรรณงามสดใสยิ่งขึ้น จึงอยากทรงทราบประพฤติเหตุแห่งความบันเทิงเริงรมย์เช่นนั้นรับสั่งว่า

“ดูกร น้องรัก ศศิธรดอยเด่นไพโรจน์อยู่ในหมู่ดวงดาราฉันใด เจ้าก็ดอยเด่นชัชวาลอยู่ในท่ามกลางพระสนมกำนัลทั้งปวงฉันนั้น เล่าให้พี่ฟังเถิดว่าเหตุผลประการใด พระน้องนางจึงเบิกบานผ่องใสยิ่งนัก”

พระอัครมเหสีทูลสนองว่า

“ข้าแต่พระสวามี หม่อมฉันก็ระลึกได้ถึงเหตุการณ์ในอดีตชาติเหมือนกัน” เมื่อพระราชสวามีทรงขอร้องให้ทรงบรรยายเรื่องแต่หนหลัง พระนางจึงเล่า

“หม่อมฉันจำได้เหมือนเมื่อเป็นเด็ก ๆ ว่า ครั้งหนึ่งหม่อมฉันบังเกิดเป็นทาสี ได้เคยถวายเศษภัตตาหารน้อยหนึ่งแก่พระอรหันต์ผู้หมดกิเลสาสวะแล้ว หม่อมฉันกลับจากชาตินั้นก็มาเกิดอยู่นี่ ด้วยอำนาจกุศลกรรมนั้น หม่อมฉันจึงได้มาเป็นข้าบาทบริจาริกา ณ บัดนี้ ข้อความที่รับสั่งว่า “ทานแม้แต่น้อยหนึ่งที่ได้กระทำแก่พระอรหันต์ผู้ดับกิเลสแล้ว ย่อมส่งผลไม่น้อยเลยนั้น พระอรหันต์ท่านก็แสดงเช่นนี้เหมือนกัน”

เมื่อทรงสังเกตว่าสันนิบาตนั้นกำลังเปี่ยมปีติด้วยศรัทธาในกุศลกรรมและความอัศจรรย์ และอานิสงส์แห่งกุศลกรรมได้ยังความศรัทธาปสาทะให้บังเกิดในวารจิตของชนทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว พระราชาจึงทรงแสดงธรรมิกถาต่อไปว่า

"มีผู้ใดบ้างที่จะไม่บำเพ็ญกุศลกรรมด้วยการบริจาคทาน — การรักษาศีลสัมมาปฏิบัติ เมื่อได้เห็นตัวอย่างอันงามเพราะผลของการกระทำเล็กน้อย บุคคลใดเมาด้วยความโลภ ไม่ทำตัวให้มีกิตติคุณโดยการบริจาคทานเมื่อมีทรัพย์สมบัติพอทำได้ บุคคลนั้นเป็นผู้อันเราไม่ควรดูเลย อนึ่งการเสียสละทรัพย์ด้วยอาการอันชอบนั้น — เพราะอย่างไร ๆ ก็จำต้องละทิ้งไปไม่มีประโยชน์แก่เรา — ย่อมนำมาซึ่งคุณประโยชน์ ใครเล่า — เมื่อตระหนักในคุณสมบัติแห่งธรรม — จะดำเนินตามวิถีแห่งอัตตาธิปไตย แท้จริงคุณธรรมต่าง ๆ มีอาทิความปีติ ฯ ล ฯ อันมีกิตติคุณตามมาด้วยนั้น ก็ย่อมเกิดจากทาน ทานนับเป็นมูลนิธิอันใหญ่ ซึ่งจะอยู่กับเราเสมอ อันโจรหรือภัยอื่นทำอันตรายมิได้ การทำทานชัดเกลาจิตให้ผ่องใสปราศจากละอองธุลีแห่งความโลภและความเห็นแก่ตัว ทานเป็นยานอย่างสะดวกซึ่งจะช่วยบันเทาความเหนื่อยยากแห่งการท่องเที่ยวในวัฏฏสงสาร ทานเป็นมิตรสนิทและดีที่สุด อันจะแสวงหาความสุขความสำราญมาให้เราได้มาก

"ความปรารถนาทั้งหลายสำเร็จได้ด้วยทานบริจาค จะเป็นความปรารถนาใด ๆ เป็นต้นว่าปรารถนาความมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วย

ทรัพย์สมบัติ หรือความเป็นผู้มีอำนาจปกครองอาณาจักรอันรุ่งเรือง-หรือปรารถนาทิพยวิมานในเทวโลก — หรือปรารถนาความโสภาคด้วยศิริรูปลักษณเลิศทั่วสรรพางค์ — ทั้งหลายนี้สำเร็จได้โดยทาน ฉะนั้นแล้วจะไม่มีผู้ใดขวนขวายบำเพ็ญทานอีกหรือ กล่าวกันว่าการให้ทานเป็นมูลเหตุให้ทรัพย์สมบัติบังเกิดค่าขึ้น เรียกกันว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของความเป็นใหญ่เหนือสรรพสิ่งทั้งมวล เป็นยอดกุศลกรรมแห่งความกรุณา ผ้าขี้ริ้วแม้ให้เป็นเครื่องนุ่งห่มโดยใจบริสุทธิ์สุจริตแล้วก็เป็นทานอันประเสริฐ"

เมื่อพระราชาแสดงธรรมิกถาชักชวนให้ผู้พังทั้งหลายในสันนิบาตนั้นบังเกิดความยินดีเลื่อมใสในกุศลทานแล้ว ชนทั้งหลายก็พากันบำเพ็ญบุญกุศลยิ่งขึ้น.

โดยประการฉะนี้ ทานใด ๆ ซึ่งได้บริจาคด้วยความศรัทธามั่นในจิตแก่ผู้ทรงคุณธรรมวิเศษแล้ว ย่อมให้ผลยิ่งใหญ่อันไม่มีที่เปรียบ แม้ทานนั้นจะเล็กน้อย * เพราะเหตุนี้การบริจาคด้วยจิตศรัทธาแด่พระอริยสงฆ์ — อันเป็นเนื้อนาวิเศษสำหรับบำเพ็ญบุญ ย่อมทำให้ผู้บริจาคบังเกิดความยินดีอย่างยิ่ง และพึงพิจารณาว่า 'ความสุขอย่างนี้ หรือบางทีจะยิ่งกว่านี้ ไม่ช้านานก็อาจบังเกิดแก่ข้าได้เหมือนกัน'

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๔. เรื่องเศรษฐีใจบุญ

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรารถนาที่จะบริจาคทาน แม้ตัวจะตกอยู่ริมหน้าผาภัย ฉะนั้นใครเล่าเมื่ออยู่เป็นสุขจะไม่บำเพ็ญบุญกุศล เรื่องที่บรรยายต่อไปนี้จะแสดงให้เห็น

ในกาลเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายยังมิได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นนายพาณิชสกุลหนึ่ง โดยวาสนาบารมีและความอุตสาหวิริยภาพ นายพาณิชผู้นี้ได้มาซึ่งทรัพย์สมบัติเป็นอันมาก ความสุจริตยุติธรรมในการค้าขาย กระทำให้นายพาณิชเป็นที่นับถืออย่างสูงของปวงชน สกุลของเขาก็เป็นสกุลอันเรืองนาม ได้ศึกษาจบเจนในศิลปวิทยาหลายอย่าง จึงมีใจบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว คุณสมบัติเหล่านี้ประกอบทั้งคุณธรรมอันงดงามส่งเสริมให้พระราชาธิบดีทรงยกย่องประทานเกียรติยศ ส่วนนายพาณิชนั้นก็คงประกอบการบริจาคทานเสมอเป็นการแบ่งส่วนความมั่งมีเฉลี่ยแก่ประชาชนด้วย

พวกยาจกทั้งหลายมีความรักใคร่สรรเสริญทั่วไป จนเป็นที่ทราบกันตลอดประเทศต่าง ๆ ในขอบจักรวาลว่า เขาเป็นผู้มีใจบุญในการบำเพ็ญทาน ในพวกยาจกเช่นนั้น ไม่มีใครเป็นที่สงสัยว่านายพาณิชจะให้หรือไม่ เขาทั้งหลายเชื่อมั่นในศรัทธาของผู้ใจบุญนี้ จึงกล้าขอความปรารถนาโดยเสรี ส่วนนายพาณิชก็มิได้หวงกันซึ่งทรัพย-

สมบัติสำหรับยาจก มิใช่เพราะหวังความสุขกายสบายใจสำหรับตนเอง หรือพยายามแข่งขันกับคนอื่น หรือถูกความโลภครอบงำคนใจบุญผู้นี้ไม่อาจทนดูความทุกข์ยากของยาจกเข็ญใจได้ ฉะนั้นเขาจึงเว้นกล่าวคำว่า "ไม่" แก่พวกภิกขาเหล่านั้น

กาลวันหนึ่ง เป็นเวลากระทำภัตตกิจ โพธิสัตว์พาณิชอาบน้ำชำระกายจุณเจิมเสร็จแล้ว บริวารก็ยกโภชนาหารอันประณีตทั้งอ่อนนุ่มและแข็งกรอบ ซึ่งผู้ชำนาญสูทกรรมได้ปรุงโดยบรรจง ชวนเสพด้วยสี – รส – กลิ่น ก็มีพระปัจเจกพุทธผู้มีกิเลสให้มอดสิ้นแล้วโดยเพลิงแห่งวิชามาใกล้คฤหาสน์ ท่านยับยั้งณประตูบ้าน ณที่นั้นท่านยืนสงบโดยดุษณีภาพปราศจากคำขอร้องวุ่นวาย มีจักษุทอดเฉยและเงียบอยู่ตรงหน้าเพียงชั่วระยะแอก มีกิริยาสำรวมระงับ นัยหัตถ์ขาวเหมือนกลีบสัตตบุษย์ประคองบาตร

ขณะนั้น พญามารผู้ใจบาปไม่ประสงค์จะให้พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญทานอันประเสริฐ จึงนิรมิตด้วยมายาให้มีขุมนรกอันกว้างลึกปรากฏขึ้นขวางทางระหว่างประตูบ้านกับพระปัจเจกพุทธ เพื่อเป็นการขัดขวางการบำเพ็ญกุศล ในขุมนรกนั้นมีภาพอันน่าสยดสยองประกอบทั้งมีเสียงพิลึกพิลึกกลัว มีเปลวเพลิงลุกโชติช่วงอยู่ภายใต้ มีมนุษย์หลายร้อยกำลังตกอยู่ในความทุกข์ทรมานแสนสาหัส

ในขณะที่นายพาณิชโพธิสัตว์ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเสด็จมาภิกขาจาร จึงกล่าวแก่ภรรยาว่า

"ดูกรน้องหญิง เธอจงนำอาหารให้มากไปถวายแก่พระปัจเจกพุทธท่านเถิด"

ภริยารับคำแล้วก็นำโภชนาหารอันประณีตต่าง ๆ ออกไปยังประตูบ้าน แต่พอเห็นขุมนรกเกิดขึ้นนั้น ก็ตกใจตัวสั่นหัวหลังวิ่งกลับไปหาสามีหน้าตาตื่น สามีจึงถามถึงเหตุที่ตกใจตัวสั่น นางก็ไม่สามารถจะบอกได้ เพราะความกลัวได้ทำให้นางคอตัน ฝ่ายสามีก็ร้อนใจเกรงว่าพระปัจเจกพุทธ ท่านจะไปเสียจากบ้านโดยมิได้ภัตตาหาร จึงมิได้รอฟังความที่ภริยาจะเล่า ยกโภชนาหารอันประณีตนั้นออกไปเอง ตั้งใจว่าจะใส่บาตรให้เต็ม เมื่อมาถึงประตูบ้านก็ได้เห็นขุมนรกอันลึกลับกลัวสักหน้าอยู่ ขณะที่กำลังนึกว่าไฉนจึงเกิดดังนี้ มารผู้ใจบาปก็สำแดงกายอันประหลาดออกมาจากกำแพงบ้านลอยอยู่ในอากาศ ทำทีเหมือนหนึ่งว่ามีใจปราณีแก่พระโพธิสัตว์กล่าวว่า

"ดูกร มหาวาส นี่คือขุมนรกใหญ่อันมีนามว่ามหาโรรุวนรก ที่นี่เป็นที่อยู่อันยากที่จะหนีได้สำหรับผู้ตะกละ แสวงความสรรเสริญจากพวกภิกขา ปรารถนาจะบริโภคทรัพย์เพื่อความโลภสะสมบุญในนรกนี้ เขาจะต้องทนทุกข์ทรมานอยู่หลายพันปี

"อรรถ(ทรัพย์) เป็นปัจจัยสำคัญแห่งความขวนขวายของโลก ตามลักษณะแห่งตรีคณะ[๑] ผู้ใดทำลายอรรถผู้นั้นก็ทำลายธรรม[๒] เมื่อ

---

๑. ตรีคณะ คือ อรรถะ ธรรมะ กามะ

๒. ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่าคติอันนี้ มีอยู่ในวรรณกรรมของพราหมณ์หลายแห่ง ถ้าการปฏิบัติธรรมเหมือนการบูชายัญแล้ว ก็อาจกล่าวว่า ทรัพย์เป็นรากฐานของธรรมะ เพราะการบูชายัญอันถูกต้องตามพิธีนั้นจะต้องมีทรัพย์

เช่นนี้ผู้ทำลายธรรมโดยการทำลายทรัพย์ ไฉนจะไม่ต้องไปสู่นรก

"ท่านได้ทำบาปแล้ว เพราะรักบุญทำลายทรัพย์อันเป็นมูลรากของธรรม เพราะเหตุนั้นนรกอันมีดินเป็นเปลวเพลิง เสมือนหน้านรกานต์ (นายนิรยบาล) จึงมาผจญเพื่อกินท่าน ฉะนั้นจงเลิกทำทานเสีย มิฉะนั้นจะตกนรกและรับทุกข์โทษอย่างผู้ให้ทานเหล่านั้น ซึ่งกำลังรับทุกข์แสนสาหัส และร้องไห้อย่างน่าสงสาร ฝ่ายผู้รับ—ผู้ละเลกนิสสัยชั่วในการให้ทานแล้ว—ก็จะได้เป็นเทพดา ฉะนั้นจงเลิกพยายามทำทานอันปิดหนทางสวรรค์ แล้วจงบำเพ็ญตนให้เป็นผู้มีสัญญมะ คือความยับยั้ง"

พระโพธิสัตว์ทราบว่าเป็นมาร จึงคิดในใจว่า

"แน่ทีเดียว นี่คืออุบายของผู้ใจบาปในอันที่จะกีดกันการให้ทานของเรา" คิดแล้วก็ตอบโดยความสัตย์จริงและสุภาพด้วยมธุรวาจาว่า

"การที่ท่านชี้แจงให้เห็นมรรคาแห่งการกุศลแก่ข้าครั้งนี้ ก็โดยที่ท่านเห็นแก่ความเจริญของข้า แท้จริงนั้นผู้ประเสริฐทั้งหลายย่อมสำแดงความเมตตากรุณาแก่ผู้อื่นด้วยการปฏิบัติ ถึงเช่นนั้นก็ดี ถ้าได้ใช้วิธีนั้น ป้องกันพยาธิเสียก่อนเกิด ก็จะเป็นความฉลาดหลักแหลม หรือมิฉะนั้น ก็ป้องกันเสียทันที เมื่อได้เห็นอาการแรกบังเกิดขึ้น เพราะว่าถ้าพยาธิได้ลุกลามเสียแล้ว เพราะการรักษาไม่ดีพอ ความปรารถนาที่จะรักษาก็จะกลายเป็นภยันตราย อันความปรารถนาจะบำเพ็ญบุญของข้านั้นได้ลุกลามมากเสียแล้ว เกินที่จะรักษาด้วยโอสถ เพราะจิต

ของข้าจะไม่ถอยจากความปรารถนาบำเพ็ญกุศลเป็นอันขาด แม้ท่านจะทักท้วงโดยหวังดีอย่างไรก็ตาม

"ส่วนที่ท่านกล่าวถึงอธรรมว่าเกิดจากทาน และว่าทรัพย์เป็นปัจจัยสำคัญของธรรมนั้น ความเข้าใจของข้าอันเป็นมนุษย์ยังอ่อนมาก จึงไม่สามารถเห็นได้ว่าทรัพย์อันปราศจากทาน จะเรียกว่าเป็นวิถีแห่งธรรมปฏิบัติอย่างไรได้ ขอท่านจงได้โปรดบอกข้าให้ทราบว่า เวลาใดทรัพย์ทำให้เกิดธรรมปฏิบัติ เมื่อมันนอนเป็นกองคลัง—หรือว่าเมื่อถูกโจรปล้นทำร้ายเอาไป—หรือว่าเมื่อถูกจมอยู่ในท้องทะเล—หรือว่าเมื่อมันเป็นอาหารพระเพลิง

"อนึ่ง ท่านกล่าวว่า" 'ผู้ให้ย่อมไปสู่นรก ส่วนผู้รับไปสวรรค์' นั้น ที่พูดดังนั้น ยิ่งจะทำให้ข้ามีความปรารถนาการบำเพ็ญทานยิ่งขึ้น แทนที่จะเหนี่ยวรั้งข้าไว้ ขอให้ถ้อยคำของท่านสมจริงเถิด ผู้ที่ขอข้าจะได้ไปสวรรค์ สาธุ เพราะว่าการทำบุญของข้านั้นมิใช่เพื่อแสวงความสุขสำหรับตนเอง ข้ารักการกุศลก็เพราะหวังจะให้เป็นคุณประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั่วโลกต่างหาก"

มารใจร้ายตอบพระโพธิสัตว์ ประดุจดังว่าเป็นกัลยาณมิตรผู้หวังดีว่า

"จงพิเคราะห์เอาเองเถิดว่า ข้าพูดแก่ท่านด้วยหวังดีหรือพูดเท็จไร้สาระ แล้วภายหลังจะทำอย่างไรก็ตามใจ ท่านคงจะระลึกถึงข้าเมื่อมีสุขหรือทุกข์ในภายหลัง"

พระโพธิสัตว์ตอบว่า

"ขอโทษเถิดท่าน ข้าจะยอมตกนรกอันมีเพลิงลุกแรงกล้านี้ด้วยใจสมัครของข้าเอง ยอมเป็นเชื้อเพลิงเพราะการปฏิบัติกับผู้ภิกขาผู้มีใจกรุณามาขอข้า ดีกว่าจะทำให้เกิดความผิด เพราะละเลย"

โดยเชื่อบุญบารมีและตระหนักแน่ว่าการทำทานจะบังเกิดโทษมิได้ ฉะนั้นเมื่อกล่าวคำตอบพญามารแล้ว พระโพธิสัตว์จึงก้าวเท้าลงไปในขุมนรก โดยมิได้มีความห่วงใยในครอบครัว ผู้กำลังจะยึดตัวหน่วงเหนี่ยวไว้ จิตใจมิได้สะทกสะท้านต่อภัย ความปรารถนาที่จะบำเพ็ญทาน กลับแรงกล้ายิ่งขึ้น โดยอำนาจกุศลทานก็มีดอกกุมุทผุดขึ้นกลางขุมนรก กำลังแย้มกลีบเห็นเกสร เหมือนหนึ่งจะเย้ยพญามารรองรับเท้าพระโพธิสัตว์ทุกก้าวมิให้ตกนรก เมื่อไปถึงพระปัจเจก-พุทธเจ้าแล้ว พระโพธิสัตว์ก็น้อมโภชนาหารถวายในบาตรพร้อมด้วยใจเบิกบานและความปีติปราโมทย์หาที่เปรียบมิได้

เพื่อสำแดงความพอใจในวิริยภาพ พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงเสด็จขึ้นสู่นภากาศ สำแดงพระฉัพพรรณรังสีโอภาสรุ่งโรจน์ ประดุจดังมหาเมฆอันมีแสงวิชชุประกายแปลบปลาบฉะนั้น

ฝ่ายพญามาร เมื่อได้เห็นอุบายของตนไม่สำเร็จถูกทำลายสิ้นแล้ว หมดอำนาจไม่อาจเผชิญหน้าพระโพธิสัตว์ได้ ก็ปลาศนาการหายไปพร้อมทั้งนรกมายาด้วย.

ชาดกนี้นำมาแสดงเพื่ออะไร เพื่อประโยชน์ว่า สัตบุรุษย่อมปรารถนาจะบริจาคทาน แม้ตนจะตกอยู่ใกล้มหันตภัย ใครเล่า – ผู้ยังมีความสุข – จะไม่พึงบำเพ็ญทานมัย * อนึ่งโสดควรจะอรรถาธิบายความข้อนี้ด้วยว่า "สัตบุรุษนั้น แม้จะมีภัยคุกคามก็ถูกชักจูงไปสู่ทางผิดมิได้"

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๕. เรื่องเศรษฐีอวิศหยะ

ผู้ใจบุญย่อมไม่ยอมให้การบำเพ็ญกุศลขาดตกบกพร่องเพราะความยากจนหรือมั่งมี ดังจะเห็นได้จากเรื่องที่จะวิสัชนาต่อไปนี้

ในกาลเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคยังมิได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น พระองค์ได้อุบัติในสกุลเศรษฐีอันมีนามปรากฏ มีคุณธรรมหลายประการ คือใจกว้างขวาง – สุภาพ – ตั้งอยู่ในสัมมา–ปฏิบัติ – รอบรู้ในพระเวท – และเชี่ยวชาญในฌานสมาบัติ ฯ ล ฯ ความมั่งมีด้วยโภคทรัพย์ของเศรษฐีผู้นี้เกือบเท่าท้าวกุเวร[๑] อีกองค์หนึ่ง ทรัพย–สมบัติอันอเนกประการนี้ ได้ถูกใช้จ่ายในการรับรองบุคคลทั่วไปเหมือนมิตรสหาย และการทำบุญให้ทานก็เป็นไปโดยนิรันดร์ กล่าวโดยย่อก็คือ เป็นผู้บริจาคทานเยี่ยมที่สุด และมีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์และความสุขของมนุษย์อื่นโดยแท้ เพราะเหตุที่เศรษฐีผู้นี้ปราศจากอกุศลทั้งปวงหรือเห็นแก่ตนเองและอื่น ๆ จึงได้นามฉายาว่าอวิศหยะ (คือผู้ไม่รู้จักแพ้)

การที่เศรษฐีได้เห็นยาจกมีผลเท่ากับยาจกได้เห็นเศรษฐี ทั้งสองฝ่ายต่างเป็นปัจจัยแห่งความโสมนัสปรีดาในกันและกัน เพราะเป็นการ

---

๑. กุเวร — ชั้นเดิมเป็นชื่อของเจ้าแห่งพวกภูตร้าย มีนามว่าไพศรพณ์ ภายหลังเป็นชื่อเจ้าแห่งโภคทรัพย์ ซึ่งคำสามัญเรียกว่าแม่พระศพ หรือแม่ประสพ ยกให้เป็นใหญ่ในข้าว เรียกว่าท้าวเวสสุวรรณก็มี เป็นท้าวโลกบาล คือที่เรียกว่าจาตุมหาราช ผู้ครองฝ่ายเหนือเป็นจอมยักษ์ คือที่เรียกในหนังสือรามเกียรติ์ว่าท้าวกุเปรัน มีฟัน ๘ ซี่ แต่มี ๓ ขา — ปทานุกรม

ประหารความดังเดในอันที่จะได้วัตถุพึงประสงค์ เมื่อมีผู้ขอจะไม่ได้รับคำตอบว่า "ไม่ได้" ความกรุณาอันใหญ่หลวงในดวงจิต ไม่เปิดช่องความรักทรัพย์สมบัติไว้เลย ความโสมนัสอันยิ่งใหญ่ที่สุดก็คือ เมื่อผู้ภิกขาได้ถือเอาซึ่งวัตถุดีที่สุดไปจากคฤหาสน์ เพราะรู้อยู่ว่าวัตถุที่มีนามต่าง ๆ เหล่านี้เป็นปัจจัยแห่งมหันตภัยพิบัติอันร้ายกาจ อาจจะทำให้เกิดความไม่พอใจในไม่ช้าโดยไม่ประจักษ์เหตุขัดเจน

โดยปกติวิสัย ทรัพย์ – เมื่อรวมเข้ากับความโลภ อาจเรียกได้ว่าเป็นยานที่จะนำไปสู่อบายภูมิ แต่ตรงกันข้าม – สำหรับท่านอวิหิงสาเศรษฐี – ทรัพย์เป็นเครื่องอุปกรณ์ความสุขสำหรับตัวท่านและคนอื่น ๆ – เห็นทรัพย์สมบัติเพียงสักแต่ว่ามีชื่อตามรูปเท่านั้น เหตุฉะนี้โพธิสัตว์จึงได้บริจาคทานเป็นจำนวนมากแก่พวกภิกขาตามความจุใจสมปรารถนาทุกประการ โดยใจอารีกว้างขวางประกอบด้วยความคารวะแก่ผู้ขอ เมื่อความนี้ทราบถึงท้าวสหัสสนัย ท้าวเธอบังเกิดความพิศวงและประสงค์จะทดลองความจริง จึงทรงบันดาลให้ทรัพย์สมบัติ – พืชพันธุ์ขัญญาหาร – แก้วแหวนเสื้อผ้า – หายไปทุก ๆ วัน โดยทรงดำริว่าบางทีการที่ทรัพย์สินเหล่านี้หมดไป จะทำให้หวนกลับมาคิดถึงตัวก็ได้ แต่โพธิสัตว์หาได้กังวลในการหมดเปลืองแห่งทรัพย์สินเหล่านั้นไม่ คงมุ่งแต่จะบำเพ็ญกุศลร่ำไปเช่นเคย

ทรัพย์ของเศรษฐีอวิหิงสาร่อยหรอหมดลงไปทุกที เหมือนหนึ่งหยาดน้ำที่ถูกแสงอาทิตย์แผดเผาศูนย์ไป เขาก็สั่งให้ไปหาเอามาอีก

และคงทำทานใหญ่ต่อไปเช่นเคย

ฝ่ายท้าวสักกเทวราช ทราบถึงปณิธานของโพธิสัตว์ดีว่า มันอยู่ในการที่จะบำเพ็ญทานเสมอ แม้ทรัพย์สมบัติจะร่อยหรอไปมาก ก็มีความปลาดใจเพิ่มขึ้น ดังนั้นวันหนึ่งท้าวตริเนตรจึงกำบังด้วยเทวฤทธิ์ให้ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ หายจนหมดสิ้น คงเหลือแต่เชือกเส้นเดียวกับเคียวหนึ่งเล่มเท่านั้น

ครั้นรุ่งอรุณเศรษฐีโพธิสัตว์ตื่นนอนแต่เช้าเช่นเคย ก็มิได้เห็นบริวารผู้คนในบ้านตลอดทั้งทรัพย์สมบัติเงินทองเครื่องอุปโภคบริโภคสักอย่างเดียว ในบ้านมีแต่ความว่างเปล่าเงียบเหงาเศร้าสลดเหมือนหนึ่งรากษสได้มาทำลายเสียสิ้น เป็นเหตุให้บังเกิดความขัดข้อง เศรษฐีจึงนึกคิดและเที่ยวหาในบ้าน แต่ก็มิได้พบอะไร นอกจากเชือกเส้นหนึ่งกับเคียวหนึ่งเล่ม เขารำพึงว่า

"บางทีคนไม่เคยภิกขา – อยากจะประกอบอาชีพโดยกำลังกายได้มาให้เกียรติยศแก่บ้านของเรา ถ้าเช่นนั้นทรัพย์สมบัติของเราก็ได้หมดไปในทางเป็นคุณประโยชน์ แต่ถ้าเป็นกรรมของเรา เพราะมีคนริษยาฐานะของเราได้มาพาเอาทรัพย์สมบัติของเราไปหมด โดยมิได้มีประโยชน์แก่ผู้ใดแล้ว ก็เป็นที่น่าเสียใจยิ่ง

"ความไม่แน่นอนแห่งมิตรภาพของโชคชาตานั้น เราก็รู้มาก่อนแล้ว แต่สิ่งที่ทำให้ใจเจ็บปวดรวดร้าว ก็คือการที่พวกภิกขามาไม่สมหวังเพราะความจนอันนี้ พวกปฏิคาหกทั้งหลายเมื่อมาถึงบ้านเปล่านี้แล้ว เขาจะ

นึกอย่างไร เพราะแต่ก่อน ๆ มา เขาเคยได้รับความปีติปราโมทย์โดยได้รับทานของเรา และการต้อนรับอย่างดี จะไม่เหมือนผู้กระหายน้ำมาถึงบ่อแห้งหรือ”

อย่างไรก็ตาม โพธิสัตว์มิได้ย่อท้อเป็นทุกข์เสียใจในเหตุนี้ คงมีใจหนักแน่นมั่นคงเช่นเดิม แม้ฐานะของเศรษฐีในบัดนี้จะร้ายถึงเพียงนั้น เขาก็ไม่สามารถจะเที่ยวไปขอคนอื่นได้แม้แต่คนที่สนิท เขาไม่สามารถดำเนินอาชีพในการขอ อย่างไรก็ดี เขาได้ประสพความรู้สึกด้วยตนเองว่า การขอนั้นขุกแค้นยิ่งนัก ความเมตตากรุณาของเศรษฐี เพราะเห็นความยากแค้นของยาจกยิ่งเพิ่มมากขึ้น

โดยความตั้งใจที่ประกอบอาชีพตามกำลัง โพธิสัตว์จึงออกไปเกี่ยวหญ้าขายทุกวันด้วยเคียวและเชือกที่มีอยู่ เมื่อขายหญ้าได้เงินมาบ้างเล็กน้อย ก็ใช้สอยในการบำเพ็ญทานตามแต่จะทำได้

ท้าวสหัสสนัยทรงทราบพฤติการณ์ และได้เห็นความมั่นคงในการบำเพ็ญกุศล ถึงแม้จะยากจนค่นแค้นถึงปานฉะนี้ ใช่จะมีความพิศวงเท่านั้น ซ้ำมีความชื่นชมสจขุการ์ด้วย จึงทรงสำแดงพระองค์ให้ปรากฏอยู่ในเวหา และกล่าวแก่เศรษฐีโพธิสัตว์ว่า

“ดูกรมราวาส ทรัพยสมบัติของท่านนั้นมิใช่หมดไปเพราะถูกโจรภัย – อัคคีภัย – อุทกภัย หรือราชภัย แต่หมดสิ้นไปเพราะความใจใหญ่ของท่านเองต่างหาก จึงทำให้ท่านมีสภาพถึงเพียงนี้ จนเป็นที่วิตกของบรรดาสหายทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ โดยเห็นแก่ตัวท่าน

ข้าขอบอกท่านว่าจงยับยั้งความรักการกุศลเสียบ้าง แม้บัดนี้จะขัดสนส้นตัวแล้วก็จริง แต่ทว่าถ้าท่านไม่บริจาค ท่านอาจได้ทรัพย์สมบัติกลับคืนมาทั้งหมด เพราะการเสพย์แม้น้อยในครั้ง ๑ คราว ๑ แต่เป็นนิจ ความมีย่อมเสื่อมหายได้ แต่การสะสมแม้ทีละนิด จอมปลวกก็อาจสูงใหญ่ได้ ผู้ได้เห็นแจ้งในทางนี้ – วิธีที่จะเพิ่มพูลทรัพย์ให้เจริญมากขึ้นนั้น คือสัญญมะ”

เมื่อจะตอบท้าวอมรินทราธิราช อวิศหยะโพธิสัตว์ได้สำแดงน้ำใจอันสูงศักดิ์ และความเคยชินในการบำเพ็ญกุศลด้วยอาการดังนี้

“ข้าแต่ท้าวสหัสสนัย, อริยบุคคล – แม้จะได้ประสพทุกข์– ย่อมไม่กระทำอนารยกรรมอย่างใดเลย ทรัพย์ใดได้มาโดยตระหนี่อย่างคนโลภ ข้าไม่ขอรับเป็นของข้าเลยเป็นอันขาด มีใครบ้างที่นับตนเป็นสมาชิกแห่งสกุลสุจริต จะขับไล่ปฏิเสธคนเข็ญใจ – ผู้แสวงเครื่องบำบัดความยากเข็ญโดยการภิกขาจารแสนลำบากยิ่ง คนเช่นข้า– จะเป็นได้เทียวหรือ – จะรับเพชรนิลจินดาทรัพย์สมบัติใด ๆ – แม้สมบัติแห่งเทพดาไว้ แล้วไม่ใช้ให้เป็นประโยชน์ ในอันที่จะทำความปีติโสมนัสให้บังเกิดขึ้นแก่ดวงหน้าของยาจกอันซีดเผือด เพราะความลำบากยากเข็ญแห่งการขอ

“การได้อันจะเพิ่มพูลความชั่ว เพราะโลภเห็นแก่ตนเอง– ไม่ใช่เพิ่มกำลังให้การทำบุญทานแข็งขันแล้ว – คนอย่างข้าต้องละทิ้งทั้งหมด เพราะเป็นภัยมาในรูปแปลง โภคทรัพย์นั้นไม่แน่นอน

ยั่งยืนเช่นเดียวกับพ้าแถบ อาจมาสู่ผู้ใดก็ได้ เป็นต้นเหตุแห่งภัยหลายอย่าง แต่การให้ทานเป็นบัจจัยแห่งความสุข เมื่อเช่นนี้ สาธุชนจะยึดถือความโลภอย่างไรได้

"ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช, พระองค์ได้สำแดงอัธยาศัยอันดีแก่ข้า ข้าขอขอบคุณที่ทรงเมตตาและหวังดี แต่ใจของข้าเคยชินแต่ความโสมนัสเพราะทำทานเสียแล้ว ฉะนั้นจะยินดีในทางผิดอื่นได้ไฉน ข้าขอพระองค์อย่าได้ทรงพิโรธในความข้อนี้ เป็นการยากแท้ที่จะโจมตีบ้อมปราการ — คืออุปนิสสัยเดิม — ของข้าด้วยกำลังพลอันน้อยเท่านี้"

ท้าวสักกเทวราชกล่าวว่า

"ดูกรฆราวาส ข้อที่กล่าวนั้นเป็นแนวทางปฏิบัติของเศรษฐี — ผู้มีสมบัติบริบูรณ์ มีฉางเต็มไปด้วยพืชพรรณ มีบริวารเป็นผู้ประกอบกิจการงานตามหน้าที่ เป็นอันวางใจแน่นอนในสถานะอนาคต มีฐานะเด่นในหมู่ชนทั้งหลาย แต่ความประพฤติเช่นนั้นไม่เหมาะแก่ฐานะของท่านในบัดนี้ ดูนี่ ก่อนอื่นท่านต้องทำการค้าโดยสุจริต ใช้สติปัญญาฉลาดของท่านอย่างดีที่สุด หรือไม่เช่นนั้นก็ต้องใช้วิธีดำเนินการค้า ตามแบบแผนของสกุลอย่างดีสมกับเกียรติยศของวงศ์ตระกูล และพยายามสะสมทรัพย์สมบัติให้ได้มากยิ่งกว่าคู่ชันแข่งของท่าน ครั้นแล้วเมื่อถึงเวลาก็แสดงความมั่งมีนั้นให้ปรากฏแก่ประชาชน ให้ญาติมิตรได้รับความบันเทิงเริงรมย์ตามควร ภายหลังเมื่อได้รับเกียรติยศสมควรจากพระราชาชิบดี และได้รับซึ่งความโปรดปรานของลักษมี

(เจ้าแห่งโชคลาภ) เหมือนอย่างการสรวมกอดของคู่รักแล้ว ถ้าความรักการบำเพ็ญบุญกุศลยังคงมีอยู่ – หรือจะปรารถนาโลกิยสุขใด ๆ – ก็ไม่มีใครดิเตียนท่านได้ แต่การรักทำทานเมื่อไม่มีทานจะให้ได้นั้น จะทำให้ตนถึงซึ่งความฉิบหาย เปรียบอย่างนกที่พยายามโผผินบินขึ้นสู่อากาศวิถีโดยมีชนไม่เต็มตัวฉันนั้น ฉะนั้น ท่านต้องแสวงหาทรัพย-สมบัติโดยการสังวร ประพฤติตามจุดหมายที่ดี และจงงดเลิกความรักทานบริจาคเสียที ก็แลการตระหนี่ของท่านในฐานะเช่นนี้จะเป็นอะไรไป เมื่อตัวท่านเองไม่มีทรัพยสมบัติอย่างใดจะให้"

โพธิสัตว์ตอบว่า "ขอท่านอย่าชักนำข้าเลย แม้คนที่เห็นตัวเองยิ่งกว่าประโยชน์คนอื่นก็ควรให้ทาน – ไม่ควรเป็นห่วงใยกับทรัพย-สมบัติ เพราะสมบัติอันมากมายนั้น ไม่ก่อให้เกิดความปีติได้เท่ากับความพอใจอันจะได้รับ – เพราะปราบเสียซึ่งความโลภโดยทานกรรม รวมความข้อนี้กับข้อที่ว่า เพียงมีทรัพยสมบัติเท่านั้นย่อมไม่สามารถนำผู้มีให้ไปสู่สวรรค์ได้ แต่ส่วนการทำทานย่อมเป็นการเพียงพอที่จะได้ซึ่งกิตติคุณอันวิเศษ อีกประการหนึ่ง ทรัพยสมบัติเป็นอุปสรรคแก่การปราบความโลภและอกุศลทุจริตต่าง ๆ ฉะนั้นใครเล่าจะไม่ควรทำทาน

"ผู้ที่กอปร์ด้วยเมตตากรุณา – ปรารถนาจะให้เป็นที่พึ่งของเวไนยสัตว์อันมีชราและมรณะล้อมอยู่รอบ – ผู้เห็นความทุกข์ของคนอื่นไม่แสวงหาความสุขส่วนตัว ผู้นั้นปรารถนาให้ตัวเองเป็นทาน ฉะนั้น

ความสุขอันใหญ่ยิ่งที่ท่านว่านั้น จะเป็นประโยชน์แก่ผู้นั้นอย่างใด จงตอบถ้า

"ข้แต่ท้าวเทวบดี, อันความยืดยาวของชีวิตมนุษย์นั้นไม่แน่นอน เช่นเดียวกับความเจริญของโภคทรัพย์ เห็นดังนี้แล้วจึงต้องไม่ใยดีแก่ทรัพย์เมื่อมีผู้มาขอ ถ้ามีรถคันหนึ่งได้ทำทางเป็นแนวไว้ในพื้นแผ่นดินแล้ว รถคันที่ ๒ ก็เดินตามแนวทางนี้ได้โดยความมั่นใจ และต่อกันไปเป็นลำดับ เพราะฉะนั้นโดยเหตุนี้ ข้าจะไม่ละทิ้งทางดีที่พบแล้ว และไม่ยอมขับรถของข้าไปในทางผิด หากข้ากลับมั่งมีขึ้นอีก ข้าจะใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นที่ยินดีแก่ยาจกทั่วไปโดยแน่นอน แต่สำหรับปัจจุบันนี้ แม้ข้าจะมีฐานะเพียงนี้ ข้าก็จะทำทานของข้าด้วยทรัพย์เท่าที่มี ข้าขอตั้งสัจจวาจาว่า จะไม่ประมาทในการบำเพ็ญทานเป็นอันขาด"

เมื่อได้ทรงสดับ ท้าวอมรินทราธิราชสบพระทัยยิ่งนัก กล่าวสรรเสริญว่าประเสริฐแท้ และทรงพิจารณาโพธิสัตว์ด้วยความชื่นชมและกรุณา กล่าวว่า

"บุคคลทั้งหลายย่อมแสวงหาทรัพย์สมบัติด้วยวิธีต่าง ๆ กัน— แม้จะเลวทรามต่ำช้าหรือเสื่อมเสียกิตติคุณใด ๆ — ไม่วิตกหวั่นเกรงภยันตรายใด ๆ ด้วย เพราะเขาทั้งหลายเหล่านั้นมุ่งหมายแต่ความสุขแห่งตน และมีกิตินำไปในทางผิด ตรงกันข้าม — ส่วนท่านมิได้ห่วงใยในทรัพย์ที่หมดเปลืองสิ้นไป ไม่เห็นแก่ความสุขส่วนตัว และไม่พัก

นิยมชมชอบในอุบายที่ข้าชักชวน คงมีจิตยึดมั่นในอันที่จะส่งเสริมความสุขให้ผู้อื่น เป็นการสำแดงนิสัยสันดานอันประเสริฐให้เห็นประจักษ์ ดวงหทัยของท่านมีแวววิศิษฏ์แห่งความเป็นใหญ่ไพศาล ลบล้างความมืดมนแห่งความโลภเลี่ยนเชิง แม้เมื่อทรัพย์หมดสิ้นแล้ว มีความหวังจะได้ทรัพย์เหล่านั้นกลับคืน โดยการละลดการทำบุญให้ทานก็หาปรารถนาไม่ เหตุที่ท่านได้รับทุกข์ก็เพราะสงเคราะห์ช่วยทุกข์ผู้อื่น พยายามเพื่อประโยชน์ของสัตว์โลกนิกรด้วยความกรุณา จึงไม่เป็นการปลาดเลย ที่ข้าไม่สามารถขัดขวางการทำทานของท่านได้ อุปมาดังวายุย่อมไม่สามารถพัดโบกหิมะบรรพตได้ แต่เพื่อจะให้ปรากฏถึงคุณยิ่งใหญ่ โดยมีการทดลองความมั่นคง ข้าจึงได้กำบังทรัพย์ของท่านไว้ อันว่ามณี — แม้งามยิ่ง — ก็ไม่มีค่าเป็นมณีมีเกียรติได้ — ถ้ามิได้ทดลองให้ประจักษ์ชัด ฉะนั้นต่อไปนี้ท่านจงบริจาคทานให้สมแก่ใจยาจก ประดุจพระพิรุณตกเต็มโบกขรณี ข้าขอประสาทพรให้ท่านมีทรัพย์สมบัติมิรู้หมดสิ้น และขอโทษที่ได้กระทำล่วงเกินท่าน”

เสร็จสรรเสริญโพธิสัตว์ฉะนี้แล้ว ท้าวโกสีย์ก็ทรงบันดาลให้ทรัพย์สมบัติทั้งปวงกลับปรากฏดุจเดิม แล้วก็อันตรธานหายไป.

โดยประการฉะนี้ สัตบุรุษย่อมไม่ยอมตนให้บกพร่องในทานมัย โดยไม่คำนึงถึงความศูนย์เสียแห่งทรัพย์สมบัติของตน หรือการที่จะได้มาซึ่งทรัพย์สมบัติเหล่านั้น

---

๖. เรื่องกระต่าย

การบำเพ็ญทานตามกำลังความสามารถของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ในชาติที่เป็นสัตว์ดิรัจฉานก็เคยมีปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ ใครเล่าที่เป็นมนุษย์จะไม่ทำทาน เรื่องที่จะบรรยายต่อไป จะแสดงให้ประจักษ์

ณ ตำบลแห่งหนึ่งในป่าใหญ่ ซึ่งพวกดาบสชอบจงกรม มีทำเลแห่งหนึ่งปกคลุมด้วยตฤณชาติและรุกขชาติระดาดาษด้วยลดาวัลย์ มีดอกและผลดกระย้าย้อยงดงาม มีลำธารน้ำใสบริสุทธิ์ไหลเฉียดใกล้ๆ ตามพื้นดินมีหญ้าอ่อนประดุจดังลาดด้วยเจียม เป็นที่งามน่าดูและอ่อนนุ่มน่าสัมผัส ณ สถานที่นี้โพธิสัตว์อุบัติเป็นกระต่ายสำนักอยู่

อาศัยคุณงามความดี — รูปงาม — กำลังกายแข็งแรง — มีความเพียรแก่กล้า — ไม่เป็นที่หวาดเกรงของสัตว์เล็กทั้งหลาย — และไม่กลัวเกรงสัตว์อื่น กระต่ายโพธิสัตว์ดำรงตนเหมือนหนึ่งเป็นเจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลายในป่าแถบนั้น

โดยเสพย์แต่ใบหญ้าเป็นอาหาร กระต่ายบำเพ็ญตนดังมุนี แทนการครองหนังสัตว์ของดาบส กระต่ายครองหนังของตน แทนผ้าเปลือกไม้ที่ฤษีนุ่งก็มีขนของตนเอง ทุกอย่างในความดำริ วาจา และการกระทำเป็นไปโดยบริสุทธิ์ประกอบด้วยไมตรีจิต ดังนั้นสัตว์

ทั้งหลายที่เคยเป็นพาล จึงกลายเป็นเหมือนศิษย์และมิตรสหาย แต่ที่สนิทสนมรักใคร่นับถือกันมากก็คือ นาก ๑ สุนัขใน ๑ กับวานร ๑ สัตว์ทั้งสามนี้เป็นมิตรสหายโดยความรักและความนับถือ เพราะเห็นประจักษ์ในคุณธรรมอันดียิ่ง สัตว์ทั้งสี่นี้มีมิตรสันถะในกันและกันอย่างรื่นเริง เหมือนญาติอันมีความรักผูกพันด้วยการสงเคราะห์ หรือเหมือนมิตรอันมีมิตรภาพบังเกิดขึ้นด้วยการถ้อยที่ปฏิบัติตามความประสงค์ของกันและกัน

สัตว์ทั้งสี่มีนิสัยเกลียดชังความดุร้ายทารุณเยี่ยงดิรัจฉานจึงมีความเมตตากรุณาแก่สรรพสัตว์ทั่วไป ความโลภก็ดับสิ้นแล้วจึงมิได้ทำอทินนาทาน ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติรักษาศีลเคร่งครัด โดยคุณธรรมทั้งหลายเหล่านี้ จึงยังความประหลาดใจให้บังเกิดขึ้นแม้แต่ในหมู่เทพดา ในปฏิปทาสองสาย สาย ๑ ดำเนินตามกามารมณ์แต่สถัดกันคุณธรรม อีกสาย ๑ ดำเนินตามธรรมและสถัดกันกามสุข ถ้ามนุษย์คนใดดำเนินตามแนวทางธรรม เขาผู้นั้นก็ได้ชื่อเป็นผู้มีเกียรติแล้วฉะนั้น ถ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉานแล้วก็ยิ่งมีเกียรติเพียงไร ในสี่สัตว์ที่กล่าวนี้ผู้ที่มีรูปสังขารเป็นกระต่ายและเป็นครูนั้น เป็นผู้มีใจกุศลที่สุด เป็นผู้มีเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลายยิ่งนัก ทั้งมีนิสัยประเสริฐกอร์ปด้วยคุณธรรมจนเป็นที่ปรากฏกิตติคุณถึงเทวโลก

---

๑. ต้นฉะบับภาษาอังกฤษเรียกว่า Jackal จึงแปลว่า สุนัขใน เพราะ Wolf เคยแปลว่า สุนัขป่า, Fox สุนัขจิ้งจอก ในอรรถกถาชาดกท่านแปลว่า สุนัขจิ้งจอก

อยู่มา ณ เวลาสายัณห์วันหนึ่ง กระต่ายโพธิสัตว์สนทนาอยู่กับมิตรทั้งสามผู้มาประชุมฟังธรรมกถาและนั่งอยู่แทบเท้า พระจันทร์ในขณะนั้นอยู่ห่างจากดวงอาทิตย์ในระยะไกลมาก มีปริมณฑลเกือบเต็ม ส่องแสงโอภาสงามปานกระจกทำด้วยเงินอันไม่มีด่าง เมื่อโพธิสัตว์ยังเห็นดวงจันทร์แหว่งอยู่ข้างหนึ่ง รู้ว่าเป็นพระจันทร์วัน ๑๔ ค่ำแห่งศุกลปักษ์ จึงกล่าวแก่สหายว่า

"ดูแน่ะดวงจันทร์อันงามเพราะเกือบเต็มดวง กำลังประกาศด้วยหน้าอันแย้มสรวลว่าจะถึงวันอุโบสถสำหรับผู้ใจบุญ พรุ่งนี้เป็นวัน ๑๕ ค่ำ ท่านทั้งหลายต้องรักษาอุโบสถศีล และอย่าพึงปฏิบัติความปรารถนาของคนก่อนปฏิบัติผู้ที่จะมาสู่สำนักในขณะนั้นด้วยอาหารที่ได้มาโดยอาการอันชอบ ท่านจงพิจารณาดังนี้ว่า อันสันนิบาตทั้งหลายนั้นย่อมมีความแตกสลายจากกันเป็นที่สุดทุกรูป สำหรับผู้ที่มีฐานะสูง ชีวิตเป็นของบอบบางและไม่ยั่งยืน เหมือนฟ้าแลบ เพราะเหตุฉะนี้ ท่านทั้งหลายต้องระวังอย่าได้ประมาทในการปฏิบัติหน้าที่และขวนขวายหาบุญกุศลเพิ่มเติมมีศีลเป็นอาภรณ์ กุศลกรรมเท่านั้นเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายที่เวียนวนอยู่ในสังสารทุกข์ คือมีความเกิดไม่รู้จักสุดสิ้น เหตุที่ดวงจันทร์มีความสว่างงดงามยิ่งกว่าแสงประกายของดาวทั้งหลาย และเหตุที่แสงอาทิตย์ชนะแสงอื่น ๆ นั้น ก็โดยอาศัยลักษณะประเสริฐแห่งกุศลกรรม พระมหาจักรพรรดิผู้ทรงเดชานุภาพยิ่งใหญ่ ทำให้กษัตริย์และอำมาตย์ผู้ใหญ่ยอมรับแอกแห่งพระ

บรมราชโองการ เหมือนอาชาไนยด้วยความเต็มใจ หมดความมานะนั้น ก็โดยอำนาจบุญกุศล ถ้าปราศจากกุศลแล้วภัยพิบัติก็ย่อมติดตามมา แม้จะเชี่ยวชาญในโลกิยบัญญา (นิติธรรม)๑ เพียงใดก็ดี เพราะว่าความปราศจากสุข . ซึ่งถูกบุญกุศลขับไสนั้น ย่อมติดตามผู้ไม่มีบุญกุศลเสมอ ประดุจจะมีความพิโรธฉะนั้น จงออกให้พ้นทางอกุศลนั้น ความทุกข์มีอยู่ในทางนั้นและเกี่ยวเนื่องกับความอัปยศด้วย ส่วนกุศลเป็นทางแห่งความสรรเสริญรุ่งเรืองและเป็นเครื่องมือให้ถึงซึ่งความสุข ฉะนั้น ท่านต้องตั้งใจแสวงโอกาสที่จะสะสมให้ได้มากที่สุด”

สัตว์ทั้งสามเมื่อได้ฟังธรรมิกถาแล้วก็รับ “อามะ” และแสดงความเคารพโดยกระทำประทักษิณรอบโพธิสัตว์แล้วก็แยกกันกลับที่อยู่ เมื่อสหายไปยังไม่ทันไกล กระต่ายจึงรำพึงว่า

“เขาทั้งสามนั้นอาจหาอาหารหรือของดื่มมาเลี้ยงอาคันตุกะซึ่งอาจจะมีมาได้ แต่เราตกอยู่ในที่น่าสงสารมาก จะเลี้ยงแขกด้วยใบหญ้าขม ๆ ที่เรากัดคาบมาได้อย่างไร โอ เราไม่มีทางจะช่วยได้เลย ความไร้สามารถนี้ทำให้เจ็บช้านัก ชีวิตจะมีประโยชน์อันใดแก่เรา

---

๑. Political wisdom (niti) ที่แปลว่า โลกิยบัญญา (นิติธรรม) นั้น ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่า หมายถึงประโยชน์ทางโลก อันดำเนินตามโลกิยวิสัย เห็นศีลธรรมไม่สำคัญเท่าประโยชน์ตน มีสอนในคัมภีร์นิติศาสตร์ของอินเดีย แต่ตามคติทางพุทธถือว่าเป็นบาป.

เมื่อควรจะยินดี เพราะมีอาคันตุกะมาหา กลับกลายเป็นความทุกข์ โอกาสใดหนอที่จะยกตัวอันไร้ค่านี้ ซึ่งไม่สามารถรับรองอาคันตุกะได้ ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ๆ" พอนึกถึงตรงนี้กระต่ายโพธิสัตว์ก็ได้ปัญญา

"อ้า ทรัพย์อันเหมาะแก่การต้อนรับเลี้ยงอาคันตุกะนั้นหาได้ง่าย มันอยู่ในอำนาจของเรานี่เอง ไม่เป็นของน่ารังเกียจ ไม่ใช่เป็นของใครอื่น เป็นของเราแท้ ๆ คือร่างกายนี่เอง ไฉนจะต้องวิตก เราได้อาหารอันควรแก่อาคันตุกะแล้ว ใจเอ๋ย ความทุกข์และเศร้าโศกนั้นจงเลิกทิ้งเสียเถิด ด้วยร่างกายอันทรามของเรานี้ เราจะต้อนรับเลี้ยงอาคันตุกะของเรา"

เมื่อตกลงใจดังนี้แล้ว กระต่ายโพธิสัตว์มีความรู้สึกปีติโสมนัสยิ่งนัก ประดุจจะได้สมบัติอันยิ่งใหญ่ แล้วก็ส่งบคอยรับรองอาคันตุกะอยู่ ณ สำนักตามเดิม

ขณะที่ความตกลงอันประเสริฐได้บังเกิดขึ้นแก่ดวงจิตของกระต่ายโพธิสัตว์นั้น เทพดาทั้งหลายได้แซ่ซ้องสาธุการและสำแดงอิทธิฤทธิต่าง ๆ ปฐพีก็กัมปนาทเสมือนหนึ่งมีความโสมนัสยินดี ส่วนมหาสมุทรอันเป็นภูษาภรณ์ของปฐพีก็กึกก้องมิได้สงบ ทิพย์เภรีก็ประโคมกังวานในนภากาศ ขอบจักรวาฬมีแสงโอภาสงดงาม เบื้องบนก็มีเมฆอันน่าชม ประกอบด้วยฟ้าแลบและฟ้าร้องกระหึ่มสั่นสะเทือน แล้วโปรยปรายฝนบุปผามาลาอันทรงเกสรตกลงมาเกลื่อนกลาด

สำนักกระต่ายโพธิสัตว์ พระพายก็แสดงลักการะโดยพัดหวนหอบเอาละอองสุคนธเกสรต่าง ๆ มาอบอวล ประหนึ่งจะนำผ้าโปร่งมาบรรณาการด้วยความปรีดา โดยยกตั้งและจัดเปลี่ยน ทำให้รูปภาพต่าง ๆ ที่ทออยู่ในเนื้อผ้าเห็นได้ถนัด

ขณะที่ทวยเทพรื่นเริงและประหลาดพระทัย กำลังสรรเสริญความตั้งใจอันมหัศจรรย์ของโพธิสัตว์ ท้าวสักกเทวราชก็ทรงทราบเหตุ มีความพิศวงปลาดพระทัย จึงปรารถนาจะทดลองความตั้งใจนั้น พอรุ่งขึ้นเวลาเที่ยงพระอาทิตย์สถิตอยู่กลางเวหา ส่องแสงแรงกล้าขอบฟ้าระยิบระยับด้วยแสงและความร้อน อันดวงตาไม่สามารถจะดูได้ เงากำลังหดสั้น ภายในร่มไม้ระงมไปด้วยสำเนียงเสียงจักจั่นเรไรเหล่าวิหคต่าง ๆ พากันหลบอยู่ในร่ม เป็นเวลาที่เรี่ยวแรงกำลังของคนเดินทางอิดโรยอ่อนเพลียเพราะความร้อนและเหนื่อยล้า เวลานั้นท้าวมัฆวาฬจำแลงเป็นพราหมณ์ส่งเสียงร่ำไห้อยู่ไม่ไกลจากสำนักสัตว์ เขาร้องไห้ปริเทวนาด้วยเสียงดัง เหมือนคนหลงทางหมดกำลังเพราะความหิวกระหายเหน็ดเหนื่อยและทุกข์

“ข้าแต่ท่านผู้ใจบุญทั้งหลาย จงช่วยข้าด้วย ข้าพลัดพวกพ่อค้าเดินทาง หลงระหกระเหินมาคนเดียวในป่าชัฏ หิวและเมื่อยล้าจนหมดกำลังแล้ว ไม่รู้ว่าเดินทางผิดหรือถูก เพราะหลงทิศจำทางไม่ได้ เดินซุ่มมาในป่าเปลี่ยวนี้แต่ผู้เดียว ร้อน – ระหาย – เหนื่อยเหลือกำลัง ใครจะกรุณาปราณีเลี้ยงดูให้ข้าหายทุกข์ได้บ้าง”

โพธิสัตว์ได้ยินเสียงร้องเรียกอันน่าสงสาร รู้สึกจับใจและตกใจ จึงรีบออกไปดู เมื่อได้เห็นภาพทุรพลของพราหมณ์ที่หลงทาง ก็เข้าไปใกล้และกระทำคารวะโดยสมควร แล้วกล่าวปลอบโยนว่า

"อย่าได้วิตกถึงการหลงทางในป่าเปลี่ยวนี้เลย เมื่ออยู่กับเราก็เหมือนท่านอยู่กับศิษย์ของท่าน ฉะนั้น วันนี้ขอท่านจงให้โอกาสแก่เราที่จะปฏิบัติท่าน พรุ่งนี้ท่านจึงค่อยไปยังที่ประสงค์"

ฝ่ายนาก — เมื่อเห็นพราหมณ์ดุษณีรู้ชัดว่ารับอัญเชิญแล้ว ก็รีบลาไป ความยินดีและร้อนใจทำให้เท้าก้าวเร็ว ไม่ช้าก็กลับมาพร้อมด้วยปลาตะเพียน ๗ ตัว[๑] ซึ่งได้มอบให้แก่พราหมณ์กล่าวว่า

"ปลา ๗ ตัวนี้ ข้าพบอยู่บนตลิ่งนอนนิ่งปราศจากอากัปปกิริยา เหมือนหนึ่งว่าหลับเพราะเหนื่อยอ่อน ชาวประมงคงจะลืมทิ้งไว้หรือมิฉะนั้นก็กระโดดขึ้นมาตายเองเพราะตกใจ เชิญท่านบริโภคและพักอยู่ที่นี่ก่อนเถิด"

แล้วสุนัขไนก็นำอาหารที่บังเอิญหาได้ในเวลานั้น เมื่อได้กระทำคารวะตามสมควรแล้ว จึงกล่าวโดยความนบนอบว่า

"นี่แน่ะท่านผู้เดินทาง แย้[๒] ตัวหนึ่งกับน้ำนมเปรี้ยว ซึ่งมี

---

๑. ในภาษาอังกฤษว่า Rohita fish คือปลาสีแดง หรือปลาแดง ในอรรถกถาชาดกท่านแปลว่าปลาตะเพียน ซึ่งมีทั้งชนิดขาวและแดง

๒. Lizard ในต้นฉบับภาษาอังกฤษเป็นสัตว์เลื้อยคลานจำพวก ๔ เท้า ตัวกลมยาว—หางยาว ที่แปลว่า "แย้" เพราะเหตุสุนัขไนไปหามาได้ และเป็นสัตว์ที่กินได้ หรือจะว่าจะถวายก็ได้ เพราะเป็นสัตว์ที่คนกินเหมือนกัน.

ผู้ละทิ้งไว้ ขอเชิญท่านอำนวยประโยชน์ให้แก่ข้าโดยการเสพซึ่งอาหารนี้ และขอเชิญท่านพำนักอยู่ในป่าคืนนี้ ท่านผู้เป็นที่ตั้งแห่งคุณธรรม”

กล่าวดังนี้แล้วก็มอบอาหารให้ด้วยความยินดียิ่งนัก แล้วนำรถมาถึง มีผลมะม่วงสุก อันสังเกตได้ด้วยความนุ่มและมีสีเหลืองจัดเหมือนหนึ่งย้อมด้วยสีแดง – ก้านแดง – ผลกลม เมื่อได้กระทำอัญชลีโดยความนับถือแล้วกล่าวว่า

“มะม่วงสุก มีรสอร่อย เสพในร่มชุ่มชื่นเหมือนเสพกับสังคมที่ดี ผลไม้นี้ข้านำมาปรนนิบัติแด่ท่านผู้รู้จักพระพรหม เชิญท่านบริโภคตามสบาย แล้วเชิญค้างอยู่ที่นี่คืนนี้”

ครั้นแล้วกระต่ายก็เข้ามาใกล้ เมื่อได้ทำความเคารพแล้วก็เชิญให้พราหมณ์กินเอาซึ่งร่างกายของตน โดยกล่าวด้วยความนับถือว่า

“กระต่ายที่เกิดในป่าจะหาถั่วหรืองา หรือเข้าที่ไหนมาเลี้ยงท่านได้ แต่ท่านจะย่างร่างของข้าด้วยไฟแล้วบริโภคเป็นอาหารได้ เมื่อเสร็จแล้วเชิญท่านพักค้างคืนอยู่ที่อาศรมนี้ ในโอกาสที่ผู้ภิกขาจารมาถึงที่อยู่ ใคร ๆ ต่างก็แสวงหาวัตถุต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้มาต้อนรับปรนนิบัติ แต่สมบัติของข้าก็มีแต่ร่างกาย ฉะนั้น ขอท่านจงกินเอาซึ่งร่างกายทั้งหมดนี้เถิด”

ท้าวสหัสสนัยตอบว่า

“คนอย่างข้าจะฆ่าสัตว์มีชีวิตได้อย่างไร ยิ่งเป็นสัตว์อย่างท่านซึ่งได้แสดงความไมตรีจิตเป็นอันดีเช่นนี้จะทำได้อย่างไร”

กระต่ายตอบว่า

"ถูกทีเดียว ความข้อนี้เป็นการชอบสมควรแก่พราหมณ์ ผู้มีใจเมตตากรุณาเป็นนิจ อย่างไรก็ดี ขอท่านได้โปรดกรุณาพักอยู่ที่นี่ก่อน ในระหว่างนี้ข้าจะหาหนทางอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จะปรนนิบัติท่านให้จงได้"

ท้าวมัฆวาพทรงทราบวาระจิตของโพธิสัตว์ จึงนฤมิตให้มีกองไฟปราศจากควันมีถ่านลุกแดงเป็นประกาย กระต่ายซึ่งกำลังเหลียวหาอยู่รอบ ๆ ได้เห็นกองไฟนั้น ก็มีความยินดียิ่งนัก กล่าวแก่พราหมณ์แปลงว่า

"อ้า ข้าพบหนทางที่จะปรนนิบัติท่านได้แล้ว ฉะนั้น ท่านต้องทำให้ความหวังของข้าสมประสงค์ในอันที่จะบำเพ็ญกุศลครั้งนี้ โดยการบริโภคร่างกายของข้า ข้าแต่มหาพราหมณ์ เป็นกิจวัตรของข้าที่จะบำเพ็ญกุศล และใจของข้าก็นิยมชมชอบในการนั้น และตัวท่านก็เป็นบุคคลอันควรแก่ทักษิณาทานยิ่งนัก โอกาสที่จะบริจาคทานเช่นนี้หาไม่ได้ง่ายนัก ดังนั้นขอให้การทำบุญของข้าอย่าได้ไร้ประโยชน์เลย เพราะแท้จริงทานนี้ย่อมต้องอาศัยท่านเป็นสำคัญ"

กระต่ายอ้อนวอนเชื้อเชิญพราหมณ์ และเมื่อได้สำแดงความเคารพนับถือและอาทรจิตแล้วก็โดด — ดุจดังบุคคลผู้ปรารถนาสมบัติ —ผู้ได้เห็นขุมทรัพย์แผ่นดิน — เข้าสู่กองไฟอันลุกโชติช่วง — ด้วยความปีติโสมนัสอันแรงกล้า อย่างพญาหงษ์โผลงสู่โบกขรณี

เมื่อได้เห็นการกระทำอันเด็ดเดี่ยวดังนี้ ท้าวสักกเทวราชมีความโสมนัส ตรัสสรรเสริญโพธิสัตว์เป็นอันมาก แล้วพระองค์จึงชักนกระต่ายโพธิสัตว์วางบนพระหัตถ์อันประณีตสดใสประดุจดังกลีบดอกบุศย์ แล้วประกาศแก่ทวยเทพนิกรว่า

"ดูกร เทพนิกรทั้งหลาย จงดูและยินดีในการกระทำอันน่าประหลาดใจ เป็นการกระทำอันอาจหาญของโพธิสัตว์ วันนี้เธอได้สละร่างกายให้เป็นทานโดยมิได้รีรอ เพื่อประโยชน์แก่อาคันตุกะ ซึ่งอธิบุคคลไม่สามารถจะเสียสละด้วยมืออันไม่สั่น แม้ดอกไม้เหี่ยวแห้งอันเป็นเศษของยัญญกรรม จงเทียบความต่างในระหว่างชนิดของสัตว์ที่ท่านมีกำเนิด — ความประเสริฐแห่งการเสียสละ — ความเฉียบแหลมแห่งมนจิต กระต่ายนี้ได้ทำให้เทพดาและมนุษย์ผู้ชักช้าในการพยายามแสวงกุศลฉงนงงหมดสิ้น จิตอันมีธรรมอบรมเป็นนิจย่อมอาบด้วยกลิ่นหอม ความมั่นในศีลาธิคุณปรากฏโดยการกระทำอันประเสริฐนี้"

เพื่อประกาศคุณธรรมอันพิเศษ และเพื่อเป็นหิตานุหิตแก่โลก ท้าวมัฆวาฬจึงประดับรูปกระต่ายไว้เป็นเครื่องหมายที่ระลึกบนยอดซุ้มมุขเด็จ ๒ แห่งในเทวสถาน คือที่เวชยันตมหาปราสาทแห่งหนึ่ง กับที่

---

๑. ศ. จ. แมกซ์มุลเลอร์อธิบายว่า อธิรมีความหมายตรงข้ามกับธีระ ซึ่งมีคุณธรรม คือ กำลังใจ ความหนักแน่นมั่นคง ความชวนขวาย ปัญญา หรืออีกนัยหนึ่งอธีระก็คือผู้มีใจโลเลไม่หนักแน่น ฯ ล ฯ

เทพสภา – ชื่อสุธรรมสภาอีกแห่งหนึ่ง กับให้มีรูปในจันทรพิมพ์ด้วย ในบัดนี้เมื่อถึงวันเพ็ญ จะปรากฏเป็นรูปกระต่ายอยู่ในดวงจันทร์ ประดุจดังฉายาจับอยู่บนกระจกเงา ตั้งแต่นั้นมาจันทราจึงได้นามฉายาว่า “ รัตติอาภรณ์และกุมุทนาถ ” และที่โลกรู้จักดีก็คือศศางก์ – ผู้มีรูปกระต่าย

ส่วนสามสัตว์ คือ นาก สุนัขไน วานรนั้น เมื่อฉาโลกนี้ไปแล้ว ก็ได้บังเกิดในเทวโลก เพราะเหตุที่ได้คบหากับกัลยาณมิตร

ดังนี้ การบำเพ็ญทานของพระมหาสัตว์ตามความสามารถ แม้จะมีชาติเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็มีปรากฏเป็นหลักฐาน ฉะนั้น ผู้ใดบ้าง – ผู้เป็นมนุษย์จะไม่ควรบำเพ็ญทาน* อนึ่ง ควรจะขอนี้ควรยกขึ้นอธิบายด้วยว่า “ แม้เป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็ยังมีสัตบุรุษยกย่องนับถือ เพราะการยึดมั่นในธรรมะ เหตุนี้ชนทั้งหลายจึงสมควรผักใฝ่ส่นใจในธรรมะ ”

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๗. เรื่องอกัตตยะฤษี

การมีใจกล้าเผื่อแผ่กว้างขวางนั้น เป็นอาภรณ์แม้สำหรับฤษี ก็ถ้าเป็นฆราวาสผู้ครองเรือนแล้ว ยิ่งเป็นเครื่องประดับอันวิเศษ ดังมีเรื่องปรากฏต่อไปนี้:—

ณ กาลเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคยังเสด็จจรเวียนอยู่ตามมรรคา แห่งวัฏฏสงสารเพื่อประโยชน์แก่โลกนั้น พระองค์ได้อุบัติในสกุล พราหมณ์อันมีเกียรติ มีวัตรจริยาบริสุทธิ์เลิศล้ำเด่นปรากฏ อาจกล่าวได้ว่าเป็นอาภรณ์ประดับโลกอย่างหนึ่ง สกุลนี้ได้รุ่งเรืองเมื่อพระโพธิสัตว์สมภพ ประดุจพระจันทร์เต็มดวงปราศจากราคีในระดูใบไม้ร่วง ทำความงามให้แก่โลกพิภพ โพธิสัตว์ได้สำเร็จพิธีกรรมดังมีบัญญัติในคัมภีร์และประเพณีนิยม เช่นพิธีชาตกรรม และอื่น ๆ และศึกษาเชี่ยวชาญในพระเวทและยัญญกรรมต่าง ๆ กิตติคุณแห่งปรัชญาแผ่ไพศาลไปทั่วมนุษยโลก โพธิสัตว์มีทรัพย์สมบัติเป็นอันมากอันได้จากการขอ ซึ่งผู้ใจบุญรักคุณธรรมได้บริจาคเป็นทาน ด้วยทรัพย์เหล่านี้โพธิสัตว์ทำให้ญาติมิตรและคนอื่น ๆ ตลอดจนถึงผู้มีทุกข์และผู้ควรบูชา ได้รับความยินดีประดุจดังมหาเมฆตั้งครรมอยู่เหนือท้องทุ่ง เพราะความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่อันงดงาม กิตติคุณอันเกิดจากการศึกษานั้นจึงมีรัศมีรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ความงามแห่งจันทร์เพ็ญงามยิ่งในฤดูใบไม้ร่วงฉันใด กิตติคุณนี้ก็ฉันนั้น

แต่โพธิสัตว์รู้สึกว่าความเป็นผู้ครองเรือนนั้น เป็นบ่วงแห่งทุกข์ มีความสุขน้อย เพราะยิ่งคลุกคลีติดต่อกับกิจการชั่ว ก็ยิ่งมีปฏิกูลมาก เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นที่เดือดร้อนเพราะต้องแสวงหาและต้องระวังรักษาทรัพย์ จึงเป็นบ่อเกิดของภัยพิบัตินานัปปการ เป็นที่เพาะนิสัยชั่ว เป็นอุปสรรคแก่ความสงบ ประกอบด้วยความยากเข็ญที่จำเป็นต้องขวนขวายประกอบกิจการใหญ่น้อยสุดจะคณนา แต่อีกทางหนึ่งพระโพธิสัตว์ได้สำนึกว่า การสละออกจากสิ่งเหล่านี้ นำมาซึ่งความสุขปราศจากบาปกรรมทั้งหลาย เป็นสถานะอันสมควรแก่การบำเพ็ญบุญ เป็นทางสัมมาปฏิบัติเพื่อให้พ้นทุกข์ ดังนี้ โพธิสัตว์จึงละทรัพย์ศฤงคารอันมั่งคั่งสมบูรณ์ ซึ่งสะสมมาได้โดยง่ายเหมือนดังทิ้งฟางข้าว อันน่าจะเป็นที่ห่วงใยอาลัยเสียดาย เพราะเหตุได้รับความเกษมสุขมาแล้วเยี่ยงปุถุชนทั้งหลาย กลับบำเพ็ญพรตกระทำตนเป็นดาบสผู้เบื่อโลก แม้เมื่อได้ละจากโลกิยสมบัติไปแล้ว ชนทั้งหลายผู้ปรารถนาความพ้นทุกข์ ที่คุ้นเคยนับถือคุณธรรมและบูชาความสงบมาแต่ก่อน ก็พากันมาเยี่ยมเสมอ และชนเหล่านั้นมีความนับถือเพิ่มขึ้น เพราะได้ประสพคุณธรรมหลายอย่าง โดยความเกี่ยวการติดต่อกับผู้ครองเรือน อันเป็นเหตุให้การละโลกหย่อนลง ทั้งเป็นเครื่องกีดขวางการสลัดบ่วงที่ผูกรัดอยู่ โพธิสัตว์จึงออกไปตั้งสำนักอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่ง โดยมุ่งแสวงหาความวิเวกสันโดษ

เกาะนี้ตั้งอยู่ในกลางมหาสมุทรทิศใต้ ตามชายหาดมีทรายขาว

บริสุทธิ์อันละออกคลื่นซัดสาดโดยกำลังลม มีพฤกษชาตินานาพรรณ สะพรั่งดอกผลระย้าย้อยเพิ่มความงาม ริมชายฝั่งก็มีทะเลสาบน้ำจืด ณ ภูมิประเทศอันงดงามนี้ โพธิสัตว์ได้เพิ่มความงามให้ยิ่งขึ้นโดยตั้งอาศรมบำเพ็ญพรต ทรมานร่างกายดุจดังจันทร์แรมค่องสว่างในกลางหาว แม้มีดวงเด็กก็มีความงามยิ่งใหญ่ บุรุษผู้บำเพ็ญพรตอธิษฐานจิตอย่างแน่วแน่ — ที่พำนักอยู่ในป่านี้ — ผู้มีอินทรีย์และอธิริยาบถสำรวมระงับตามจิตอันสงบ เป็นมุนีอันแท้จริง แม้แต่สัตว์จตุบทและทวิบทก็รู้สึก ปัญญาอันน้อยของมันก็เข้าถึงและเลียนตามวัตรปฏิบัติของโพธิสัตว์

ในระหว่างที่บำเพ็ญพรตอยู่นั้น โพธิสัตว์ก็ยังทำทานแก่อาคันตุกะที่บังเอิญมาสู่สำนัก ด้วยมูลผลาหารที่เก็บได้ตามนิสัยที่เคยพร้อมด้วยน้ำจืด และปฏิสันถารโดยอาทรจิตอย่างเต็มใจ แล้วให้พรโดยสมควรแก่ดาบส ส่วนตนเองก็บริโภคเท่าที่เหลือจากแขก กำหนดเพียงประทังร่างกายเท่านั้น

ในกาลนั้นกิตติคุณในการบำเพ็ญพรตอันอุตกฤษฎ์ได้แพร่หลายทั่วไป จนท้าวสหัสสนัยพิศวง และปรารถนาจะทดลองความมั่นคง จึงบันดาลให้ผลไม้ อันควรเป็นอาหารแก่ดาบสศูนย์หายไปหมดสิ้นทั่วทั้งป่าที่โพธิสัตว์อาศัย แต่พระดาบสโพธิสัตว์นั้นอยู่ในสมาธิ เคยชินต่อความสันโดษ ไม่รู้สึกตื่นตกใจและห่วงใยกังวลเรื่องอาหารและร่างกาย จึงมิได้ใส่ใจในเหตุที่พืชผลศูนย์หายไป (ถ้าได้

ใส่ใจแล้วก็คงทราบโดยฌานสมาบัติเพราะการบำเพ็ญตบะกรรม) พระดาบสจึงเก็บใบไม้อ่อนปิ้งไฟบริโภคเป็นอาหารโดยมิรู้สึกเดือดร้อน หรือปรารถนาอาหารอื่นที่ดีกว่า มีความสงบสุขดำเนินชีวิตเป็นปกติตามเคยต่อไป

อันการหาเลี้ยงชีวิตสำหรับผู้ปฏิบัติกามวิรัตินั้น ไม่เป็นการยากอย่างใดเลย มีที่ไหนบ้างที่ไม่มีหญ้า ใบไม้และบ่อน้ำ แต่ท้าวสักกเทวราชแม้แต่จะปลาดพระทัยในปฏิปทาของโพธิสัตว์ในกรณีย์เช่นนี้ และมีความนับถือในคุณธรรมเพิ่มขึ้น ก็ยังทำการทดลองต่อไปอีก จึงบันดาลให้ใบพฤกษชาติทั้งหลายในบำบริเวณนั้นร่วงหล่นหมดต้น รวมทั้งหญ้าด้วย แต่พระดาบสโพธิสัตว์ก็อุตส่าห์เก็บใบร่วงที่ยังสดอยู่ต้มกับน้ำบริโภคเป็นอาหารโดยมิได้เดือดร้อนประการใด มีความปกติสุขด้วยฌานสมาบัติแลคงสำนักอยู่ตามเดิมเหมือนดังได้เสพอมฤต

การถ่อมตัวสำหรับผู้รู้ — การไม่ใยดีสำหรับผู้มีทรัพย์ — ความสันโดษสำหรับนักพรต — คุณธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นยอดคุณธรรมอันประเสริฐ ตามประเภทของบุคคลเหล่านั้น

ความมั่นคงในทางสันโดษอันประเสริฐของพระดาบส ทำให้องค์อมรินทราธิราชปลาดพระทัยยิ่งขึ้น เหมือนหนึ่งจะทรงพิโรธในเหตุนั้น จึงจำแลงเป็นพราหมณ์มาสู่สำนักโพธิสัตว์เมื่อเวลาเสร็จกิจพิธีอัคนิโหตร[๑] และเจริญพระเวทแล้ว อันเป็นเวลาที่จักต้องแสวงหา

---

๑. พิธีบูชาไฟตามคัมภีร์พระเวท

ปฏิคาหกตามปฏิญญา เมื่อได้เห็นพราหมณ์ ก็มีความยินดีปรีดายิ่งนัก รีบออกไปต้อนรับปราศรัยด้วยมธุรวาจา และเชิญให้บริโภคอาหาร โดยกล่าวว่า เป็นเวลาภัตตกาลแล้ว เมื่อทราบว่าพราหมณ์รับเชิญโดยดุษณีภาพ พระดาบสก็โสมนัสยินดี มีดวงหน้าแจ่มใส เบิกบาน เพราะมีโอกาสบำเพ็ญกุศลกรรม จึงต้อนรับด้วยปียวาจา อันเป็นที่เจริญหเจริญใจ และปฏิบัติแขกด้วยน้ำต้มใบไม้ทั้งหมด ซึ่งได้อุตส่าห์แสวงหามาด้วยความยาก ส่วนตนเองคงเสพแต่ความปีติเปล่า ๆ อย่างเดียว แล้วกลับเข้าบรรณศาลาอิ่มเอิบด้วยปีติสุขตลอดวันหนึ่งคืนหนึ่ง

ครั้นรุ่งขึ้นท้าวสักกเทวราชก็มาสู่สำนักพระดาบสโพธิสัตว์ ณ กำหนดเวลาที่เคยปฏิบัติรับรองแขกตามปฏิญญา แล้วก็มาอีกในวันที่ ๓-๔-๕ ส่วนโพธิสัตว์ก็รับรองต้อนรับด้วยอาหารอย่างเดียวกันนั้นทุกวัน พร้อมด้วยความปีติโสมนัสยิ่งขึ้นเป็นลำดับ

ความทุกข์แม้จะสาหัสยากแค้นถึงชีวิต ก็ไม่อาจบังคับให้ผู้ใจบุญละเลิกการทำทาน อันเป็นความรักเกิดจากความเมตตากรุณา

ขณะนั้นท้าวมัฆวาพบังเกิดความอัศจรรย์ใจยิ่งขึ้น เพราะรู้ว่าโดยการบำเพ็ญพรตอย่างแก่กล้านี้ จะบันดาลให้ดาบสผู้นี้สามารถได้ซึ่งสักกสมบัติ ถ้าออกปากขอ จึงรู้สึกร้อนใจและวิตก ท้าวเธอจึงกลับร่างเป็นองค์อินทราธิราช และถามถึงเหตุที่ได้บำเพ็ญความเพียร กล่าวว่า

"ดูกรท่านสมณะ — ท่านมีความหวังอะไรหรือ จึงได้ละญาติที่รักผู้คร่ำครวญอาลัยเมื่อท่านจากมา และครอบครัวเคหสถานอันเป็นที่สุขสำราญของท่าน แล้วมาทรมานกายอยู่ดังนี้ เพราะการนี้คงไม่ใช่เหตุเล็กน้อย ถึงกับผู้มีปัญญาเกลียดชังความสุขสำราญอันอาจหาได้ง่าย ทั้งให้ญาติเศร้าโศกทุกข์ร้อน แล้วละมาอยู่บำบำเพ็ญปฏิปทาประหารความสุขสำราญเสียสิ้น

"ถ้าท่านเห็นว่าสมควรจะเล่าให้ข้าฟังได้ โปรดทำให้ข้าหายอยากรู้ ว่าอะไรเป็นจุดประสงค์ อันเป็นที่จับใจถึงขนาด ถึงกับผ่านคุณธรรมอันวิเศษของท่านมาได้ด้วยประการฉะนี้"

พระดาบสตอบว่า

"ข้าแต่ท้าวสักกเทวราช โปรดฟังเหตุที่ข้าบำเพ็ญความเพียร การเวียนเกิดเป็นปัจจัยแห่งทุกข์รวมทั้งชราพยาธิ อันเป็นสิ่งพึงกลัวเหมือนกาพโรค และความตายก็เป็นเหตุให้ใจไม่สงบเดือดร้อนวุ่นวาย ข้าตั้งใจจะช่วยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์เหล่านี้"

ขณะนั้นท้าวสักกเทวราชก็ทรงเข้าพระทัยว่า เหตุที่พระโพธิสัตว์กระทำความเพียรนั้น หาใช่จะปรารถนาทิพยสมบัติของพระองค์มิได้ จึงคลายวิตก โดยความพอใจในความปรารถนาของพระโพธิสัตว์ จึงเปล่งอุทานวาจาว่า "สาธุ" แล้วอนุญาตให้ขอพร กล่าวว่า

"ดูกร ท่านกาศยปะฤษี เพราะท่านกล่าววาทะอันชอบและสมควรเช่นนั้น ข้าจะให้พรแก่ท่าน จงเลือกพรที่ท่านปรารถนาจะขอ"

พระดาบสไม่ใช่ผู้ปรารถนาความสุขสำราญเริงรมย์อันพัวพันกับชีวิต เห็นเป็นทุกข์ลำเค็ญในการขอสิ่งใด ๆ เพราะถึงแล้วซึ่งความสันโดษ กล่าวกับท้าวตริเนตรว่า

"ดูกร ท้าวโกสีย์ ถ้าท่านประสงค์จะประสาทพรอันเป็นที่พอใจแก่ข้า ข้าขอพรอย่างนี้ว่า ไฟแห่งความโลภอันสุมจิตมนุษย์ให้ร้อนไม่รู้จักพอ แม้จะได้ภริยาสุดสวาท — ลูกรัก — อำนาจ — ทรัพย์สมบัติศฤงคารมากมายเหลือล้นยิ่งกว่าปรารถนา ไฟอันนี้จงอย่าได้เข้ามาสู่ใจของข้าเลย"

ความสันโดษที่โพธิสัตว์แสดงนั้น เป็นที่พอพระทัยท้าวสหัสสนัยยิ่งนัก ตรัสสรรเสริญสาธุการ แล้วกล่าวว่า

"ดูกร มุนี เพราะท่านกล่าววาจาอันชอบและสมควรนี้ ข้าจะให้รางวัลตอบแทนท่าน ท่านจงเลือกขอพรอีกเป็นคำรบสอง"

พระโพธิสัตว์เพื่อจะสำแดงให้เห็นว่าการละกิเลสเด็ดขาดนั้นเป็นการยากลำบากเพียงไร จึงสำแดงธรรมกถาอีกครั้งหนึ่ง โดยกล่าวเสียเป็นคำขอว่า

"ดูกร ท้าววาสพ ผู้เป็นที่ตั้งแห่งคุณสมบัติอันประเสริฐทั้งหลาย ถ้าท่านจะประสาทพรแก่ข้าแล้ว ข้าขอพร — อันไม่ใช่เด็กน้อย — ดังนี้ว่า

"อันไฟแห่งโทสะ ซึ่งครอบงำสัตว์ทั้งหลาย ทำให้เสียทรัพย์ เสียวรรณและเสียชื่อเสียง จนพินาศยับเยินดุจดังถูกโจมตีด้วยข้าศึกนั้น

ขอให้ไฟอันนั้นจงอยู่ห่างไกลข้าเถิด ”

เมื่อได้ฟังวาทะนั้น ท้าวตรีเนตรยิ่งมีความนับถือมากขึ้น กล่าวสรรเสริญว่าเป็นวาทะอันประเสริฐแท้ และกล่าวว่า

“ กิตติคุณย่อมตามสนองผู้สละโลกิยสมบัติ เหมือนสตรีผู้หลงรัก เอาเถอะ สำหรับวาทะอันชอบนี้ ข้าจะให้พรท่านอีกอย่างหนึ่ง ”

โพธิสัตว์ผู้เป็นศัตรูกิเลส และติเตียนผู้ที่หลงเกี่ยวข้องไม่พ้นกิเลสกล่าวเพทุบายในการขอพรว่า

“ ข้าขออย่าให้ได้ยินเสียงผู้โฉด—หรือได้เห็น—หรือได้พูด—หรือได้อยู่ร่วมอันเป็นการรำคาญเดือดร้อนกับคนโฉดเช่นนั้นเลย นี่เป็นพรที่ข้าขอ ”

ท้าวมัฆวาพกล่าวว่า

“ ท่านว่าอย่างไรนะ ผู้มีความทุกข์ร้อนย่อมเป็นผู้สมควรได้รับความเมตตากรุณาของผู้ใจบุญก็ความโฉดเขลาอันเป็นมูลรากแห่งภัยพิบัตินั้น เป็นสถานะอันต่ำช้าที่สุด เหตุไฉนตัวท่านผู้ใจเมตตากรุณาจึงมีความเกลียดชังที่ได้เห็นคนโฉด อันเป็นผู้สมควรได้รับความสงสารแท้ ”

โพธิสัตว์ตอบว่า

“ ก็เพราะคนโฉดนั้นไม่มีทางแก้ได้ขอจงตรึกตรองดูว่าถ้าคนโฉดเป็นผู้ที่รักษาได้ ไฉนคนเช่นข้าจะไม่พยายามให้เขาได้ดี คนโฉดที่ข้าหมายถึงนั้น โปรดเข้าใจ เป็นคนที่เหลือจะเยียวยาได้ เขามีความประพฤติผิดทำนองคลองธรรม ชักนำให้ผู้อยู่ใกล้ดำเนินไปในทางนั้น

เสมือนหนึ่งว่าเป็นทางชอบ เมื่อมีผู้มาตักเตือนให้ดี ก็กลับโกรธเคือง เพราะไม่เคยประพฤติสุจริต บุคคลผู้มัวเมาตกอยู่ในความเห็นแก่ตัว คิดว่าตนเป็นผู้มีปัญญา เมื่อมีผู้ตักเตือนให้ดีก็กลับโกรธแค้น ความฉุนเฉียวก็ไม่ละลดขาดการศึกษา คนเช่นนี้จะมีหนทางทำให้เป็นคุณประโยชน์ได้อย่างไร เพราะเหตุนี้ และเพราะเหตุว่าไม่มีทางจะช่วยได้แม้แต่อำนาจของผู้มีใจกรุณาก็ไม่สามารถช่วยได ข้าจึงไม่ปรารถนาได้เห็นคนโฉด เพราะเป็นผู้ไม่สมควรได้เห็นเลย”

เมื่อได้สดับดังนี้ ท้าวโกสีย์จึงสรรเสริญว่า

“ชอบแล้ว ชอบแล้ว”

แล้วกล่าวต่อไปว่า

“วาทะอันมีค่าหาที่เปรียบมิได้เช่นนี้จะหาอะไรตอบแทนเป็นรางวัลไม่สมกันเลย เพื่อบูชาท่านเหมือนดอกไม้หนึ่งกำมือ ข้ายินดีให้พรแก่ท่านอีกอย่างหนึ่ง”

เพื่อจะแสดงว่าผู้ทรงคุณธรรมนั้นเป็นผู้ควรได้รับบำเพ็ญคุณมหาการโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า

“ข้าขอพรอย่างนี้ว่า ขอให้ข้าได้พบเห็นผู้มีปัญญา—ได้สดับฟัง—ได้ร่วมสำนักและสนทนากับผู้มีปัญญา ขอท่านผู้เป็นจอมเทวา จงประสาทพรนี้แก่ข้า”

ท้าวโกสีย์กล่าวว่า

“ดูท่านนิยมชมชื่นในพวกมีปัญญา ผู้มีปัญญาได้ทำคุณอะไรแก่ท่านบ้าง กาศยปะ เหตุใดท่านจึงสำแดงความปรารถนาอันแรงกล้า

ในอันที่จะได้พบเห็นผู้มีปัญญา”

จะแสดงคุณธรรมอันประเสริฐของสัตบุรุษ โพธิสัตว์ตอบ

“ จงฟังเหตุที่ข้าปรารถนาได้พบเห็นผู้มีปัญญา เพราะเขาผู้นั้นดำเนินในมรรคาแห่งธรรม และชักนำให้ผู้อื่นดำเนินตามด้วย เมื่อมีผู้ว่ากล่าวให้ดีแม้เป็นคำรุนแรงก็ไม่ทำให้เขาโกรธเคือง โดยเหตุที่ประกอบด้วยสุจริตธรรมและตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ จึงเป็นการสะดวกที่จะให้เขารับสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ เพราะเหตุนี้ใจอันยึดมั่นอยู่ในธรรมของข้าจึงนิยมชมชอบผู้มีปัญญา ”

พระอินทร์กล่าวว่า

“ สาธุ กล่าวชอบแท้ ”

โดยความพอใจยิ่งขึ้นจึงขอให้โพธิสัตว์ขอพรอย่างอื่นอีกกล่าวว่า

“ ท่านได้สิ่งที่ประสงค์ทุกอย่าง เพราะท่านมีความสันโดษบริบูรณ์อยู่แล้ว แต่ทว่าท่านควรรับพรอีก เพื่อให้เป็นที่พอใจข้าบ้าง เพราะความโปรดอันให้ด้วยความนับถือโดยมีความสามารถที่จะให้ได้อย่างล้นเหลือด้วยหวังว่าจะให้เป็นคุณประโยชน์นั้น จะกลายเป็นวิปฏิสารถ้าไม่รับ”

โดยเห็นว่าท้าวตรีเนตรปรารถนาที่จะกระทำความดีและเพื่อจะให้เป็นที่พอใจ และเป็นประโยชน์แก่ท้าวเธอ โพธิสัตว์จึงตอบโดยแสดงความปรารถนาอันแรงกล้าในอันที่จะบริจาคทาน

“ ข้าแต่เทวราช ข้าขอพรว่า ทิพยอาหารของพระองค์อันประกอบขึ้น โดยปราศจากการประหารและมลทินทั้งมวล น้ำพระทัยอันงาม เพราะกุศลปฏิบัติ และผู้ภิกขาอันทรงศีลาจารวัตรอันบริสุทธิ์ ทั้งนี้เป็น

พรที่ข้าขอให้ได้เป็นของข้า”

ท้าวสหัสสนัยกล่าวว่า

“ท่านผู้ทรงคุณธรรม เป็นคลังจินดาแห่งวาทะอันชอบแท้ ท่านจะได้รับพรที่ท่านประสงค์ทุกอย่าง ใช่แต่เท่านั้น โดยสัมมาวาจาของท่านที่กล่าวแล้ว ข้าขอให้พรแก่ท่านอีก”

โพธิสัตว์กล่าวว่า

“ถ้าท่านจะให้พรแก่ข้าอีก อันเป็นพรโปรดที่สุดของท่านสำหรับข้าแล้ว ขอท่านผู้เป็นบิ๋นอมรเทพ จงอย่าได้มาสู่สำนักของข้าด้วยความสง่าโอพารเช่นนี้อีก นี้เป็นพรที่ข้าขอแก่ท่านผู้ปราบแพทย์* ”

ตอนนี้พระอินทร์รู้สึกไม่พอพระทัยและปลาดใจมาก จึงกล่าวว่า

“ขออย่าได้กล่าวดังนี้ มนุษย์ในโลกนี้ปรารถนาจะได้เห็นข้าต้องประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ — สวดขอพรบ้าง—และทำทุกกรกิริยาต่าง ๆ บ้าง แต่ส่วนท่านไม่ปรารถนาเพราะเหตุใด ข้ามายังท่านโดยประสงค์จะให้พรแก่ท่านต่างหาก”

“ขออย่าด่วนทรงพิโรธก่อน ข้าจะขอชี้แจงให้เบาพระทัย การที่ข้าขอพรดังนั้น มิใช่จะลบหลู่ดูหมิ่น หรือขาดความเคารพนับถือ หรือขาดความจงรักภักดีแด่พระองค์ผู้เป็นจอมเทวราชก็หามิได้ แต่เห็นว่าพระวรกายอันมหัศจรรย์ของพระองค์นั้น แม้รัศมีจะนุ่มนวลก็จริง แต่ไพโรจน์โชติช่วงยิ่งนัก ข้าจึงเกรงว่า เมื่อได้ทัศนาความโอภาสชัชวาลของพระองค์ดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ความสำรวมอันเคร่งครัดใน

* แพทย์ คือ โอรสของนางอทิติ เป็นพวกอสูร ซึ่งรบแพ้พระอินทร์

การบำเพ็ญวัตรปฏิปทาเสื่อมคลายไป ความจริงมีเท่านี้"

เมื่อได้สดับคำชี้แจงดังนี้ ท้าวโกสีย์ก็กระทำความเคารพ และประทักษิณพระโพธิสัตว์ แล้วก็อันตรธานจากสถานที่นั้น ครั้นรุ่งอรุณวันใหม่พระดาบสได้เห็นอาหารทิพย์ต่าง ๆ อันบังเกิดขึ้นด้วยอิทธิท้าวสักกเทวราชมีเป็นอันมาก ทั้งมีพระปัจเจกพุทธหลายร้อยพระองค์ ซึ่งท้าวสหัสสนัยอาราธนามาให้รับบิณฑบาต พร้อมทั้งมีเทพบุตรเป็นผู้คอยต้อนรับปรนนิบัติ พระดาบสโพธิสัตว์ได้ถวายภัตตาหารแก่พระอรหันต์ปัจเจกพุทธเหล่านั้น มีความอิ่มเอิบด้วยปีติโสมนัสเป็นที่สุด และได้บำเพ็ญพรหมภาวนาตามวิสัยฤาษี เป็นที่สุขสำราญเจริญฌานสมาบัติสงบระงับสืบไป.

โดยประการฉะนี้ การมีใจโอบเอื้อเผื่อแผ่อย่างกว้าง จึงเป็นอาภรณ์อย่างหนึ่ง แม้แก่ดาบส สำหรับฆราวาสก็ควรมีมากยิ่งขึ้น

* พิจารณาดังนี้ สัตบุรุษจึงควรประดับตนด้วยทานบริจาคอันองอาจมั่นคง ชาดกนี้ควรยกเป็นอุทาหรณ์ เมื่อบรรยายถึงความปีติที่บังเกิดแก่ผู้มีใจเอื้อเผื่อแผ่แลรักการทำบุญ เมื่อประณามความโลภ ความโกรธ ความมัวเมาลุ่มหลง และความเขลา เมื่อแสดงถึงคุณประโยชน์ในการเสพย์กับกัลยาณมิตร หรือการมีสันโดษ และในทำนองเดียวกันในการแสดงธรรมเทศนาก็ควรยกพระพุทธคุณขึ้นกล่าวว่า "ดังนี้พระบรมศาสดาจึงทรงเป็นคลังมณีแห่งสุภาษิตต่าง ๆ อันไม่รู้จักหมดแม้ในอดีตชาติ เมื่อได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์จึงทรงมีธรรมภาษิตอีกมากมาย"

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๙. เรื่องพระเจ้าไมตรีพล

ผู้ที่หนักในเมตตากรุณาอันใหญ่หลวงนั้น เมื่อได้เห็นความทุกข์ร้อนลำเค็ญของผู้อื่นแล้ว ก็ไม่ห่วงใยในความสำราญของตน ดังเรื่องที่จะบรรยายต่อไปนี้

ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์ ผู้ปรารถนาจะสงเคราะห์สัตว์นิกรทั้งหลายให้พ้นทุกข์ กำลังบำเพ็ญเมตตาบารมี อันสมควรแก่อุปนิสสัยประเสริฐ และสร้างสมคุณธรรมต่าง ๆ มีทาน — ความสงบเสงี่ยม — ความสำรวมระงับ — ความเมตตาและอื่น ๆ อันเป็นหิตประโยชน์แก่โลกนั้นท่านได้อุบัติเป็นกษัตริย์ทรงนามว่า ไมตรีพล มีพระทัยเปี่ยมด้วยเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไป

ความสุขทุกข์ของราษฎรเป็นอย่างไร พระราชาองค์นี้ก็ทรงรู้สึกเป็นของพระองค์เอง และโดยเหตุที่ทรงพระปรีชาสามารถในรัฐประศาสโนบายการปกครอง จึงทรงใช้พระแสงอาชญาสิทธิ์ และบทพระอัยยการสมกับความรู้สึกในกรณีย์นั้น ๆ ถึงเช่นนั้นพระแสงอาชญาสิทธิ์ ก็เป็นเพียงราชูปโภคสำหรับพระราชอิสริยยศ เพราะกษัตริย์อื่นๆ ก็ได้ถวายบังคมรับพระราชโองการอยู่แล้ว และบทพระอัยยการนั้น ก็ได้ทรงใช้ได้ผลประจักษ์ ในการทำนุบำรุงความเจริญแก่ทวยราษฎร พระองค์ทรงทัณฑ์และปูนบำเหน็จรางวัลตามทำนองคลองยุติธรรม โดยมีพระทัยเมตตากรุณาและปรีชาสามารถในนิติธรรม จึงทรงปกครองอย่างบิดา

ปกครองบุตร

โดยประการฉะนี้ พระเจ้าไมตรีพลจึงทรงราชย์ด้วยทศพิธราช-ธรรมในขณะที่ทรงใช้ความสุจริตและคุณธรรมอื่น ๆ เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนนั้น พระองค์ทรงเพิ่มพูลกุศลบารมีอันจะนำไปสู่พุทธภูมิด้วย

วันหนึ่งมียักษ์ห้าตน ซึ่งกระทำความผิดถูกท้าวกุเวรเนรเทศจากอาณาจักร ได้เข้ามาสู่ราชอาณาเขต ยักษ์เหล่านี้เป็นโอโฆหาร (คือผู้ทำลายกำลัง) มีความชำนาญในการทำลายชีวิตมนุษย์ (คือทำให้เกิดวรรณโรค) เมื่อได้เห็นประชาราษฎรในขอบขัณฑสีมา มีความสมบูรณ์พูลสุข ปราศจากภัยพิบัติทั้งปวง ประชาชนมีความบันเทิงเริงรมย์เป็นที่พึงพอใจแลผาสุก มีนักขัตฤกษ์รื่นเริงต่าง ๆ หลายอย่าง ยักษ์เหล่านี้ จึงมีความปรารถนาที่จะทำลายกำลังราษฎรเสียให้สิ้น แต่ถึงจะทำและพยายามอย่างที่สุด รากษสก็ไม่สามารถจะทำลายได้ด้วยเดชอำนาจพระมหากษัตริย์คุ้มครอง ราษฎรจึงมิได้เป็นอันตรายเพราะยักษ์ร้ายเหล่านั้น

เมื่อเห็นว่าตนไม่สามารถจะทำอันตรายได้ แม้แต่ราษฎรคนหนึ่งในราชอาณาจักร มาตรว่าจะพยายามอย่างที่สุด ยักษ์จึงปรึกษากันว่า

"นี่เป็นอย่างไรกันพวกเรา ราษฎรเหล่านี้มิได้มีวิทยาอาคมตบะหรือไสยศาสตร์ที่จะขัดขวางต่อสู้อำนาจของเรา แต่เราก็ไม่สามารถทำอะไรได้ เป็นอันว่านามฉายาโอโฆหารของเราไร้ผล"

ภายหลังการปรึกษานี้ ยักษ์ได้จำแลงกายเป็นพราหมณ์เที่ยวไป

ในหมู่ประชาชน และได้เห็นโคบาลคนหนึ่งผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในป่า กำลังนั่งอยู่บนลานหญ้าใต้ร่มไม้ เขาใส่รองเท้าและมีพวงดอกไม้ป่าสวมศีรษะไม้เท้าและขวานพกวางอยู่ข้างตัวทางขวา เขาอยู่คนเดียวง่วนอยู่ในการคว้านเชือก ประเดี๋ยว ๆ ก็ร้องเพลงและทำเพลงพึม ๆ ยักษ์ได้เข้าไปจนใกล้ ดัดเสียงให้เหมือนมนุษย์ปราศรัยว่า

"ไงเพื่อน สูเจ้ามีหน้าที่เป็นโคบาล เหตุใดจึงมาอยู่ในป่าเปลี่ยวอันไม่มีมนุษย์แต่สักคน สูเจ้าไม่กลัวตอกหรือ"

โคบาลมองดูหน้ายักษ์แปลงตอบ

"ก็ข้าจะกลัวอันใดเล่า"

ยักษ์ "สูเจ้าไม่เคยได้ยินชื่อของมนุษย์เช่นยักษ์ – รากษส – และปีศาจอันมีนิสัยร้ายกาจบ้างหรือ แม้แต่มีคนมากมีวิทยาอาคมตบะและสวัสดิยัญ ถึงเช่นนั้นก็ยังไม่กล้าและหาญต่อสู้ความกลัว และเกือบจะเอาชีวิตไม่รอดจากพวกรากษสเหล่านั้นอันกินเนื้อมนุษย์ ก็ไฉนสูเจ้าผู้อยู่คนเดียวไม่มีเพื่อนในป่าเปลี่ยว อันห่างไกลและน่ากลัวเช่นนี้ จึงไม่มีความกลัวบ้าง"

เมื่อได้ฟังดังนี้โคบาลหัวเราะใหญ่และตอบ

"อ่อ ประชาชนในประเทศนี้มีสวัสดิยัญอันมีฤทธิคุ้มครอง แม้แต่เทพบดีก็ไม่มีฤทธิจะทำอะไรได้ จะสาอะไรกับพวกอมนุษย์ที่กินเนื้อคน ฉะนั้นข้าจึงเที่ยวไปได้ทั่วป่าเปลี่ยวโดยไม่ต้องหวาดกลัวภัยใด ๆ เหมือนกับอยู่ในบ้าน แม้ในค่ำคืนก็เหมือนกลางวัน คนเดียวก็เหมือน

หลายคน”

เมื่อได้ทราบดังนี้ ยักษ์มีความอยากรู้ยิ่งขึ้น พลางพูดด้วยคารวะและเยินยอ

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านต้องเล่าให้ข้าฟังบ้างว่า สวัสดิยัญอันวิเศษนี้เป็นอย่างไร”

โคบาลหัวเราะอีกแล้วตอบว่า

“ดอยฟังซี สวัสดิยัญของเราวิเศษมีดังนี้ คือ ผู้มีทรวงอกกว้างเท่าพระสุเมรุมาศ— ผู้มีดวงหน้าผ่องใสกระจ่างหมดราคีดุจดวงจันทร์ในฤดูใบไม้ร่วง— ผู้มีพาหาทั้งสองยาวและมีกำลังดุจสุวรรณคชา — ผู้มีดวงตาและสรีรกายกำยำประดุจดังโคกะทิง — สรุปก็คือพระมหากษัตริย์ของชาวเรานี้ คือสวัสดิยัญของเรา”

พูดดังนี้พลางดูหน้ายักษ์อันมีแววความเคียดแค้นและปลาดใจแล้วกล่าวต่อไป

“อ้า นี่เป็นสิ่งอัศจรรย์ใช่ไหม กิตติคุณพระราชอำนาจแห่งพระมหากษัตริย์ของเราไพศาลดังนี้แล้ว พวกท่านก็ยังไม่รู้อีก เป็นได้อย่างไร หรือบางทีจะได้ยินบ้างแล้ว แต่ไม่เชื่ออภินิหารเลยทำเป็นไม่รู้กระมัง

“ข้าคิดว่าราษฎรในประเทศที่ท่านจากมานั้น คงจะไม่ขวยขวายแสวงหาความรู้ หรือไม่เช่นนั้นก็คงไม่สนใจเสียเลย หรือบางทีก็อาจเป็นได้ว่า กุศลของเขาที่สะสมไว้หมดเสียแล้ว คุณธรรมอันวิเศษใน

พระมหากษัตริย์ของเราจึงเข้าไม่ถึง แต่อย่างไรก็ดี สำหรับตัวท่านยังมีกุศลอยู่บ้าง จึงได้จากอนารยประเทศมาถึงนี่ได้"

ยักษ์กล่าวว่า "ข้าแต่ท่านสุภาพชน โปรดเล่าให้ข้าฟังว่า อำนาจวิเศษของพระมหากษัตริย์มีลักษณะเป็นอย่างไร จึงสามารถคุ้มครองราษฎรทั่วพระราชอาณาจักรให้พ้นภัยจากอมนุษย์ได้"

โคบาลตอบว่า "พระมหากษัตริย์ของเราได้อำนาจนี้โดยพระมหากรุณาธิคุณ พังนี่ซิพราหมณ์ พละของพระองค์อาศัยความไมตรี ไม่ได้อาศัยกองทัพอันมีของขวัญต่าง ๆ ซึ่งพระองค์มีไว้ตามประเพณีเท่านั้น พระองค์ไม่รู้จักกริ้วโกรธ หรือเคยรับสั่งผรุสวาจา พระองค์ทรงปกครองโดยทศพิธราชธรรม ความสุจริตธรรมเป็นหลักปฏิบัติของพระองค์ – มิใช่นิติธรรม – วิชาสามานย์ ทรงใช้พระราชทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่ผู้ทรงคุณธรรม แม้พระองค์ทรงไว้ซึ่งคุณสมบัติประเสริฐดังนี้แล้ว พระองค์ก็มิได้ปรารถนาทรัพยสมบัติของคนพาล หรือมีความทนง คุณธรรมประเสริฐในพระองค์เช่นนี้ยังมีอีกหลายประการ เหตุนี้ภัยพิบัติต่าง ๆ จึงมิได้มาแผ้วพาลราษฎรของพระองค์ แต่ว่าที่ข้าเล่านี้เป็นแต่ข้อความเล็กน้อย ถ้าท่านใคร่รู้พิสดารถึงคุณธรรมอันประเสริฐของพระมหากษัตริย์ของเราอีกแล้ว ท่านควรเข้าไปในพระนคร ณ ที่นั้นท่านจะได้พบเห็นราษฎรมีความเป็นไปตามปกติ ท่านจะได้เห็นว่าเขาทั้งหลายตั้งมั่นอยู่ในอารยธรรม มีความรักนับถือพระองค์ตามควรแก่หน้าที่ทุกคน ท่านจะได้เห็นราษฎรมีความรื่นเริงบริบูรณ์ด้วยการ

ทำมาหากิน เพราะความอุดมสมบูรณ์ด้วยธัญญาหาร และความสุขสบายเป็นนิจนิรันดร์ เขาแต่งกายก็สวยงาม แต่ไม่โอ่อ่าเกินสมควร มีความเมตตากรุณาแก่อาคันตุกะ มีความชื่นชมโสมนัสในคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ พากันสรรเสริญพระกิตติคุณโดยยินดีมิได้เว้นประดุจดังว่าสังวัชฌายมนตร์ เมื่อใดท่านได้เห็นสิ่งทั้งหลายต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ท่านจะประมาณได้ว่าพระคุณธรรมของพระมหากษัตริย์ของเรามีเพียงใด เมื่อใดท่านรู้สึกคล้ายกับว่ามีความเคารพในพระคุณธรรมของพระองค์แล้ว เมื่อนั้นท่านจะได้ประจักษ์คุณสมบัติเหล่านี้ เพราะท่านคงไม่วายอยากเห็นพระสรีรูปของพระองค์แน่ทีเดียว”

พวกยักษ์มีความโกรธแค้นพระราชาที่ขัดขวางการกระทำของเขาอยู่แล้ว ก็หาละพยศคลายความปองร้ายเพราะคำพรรณนาสรรเสริญอันสุจริตด้วยความรักนับถือของโคบาลไม่ เพราะตามธรรมดาจิตของพาลย่อมจะร้อนแรงยิ่งขึ้น เมื่อมีคำสรรเสริญยกย่องสิ่งที่ทำให้บังเกิดความพิโรธ

โดยเห็นว่าพระมหากษัตริย์มีพระทัยรักการบุญกุศลมาก และปรารถนาจะทำร้ายพระองค์ให้ได้ ยักษ์จึงเข้าเวลาเสด็จออกขุนนางแล้วทูลขออาหาร พระเจ้าไมตรีพลมีความยินดีรับสั่งให้เจ้าพนักงานจัดโภชนาหารมาเลี้ยงเป็นอย่างดี ยักษ์ไม่พอใจโภชนาหารที่นำมาเลี้ยง แม้จะประณีตควรแก่พระราชา จึงสาดทิ้งเสียเหมือนเสือทิ้งหญ้า กล่าวว่าเขาไม่สามารถจะบริโภคอาหารเช่นนี้ได้ เมื่อได้ทรงสดับ

ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงเสด็จไปหารับสั่งถามว่าจะต้องการอาหารชนิดใด เพื่อจะได้จัดหามาให้ตามประสงค์

ยักษ์ตอบ "ข้าแต่องค์กมลเนตรผู้มั่นอยู่ในปฏิญญา เนื้อมนุษย์เฉือนมาสด ๆ อุ่น ๆ และมีโลหิตด้วย เป็นอาหารและน้ำดื่มสำหรับยักษ์"

กล่าวดังนั้นแล้วเขาก็กลับร่างเป็นรูปพิกลน่าพึงกลัว มีปากอันเหี้ยมโหดด้วยเขี้ยวใหญ่ ตาเขาแดงฉุกดุเดือด จมูกแฟบไม่มีรูป มีรูกลวงใหญ่ ผมและหนวดหยิกหยองสีแดงดังไฟ ผิวหน้าดำเหมือนเมฆมืดฝน พระเจ้าไมตรีพลทอดพระเนตร แล้วก็ทรงทราบทันทีว่าเป็นอมนุษย์ และทรงทราบดีว่า เพราะเหตุนี้จึงไม่ชอบโภชนาหารอันประณีตที่หามาเฉลิมโดยพระอุปนิสัยเบี่ยมด้วยกรุณาและพระหฤทัยบริสุทธิ์ ความสงสารยักษ์ก็บังเกิดขึ้น และทรงรำพึงในพระทัยดังนี้

"การหาอาหารและเครื่องดื่มให้ยักษ์เช่นนี้ สำหรับผู้ใจบุญมิใช่จะหาไม่ได้อย่างเดียว ซ้ำจะต้องหาหลายวันด้วย คนใจบุญคงจะวิตกทุกข์ร้อนมาก คนใจร้ายอาจจะหาให้ได้หรือไม่ได้ก็ไม่แน่ ถ้าหาไม่ได้ก็เท่ากับทำยักษ์ให้ตาย ถ้าหาได้คนใจบุญคงเดือดร้อนยิ่งนัก ที่จะต้องกระทำกรรมอันชั่วร้ายดังนั้น

"อีกฝ่ายหนึ่ง ยักษ์เหล่านี้ก็ต้องมีชีวิตอยู่ด้วยอาหารเช่นนั้น อันเป็นการปราศจากกรุณาและชั่วช้าร้ายกาจมาก เป็นการทำลายความสุขของยักษ์เอง ไม่มีกำหนดว่าความทุกข์ทรมานนี้จะถึงที่

สุดเมื่อใด เมื่อดังนี้เราจะหาอาหารที่ยักษ์ต้องการได้อย่างไร เราจะทำร้ายผู้อื่นเอาชีวิตเขาแม้เพียงชั่วขณะเดียวก็ทำไม่ได้

"ความจริงเราจำได้ว่าไม่เคยทำให้ใครที่มาขอหน้าเศร้าหมองกลับไป และทำให้เป็นทุกข์เพราะความไม่สมหวัง ดุจดังดอกกุมุทเหี่ยวแห้งเมื่อต้องฉมหนาว แต่นี่เราจะมัวรำพึงอยู่ทำไมเล่า เรามีทางที่จะทำได้แล้ว คือจะให้ก้อนเนื้อและเลือดของเราเอง ถ้าไม่ทำดังนี้จะมีทางอื่นอย่างไหนในอันที่จะปฏิบัติให้สมประสงค์ของยักษ์เหล่านั้น เพราะเนื้อสัตว์ที่ตายเองก็เย็นชืดและไม่มีโลหิต คงไม่เป็นที่ชอบใจ ความหิวกระหายก็มากตามที่ปรากฏจากลักษณะและรูปร่าง อนึ่งเราจะเอาเนื้อสัตว์มีชีวิตมาได้อย่างไร เราจะนิ่งทนดูความทุกข์ของยักษ์ที่จะกลับไปด้วยดวงหน้าซีดเผือดตาลึกโหลเพราะความหิวกระหาย มีความทุกข์ร้อนด้วยไม่สมหมายตามที่หวังมาแล้วอย่างไรได้ เพราะฉะนั้นถึงกาลสมควรแล้วที่จะต้องจัดดังนี้ อันร่างกายนี้เหมือนหัวฝีร้ายเจ็บไข้เสมอ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ บัดนี้เราจะคืนความทุกข์นั้นไปโดยทำประโยชน์เป็นพิเศษ"

เมื่อได้ตกลงแน่วแน่ดังนี้แล้ว พระเจ้าไมตรีพลโพธิสัตว์จึงตรัสกับยักษ์ด้วยพระพักตร์แจ่มใสว่า

"อันเลือดและเนื้อที่เรามีอยู่เพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายนั้น ถ้าเราจะทำประโยชน์ในการเลี้ยงอาหารนี้แล้ว ก็เป็นโชคดีของเราและเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ในภายหน้า"

ยักษ์แม้จะทราบถึงปณิธานอันแรงกล้าของพระมหากษัตริย์ ก็ยังไม่เชื่อหูที่ได้ยิน เพราะเป็นการมหัศจรรย์นัก จึงทูลว่า

"เมื่อผู้ขอได้เผยความทุกข์ร้อน โดยแสดงคำขออันสำคัญแล้ว ต่อแต่กาลนั้นไปเป็นหน้าที่ของผู้ให้จะดำริว่าจะปฏิบัติอย่างไร"

พระราชาทรงทราบว่าพวกยักษ์ยอมตกลงรับแล้ว ก็มีพระหฤทัยเบิกบานยิ่งนัก มีรับสั่งให้หานายแพทย์มาจัดการตัดเส้นโลหิต ขณะนั้นบรรดาเสนาอำมาตย์ทราบว่าทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ จะประทานพระมังสะและโลหิต ต่างมีความวิตกโกรธแค้น และฉงนใจทั่วกัน โดยความจงรักภักดีจึงกราบทูลอย่างหนักแน่นว่า

"ขอใต้ฝ่าพระบาทได้โปรดอย่าอ่อนเกินไป เพราะรักบุญกุศลในครั้งนี้ จนถึงกับไม่วิจารณ์ถึงผลอันเกิดจากการกระทำ ว่าจะเป็นคุณประโยชน์หรือเป็นโทษแก่ราษฎรของพระองค์อย่างใด ใต้ฝ่าพระบาทย่อมทรงทราบดีในลักษณะของอมนุษย์ชั่ว ใต้ฝ่าพระบาทคงทรงทราบว่าบีศาจหรืออมนุษย์ย่อมยินดี เมื่อราษฎรของพระองค์ได้รับภัยอย่างหนึ่งอย่างใด พวกอมนุษย์เหล่านี้พอใจหากินโดยทำร้ายคนอื่น ลักษณะของอมนุษย์จำพวกนี้มีอยู่ดังนี้ ใต้ฝ่าพระบาทมิได้ทรงห่วงใยในความสุขส่วนพระองค์ ทรงมีภาระอันใหญ่ที่จะบำรุงความสุขสำราญของประชาราษฎรโดยแท้ ฉะนั้นขอใต้ฝ่าพระบาทได้ทรงงดเลิกพระราชปณิธานที่จะให้พระมังสะและโลหิตนั้นเสีย เพราะเป็นการกระทำอันมิบังควร ตราบใดที่ใต้ฝ่าพระบาทยังทรงพลกำลังคุ้มครองอยู่ อมนุษย์เหล่านี้จะ

อะไรแก่ราษฎรมิได้ เมื่อมันถูกขัดขวางไม่สามารถจะทำร้ายได้ มันก็เดนแผนการณ์จะทำร้ายราษฎรของประเทศนี้ให้จงได้โดยอุบายแนบเนียน แท้จริงเทพดาทั้งหลายย่อมพอใจในอาหารที่เราบวงสรวงบูชายัญ แต่ส่วนอมนุษย์เหล่านี้ไม่พอใจในอาหารอันปรุงเป็นพิเศษโดยประณีตสำหรับพระมหากษัตริย์ ใต้ฝ่าพระบาทมีพระราชประสงค์อย่างใด ข้าพระเจ้าทั้งหลายก็ไม่ทราบพระราชอัชฌาศัย ถึงเช่นนั้นหน้าที่ของข้าพระเจ้าทั้งหลายบังคับข้าพระเจ้ามิให้ปฏิบัติตาม พระราชโองการดังปกติเช่นเคย การที่ทอดทิ้งราษฎรทั้งมวลให้ประสพภัยพิบัติเพราะเห็นแก่อมนุษย์ตนนั้น จะเรียกว่าเป็นการกระทำอันชอบของฝ่าพระบาทได้หรือ อีกประการหนึ่งมีเหตุใดหรือที่จะทำให้พวกข้าพระเจ้าขาดความจงรักภักดีในใต้ฝ่าพระบาท เหตุใดเลือดเนื้อของพวกข้าพระเจ้าซึ่งเป็นข้าทูลละอองพระบาทคอยรับสนองพระราชดำรัสอยู่เสมอ จึงไม่ได้ทรงระลึกถึงเลย ทรงระลึกถึงแต่จะประทานของพระองค์ ส่วนของพวกข้าพระเจ้าก็มีอยู่ว่าง ๆ และใช้ได้ทั้งนั้น”

พระราชารับสั่งแก่อำมาตย์มนตรีว่า

“เราถูกขอโดยฉะเพาะเจาะจง คนอย่างเราจะปฏิเสธได้หรือว่าไม่มีหรือไม่ให้ เมื่อเรามีอยู่และกล่าวเท็จไม่ได้ ตัวเราเป็นประมุขของราษฎร ผู้นำไปในทางสุจริตธรรม ถ้าเราเดินทางผิดแล้ว ราษฎรของเราที่คอยจะเดินตามอย่าง จะมีอาการอย่างไร โดยเห็นแก่ราษฎรของเรานี่แหละ เราจึงยอมให้กำลังและเลือดเนื้อ อนึ่งถ้าเรามีใจ

อ่อนแอ เพราะตกอยู่ในอำนาจความเห็นแก่ตัวแล้ว เราจะมีอำนาจทำนุบำรุงคุ้มครองราษฎรให้มีความสุขสำราญได้อย่างไร ส่วนความจงรักภักดีซึ่งท่านกล่าวนั้น เป็นถ้อยคำอันประกอบด้วยความภักดีและความหวังดี ท่านถามว่าเหตุใดเราจึงไม่สำแดงว่ามีความรักพวกท่าน คงปรารถนาจะให้แต่แขนขาของเราแก่อมนุษย์ ส่วนเลือดเนื้อของพวกท่านมีอยู่ก็ไม่ต้องการ ข้อนี้เราจะสำแดงให้เห็นประจักษ์โดยปรากฏ ขออย่าได้คิดว่าเพราะความไม่ไว้วางใจในท่าน จึงปิดหนทางซึ่งท่านอาจแสดงความรักต่อเราเสีย หรือมีความเคลือบแคลงสงสัยเกิดขึ้นขัดขวางก็หาไม่ แต่เวลาสมควรสำหรับมิตรสหายที่จะปรารถนาอนุเคราะห์ช่วยเหลือเพื่อนนั้นมีดังนี้คือ เมื่อทรัพย์สมบัติของเพื่อนลดน้อยหรือถูกทำลายฉิบหายโดยเวรกรรม แต่ท่าผู้ขัดสนอยู่แล้วจะทำประโยชน์เช่นนี้แก่ผู้มั่งคั่งหาได้ไม่ ณบัดนี้ร่างกายของเรามีอยู่ มันกำยำล่ำสันมีเนื้อมาก เรามีอยู่ก็เพื่อประโยชน์แก่ผู้มาขอร้อง เมื่อเช่นนี้ แม้พวกท่านจะดำริช่วยเรา ก็หาประโยชน์มิได้ ตัวเรานั้นจะนิ่งดูดายในความทุกข์ร้อนแม้แต่ของคนต่างถิ่นก็หาได้ไม่ ฉะนี้แล้วท่านนึกไฉนว่าเราจะทนดูความทุกข์ของพวกท่านได้ ฉะนั้นเราจึงประสงค์จะให้เลือดเนื้อของเราเอง เพราะเขาขอแก่เรา ไม่ได้ขอเลือดเนื้อของท่านเ พราะท่านมีความรักเรา จึงได้พยายามขัดขวางวิถีทางอันสุจริตของเรา แต่ท่านอย่าได้บังควรทัดทานเราเลย อนึ่งพวกท่านก็ไม่เคยมีนิสสัยเข้าใจในการปฏิบัติกับพวกภิกขาจาร นอกจาก

นั้นท่านจงใคร่ครวญความข้อนี้ว่า ผู้ขัดขวางห้ามปรามผู้หนึ่งผู้ใดที่ปรารถนาทำทานด้วยอาหาร หรือเครื่องบริโภค เพื่อประโยชน์แก่ตนนั้น ผู้นั้นจะได้นามว่าเป็นผู้ใจบุญหรือใจบาป ยิ่งเป็นทานอันมีลักษณะเช่นบัดนี้ ความสงสัยในข้อนี้ยิ่งน้อยที่เดียว ฉะนั้นแล้วจะทัดทานทำไม ขอให้ท่านพิจารณาโดยสมควร อย่าให้มีความคิดไปในทางผิดอันมิสมควรแก่ศักดิ์อำมาตย์ของเรา ความจริงในข้อนี้ท่านควรเห็นใจเราแล้วเห็นชอบด้วย จึงจะสมควร มากกว่ามีดวงตาอันร้อนรนกระวนกระวาย ทำไมเราจึงว่าดังนี้ ก็เพราะว่าผู้ภิกขาจารผู้ปรารถนาทรัพย์สินเงินทองหรือเครื่องอุปโภคต่าง ๆ นั้นจะหาได้ทุกวันถูกไหม แต่ผู้ภิกขาจารเช่นที่ปรารถนาเลือดเนื้อจะหาไม่ได้แม้แต่จะบวงสรวงอัญเชิญเทวดา เมื่อพิจารณาถึงสังขารนี้ว่าเป็นของไม่ถาวรยั่งยืน เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ การที่จะรั้งรอเมื่อได้เห็นผู้ภิกขาจารพิเศษเช่นนี้ ก็เป็นการชั่วช้าเสียแล้ว เป็นการเห็นแก่ตัวอย่างลึกซึ้งที่เดียว ฉะนั้นขอท่านจงอย่าขัดขวางเราเลย”

เมื่อได้ตรัสชี้แจงแก่อำมาตย์มนตรีดังนี้แล้ว ก็มีรับสั่งให้หาแพทย์เข้ามาเฝ้า และเมื่อได้สั่งให้แหวะเส้นโลหิต ๕ เส้นแล้ว พระราชาจึงตรัสกับยักษ์ว่า

“ขอเชิญท่านช่วยอุปการแก่ข้าในการบำเพ็ญกุศลครั้งนี้ โปรดรับทานของข้าอันจะยังความปีติให้บังเกิดแก่ข้าอย่างล้นพ้น”

พวกรากษสก็รับเชิญและลงมือดื่มโดยใช้อุ้งมือทั้งสองช้อนโลหิต

อันมีสีแดงเข้มเหมือนสีน้ำจันทน์หอม ขณะที่ปล่อยให้พวกอมนุษย์ดื่มโลหิตอยู่นั้น พระสรีระร่างของพระองค์คงสดใสดังสุพรรณชมพูนุท พระอากัปปกิริยาประดุจดังสุเมรุมาศอันปกคลุมด้วยเมฆฝนหนักย้อยต่ำ มีแสงตะวันจวนพลบฉายประดับ อาศัยความปีติเบิกบานอย่างสุดซึ้ง และความอดทนอย่างแรงกล้าประกอบด้วยอินทรีย์พละ พระสรีระกายจึงมิได้ซูบเผือด และพระหฤทัยก็มิได้อ่อนระโหย ทั้งกระแสโลหิตก็มิได้ไหลลดน้อยลง เมื่อยักษ์ได้ดื่มจนความกระหายอันแรงกล้ายุติแล้ว จึงทูลว่าพอ ถึงแม้ได้ทรงสละพระสรีรกาย อันเป็นวัตถุซึ่งมิรู้จักกตัญญู เป็นที่สำนักของพยาธิทั้งหลาย ให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ภิกขาจารเช่นนี้แล้ว เมื่อยักษ์หยุดบริโภค ความพอพระทัยก็หาได้ลดถอยไม่ ดวงพระพักตร์ผุดผ่องโดยความปีติ พระราชาทรงหยิบพระแสงดาบอันคมกล้า เหล็กเขียวขจีหาราคามิได้ เหมือนสีกลีบนิลุบลมีด้ามประดับวับวามด้วยจินดามณี พระองค์ทรงเฉือนมังสะจากพระวรกายเป็นก้อน ๆ แล้วประทานแก่ยักษ์ให้บริโภค อันความปีติปราโมทย์ในกุศลทานนี้แรงกล้ายิ่งนัก จนความเจ็บปวดในการเชือดพระมังสะไม่สามารถจะรู้สึก และบ้องกันพระหฤทัยมิให้จมอยู่ในความทุกข์ทรมาน ดังนี้ความเจ็บปวดเมื่อเชือดเนื้อครั้งไรก็ถูกความปีติขับไล่ถอยไปทุกครั้ง จึงเป็นเวลาช้ากว่าความรู้สึกจะแล่นถึงดวงพระหฤทัย คล้ายกับว่าความรู้สึกนั้นเหน็ดเหนื่อยในการที่ถูกรุกไปมา ขณะนั้นพระราชาอิ่มเอิบด้วยปีติสุขเป็นอารมณ์ เมื่อได้ปรนนิบัติพวก

รากษสเหล่านั้นด้วย พระมังสะจนกระทั่งผู้มีใจเหี้ยมโหดดุร้ายก็ค่อยคลายเป็นความอ่อนนิ่มนวล ผู้ใดโดยความรักพระสัทธรรมหรือโดยกรุณาคุณ ยอมเสียสละซึ่งสรีรกายอันเป็นของรักยิ่งเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นดังนี้ ผู้นั้นย่อมสามารถกลับใจมนุษย์อันมีเพลิงแห่งโทสะสุมอยู่ให้กลายเป็นใจอ่อนสุภาพและเลื่อมใสได้

เมื่อได้เห็นพระราชายังคงส่งบพระอากัปปกิริยาเป็นปกติ มิสื่พระพักตร์เรียบร้อยมิได้ผันแปร และมีวิริยภาพแรงกล้าอดทนต่อความเจ็บปวดจากการเฉือนของดาบ พวกยักษ์ก็ค่อยรู้สึกใจอ่อนลง บังเกิดความเลื่อมใสนับถือขึ้นในดวงจิตและรำพึงว่า

"โอ ปลาดหนอ อัศจรรย์แท้ จริงหรือนี่ หรือว่าเป็นความละเมอเห็นไปเอง"

อันความเคียดแค้นพระราชาได้เหือดหายไปสิ้น ยักษ์จึงเปล่งวาทะแสดงความเลื่อมใสศรัทธาโดยความเคารพบูชาสรรเสริญ

"ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐ" เขาร้องทูล "พอแล้ว ไม่ต้องการอีกแล้ว โปรดหยุดประทุษร้ายแก่พระวรกายเสียเถิด การกระทำอันมหัศจรรย์ของพระองค์ ซึ่งทำให้ปฏิคาหกทั้งหลายมีความนับถือพระองค์นั้น ได้กระทำให้พวกข้าพระเจ้าพอใจแล้ว"

ถวายความเคารพด้วยน้อมเศียรเกล้าบังคม ยักษ์ได้ทูลขอให้หยุดเฉือนมังสะ แล้วเงยหน้าอันอาบด้วยอัสสุชลแห่งความสำนึกโทษจริงใจ มองพระราชาด้วยความเคารวะยิ่ง พลางทูลต่อไปว่า

"ที่ประชาชนพากันประกาศพระกิตติคุณทั่วทุกหนทุกแห่ง ด้วยความเคารพนับถือนั้นเป็นการถูกต้องสมควรแล้ว เหตุที่ลักษมี(โชค)ละโบกขรณีมาผูกพันรักใคร่อยู่กับพระองค์ ก็เป็นการชอบสมควร แม้เมืองแมนแดนสวรรค์อันเป็นอาณาจักรของท้าวสักกเทวราช ถ้าได้มองเห็นพิภพอันมีวิริยภาพของพระองค์คุ้มครองอยู่เช่นนี้แล้ว คงจะไม่เว้นรู้สึกริษยาเป็นแน่แท้ทีเดียว ไม่เช่นนั้นสวรรค์ก็ถูกหลอกแน่ ทำไมจะกล่าวให้มากความ แท้จริงมนุษย์ย่อมมีความสุข ถ้าได้ความคุ้มครองจากบุคคลเช่นพระองค์ แต่ส่วนพวกข้าพระเจ้ามีความเศร้าใจมากที่ได้เห็นดื่นชมในทุกข์ทรมานของพระองค์ แต่ข้าพระเจ้าหวังว่าการประกอบกรรมเช่นนั้น สำหรับพระองค์อาจเป็นอุบายช่วยข้าพระเจ้า แม้เป็นผู้มีใจอำมหิตร้ายกาจ ให้ข้ามความทุกข์ไปสู่ความสุขก็ได้ ด้วยความหวังดังพรรณนามา ข้าพระเจ้าจึงขอทูลถามว่า การที่ทรงบำเพ็ญกรณียกิจโดยสละความสุขสำราญอันมีอยู่บริบูรณ์และสะดวกสบายเช่นนี้ พระองค์ทรงปรารถนาฐานะพิเศษอย่างใดบ้างหรือ พระองค์ใคร่จะครอบครองสกลพิภพนี้หรือจึงตั้งความเพียรเช่นนั้น หรือว่าพระองค์ประสงค์จะได้ตำแหน่งท้าวกุเวรหรืออินทราธิราช หรือเสวยวิมุตติสุขเป็นพระพรหมชาดา แม้จะประสงค์อย่างใดก็ตามที ชีวิตที่ทรงประสงค์ก็ไม่อยู่ไกลนัก ถ้ามีพระหฤทัยมั่นอยู่ดังนี้สืบไป หากข้าพระเจ้าทั้งหลายสมควรได้พึ่งบ้างแล้ว โปรดประทานให้ทราบด้วย"

พระเจ้าไมตรีพลตรัสว่า

"จงฟังเถิด ข้าจะเล่าให้ทราบว่าข้าพากเพียรเพื่ออะไร

"ฐานะอันสูงศักดิ์นั้นต้องอาศัยความมีชีวิต การที่จะได้มาซึ่งฐานะเช่นนั้นต้องใช้ความเพียรพยายาม แต่แล้วก็อาจหลุดลอยหายได้ง่าย จะให้ความสุขพอใจก็หาไม่ได้ ยิ่งเป็นความสงบสุขแห่งจิตใจแล้ว ก็เป็นไม่มีเสียเลยทีเดียว เหตุนี้เราจึงไม่ปรารถนาทิพยสมบัติของท้าวอมรินทร์ ยิ่งเป็นมนุษย์สมบัติของกษัตริย์ในโลกนี้ด้วยก็ยิ่งไม่แยแสเลย ใช่แต่เท่านั้น มาตรว่าจะสามารถทำลายความทุกข์ของตัวข้าได้โดยสิ้นเชิง (คือมีแต่ความสุขอย่างพระพรหม) ข้าก็หาพอใจไม่ ข้าเห็นแก่สัตว์อนาถา ผู้มีความลำบากยากเข็ญในวิถีแห่งชีวิตและตกอยู่ในกองทุกข์ เพราะภัยพิบัติและอกุศลกรรม โดยปรารถนาจะช่วยสัตว์เหล่านั้นให้พ้นทุกข์ และโดยผลแห่งกุศลกรรมครั้งนี้ ขอให้ข้าได้บรรลุถึงพุทธภูมิ กำจัดเสียซึ่งกิเลสาสวะตัวศัตรูของข้า ขอให้ข้าได้ช่วยสัตว์นิกรทั้งหลายให้ข้ามพ้นสงสารสาคร — อันมีคลื่นลมคือชรา — พยาธิ — มรณะ"

เมื่อสดับพระปณิธานดังนี้ ยักษ์มีความปีติโสมนัสอย่างยิ่ง ถึงกับโลมาชัน กราบทูลแก่พระเจ้าไมตรีพล ทูลว่า

"การกระทำของพระองค์ครั้งนี้ สมควรแก่พระปณิธานอันวิเศษแล้ว ข้าพระเจ้ากล้ากล่าวได้ว่าความปรารถนาของบุรุษเช่นพระองค์นั้น คงจะสมประสงค์ในไม่ช้า ไม่ต้องสงสัย ความพากเพียรทั้งหมด

นั้น ก็เพื่อสงเคราะห์เวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์ ถึงกระนั้นก็ขอได้โปรดกรุณาแก่ข้าพระเจ้าเป็นพิเศษ เมื่อพระองค์ได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ขอพระองค์อย่าทรงลืมข้าพระเจ้าเสีย บัดนี้ข้าพระเจ้าขอประทานอภัยโทษในการที่ได้กระทำโดยความไม่รู้เท่าถึงการณ์ เป็นเหตุให้พระองค์ได้รับทุกข์ทรมาน เพราะความไม่เข้าใจแม้ประโยชน์ของข้าพระเจ้าเอง อนึ่งพวกข้าพระเจ้าขอประทานรับพระโอวาท อันจะเป็นทางปฏิบัติสืบไป ขอพระองค์จงโปรดประทานด้วยความมั่นพระทัยเหมือนอย่างประทานแก่อำมาตย์มนตรีของพระองค์ฉะนั้น”

เมื่อได้ฟังดังนี้ ก็ทรงทราบว่าพวกยักษ์ได้กลับนิสัยฉะความชั่วร้ายในจิตตสันดานได้แล้วจึงตรัสว่า

“จงอย่าเดือดร้อนโดยไม่มีเหตุ แท้จริงการขอโอวาทจากข้านั้นไม่เป็นการรบกวนเดือดร้อนแก่ข้า แต่กลับเป็นคุณประโยชน์แก่ข้าเสียด้วยซ้ำ เพราะว่าวิถีแห่งธรรมเป็นของยาก เมื่อข้าสำเร็จซึ่งโพธิญาณแล้ว ไฉนข้าจะลืมเพื่อนเดินร่วมทางนั้นเล่า ปฐมเทศนาแห่งวิมุตติธรรมนั้น ข้าจะแสดงแก่พวกท่านก่อน ข้าจะให้พวกท่านได้รับรสแห่งอมฤตธรรมเป็นครั้งแรก ณ บัดนี้ถ้าท่านตั้งใจจะปฏิบัติให้เป็นที่พอใจแก่ข้าแล้ว ขอท่านจงงดเว้นบาปกรรมเหล่านี้เหมือนหนึ่งยาพิษ คือจงอย่าเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น อย่าโลภถือเอาซึ่งทรัพย์สินหรือภริยาของคนอื่น อย่าพูดชั่ว (มุสา) และดื่มสุราเมรัยของมึนเมา”

ยักษ์รับปฏิญญาว่าจะปฏิบัติตาม แล้วถวายความเคารพ

กระทำประทักษิณแล้ว ก็อันตรธานไปจากที่นั้น

ขณะเมื่อโพธิสัตว์ทั้งปณิธานอุทิศมังสทานนั้น ปฐพีก็หวั่นไหวหลายแห่ง กระทำให้พระสุเมรุมาศเขยื้อน เป็นเหตุให้เภรีบนบรรพตนั้นกระทบกระเทือนส่งเสียงประโคมขึ้น พฤกษชาติก็โปรยบุปผาแผ่ไปในนภากาศ ประกอบด้วยพระพายพัดพาจึงดูเหมือนก้อนเมฆ ในที่อีกแห่งหนึ่งเหมือนฝูงวิหคโบกบินดูประหนึ่งว่าเป็นฉัตร และอีกแห่งหนึ่งก็ประดุจดังพวงมาลากรองโดยประณีต บุปผชาติเหล่านี้ได้ตกลงรอบสถานที่ประทับของพระราชาไมตรีพล ส่วนพระมหาสมุทรเหมือนจะมีแก่ใจช่วยพระมหากษัตริย์ ได้สำแดงความร้อนใจและวิตกเป็นอันมาก โดยมีอาการเคลื่อนไหวร้ายแรง และส่งเสียงครืนครั่นประดุจสำแดงอาการเตรียมพร้อมที่จะยกพยุหะแสนยากรไปช่วยโรมรัน

กษณะนั้น ท้าวโกสีย์ตกพระทัยในความมหัศจรรย์ที่ปรากฏ เมื่อทรงพิจารณาหาสาเหตุก็ทรงทราบถึงทุกขเวทนาของพระเจ้าไมตรีพล จึงรีบเสด็จลงมาสู่ราชสำนัก ณ ที่นั้นได้ทรงเห็นหมู่อำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายมีความตกตลึงและวิตกคืนเต้นทั่วกัน เว้นแต่พระเจ้าไมตรีพลพระองค์เดียว

เมื่อได้ทัศนาความสงบระงับเป็นปกติของพระราชา แม้จะทรงเสวยทุกขเวทนาอันสาหัส ท้าวสักกเทวราชมีความประหลาดพระทัยอย่างยิ่ง จึงเสด็จเข้าไปใกล้ แล้วกล่าวสรรเสริญการกระทำด้วยความปีติปราโมทย์ว่า

"พระจริยาวัตรอันเป็นกุศลประเสริฐได้ถึงที่สุดยอดแล้ว พระคุณธรรมเป็นสมบัติอันมีค่าสูงสุด พระหฤทัยงามยิ่งนัก ทรงมุ่งหวังเพื่อประโยชน์ของสัตว์ โลกได้แล้วซึ่งผู้พิทักษ์คุ้มครองแน่เทียว"

กล่าวสรรเสริญดังนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชทรงประกอบสมุนไพรอันวิเศษรักษาบาดแผลให้หายสนิททันที สมุนไพรนั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์แห่งเทวโลกบ้าง และเป็นของที่มนุษย์เคยใช้บ้าง ด้วยโอสถวิเศษนี้ ความทุกขเวทนาของพระเจ้าไมตรีพลก็พลันหาย พระวรกายก็เป็นปกติเช่นเดิม พระองค์ทรงกระทำบำเพ็ญคุณมหาการ ถวายอภิวันท์โดยความเคารพ แล้วท้าวสหัสสนัยก็เสด็จกลับสู่ทิพยสถาน

โดยประการฉะนี้ ผู้ที่หนักด้วยกรุณาย่อมไม่ใยดีแก่ความสุขของตน เพราะเห็นทุกข์ของผู้อื่น * ดังนั้นใครเล่าจะไม่พึงละวางการยึดถือสิ่งชั่วเช่นทรัพย์ เมื่อจะแสดงการยกย่องความรักทานมัยของผู้ใจบุญ ก็ควรกล่าวดังข้างต้น ในทำนองเดียวกัน เมื่อจะอธิบายถึงความกรุณา หรือสรรเสริญพระตถาคต หรือการสดับฟังพระธรรมเทศนา โดยโยนิโสมนสิการ ก็ควรยกข้อความนี้ขึ้นแสดงด้วย อนึ่ง พระพุทธพจน์ที่ว่า "ภิกษุทั้งหลาย บัญจวัคคีย์นี้ได้กระทำมาแล้วเป็นอย่างมาก" นั้นควรให้อรรถาธิบายว่ามีเรื่องเกี่ยวกับชาดกนี้ เพราะท่านคือยักษ์ห้าตนในครั้งนั้น พระบรมศาสดาได้ประทานอมฤตธรรมปฐมเทศนาแก่ท่านตามที่ได้ทรงรับรองไว้

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๙. พระเวสสันดร

บุคคลผู้มีใจตระหนี่ย่อมมิอาจนิยมชมชอบในจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ ยิ่งเป็นการปฏิบัติตามอารยธรรมแล้ว ก็ยิ่งจะมีน้อยคนที่เดียว ดังเรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้

สมัยหนึ่งประชาชนชาวกรุงสีพีมีพระราชาเป็นประมุข ทรงนามว่าสญชัย ผู้ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม โดยเหตุที่ได้ปราบอายตนะภายในได้เด็ดขาด ประกอบด้วยมีวิริยภาพแรงกล้า ทรงพระปรีชาสุขุมคัมภีรภาพ พระเจ้าสญชัยจึงทรงพระเดชายิ่งใหญ่ พระองค์ทรงเสวนากับผู้ทรงวัยวุฒิเป็นเนืองนิจ ทรงศึกษาจบเจนในไตรเพท ทรงปกครองโดยยุติธรรม กระทำให้ประชาชนมีความจงรักภักดีสรรเสริญกิตติคุณ เพราะเขาเหล่านั้นรักเสรีภาพในการค้าและสิทธิต่าง ๆ ทั้งได้รับผลแห่งความมั่นคงและสันติสุขเป็นอย่างดี

โดยความเจริญแห่งคุณธรรม พระองค์ได้เสวยบรมสุขเปรียบประดุจสตรีผู้มีสัตย์ซื่อตรงต่อพระองค์ อันไม่มีกษัตริย์องค์ใดจะได้พบเช่นเดียวกับถ้ำของราชสีห์อันสัตว์อื่นจะเยี่ยมกรายเข้าไปมิได้

บรรดาบุคคลทั้งหลายที่ได้พากเพียรบำเพ็ญบะกรรมก็ดี วิทยาการก็ดี ศิลปกรรมก็ดี เมื่อมาเฝ้าพระองค์และถ้าพิสูจน์ได้ว่าเป็นผู้สมควรแก่คุณสมบัติเหล่านั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงบำเหน็จรางวัลประทานเกียรติยศแก่เขาเหล่านั้นทั่วกันตามสมควร

รองจากพระเจ้าสญชัยในอิสสรศักดิ์ แต่ไม่รองในคุณธรรม พระราชโอรสเวสสันดรดำรงตำแหน่งรัชชทายาท แม้จะมีพระชนมายุน้อย พระเวสสันดรก็มีพระทัยดงามสงบเสงี่ยมสมควรแก่ผู้มีอายุ แม้พระองค์จะทรงเพียบพร้อมด้วยพละกำลัง แต่พระอัธยาศัยของพระองค์นั้นหนักไปในขันติธรรม แม้ว่าจะทรงรอบรู้ในวิชาการ พระองค์ก็มิได้ทะนงในภูมิวิชา มาตรว่าจะประกอบด้วยอิสสรศักดิ์สูงเด่น มีพระเดชานุภาพใหญ่ยิ่ง พระองค์ก็หาได้มีความกำเริบ โดยเหตุที่พระคุณธรรมแผ่ไปทั่วทุกทิศ พระกิตติศัพท์จึงเป็นที่รู้ทั่วกันในภพทั้งสาม จนไม่มีลู่ทางที่กิตติศัพท์เล็กน้อยและไม่สำคัญของกษัตริย์อื่นจะสำแดงให้ปรากฏได้

พระเวสสันดรจะทนดูความทุกข์เวทนาของประชาชน อันบังเกิดจากภัยพิบัติและเหตุอื่น ๆ หาได้ไม่ พระองค์ทรงขวนขวายเกี่ยวข้องกับศัตรูคือความทุกข์ของราษฎร และทรงกระทำยุทธนาการโดยแผดงฤกษ์อันนับมิได้ มีรูปเป็นทานบริจาคต่าง ๆ จากคันศร คือพระมหากรุณาธิคุณ เหตุฉะนั้นจึงเป็นวัตถุปฏิบัติของพระองค์ ที่จะทรงประสาทความเบิกบานแก่ผู้ภิกขาจาร ซึ่งมาสู่สำนักเป็นนิจ โดยประทานทรัพย์สินอย่างสะดวกแก่ปฏิคาหกเกินกว่าที่ขอเสียอีก และประทานอย่างงดงาม กล่าวคือทรงประทานด้วยกิริยาการะและมีมธุรวาจาด้วย ครั้นถึงวันอุโบสถพระเวสสันดรก็ทรงรักษาอุโบสถศีลโดยสมาทานวิรัติอย่างเคร่งครัด เมื่อได้ทรงพระศ..กล้ และทรงเสวยภัตรภุญาแล้ว พระ

องค์ก็ทรงพระคชาจารอันประเสริฐ มีสีและขนาดเปรียบได้กับหิม-บรรพต มีโฉมหน้าเป็นรอยทางน้ำมันตกในระดูซับมัน และตามตัวก็มีคชลักษณบริบูรณ์ พระองค์ประทับเหนือพระยาคชสารผู้มีน้ำมันหอมเป็นราชพาหนะ แลวก็เสด็จตรวจตามโรงทานตำบลต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงตั้งไว้ในพระนคร อันเป็นที่ชื่นชมยินดีของยาจกวณิพก เหมือนหนึ่งสระน้ำอันชื่นใจในเวลากระหาย เป็นที่เบิกบานปีติปราโมทย์แก่พระองค์ยิ่งนัก สมบัติภายในเรือนนั้นแม้ตกแก่ผู้ใจบุญก็ไม่ลำบากเหมือนตกแก่ยาจกวณิพก

ในกาลครั้งนั้นพวกภิกขาจาร ผู้ปลื้มปีติในพระกิตติคุณทานบริจาค ได้พากันแซ่ซ้องสรรเสริญทั่วไป จึงกษัตริย์ครองนครใกล้เคียงแห่งหนึ่ง ซึ่งได้ยินกิตติศัพท์กิตติคุณของเจ้าชายหนุ่ม โดยเชื่อความกรุณารับทานบริจาคของพระองค์เป็นอุบาย มีรับสั่งให้แต่งพราหมณ์พวกหนึ่งเป็นจารบุรุษมาทูลขอคชสารตัวประเสริฐ

ในกาลวันหนึ่ง ขณะเมื่อพระเวสสันดรเสด็จตรวจโรงทานด้วยพระหฤทัยปีติเบิกบาน ปรากฏในดวงพระพักตร์อันงามสดใส จึงพราหมณ์พวกล่วงแล้วก็พากันมาสกัดหน้าขวางทางเสด็จ กล่าวคำถวายชัยมงคลประกอบด้วยท่าทาง มีมือขวายกขึ้นเบื้องบนและยื่นออกตรงหน้า พระเวสสันดรจึงหยุดช้างพระที่นั่งถามด้วยไมตรีถึงเหตุที่มาสู่สำนัก ว่าจะปรารถนาสิ่งใดขอให้บอก

พราหมณ์ทูล “คุณสมบัติอันประเสริฐของพระยาคชสาร กับ

พระคุณธรรมรักกุศลทานอันอุกฤษฎ์ของพระองค์ทำให้ข้าพระบาทเป็นผู้ภิกขา ขอพระองค์จงโปรดประทานพระยาเสวตรนาเคนทร์อันเปรียบด้วยยอดแห่งไกลาศ แล้วพระองค์จะทรงทำให้โลกบังเกิดอัศจรรย์"

พระโพธิสัตว์เมื่อได้สดับคำขอดังนั้น ก็เต็มตื้นไปด้วยความปีติยินดีอันบริสุทธิ์ ทรงจินตนาการว่า

"แท้จริงนานนักหนาแล้ว เราเพิ่งได้พบผู้ขอมหาทานครั้งนี้เอง แต่พราหมณ์เหล่านี้ประสงค์พระยาคชสาร เพื่อประโยชน์อันใด ไม่ต้องสงสัย คงจะเป็นอุบายทุจริตของกษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่ง ผู้มีใจโลภ – ฤษยา – พยาบาท แต่ทว่าเจ้าองค์นั้น ผู้ไม่รักษากิตติคุณชื่อเสียงหรือข้อบัญญัติแห่งธรรมะ กลับมาขวนขวายช่วยส่งเสริมคุณความดีของเราโดยประการฉะนี้ เราจะยอมให้บังเกิดความเสียใจเพราะไม่สมหวังหาควรไม่"

ดำริดังนั้นแล้ว พระโพธิสัตว์ก็เสด็จลงจากคชาธาร ประทับยืนหน้าพราหมณ์ ทรงหลั่งทักษิโณทกจากพระเต้า เปล่งพระอุทานวาจาอุทิศ แล้วก็ประทานคชสารอันประเสริฐให้แก่พราหมณ์ ถึงแม้จะทรงตระหนักดีว่า นิติธรรมย่อมเดินรอยเดียวกับธรรมะเท่าที่เกี่ยวกับอรรถ (ประโยชน์) เท่านั้น ถึงดังนั้นความรักธรรมะของพระองค์ก็ไม่ทำให้เกิดวิตกหวาดเกรงต่อภัยแห่งนิติธรรม เมื่อได้บำเพ็ญคชทานอันประเสริฐ พร้อมทั้งสุวรรณคชาภรณ์อันวิจิตร ประดุจกลุ่มเมฆในฤดูใบไม้ร่วง มีวิชชุประกายเป็นรัศมี พระเวสสันดรก็อิ่มเอิบในกุศล

ทานเป็นที่สุด ส่วนฝ่ายประชาชนทั้งหลายพากันมีความโกรธเคืองขุ่นแค้น เพราะเขาเหล่านั้นฝักใฝ่ยึดมั่นในนิติธรรมอย่างเคร่งครัด

เมื่อข่าวการประทานพระยาช้างแพร่ไปถึงราษฎรชาวศรีพ ความขุ่นแค้นเดือดดาลก็มีอยู่ทั่วไป ปุโรหิตผู้มีอาวุโส เสนาอำมาตย์และหัวหน้าราษฎรชาวพระนครจึงส่งเสียงออกไป พากันเข้าไปเฝ้าพระราชาสญชัย โดยความเดือดดาลเคียดแค้น เขาเหล่านั้นมีความสังวรอันควรแก่ความสำรวมสำหรับพระมหากษัตริย์เสียสิ้น พากันทูลว่า

"ขอเดชะ เหตุใดพระองค์จึงทรงเพิกเฉย ในการที่สมบัติของประเทศได้ถูกพรากไป พระองค์ไม่ควรละเลยเพิกเฉยในเรื่องนี้ เพราะเป็นการบำรุงเสียงความหายนะของประเทศ"

พระเจ้าสญชัยทรงพระทัย รับสั่งว่ามีเรื่องราวเป็นอย่างไร ชนเหล่านั้นกลับทูลย้อนถามว่า

"อะไร พระองค์ยังไม่ทรงทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอีกหรือนี่ คชสารตัวประเสริฐ อันมีหน้าอาบไปด้วยน้ำมัน ส่งกลิ่นหอมมีฝูงผึ้งตอมอยู่ทั่ง ๆ กระจายกลิ่นไปตามลม สามารถกำจัดกลิ่นน้ำมันของช้างชัมพันอื่น ๆ ช้างศึกตัวที่มีกำลังวิเศษ สามารถปราบศัตรูของพระองค์ และกำจัดความเย่อหยิ่งทนงให้หาย กลายเป็นความสงบเงียบแห่งนิทราวมณ์, ทรงระลึกได้หรือยัง ความมีชัยอันนั้น พระเวสสันดรให้เขาไปเสียแล้ว และกำลังถูกพาออกไปนอกประเทศ

"อันว่าวัตถุที่สมควรให้แก่พราหมณ์ก็มีอยู่มากหลาย เช่น โคนม – ทอง – เสื้อผ้า – ของบริโภค แต่การที่ให้คชสารอันวิเศษเป็นหลักชัยไปเสียแล้วนั้น เป็นการเกินสมควรสำหรับการทำทาน ก็ความสำเร็จและการมีอำนาจจะมีแก่เจ้าชายผู้กระทำผิดหลักรัฐาภิปาล-โนบายในเรื่องนี้ได้อย่างไร ในกรณีนี้ถ้าพระองค์เพิกเฉยเสียจะเป็นการมิสมควร ในไม่ช้าเจ้าชายจะประกอบกรรมอันเป็นเหตุให้ศัตรูขึ้นชมเชยหยันได้อีก"

เมื่อได้สดับคำร้องดังนี้ พระเจ้าสญชัยก็ไม่พอพระทัย เพราะพระองค์โปรดปรานรักใคร่พระราชโอรสมาก แต่เป็นความจำเป็นพระองค์จึงจำต้องยอม และรับตอบว่าเป็นการชอบสมควรแล้ว และพยายามจะไกล่เกลี่ยให้ชาวพระนครพอใจหายขัดเคือง ตรัสว่า

"เรารู้แล้วว่าเวสสันดรมีความรักการกุศลเกินสมควรไป จนลืมหลักแห่งนิติธรรม เป็นการมิสมควรสำหรับผู้ที่จะบริหารบ้านเมือง แต่ทว่าเมื่อเธอได้สละแล้วซึ่งช้างของเธอเหมือนเขพะ, ใครเล่าจะเอากลับคืน แต่อย่างไรก็ดี เราจะได้จัดการให้เวสสันดรรู้จักขอบเขตแห่งการทำทาน เท่านี้ก็เห็นจะพอบันเทาความแค้นเคืองของพวกท่านได้กระมัง"

ชาวสีพีทูล "มหาราช เท่านั้นไม่เพียงพอ เจ้าชายเวสสันดรไม่ใช่บุคคลธรรมดา ที่จะทำให้รู้สำนึกเพราะการกวดขันง่าย ๆ เช่นนี้"

พระราชาตรัส "ก็พวกท่านต้องการอะไรอีกเล่า เจ้าชาย

เวสสันดรเป็นผู้ไม่เคยประกอบอกุศลกรรมอย่างใด ๆ เพียงแต่ความรักปฏิบัติธรรมกลายเป็นความกรุณาใหญ่เกินไป เท่านี้ท่านเห็นควรลงโทษจองจำและฆ่าฟันลูกของเราให้ถึงแก่ความตาย เพื่อทดแทนช้างตัวนั้นเทียวหรือ ฉะนั้น ขอจงอภัยโทษ ต่อไปเราจะบ้องกันมิให้เวสสันดรกระทำการอย่างนี้ได้อีก”

แม้อย่างนี้ชาวสีพีก็ไม่วายอาฆาตโกรธแค้น ทูลว่า

“โอ มหาราช ใครบ้างจะต้องการให้ลงโทษฆ่าฟัน — จองจำ — หรือเฆี่ยนตีพระราชโอรสของพระองค์ เปล่าเลย แต่ทว่าเมื่อมีความผูกพันในศาสนปฏิบัติมาก เจ้าชายเวสสันดรก็ไม่สมควรเป็นผู้ที่จะรับภาระอันหนักและยุ่งยากแห่งการทรงราชย์ต่อไป เพราะมีใจอ่อนและมีความเมตตากรุณามากนัก ฉะนั้น ขอพระองค์จงให้ราชบัลลังก์แก่เจ้าชายองค์อื่นที่แสดงสมรรถภาพในยุทธศาสตร์เป็นผู้ฉลาดรอบรู้ในการบริหารแก่ผู้สมควรในไตรพรรค (คือเสนาอำมาตย์ราชเสวก) พระราชโอรสองค์นี้รักธรรมะมาก ไม่เอาใจใส่ในนย[๑] สมควรจะไปอยู่รุกขมูล

“เป็นการแน่ทีเดียวว่า ถ้าเจ้านายกระทำการผิดพลาดในนโยบายที่ไม่ดีแล้ว ผลแห่งความผิดพลาดนั้นก็ตกแก่ราษฎร แต่ราษฎรก็ทนรับแบกความผิดพลาดเหล่านั้นไว้ได้ ดังปรากฏมีตัวอย่างมาแล้ว แต่ทว่าองค์พระมหากษัตริย์เองหาทนอยู่ได้ไม่ เพราะ

---

๑. นย อุบาย เล่ห์เหลี่ยม ฯ ล ฯ ปทานุกรม

ความผิดพลาดเหล่านั้นได้เข้ามาทำลายรากฐานแห่งอำนาจของพระมหากษัตริย์เสียแล้ว เพราะเหตุนี้จะป่วยกล่าวให้มากความไปทำไม ชาวศีพีไม่สามารถนิ่งดูดายในเหตุซึ่งจะนำความหายนะมาสู่พระองค์ จึงได้ตกลงทูลความดังนี้ เจ้าชายเวสสันดรจะต้องออกไปอยู่เขาวงกต อันเป็นสำนักของนักสิทธ์ ซึ่งจะบำเพ็ญพรตได้สะดวก”

เมื่อได้ทรงสดับวาทะอันหนักแน่นของเสนาอำมาตย์ ผู้มีความจงรักภักดีทูลอย่างตรง ๆ โดยเห็นภัยพิบัติอันอาจพึงมี เพราะดำเนินนโยบายผิด พระเจ้าสญชัยรู้สึกละอายพระทัยในเหตุที่ทำให้ราษฎรมีความพิโรธ พระองค์สะท้อนถอนพระทัยด้วยความเศร้าสลด ที่จะต้องพรากจากพระบิโยรส ตรัสด้วยพระเนตรละห้อยว่า

“ถ้าท่านตัดสินเด็ดขาดดังนั้น ก็ขอให้เวสสันดรมีเวลาอยู่ต่อไปอีกสักคืนกับวันหนึ่ง พรุ่งนี้เวลารุ่งอรุณเวสสันดรจะได้ปฏิบัติตามที่ท่านประสงค์”

พระกระแสรับสั่งดังนี้เป็นที่พอใจของราษฎร พระเจ้าสญชัยจึงตรัสกับราชเสวกว่า

“จงไปบอกเวสสันดรตามเรื่องที่เกิดขึ้น”

ราชเสวกรับพระราชโองการแล้ว ก็ไปเฝ้าพระเวสสันดร ณ ปราสาท มีหน้านองด้วยอัสสุชล เขาทอดตัวลงกอดพระบาทพลางร้องไห้ร่ำไรด้วยความเศร้าโศก พระเวสสันดรหลากพระทัยรับสั่งถามถึงอนามัยของพระราชวงศ์ ว่ามีอันเป็นอย่างไร ราชเสวกทูลด้วย

เสียงไม่แจ่มชัดเพราะอาดูรว่า

"โอ อนามัยแห่งพระราชวงศ์นั้นเป็นปกติดี"

"ก็ทำไมเจ้าจึงมีอาการทุกข์โศกดังนี้เล่า" พระเวสสันดรรับสั่งถาม

เมื่อถูกซักถามอีก ราชเสวกจึงค่อยทูลช้า ๆ และละล่าละลักกระท่อนกระแท่นเพราะสะอึกสะอื้น

"ราษฎรชาวสีพีมีความโกรธแค้นพระองค์ ได้ทูลขอให้เนรเทศพระองค์โดยมิได้เชื่อฟังพระราชโองการของพระราชบิดา มาตรว่าจะได้รับสั่งอย่างละมุนละม่อม"

"เรา ชาวสีพีสั่งให้เนรเทศเพราะมีความโกรธแค้น" เวสสันดรรับสั่ง "ที่เจ้ากล่าวนั้นดูไม่สมเหตุเลย เราไม่เคยยินดีที่จะเดินออกนอกทางธรรมะ และเราชังความประมาทในหน้าที่ของเรา เรากระทำความชั่วร้ายซึ่งเราไม่รู้อย่างไรหรือ ราษฎรสีพีจึงโกรธแค้นเรานัก"

"ราษฎรโกรธแค้นพระองค์เพราะมีพระทัยเผื่อแผ่กว้างใหญ่นัก" ราชเสวกทูล "ความพอพระทัยในทานนั้นบริสุทธิ์ แต่ส่วนปฏิคาหกนั้นมีความรู้สึกเดือดร้อนเพราะความโลภ เมื่อประทานพระยาคชสารอันประเสริฐ ความโกรธแค้นทำให้ชาวสีพีสุดที่จะอดทนถึงกับละเมิดหน้าที่อันสมควร ราษฎรเหล่านั้นพากันเดือดดาลโกรธพระองค์ จึงต้องให้พระองค์ไปประพฤติวัตรอย่างดาบส"

ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ได้สำแดงคุณธรรมสองประการคือ พระเมตตากรุณาแก่ปฏิคคาหกอันเป็นนิสสัยแนบแน่นประการหนึ่ง กับพระขันติธรรมประการหนึ่ง รับสั่งว่า

"นิสสัยของชาวสีพีโดเดไม่แน่นอน เขาไม่เข้าใจความประสงค์ของเรา

"อายตนะภายนอกเป็นของนอกอำนาจ ถ้าจะกล่าวว่าเราอาจให้อายตนะภายในเป็นทานได้ เช่นนัยตา หรือศีรษะ ก็ดูเป็นการอวดอ้างเหลือเกิน เราดำรงตัวของเรานี้เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ จะสำรอะไรกับเครื่องบริโภคและยานพาหนะ เราปรารถนาจะปฏิบัติให้สมประสงค์ของผู้ภิกขาจาร ถ้าต้องการก็อาจให้ทานด้วยแขนขาของเรา ชาวสีพีเชื่อว่าจะบังคับให้เรางดเว้นการทำทานเพราะความกลัว นี่ก็แสดงให้เห็นความโง่เขลาอันปรวนแปรไม่แน่นอน ให้ชาวสีพีมาฆ่าหรือเนรเทศเราเสียเถิด เราจะไม่ยอมละเลยการทำทานเพราะเหตุนั้น ด้วยใจมั่นดังนี้ เราจึงพร้อมที่จะออกไปสำนักณรงไม้เพื่อบำเพ็ญพรต"

เมื่อรับสั่งดังนี้แล้ว จึงกล่าวกับพระชายาผู้มีพระพักตร์เผือดเมื่อทรงทราบข่าวร้ายนั้น "เจ้าได้ทราบข้อตกลงของชาวสีพีแล้วหรือ"

เมื่อมัทรีทูลสนองว่าทราบแล้ว จึงตรัสต่อ

"ดูกรเจ้างามเนตร บัดนี้จงจัดการรวบรวมเก็บทรัพย์สมบัติทั้งหมดบรรดาที่ได้จากเรา และที่ได้จากพระราชบิดาของเจ้า"

"หม่อมฉันจะเก็บไว้ที่ใด"

เวสสันดร "เจ้าจงให้เป็นทานแก่ผู้มีความประพฤติชอบ กระทำให้ทานมีค่าสูงขึ้นโดยสัมมาปฏิบัติ สมบัติที่เก็บรักษาไว้โดยวิธีนี้ย่อมไม่สูญหาย และติดตามเราไปภายหลังมรณกรรม ขอเจ้าจงเป็นธิดาที่รักใคร่ของพ่อแม่ของผัว จงเป็นมารดาผู้ใส่ใจในบุตรธิดา จงประกอบกุศลกรรมสืบต่อไปและระวังความประมาท แต่ขออย่าได้เศร้าโศกที่เราจากไป ได้หรือเจ้า"

เมื่อสดับคำพระภัสดา พระนางมัทรีข่มความโศกอันสุดซึ้ง เพราะเกรงว่าจะทำให้น้ำพระทัยอันหนักแน่นของพระสามีเสียไป ฝืนทำเป็นปกติทูลว่า

"ข้าแต่พระสามี เป็นการไม่สมควรที่พระองค์จักประเวศพนสณฑ์แต่ลำพังพระองค์เดียว หม่อมฉันจะขอโดยเสด็จติดตามไปด้วยทุกสถานที่ เมื่อได้ปฏิบัติพระองค์แล้ว แม้ตายก็เป็นสุข แต่ถ้าปราศจากพระองค์แม้จะมีชีวิตอยู่ก็ไม่ต่างกับตายแล้ว ทั้งหม่อมฉันก็ไม่เห็นว่าการอยู่ป่าเป็นการไร้ความสุข ขอจงทรงดำริให้สมควรเถิด เมื่อได้ไปพ้นพาธชนแล้ว มีหมู่มฤคแวดล้อมแซ่ซ้องด้วยศัพท์สำเนียงของสกุณบักษีชาตินานาพรรณ อาศรมอันมีลำธารและพฤกษชาติบริสุทธิ์ไม่มีใครถูกต้อง มีลานตฤณชาติอันงามเหมือนพื้นประดับศิลาเขียว เป็นที่สนุกสบายยิ่งกว่าอุทยานอันแต่งขึ้นเสียอีก จริงนะเพคะ เมื่อได้ทอดพระเนตรทารกทารินาประดับด้วยบุบผามาลัย กำลังวิ่งเล่นกันตามสุมทุมพุ่มไม้ พระองค์ก็จะลืมพระราชอิสริยยศเสียอีก อัน

ลำธารน้ำไหลซึ่งปกคลุมด้วยซุ้มพฤกษชาติงามเสมอเป็นนิจเปลี่ยนไปตามฤดูกาลนั้น จะทำให้พระองค์เกษมสำราญ เสียงวิหคคณานกต่าง ๆ ที่ร้องเป็นเพลงไพเราะจับใจ มยุราที่รำร่ายเล่นหาง เสียงฝูงที่ร้องหึ่ง ๆ น่าฟัง เสียงเหล่านั้นรวมกันเป็นดนตรีวงใหญ่แห่งพนาสัณฑ์จะทำให้เบิกบานพระทัยมาก อีกอย่างหนึ่งโขดเขาในราตรีกาลอันมีแสงจันทร์จับเป็นเงางามเหมือนหนึ่งคลุมด้วยโกสัยพัสตร์ พระพายอันโรยรินอบอวลด้วยสุคนธ์แห่งดอกไม้ป่า เสียงน้ำไหลเรื่อย ๆ ในลำธารกระทบกับกรวดในท้องธารทำให้เกิดเสียงคล้ายเครื่องประดับของสตรีล่ายไปมา เหล่านี้จะทำให้พระองค์โสมนัสปรีดาในการอยู่ในอารัญญประเทศ”

คำวิงวอนรองพระชายาทำให้พระเวสสันดรปรารถนาจะเสด็จจนประเวส จึงมีรับสั่งให้เตรียมการบริจาคทานแก่ยาจกเป็นมโหฬาร แต่ฝ่ายทางปราสาทพระเจ้าสญชัยนั้น ข่าวเนรเทศพระเวสสันดรทำให้เกิดความตระหนกตกใจและพิลาปครวญคร่ำอย่างใหญ่ เหล่ายาจกวณิพกก็มีความทุกข์ร้อนเศร้าโศกเช่นเดียวกัน มีอากัปกิริยาเหมือนคนเมาหรือวิกลจริต ส่งเสียงร้องไห้รำพรรณด้วยวาทะเช่นนี้ว่า

“ไฉนหนอพระธรณีนี้จึงไม่รู้จักละลาย ปล่อยให้ขวานประหารไม้รื่มคือบุตรเลี้ยงของตัวเอง ผู้เป็นทายกแห่งผลอันหอมหวานนั้นเป็นที่ประจักษ์แน่ว่าพระธรณีก็ปราศแล้วซึ่งความรู้สึก หากไม่มีผู้ใดป้องกัน ผู้ทำลายบ่อน้ำอันบริสุทธิ์เย็นชื่นใจแล้วไซร้ จตุโลกบาลของ

พิภพนี้ก็มีชื่อไว้หลอกกันเล่น หรือมิฉะนั้นจตุโลกบาลก็คงไม่อยู่ หรือมิฉะนั้นก็ไม่มีอะไรนอกจากชื่อเปล่า ๆ โอ้หนอ อธรรมกำลังตื่นแล้ว แต่ธรรมะหลับหรือว่าตายแล้ว เพราะพระเวสสันดรจะถูกเนรเทศจากราชสมบัติ ใครหนอช่างสามารถเหลือเกิน ทำให้บังเกิดความทุกข์แก่เราผู้หาผิดมิได้ ผู้หาเลี้ยงชีพอย่างแร้นแค้นโดยการขอ กระทำทรมานให้เราถึงอดหยาก”

พระโพธิสัตว์ได้ประทานสมบัติในคลังของพระองค์แก่ยาจก คือ เงินทองเพชรนิลจินดามีค่าหลายแสน พืชพรรณธัญญาหารในยุ้งฉาง เครื่องอุปโภคและทรัพย์อื่น ๆ เช่น ทาส ทาสา สัตว์พาหนะยวดยานต่าง ๆ สรรพสิ่งเหล่านี้พระองค์ทรงแจกจ่ายแก่ปฏิคาหกผู้สมควรแก่ทานนั้น ๆ เสร็จแล้วก็เสด็จไปกราบทูลลาพระราชบิดามารดาผู้ทรงระทมทุกข์โศกาดูรยิ่งนัก แล้วประทับราชรถพร้อมด้วยพระชายาและโอรสธิดาเสด็จออกจากพระนคร ส่วนประชาราษฎรเป็นอันมากต่างส่งเสียงปริเทวนาร่ำรัก ตามถนนจอแจแซ่เสียงด้วยฝูงคนดังมีงานนักขัตฤกษ์ กว่าจะทัดทานห้ามปรามประชาชนที่ติดตามมาด้วยความรักมีหน้าอาบไปด้วยอัสสุชลแห่งความโศกสลด ให้กลับไปได้ ก็มิใช่เป็นการง่าย แล้วจึงทรงบังเหียนขับราชรถตรงไปสู่วิถีแห่งเขาวงกต โดยพระหฤทัยปกติมิได้หวั่นไหว พระองค์ได้ผ่านตำบลต่าง ๆ ในบริเวณพระนครอันมีอุทยานและพุ่มไม้เป็นที่พึงชม ยิ่งห่างไกลก็ยิ่งมีผู้คนบางเบาและมีร่มไม้น้อย เป็นที่สังเกตว่าได้เข้ามาใกล้ป่าใหญ่ เห็นฝูง

เดียงผาพากันวิ่งอยู่ในระยะไกล มีเสียงจั๊งหรีดร้องระงม

ขณะนั้นบังเอิญพราหมณ์หนุ่มหนึ่งมาคอยเฝ้าทูลขอสินธพที่เทียมราชรถ ฝ่ายพระโพธิสัตว์มาตรว่าจะต้องเสด็จไปในมรรคาไกลหลายโยชน์โดยไม่มีราชบริวาร ทั้งมีพระชายาโอรสธิดาเป็นภาระอยู่ด้วย ก็ยังมีความยินดีที่ได้โอกาสทำทาน และมิได้ทรงเป็นห่วงในกาลข้างหน้า ทรงประทานสินธพทั้งสี่แก่พราหมณ์ ขณะที่พระองค์จะเข้ารับแอกราชรถและกำลังจะผูกสายพานรอบเอว ก็มียักษ์หนุ่มสี่ตน แปลงเป็นเนื้อทรายเข้ามารับแอกราชรถเหมือนสินธพที่ผูกหัดดีแล้ว เมื่อทอดพระเนตรดังนั้นพระเวสสันดรตรัสแก่มัทรี ผู้เพ่งพินิจด้วยความดีใจและอัศจรรย์

"จงดูอภินิหารแห่งรุกขสถานซึ่งเป็นอาศรมของดาบส ความเมตตาของท่านแก่อาคันตุกะในกรณีนี้ปรากฏจากเนื้อตัวหน้านั้น"

มัทรีทูลสนองว่า

"การนี้หม่อมฉันคิดว่า เป็นพระอภินิหารอันประเสริฐของพระองค์มากกว่าการปฏิบัติธรรมของผู้ใจบุญนั้น ซึ่งแม้จะมีฐานะถึงซึ้งก็จริง แต่ก็มีผลไม่เหมือนกันทุกคนไป"

"อันว่าฉายางามของดวงดาราที่เห็นในน้ำถูกความงามแห่งกุมุทบานแย้มเย้ยได้นั้น ก็เพราะเหตุว่าพระจันทร์เทพบุตรส่องแสงลงมาเหมือนหนึ่งมีความอยากใคร่รู้เห็นต่างหาก"

ในระหว่างสถลมารคที่เสด็จมา ทั้งสองพระองค์ต่างสนทนา

ปราศรัยโดยความสนิทเสน่หา ก็พอมีพราหมณ์ผู้หนึ่งเข้ามาใกล้แล้วทูลขอประทานราชรถ ก็พระโพธิสัตว์นั้น พระองค์มิได้ห่วงใยในความสุขส่วนพระองค์ แต่ทรงห่วงใยในผู้ภิกขาจารเหมือนหนึ่งญาติที่รัก จึงทรงประสาทความประสงค์ของพราหมณ์ให้สำเร็จ พระองค์กับพระชายาและโอรสชิดาก็เสด็จลงจากราชรถ และทรงประทานแก่พราหมณ์ แล้วพระองค์ทรงอุ้มชาลีราชกุมารเสด็จดำเนินออกหน้า ส่วนมัทรีผู้ปราศจากความโทมนัสก็ทรงอุ้มราชกุมารีกฤษณาตามเสด็จเบื้องหลัง

อันว่ารุกขชาติทั้งหลายต่างก็ยื่นกิ่งก้านซึ่งมีผลที่ปลาย เหมือนหนึ่งจะเชื้อเชิญให้เสวยตามความสะดวกสบาย ถวายสักการแก่พระราชิอิสสรศักดิ์อันได้เพราะบำเพ็ญกุศล น้อมต้นถวายอภิวาทประดุจดังสาวกผู้อยู่ในโอวาทเมื่อได้เห็นพระองค์เสด็จมา ณ ที่ใดเมื่อปรารถนาจะเสวยน้ำ ณ ที่นั้นก็มีสระบัวเกิดขึ้นตรงพระเนตร อันมีผิวน้ำเต็มไปด้วยละอองขาวเหลืองร่วงจากเกสร ซึ่งถูกกระพือโดยกำลังลมปีกโบกบินของฝูงหงษ์ ณ เบื้องบนก็มีเมฆปกคลุมเสมือนหนึ่งฉัตรอันวิจิตรมากางกั้น มีพระพายอันรื่นรมย์และอบอวลด้วยกลิ่นสุคนธ์โชยเชยให้เป็นที่สบาย อันมรรคาที่จะดำเนินนั้นก็ถูกย่นให้สั้นโดยอสูรผู้มิอาจทนดูความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์ได้

โดยประการฉะนี้ พระเวสสันดรกับพระมัทรีและโอรสชิดาจึงเสด็จบทจรโดยความเกษมสำราญ มิได้รู้สึกเหน็ดเหนื่อย เหมือนเสด็จ

ประพาศพระอุทยาน ในที่สุดก็ได้ทอดพระเนตรยอดเขาวงกต เมื่อได้ชาวบ้ามานำทาง พระเวสสันดรจึงเสด็จขึ้นไปถึงบ่าที่บำเพ็ญพรตอันตั้งอยู่บนบรรพตที่กล่าวนั้น บ่านั้นมีรุกขชาติดี ๆ ที่หายาก ลำต้นระหงเปลือกเกลี้ยงเป็นมัน มีกิ่งก้านดอกผลประดับประดาให้พึงพิศ บักษีชาตินานาพรรณร่าเริงส่งศัพท์สำเนียงเสียงเสนาะเป็นเพลงต่าง ๆ มยุราก็รำแพนพ้อนอวดความสวย มีมฤคีหลายเหล่าสำนักในบ่านั้น มีสำธารน้ำใสบริสุทธ์ล้อมรอบ พระพายก็โบกโบยรวย ๆ พัดพาละอองดอกไม้แดง ในท่ามกลางหมู่รุกขชาตินั้น มีศาลาประดับด้วยใบไม้งามน่าชมและน่าพำนักทุกฤดูกาล ศาลานั้นพระวิศณุกรรมเทพบุตรเป็นผู้สร้างโดยเทวบัญชาขององค์อมรินทราธิราช ณ อาศรมนั้นพระเวสสันดรโพธิสัตว์ได้เข้าสำนัก มีพระชายาที่รักเป็นอุปฐาก ทรงพึ่งพระโอรสธิดาสรวลเสปราศรัยปราศจากมารยา ไม่ต้องสำรวมระวังพระราชอิสสริยาศักดิ์ใด ๆ เหมือนบุคคลสามัญอยู่ในสวนของตนเอง ณ ที่นั้นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญพรตอย่างเคร่งครัดมาได้กึ่งปี

อยู่มาวันหนึ่งขณะที่พระมัทรี เสด็จออกไปแสวงหามูลผลาหารพระเวสสันดรเฝ้าพระกุมารกุมารีประทับอยู่ในเขตอาศรมนั้น พราหมณ์ผู้หนึ่งได้มาสู่สำนัก มีเท้าเปรอะไปด้วยธุลีละอองแห่งการเดินทาง นัยตาแดงแก้มตอบโหลเพราะความตรากตรำ มีไม้เท้าคอนกระออมน้ำพาดอยู่บนบ่า พราหมณ์ผู้นี้ถูกภริยาใช้มาเป็นการร้อน เพื่อแสวงหาทาสเมื่อพระโพธิสัตว์ได้เห็นพราหมณ์ภิกขาจารมาสู่สำนักเป็นครั้งแรกภาย

หลังเวลาล่วงแล้วช้านานดังนี้ พระองค์มีความยินดีปราโมทย์ยิ่งนัก พระพักตร์แจ่มใสเบิกบาน เสด็จออกไปกระทำปฏิสันถารด้วยมธุรวาจา เมื่อได้ทักถามตามธรรมเนียมแล้ว พระองค์ก็เชิญให้พราหมณ์เข้ามาในอาศรม แล้วทรงปฏิบัติโดยสมควรแก่อาคันตุกะ ตรัสถามถึงเหตุที่มาหา ฝ่ายพราหมณ์โดยความลุ่มหลงรักภริยาหมดคุณธรรมและความละอายแล้ว มีแต่ความโลภที่จะได้รับจาคะ ทูลโดยความสัตย์จริงว่าดังนี้

"ที่ใดมีแสงสว่างและมีมรรคาอันเรียบราบแล้ว คนทั้งหลายก็ย่อมไปสู่ที่นั้นได้ง่าย ในโลกนี้ความมืดมนแห่งความเห็นแก่ตัวมีอยู่มากมาย จนยากที่จะมีคนอื่นส่งเสริมคำขอของข้าพระเจ้า พระกิตติคุณอันไพโรจน์เพราะทานบริจาคได้แพร่หลายไปทั่วทุกสถาน เพราะเหตุนั้น ข้าพระเจ้าจึงได้พยายามบุกบั่นมาทูลขอพระองค์ถึงที่นี่ ขอพระองค์จงประทานพระกุมารกุมารีให้เป็นทาสทาสีแก่ข้าพระเจ้าเถิด"

เมื่อได้สดับคำทูลขอดังนี้ พระมหาบุรุษผู้มีพระอัธยาศัยชินต่อการบริจาคทานโดยความยินดี ไม่เคยปฏิเสธคำขอ จึงตรัสรับรองโดยอาจหาญว่าจะประทานบิยบุตรทั้งสอง

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์จะคอยอะไรอีกเล่า" พราหมณ์ทูลเตือน

ณ ขณะนั้นพระราชกุมารกุมารีได้ยินพระราชบิดาตรัสว่าจะประทานแก่พราหมณ์ ก็มีความตกใจกลัวยิ่งนัก มือสั่นชนองหน้า

ความรักส่งสารบีบบุตรกระทำให้พระองค์หวั่นไหว พระหฤทัยหดห่อ จึงตรัสว่า

"ลูกทั้งสองนี้เป็นของท่าน เราให้แก่ท่านแล้ว แต่ทว่าบัดนี้แม่ของเขายังไม่อยู่ ไปแสวงหามูลผลาหารในป่า เวลาเย็นก็กลับ ขอให้แม่มาเห็นหน้าเสียก่อน เด็กทั้งสองแต่งกายสะอาดประดับด้วยมาลัย เธอจะได้จูบจอมถนอมเกล้าลาจากกัน คืนนี้ท่านจงค้างเสียที่นี่เถิด รุ่งเช้าท่านจึงพาไป"

พราหมณ์ "พระองค์ไม่ควรยุให้ข้าพระเจ้าพูด อันนามของสตรีเพศนั้น เรียกกันว่า "เจ้าเล่ห์โลภา" พระองค์ก็ย่อมทรงทราบ เธออาจขัดขวางความตั้งใจที่รับรองไว้ ฉะนั้นข้าพระเจ้าจึงไม่อยากพักที่นี่"

พระโพธิสัตว์ "ขออย่าได้คิดดังนั้น ภรรยาของเราจะไม่ขัดขวางคำปฏิญาณสัญญาของเรา เธอเป็นคู่ร่วมการบำเพ็ญกุศลด้วยกันมา แต่ท่านจะโปรดอย่างไรก็สุดแต่ท่าน แต่ขอท่านจงโปรดดำริความข้อนี้ว่า เด็กเหล่านี้จะทำงานเป็นทาสให้พอใจท่านได้อย่างไร เธอยังเยาว์แลอ่อนแอ ทั้งไม่คุ้นเคยทำงานชนิดนี้ แต่ถ้าหากว่าพระเจ้ากรุงสีพีพระราชอัยยกาของเด็กนี้ได้เห็นพระราชนัดดาตกเป็นทาส พระองค์คงประทานค่าไถ่ด้วยเงินทองเป็นอันมากตามความปรารถนาของท่าน เพราะเหตุนี้เราจึงขอร้องให้ท่านนำทารกทารีกาไปยังพระราชอาณาจักรของพระองค์ เมื่อท่านได้กระทำดังว่านี้แล้วไซร้ ท่านจะได้

ทรัพย์สมบัติเป็นอันมาก และกระทำถูกทางสุจริตธรรมด้วย"

พราหมณ์ "ไม่ได้พระเจ้าข้า ข้าพระเจ้าไม่อาจจะไปเฝ้าพระราชาองค์นั้นด้วยบรรณาการอย่างนี้ อันจะทำให้ทรงพระพิโรธเข้าใกล้มิได้เสมือนอสรพิษ พระองค์จะได้ชิงเอาพระราชนัดดาไปจากข้าพระเจ้าด้วยอำนาจ และบางทีข้าพระเจ้าก็อาจถูกลงพระราชอาชญาก็ได้ ข้าพระเจ้าพาไปให้พราหมณีภรรยาใช้ดีกว่า"

เมื่อสดับพ้องดังนั้น พระโพธิสัตว์มิได้รับสั่งต่อไป เป็นแต่ตรัสว่าตามใจท่าน โดยไม่ทันจบประโยค แล้วพระองค์ก็ตรัสสั่งสอนพระราชกุมารกุมารีด้วยถ้อยคำปลอบโยน ให้รู้จักปฏิบัติหน้าที่ทาส เสร็จแล้วก็ทรงจับพระเต้าทักษิโณทก น้อมพระองค์หลั่งน้ำบนฝ่ามือพราหมณ์ผู้โลภคอยรับสัตยาบันแห่งทานกรรม อันน้ำอุทิศก็ไหลจากเต้าลงสู่มือพราหมณ์ และในขณะเดียวกัน พระอัสสุชลก็ไหลพรากจากพระเนตรอันแดงเหมือนกลีบปทุมมาลย์

ปลื้มใจที่ได้สมประสงค์ อุ่นวายเพราะความตื่นเต้น และรีบร้อนจะพาหน่อพระโพธิสัตว์ พราหมณ์จึงกล่าวถวายพระพรเพียงสั้น ๆ แล้วร้องสั่งสองทารกด้วยคำสั่งอันกระด้าง ให้เตรียมตัวไปจากอาศรม ส่วนสองกุมารนั้น ไม่อาจทนความทุกข์อันสาหัสที่จะพลัดพราก มีใจหดหู่เหี่ยวแห้ง ทั้งสององค์ตรงเข้ากอดบาทพระบิดา มีน้ำตาอาบหน้าพลางทูลรำพรรณ

"พระมารดาก็ยังไม่อยู่ พระองค์ก็จะให้หม่อมฉันไปเป็นทาน

เสียแล้ว พระองค์อย่าเพิ่งด่วนประทานหม่อมฉัน ขอให้ได้ทูลถาพระมารดาเสียก่อน”

พราหมณ์ภิกขาจารจินตนาว่า “ไม่ช้าพระชนนีของสองหน่อกษัตริย์นี้คงกลับ หรือบางทีความรักของบิดาอาจทำให้พระชนกกลับความคิดเสียก็ได้” คิดดังนี้แล้ว พราหมณ์จึงผูกมือสองชัตติยกุมารด้วยเถาวัลย์เหมือนหนึ่งกำดอกบัว และโดยเหตุที่พระกุมารกุมารีไม่ยินยอมไปโดยดี คอยเฝ้าแต่เหลียวหลังดูพระชนกร่ำไป พราหมณ์จึงฉุดกระชากลากสองกุมารอันบอบบาง พลางขู่ตะคอกเคี่ยวเข็ญ ขณะนั้นกฤษณากุมารีผู้ไม่เคยประสพทุกข์โดยอาการฉุกเฉิน จึงร้องไห้วิงวอนพระชนกว่า

“ข้าแต่พระพ่อเจ้า พราหมณ์ใจร้ายผู้นี้ผูกมือหม่อมฉันด้วยเถาวัลย์เจ็บนัก เห็นจะไม่ใช่พราหมณ์แน่ เขากล่าวว่าพราหมณ์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งคุณธรรม คงจะเป็นรากษสแปลงเป็นพราหมณ์มา มันคงจะพาหม่อมฉันทั้งสองไปกิน เหตุไฉนพระพ่อเจ้าปล่อยให้รากษสพาลูกไปกินดังนี้”

แล้วชาติราชกุมารก็ตรวญถึงพระชนนีว่า

“หม่อมฉันไม่สู้เดือดร้อน เพราะพราหมณ์คนนี้นักหรอก แต่วิตกถึงพระมารดายังไม่กลับ หัวใจหม่อมฉันดุเหมือนหนึ่งถูกเสียบแทงด้วยความทุกข์ เมื่อมิได้เห็นพระมารดาก่อน โอ้ พระมารดา คงจะโศกาเศร้าโศกคิดถึงลูกในบรรณศาลาอันเงียบเหงา เหมือนนกจาตก[๑]

---

๑. นกจักรวาก หรือจักพราก ซึ่งชาวฮินดูชอบกล่าวถึงในเชิงกำสรวล

ที่เสียดูก เมื่อพระมารดากลับจากป่าพร้อมด้วยผลไม้ที่เสาะหามาฝาก ได้เห็นอาศรมว่างเปล่า พระมารดาคงจะมีความโศกเศร้าเพียงไร ข้าแต่พระพ่อเจ้า นี้เป็นเครื่องเล่นของหม่อมฉัน คือ ม้า—ช้าง—รถ ขอได้โปรดแบ่งให้พระมารดาครึ่งหนึ่ง ซึ่งอาจปลอบประโลมบันเทาความโศกได้บ้าง ขอพระพ่อเจ้าได้โปรดรับความเคารพกราบลาของหม่อมฉันฝากให้พระมารดาด้วย และขอให้ช่วยระวังพระมารดาอย่าให้ทำร้ายพระองค์เอง เพราะกว่าหม่อมฉันจะได้กลับมาเห็นพระบิดามารดาอีกก็เป็นการยากมาก มาเถอะน้องกฤษณา เราทั้งสองจงยอมตายชีวิตของเรามีประโยชน์อะไร พระบิดาท่านให้เราเป็นทานแก่พราหมณ์ผู้ต้องการเงินแล้ว”

กล่าวคำรำพรรณดังนี้แล้ว หน่อขัตติยราชก็จากไป แม้พระทัยของพระโพธิสัตว์จะหวั่นไหวด้วยคำพิลาปร่ำรำพรรณอันน่าเวทนา พระองค์ก็ทรงประทับนิ่งอยู่กับที่ ขณะที่กำลังรำพึงว่า การที่จะกลับถ้อยคืนคำเมื่อได้ล่วงวาจาไปแล้ว เป็นการมิชอบธรรม พระหฤทัยก็ยังเร่าร้อนด้วยความวิปปโยค ระงับมิได้ ดวงจิตมีความวุ่นวายเดือดร้อนเหมือนหนึ่งถูกยาพิษทำให้มืนชา แต่มิช้าพระพายอันเย็นรื่นโบกโบยรำเพย ทำให้ได้สติ ประกอบกับได้เห็นบรรณศาลาเงียบสงัด เพราะปราศจากดรุณหน่อกษัตริย์ พระองค์ตรัสกับพระองค์เองด้วยน้ำเสียงเครือด้วยชลเนตร

“ทุด อ้ายพราหมณ์ไม่มียางอาย ไฉนมันจึงประหารหัวใจของกู

ที่ถูกให้ตำตา เจ้าทั้งสองนั้นจะเดินเท้าเปล่าไปตลอดทางได้อย่างไร คงจะทนความเหนื่อยเมื่อยล้าไม่ไหว เพราะอายุยังน้อยนัก และจะไปรับใช้เป็นข้าพราหมณ์ได้อย่างไร ใครจะเอื้อเฟื้องรักษาเจ้า เมื่อเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าหมดกำลัง เจ้าจะหันหน้าไปพึ่งใคร ขอใครเมื่อหิวโหยกระหายน้ำ อันความทุกข์โทมนัสนั้น แม้แต่เราพยายามตั้งใจหนักแน่นเสมอก็ยังรู้สึกหวั่นไหว ก็เด็กอ่อนอย่างเจ้าทั้งสองผู้เคยแต่มีความสุขมาแต่เกิด จะทุกข์โศกเศร้าเพียงใด โอ้เอ่ย การพลัดพรากจากบุตรนี้เปรียบเหมือนไฟสุมทรวงอก แต่ผู้ที่ยึดมั่นในสุจริตธรรม จะอาลัยเสียดายสิ่งซึ่งบริจาคแล้วได้ไฉน”

ขณะนั้นฝ่ายทางพระมัทรีบังเกิดมีลางร้ายวิปริต สำแดงว่าจะมีเหตุ พระนางจึงรีบกลับพร้อมด้วยผลไม้เผือกมันที่หาได้ แต่ในระหว่างทางมีสัตว์ร้ายขวางมรรคา จำต้องเดินอ้อมเป็นระยะไกลกว่าจะมาถึงอาศรมได้ พระนางมิได้เห็นเยาวกุมารทั้งสองมาคอยรับตามทางที่เคย และมิได้เห็นเล่นณ ลานที่เคยเล่น ความวิตกร้อนใจก็ทวีขึ้น

คาดว่าคงจะมีเหตุร้ายเป็นแน่แท้แล้ว เพราะรู้สึกหวั่น ๆ ภยันตราย พระนางมัทรีก็ยิ่งมีความปริวิตกร้อนใจมากขึ้น เที่ยวตามหาทั่วไป หวังว่าคงจะพบแล้วก็กู่เรียก เมื่อไม่ได้ยินขานตอบ พระนางก็โศกาคร่ำครวญ

“แต่ก่อนมาในบริเวณพระอาศรมย่อมครึกครื้นด้วยเสียงลูกคนองเล่น ดูเป็นที่รื่นเริงไม่เปลี่ยวเปล่า บัดนี้เมื่อไม่เห็นเจ้ากลับรู้สึก

ว้าเหว่ไม่มีเพื่อน เหมือนหนึ่งอยู่ในท่ามกลางป่าชัฏ หรือเจ้าจะเพลิน เล่นเหนื่อยอ่อนนอนหลับ หรือบางทีจะเข้าไปเล่นหลงอยู่ในพุ่มไม้ หรือไปเล่นซ่อนหาตามประสาทารกด้วยเคืองแม่ว่ามาช้า แต่ทำไมเจ้านกโน่นจึงไม่พูดพลอด หรือว่ามันตื่นตกใจที่เห็นภัยบังเกิดแก่ลูก หรือว่าดำขารอันไหลเยื้องนั้นได้พัดพาเอาลูกรักไปกับกระแสอันเป็นละลอก

"อา ขอให้ความวิตกจงอย่าได้มีมูลและไม่จริงในบัดนี้เถิด พระสามีและลูกทั้งสองยังอยู่ดี ขอให้ลางร้ายอัปมงคลจงถึงแก่เราดีกว่า แต่ทำไมจึงเป็นทุกข์ร้อนเศร้าสลดนัก ทำไมใจจึงมีแต่ความรันทดมืนมนดังจะเหี่ยวแห้ง เอะ นี่ทำไมแขนจึงดูไม่มีเรี่ยวแรง ตาก็ลายจนจำอะไรไม่ได้ บริเวณอาศรมก็ดูหมุนเวียนไปหมด....."

เข้าไปในอาศรม พระนางวางมูลผลาหารไว้ข้างหนึ่ง แล้วก็ไปเฝ้าพระสามี ถวายบังคมตามเคยแล้วทูลถามหาพระเยาวกุมารกุมารี พระเวสสันดรทรงทราบดีว่า ความรักของมารดานั้นมีกำลังพลังมาก และข่าวร้ายนั้นเป็นของยากที่จะบอก จึงอัดอั้นไม่อาจจะตอบได้ เป็นการยากสำหรับบุคคลผู้มีใจปราณีที่จะให้ข่าวร้ายทรมานใจผู้ที่มาหา ผู้ควรได้รับสุนทรกถาปลอบโยนให้ชื่นชุ่ม

พระมัทรีจินตนา "แน่แล้วลูกคงได้ประสพภัย เหตุที่พระองค์นิ่งก็เพราะความเศร้าโศกทับถม" ด้วยความตกใจพระนางเที่ยวค้นหาพระลูกรักในอาศรมอีกครั้งหนึ่ง แต่ไม่พบ แล้วพระนางจึงทูลถามด้วยเสียงเครือ มีชลนาฟูมฟาย

"หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสอง พระองค์ก็ไม่ตรัสกับหม่อมฉัน หม่อมฉันชั่วช้า หมดที่พึ่งแล้ว การที่พระองค์ไม่ตรัสแปลว่าเกิดเหตุภัยอันใหญ่หลวง"

ตรัสได้เท่านี้ ความทุกข์โศกก็ท่วมทับดวงจิตจนสุดทนทาน พระนางก็ทรุดองค์ลงทันที ดุจดังเถาวัลย์ถูกตัดขาดฉับพลัน แต่พระโพธิสัตว์ทรงประคองรับไว้ทันมิให้ล้มลงกับพื้น แล้วพยุงมาวางบนอาสน์อันลาดด้วยหญ้า แล้วพรมชะโลมด้วยน้ำเย็น พระนางก็ค่อยได้สติ พระโพธิสัตว์จึงปลอบให้คลายทุกข์โศกว่า

"มัทรีเอ๋ย ที่เรามิได้แจ้งข่าวอันเศร้าสลดแก่เจ้าโดยตลอดแต่แรกนั้น ก็เพราะดวงจิตของเจ้ากำลังอ่อนระทมเพราะความรัก อันยากที่จะหวังให้หนักแน่นมั่นคงได้

"มีพราหมณ์ชราอนาถาคนหนึ่งมาหาเรา เราได้ให้ลูกรักทั้งสองเป็นทานแก่พราหมณ์นั้นไปแล้ว ขอเจ้าจงมีสติและอย่าเศร้าโศก จงดูเรานี่เถิดมัทรี จงอย่าแลหาลูก หรือหลงเศร้าโศกอาดูรปริเทวนาเจ้าอย่าทิ่มแทงหัวใจของเราซึ่งได้ถูกศรความโศกในลูกทั้งสองเจ็บช้าให้ยิ่งเจ็บมากขึ้นอีกเลย เมื่อมีผู้ขอ แม้ชีวิตของเราเราจะหวงได้ฉันใด น้องรักจงตริตรองความข้อนี้ดู แล้วจงอนุโมทนาบุตรทานของเราเถิด"

ความทุกข์ร้อนวิตกเพราะสงสัยว่าพระบิยบุตรทั้งสองถึงแก่กาลมรณะจึงได้เศร้าโศกรันทด แต่เมื่อได้ทราบว่ายังมีชีวิต ความโศกศัลย์ทุกข์ร้อนก็พลันหายไปสิ้น พระนางมัทรีเช็ดพระชลเนตร เพื่อจะให้

พระสามีเบิกบานสำราญพระทัยคลายความทุกข์ เมื่อพระนางเงย พระพักตร์ ก็ได้ทัศนาสิ่งซึ่งทำให้ต้องทูลพระราชสามีด้วยความประหลาดพระทัยว่า

"อัศจรรย์ อัศจรรย์แท้ แม้เทพดาก็ย่อมสรรเสริญน้ำพระทัยอันมั่นคงมิได้เห็นแก่พระองค์ พะยานในข้อนี้คือ เสียงทิพเภรีอุโฆษดันทุกทิศานุทิศ เป็นการสมโภชพระกฤษฎาภินิหารด้วยเพลงขับอันดาวดึงส์พิภพได้ประพันธ์ และบรรเลงศัพท์ก็กก้องชัดเจนยินได้ไกล พระธรณีก็หวั่นไหวด้วยความโสมนัสปรีดา มีทรวงอกคือบรรพตาสท้อนเห็นเป็นพะยาน สุวรรณบุปผามาลัยแห่งเทวโลกโปรยปรายลงมา ทำให้ห้วงเวหาระยิบระยับไพโรจน์ประดุจดังฟ้าแลบ ขอพระองค์จงลืมความทุกข์โศกเสียเถิด การที่พระองค์ทรงบริจาคครั้งนี้ ย่อมเพิ่มพูลพระทัยให้โอภาสผ่องใสยิ่งขึ้น ขอพระองค์จงเป็นสระน้ำอำนวยประโยชน์แก่เวไนย และเป็นจาคีต่อไปเถิด"

กษณะนั้น พันปฐพีหวั่นไหว เขาพระสุเมรุจอมภูผาอันมีรัศมีแห่งมณีนานา ชนิดแพรวพรายก็เขยื้อนโอนเอน ท้าวโกสียเทวราชทรงสอบสวนเหตุที่พสุธากัมปนาท ท้าวจตุโลกบาลก็ทูลบรรยายด้วยพระเนตรเบิกบานเพราะความพิศวง ว่าเป็นเหตุเพราะบิยบุตรทานของพระเวสสันดร ท้าวมัฆวาพทรงโสมนัสปรีดาและหลากพระทัยนัก ครั้นรุ่งขึ้นเวลาอรุโณทัย ท้าวสหัสสนัยก็นฤมิตพระวรกายเป็นพราหมณ์ภิกขาจารมาสู่พระอาศรม พระโพธิสัตว์ทรงกระทำปัจจุคมน์ต้อนรับโดย

สมควรแก่อาคันตุกะ แล้วตรัสถามถึงความประสงค์ ท้าวสักกเทวราช ก็ทูลขอประทานพระราชชายา

"การบริจาคทานของผู้ใจบุญนั้น" ท้าวโกสีย์ทูล "เมื่อถึงที่สุด ก็มีน้อยเหมือนน้ำในทะเลสาบใหญ่ค่อยแห้งเหือดไปทีละน้อย เพราะเหตุนั้น ข้าจึงขอสตรีผู้นั้น ผู้ทรงโฉมเหมือนเทพธิดา นางผู้เป็นชายาของพระองค์นั้นแลที่ข้าขอประทาน"

พระโพธิสัตว์มิได้หวั่นไหว ดวงพระหฤทัยหนักแน่น ทรงรับว่าจะประทานให้ตามปรารถนา พระองค์กุมหัตถ์พระชายาด้วยพระหัตถ์ซ้าย จับเต้าน้ำด้วยพระหัตถ์ขวา พลางหลั่งทักษิณธาราลงบนฝ่ามือพราหมณ์แก่สำหรับกามเทพ[๑] น้ำนั้นเป็นไฟอันทุกข์ร้อนสาหัส

ความเคียดแค้นมิได้บังเกิดขึ้นในอุระปรเทศของพระมัทรี ทั้งพระนางมิได้โศกาจาบัลย์ เพราะหยั่งทราบอัธยาศัยของพระราชสามี พระนางเป็นแต่จับพระเนตรเพ่งพินิจพระภัสดา ยืนตะลึงนิ่งประดุจดังปฏิมา มิได้รู้สำนึกเพราะความทุกข์ทับถมมาใหม่

เมื่อได้ทัศนาดังนี้ ท้าวอมรินทราธิราชมีความเลื่อมใสนับถือยิ่งนัก ตรัสสรรเสริญยกย่องพระโพธิสัตว์

"โอ จริยาวัตรของผู้ทรงคุณธรรมนั้นช่างห่างไกลกันนัก ผู้มีใจไม่บริสุทธิ์ย่อมไม่อาจเชื่อการกระทำอันประเสริฐครั้งนี้ได้ มีภริยาหรือ

---

๑ ชื่อของเทพเจ้าแห่งความรัก เป็นโอรสพระอุมา สามีนางรติ เป็นชายหนุ่มรูปงาม ขี่นกแก้ว มีศรดอกไม้ อีกชื่อหนึ่งว่าอนงค์ ไม่มีตัว เพราะถูกไฟจากตาที่สามของพระศิวะเผาผลาญเมื่อไปแผลงศรรักให้พระอุมา

ก็เป็นที่ยอดรัก มีฉุกหรือก็สุดสงวาท แต่ก็ให้เป็นทานได้ เพราะมั่นในปฏิญญาที่บัญญัติขึ้นเองในอันที่จะเสียสละ ความมีใจสูงศักดิ์เช่นนี้ใครนึกถึงได้บ้าง เมื่อพระกิตติคุณอันนี้แพร่ไปในสากลพิภพ เพราะผู้เลื่อมใสพระคุณสมบัติประกาศสรรเสริญฉะนี้แล้ว กิตติคุณของคนอื่นก็อันตรธานไปสิ้นโดยไม่ต้องกังขา ประดุจดั่งแสงสว่างอื่น ๆ ละลายหายสิ้น เมื่อมีแสงพระสุริโยทัยไพโรจน์ แม้บัดนี้ความเป็นอัจฉริยบุรุษของพระองค์ก็เป็นที่สรรเสริญแก่ปวงยักษ์ นาค และเทพดาทั้งหลาย รวมทั้งพระอินทร์ด้วย”

ตรัสดังนี้ก็กลับร่างเป็นองค์อมรินทราธิราช แล้วทูลพระโพธิสัตว์ให้ทรงทราบ ตรัสว่า

“ข้าขอถวายพระมหาราชชายาคืนแก่พระองค์ อันแสงศศิธรนั้นจะอยู่ที่ใดมิได้นอกจากอยู่ที่ดวงศศิธรเอง อนึ่งพระโอรสธิดาที่พลัดพรากไปนั้นก็ไม่ต้องพิงเป็นห่วงร้อนพระทัย และการที่เสียพระราชอิสสรศักดิ์มาแล้วนั้น ก็ไม่ต้องพิงเป็นทุกข์ ในมิช้านานพระราชบิดาพร้อมด้วยพระราชมารดาทั้งสองจะเสด็จมารับพระองค์กลับคืนพระนครสถาปนาพระองค์ในตำแหน่งเดิม และทรงมอบราชอาณาจักรให้ทรงราชย์ต่อไปด้วย”

ทูลแล้วท้าวโกสีย์ก็อันตรธานไป ณ ที่นั้น

ส่วนพราหมณ์นั้น โดยเทวฤทธิของพระอินทร์ ได้พาสองกุมารมายังดินแดนของชาวสีพี เมื่อพระราชาสัญชัยและราชฎรทั้งหลายได้ทราบ

ประพฤติเหตุในพระมหากรุณาของพระโพธิสัตว์ อันยากที่ผู้อื่นจะทำได้ ต่างก็มีใจอ่อนสงสาร เขาทั้งหลายได้ส่งกุมารจากพราหมณ์ และเมื่อขออภัยโทษพระเวสสันดรได้แล้ว เขาก็เชิญเสด็จกลับสู่พระนครถวายพระอิสริยยศตามเดิม

---

*โดยประการฉะนี้ วัตรจริยาของพระโพธิสัตว์จึงเป็นสิ่งมหัศจรรย์ยิ่งนัก เพราะเหตุนั้นจึงไม่ควรลบหลู่หรือขัดขวางผู้ปรารถนาซึ่งพุทธภูมิ ชาดกนี้ควรยกเป็นอุทาหรณ์ เมื่อกล่าวพรรณนาถึงพระตถาคตเจ้า และเมื่อกล่าวถึงการฟังพระธรรมเทศนาด้วยโยนิโสมนสิการ

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์หมายเหตุท้ายเรื่องว่า ชาดกนี้ยังมิได้พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ ขณะตรวจชำระชาดกมาลาเมื่อ พ. ศ. ๒๔๔๘ แต่ว่ามีผู้นำโดลงเรื่องไปพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษ และเยอรมันแล้ว ชื่อในต้นฉบับภาษาอังกฤษเขียนตามสันสกฤต มีดังนี้ แต่ที่แปลเรียกตามอรรถกถาชาดก

Visvantara	=	วิศวันตร	=	เวสสันตร
Galin	=	ชาลิน	=	ชาลี
Krishnagina	=	กฤษณาชินา	=	กัณหา
Vanka	=	วังกะ	=	วงกต

๑๐. เรื่องการบูชายัญ

ผู้มีใจบริสุทธิ์ผ่องใสย่อมไม่ประพฤติตามคำชักชวนล่อลวงของคนชั่ว เมื่อทราบดังนี้ จึงสมควรที่จะพยายามกระทำใจให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ ดังจะได้วรรณนาเป็นอนุสาสน์ต่อไปนี้

ณ กาลอันล่วงมาช้านานแล้ว พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นพระราชาธิบดี ครองราชสมบัติโดยการสืบสันตติวงศ์ การที่ทรงถึงซึ่งฐานะดังนี้ก็โดยบุญบารมี พระองค์ทรงปกครองรัฐสีมาเป็นสันติสุข ไม่มีศัตรูหมู่ปรปักษ์บีฑา พระบรมเดชานุภาพเป็นที่เคารพยำเกรงทั่วไป ราชอาณาจักรปราศจากความวุ่นวายเดือดร้อนด้วยภัยพิบัติต่าง ๆ การสัมพันธไมตรีระหว่างนานาประเทศ ก็เป็นที่เรียบร้อยทุกประการ ทั้งบรรดาประเทศราชเมืองขึ้นทั้งหลายก็อ่อนน้อมอยู่ใต้พระราชโองการ

พระราชาองค์นี้ได้ปราบราคะตัวศัตรูสงบสิ้นแล้ว จึงไม่มีพระหฤทัยที่จะแสวงหาประโยชน์ใด ๆ อันเสพแล้วย่อมให้โทษติเตียนได้ แต่ตรงกันข้าม. พระองค์มีหฤทัยมั่นหมายจะทรงทำนุบำรุงรัฐบาลให้มีความสุขเจริญยิ่งขึ้น ทรงรักษาศีลจริยาวัตรโดยเคร่งครัด ปฏิบัติพระองค์เหมือนมุนี ทรงทราบอัธยาศัยของมนุษย์ว่านิยมเจริญรอยตามจริยาวัตรของผู้มีฐานะสูง เพราะเหตุนี้โดยประสงค์จะสงเคราะห์ประชาราษฎรให้พ้นทุกข์ พระองค์จึงปฏิบัติในศาสนกิจอย่างยอดเยี่ยม

มีการทรงบำเพ็ญทานบริจาค สมาทานศีลโดยเคร่งครัด มีขันติอดทน ขวนขวายในอันที่จะอำนวยประโยชนสุขให้แก่เวไนยสัตว์ทั่วไป พระพักตร์สดใสแช่มชื่นอ่อนละมุน เหมือนพระอารมณ์ที่ปรารถนาจะอำนวยความสุขแก่อาณาประชาราษฎร์ จึงดูประหนึ่งเหมือนว่าพระองค์นั้นเป็นธรรมะทั้งองค์

อยู่มาสมัยหนึ่ง พระราชอาณาจักร มาตรว่าจะได้รับความพิทักษ์คุ้มครองของพระองค์ก็ตาม บังเกิดมีความเดือดร้อนด้วยฝนแล้งเป็นหลายตำบล ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ราษฎรประกอบอกุศลกรรมบถอย่างหนึ่ง กับพระวรุณเทพเจ้าผู้กำกับฝนเดินเล่อต่อหน้าที่อีกอย่างหนึ่ง

ฝ่ายพระราชาทรงตระหนักแน่ในพระทัยว่า ภัยพิบัติครั้งนี้เกิดเพราะความประพฤติผิดสุจริตธรรมในส่วนพระองค์ หรือประชาชนอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยทรงปริวิตกห่วงใยในความทุกข์ร้อนของราษฎร อันทรงปรารถนาจะให้มีความสุขเจริญเสมอ พระองค์จึงตรัสให้ประชุมบัณฑิตผู้รอบรู้เชี่ยวชาญในศาสนวัตร เมื่อที่ประชุมอันมีปุโรหิตผู้ใหญ่เป็นประธานพร้อมด้วยพราหมณ์ผู้มีอาวุโส และอำมาตย์มนตรีพร้อมแล้ว พระราชาจึงทรงปรึกษาขอความเห็น ว่าจะปฏิบัติอย่างไรจึงจะขจัดภัยพิบัติได้ ที่ประชุมลงความเห็นว่าการกระทำบูชายัญตามพระเวทจะทำให้ฝนบริบูรณ์ จึงทูลอธิบายถึงวิธีบูชายัญที่จะควรกระทำ อันมีลักษณาการหน้าหวาดกลัว ทั้งจะต้องประหารชีวิตเป็นจำนวนหลายร้อย ฝ่ายพระราชานั้นเมื่อทรงทราบพิธีกรรม ซึ่ง

ต้องมีประหารชีวิตเป็นจำนวนมากแล้ว ความเมตตากรุณาในพระหฤทัย ทำให้มิอาจรับคำแนะนำนั้น แต่โดยพระอัธยาศัยสุภาพไม่ปรารถนาจะปฏิเสธให้เห็นว่าเป็นการไม่พอใจ จึงเสไถลรับสั่งถึงเรื่องอื่นเลยไป แต่ส่วนที่ประชุมนั้น เมื่อสบโอกาสที่จะได้ทูลแนะนำพระราชาธิบดีในศาสนกิจ ก็ฉวยโอกาสส่งเสริมให้ทรงกระทำบูชายัญ เพราะมิได้ทราบวาระจิตอันเปี่ยมด้วยกรุณาของพระองค์ เขาทูลว่า

"ใต้ฝ่าพระบาททรงประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ อันได้บัญญัติเป็นประเพณีนิยม เพื่อให้ได้มาซึ่งพระราชอาณาจักรโดยมิได้บกพร่อง แล้วทรงปกครองโดยเรียบร้อย พระราชจริยาวัตรเหล่านี้เป็นการชอบสมควรแก่ธรรมะแล้ว แต่ไฉนใต้ฝ่าพระบาทผู้ทรงพระปรีชาในการปฏิบัติตามตรีคณะ (คือธรรม อรรถ กาม) ทรงชนูศรคอยพิทักษ์รักษาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุข จึงทรงประมาท ไม่รับร้อนทอดสะพานอันมีนามว่า "บูชายัญ" ไปสู่เทวโลก

"กษัตริย์ประเทศราชทั้งหลาย ย่อมเคารพในพระราชโองการเหมือนราชบุรุษของพระองค์ โดยถือว่าพระราชโองการนั้นเป็นเครื่องวัดอันแน่นอนที่สุด ที่จะนำไปสู่ความสัมฤทธิผล บัดนี้ถึงเวลาอันควรที่จะแสวงพระกิตติคุณให้รุ่งโรจน์ด้วยการบูชายัญ

"แท้จริงความบริสุทธิ์อันประเสริฐจำเป็นแก่ทักษิณะ (คือผู้กระทำพิธี) นั้นก็มีพร้อมในพระองค์แล้ว เพราะทรงบำเพ็ญทานเป็นนิจ และทรงรักษาศีลสังวรพระอิริยาบถเคร่งครัดอยู่แล้ว อย่างไร

ก็ตาม เป็นการสมควรที่พระองค์จะทรงสนองคุณเทพดาโดยการบูชายัญดังที่บัญญัติไว้ในพระเวท ฝ่ายอมรเทพทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อได้รับความพอใจเพราะยัญกรรม อันได้ประกอบถูกต้องตามพิธีแล้ว ก็จะตอบแทนบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาลต่อไป ถ้าได้ทรงพิจารณาโดยสุขุมด้วยพระปรีชาญาณดังกราบทูลแล้วไซร้ และทรงระลึกถึงความสุขความสำราญของประชาราษฎรและของพระองค์แล้ว ก็สมควรปลงพระทัยประกอบยัญกรรมให้ครบถ้วนถูกต้อง อันจะนำมาซึ่งความรุ่งเรืองในพระกิตติคุณสืบไป”

พระราชาชิบดีทรงจินตนาในพระทัยว่า

“ตัวของเรานี้ตกอยู่ในความอารักขาไม่ดีเลย เมื่อได้ถูกมอบหมายให้อยู่ในความแนะนำของบุคคลเหล่านี้ เพราะถ้าเชื่อและเคารพในนิติธรรมประเพณี เราก็ต้องทอดทิ้งความเมตตากรุณาจากคุณธรรมในจิตของเรา เพราะอาศัยเชื่อฟังวาทะของบุคคลอื่น อันผู้ที่ชื่อว่า เป็นที่พึ่งที่อาศัยดีที่สุดในหมู่มนุษย์นั้น ก็คือบุคคลที่มีเจตนาจะทำร้าย โดยยกข้อคัดค้านจากบทกฎหมายนั่นเอง อนึ่งจา บุคคลที่เดินทางผิดตามเขาเหล่านั้น ไม่ช้าจะรู้สึกถูกรุกเข้าไปในที่คับแค้นมีภัยต่าง ๆ ล้อมรอบ

“มีการติดต่ออย่างไรในระหว่างสุจริตธรรม กับการทำอัน-

---

๑. ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่า การบูชาของชาวฮินดูนั้นมีดังนี้ คือบูชาเทพดาด้วยศราธ, บูชาบรรพบุรุษด้วยการมีผู้สืบสกุล, บูชาฤษีหรือผู้ทรงญาณด้วยการศึกษาบำเพ็ญพรต และบูชาเพื่อนมนุษย์ด้วยการสงเคราะห์และความกรุณา

ตรายสัตว์ วิมานของเทพดาในสวรรค์เทวโลกหรือความโปรดปราน ของเทพนิกรนั้น เกี่ยวเนื่องกันอย่างไรกับการประหารชีวิตผู้ที่ถูกบูชายัญเขากล่าวว่าสัตว์ที่ฆ่าบูชายัญ พร้อมด้วยคำสวดพระเวทอันดูประหนึ่งว่า อักขรเหล่านั้นเป็นถูกศรแล่นไปทำร้ายนั้นจะขึ้นสวรรค์ และเพราะเหตุนั้นเขาจึงฆ่า โดยเหตุนี้เขาจึงแปลว่าการกระทำดังนั้นเป็นการชอบด้วยนิติธรรมประเพณีแล้ว แต่ทว่าข้อนี้เป็นเท็จ เพราะคนหนึ่ง ๆ จะรับผลอันคนอื่นกระทำในปรโลกได้ไฉน และมีเหตุอย่างไรสัตว์ที่ถูกฆ่าบูชายัญกรรมจึงจะได้ขึ้นไปสู่สวรรค์พิภพ แม้จะไม่ได้อยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นแต่เพียงถูกเขาฆ่าบูชายัญ ไม่ใช่การกระทำของตนเองด้วยซ้ำ

"ก็หากว่าผู้เคราะห์ร้ายถูกฆ่าบูชายัญได้ขึ้นสวรรค์จริงแล้ว เราควรได้เห็นพวกพราหมณ์ยอมตนเข้าถูกฆ่าบูชายัญบ้าง ใช่ไหม อันการเช่นนี้ยังไม่เคยเห็นมีตัวอย่างในพวกพราหมณ์ ฉะนั้นคำแนะนำของที่ประชุมนี้เราจะปลงใจเชื่อถือได้อย่างไร ส่วนเทพดาทั้งหลายนั้นเราควรจะเชื่อหรือว่าเทพเจ้าผู้เคยเสวยแต่อมฤต สมบูรณ์ด้วยรสกลิ่น ความยศรัณีตและอิทธิฤทธิ มีอัปสรกันยาเป็นผู้ปรนนิบัติบำเรอนั้น จะละเลิกทั้งอาหารวิเศษมาพอใจยินดีในการฆ่าผู้เคราะห์ร้ายน่าสงสาร เพื่อจะเสวยไต้พุงและอวัยวะอื่น ๆ ในร่างกายตามที่เขาบวงสรวงในพิธียัญกรรมนั้นเทียวหรือ ถึงเวลาสมควรที่จะต้องทำ"

เมื่อปลงพระทัยดังนี้แล้ว พระราชาชิบดีแต่รังทำเป็นตกลงจะบำเพ็ญการบูชายัญ ตรัสรับรองเห็นชอบด้วยคำปรึกษาว่า

"อันตัวเรานี้ผู้พิทักษ์รักษาเป็นอย่างดี เป็นที่พอใจมากที่มีที่ปรึกษาอย่างท่านทั้งหลาย ผู้มีความปรารถนาให้เรามีความเจริญ ฉะนั้นเราจะทำพิธีบุรุษเมธ มีบุรุษที่จะต้องประหารในพิธีเป็นจำนวนพันคน จงสั่งอำมาตย์ผู้มีหน้าที่ให้ส่งบุรุษที่ต้องการมาให้ครบจำนวน จงจัดให้ตรวจตราหาสถานที่อันเหมาะเพื่อปลูกโรงพิธีศาร[๑] แล้วให้โหรหาฤกษ์กำหนดเวลาพิธีด้วย"

ปุโรหิตทูล "ขอเดชะ เพื่อให้พระราชพิธีสำเร็จดังพระราชประสงค์ ขอพระองค์จงสรงมุรธาภิเษกเมื่อเสร็จพิธีกรรมทุกครั้ง แล้วจึงทรงประกอบยัญกรรมอื่นต่อไป เพราะเหตุว่า ถ้าบุรุษพันคนนั้นถูกจับคร่ามาโดยทันที ประชาชนจะติเตียนกล่าวโทษพระองค์เป็นแน่ และคงจะก่อกวนให้เกิดความวุ่นวายขึ้นเพราะเหตุนั้น"

คำแนะนำของปุโรหิตนี้ได้รับความเห็นชอบของพราหมณ์อื่น พระราชาจึงตอบ

"ข้าแต่ท่านปุโรหิตาจารย์ ขออย่ามีความวิตกในความโกรธแค้นของราษฎรเลย เราจะป้องกันการวุ่นวายมิให้เกิดได้"

รับสั่งดังนั้นแล้ว ก็มีพระราชดำรัสให้ประชุมชาวพระนครและชนบทแล้วตรัสว่า

---

๑. คือพิธีไสมยัญ กินเวลาหลายวัน บางทีถึงปี

"เราตั้งใจจะประกอบยัญกรรม อันมีบุรุษพันคนเป็นเครื่องบูชา แต่ทว่าผู้มีความประพฤติสุจริตหาสมควรจะถูกฆ่าบูชายัญไม่ เพราะเหตุนี้เราจึงจะขอตักเตือนว่า ถ้าผู้ใดประพฤติผิดศีลธรรมเป็นการละเมิดพระราชโองการของเรา เราจับได้ จะได้นำไปประหารเป็นเครื่องบูชายัญกรรมของเรา เพราะเราเห็นว่าคนเช่นนั้นเป็นมลทินของสกุล และเป็นภัยแก่ประเทศของเราด้วย เพื่อที่จะให้การนี้เป็นผลสำเร็จ เราจึงสั่งให้ราชบุรุษของเรา ผู้มีตาไวปราศจากข้อบกพร่อง ซึ่งได้สละความประมาทง่วงเหงา ให้คอยสอดส่องดูความประพฤติของเจ้าทั้งหลาย แล้วรายงานให้เราทราบ"

ประธานของที่ประชุมนั้นยกมือกระพุ่มจดที่หน้าผากกราบทูลว่า "ขอเดชะ พระราชกรณียกิจทุกประการของพระองค์นั้น ล้วนเป็นไปเพื่อประโยชน์ความสุขของอาณาประชาราษฎร์ทั้งสิ้น ฉะนั้นจะไม่มีเหตุควรติเตียนพระองค์ได้ แม้พระพรหมเทวบดีก็ชอบที่จะอนุมัติการกระทำของพระองค์ ใต้ฝ่าพระบาทดำรงอยู่ในคุณธรรมอันประเสริฐ ข้าพระเจ้าทั้งหลายยกย่องถวายพระราชอำนาจแก่พระองค์ เพราะเหตุนี้ สิ่งใดเป็นที่โปรดปรานพอพระราชหฤทัย สิ่งนั้นก็เป็นที่พอใจของข้าพระเจ้าทั้งหลายด้วย แท้จริงนั้นใต้ฝ่าพระบาทมิได้ทรงโปรดปรานปรีดาอย่างใดอื่น นอกจากประโยชน์และความเกษมสำราญของราษฎรเท่านั้น"

เมื่อที่ประชุมได้รับกระแสพระราชโองการดังนี้แล้ว พระราชา-

จิบดีก็ตรัสให้ส่งราชบุรุษ อันมีเครื่องหมายประกาศให้เห็นประจักษ์ไปสืบเหตุการณ์ทั่วพระนครและประเทศ มีหน้าที่จับกุมผู้กระทำผิด และให้ตีกลองเบ่าร้องประกาศทุก ๆ วัน มีความดังนี้ว่า

"สมเด็จพระมหากษัตราธิราชเจ้า ผู้ประสิทธิประสาทความปลอดภัยทั้งปวง ขอประกาศแก่พสกนิกรว่า พระองค์มีพระราชประสงค์จะบำเพ็ญพิธีบุรุษเมธ เพื่อประโยชน์ความสุขของประชาราษฎร์ ซึ่งจะใช้บุรุษพันคนเป็นเครื่องบูชายัญ ถ้าผู้ใดมีความสัตย์สุจริตตั้งอยู่ในสัมมาจริยาวัตรแล้ว พระองค์ก็จะประทานความคุ้มครองคนผู้นั้น จะถือเอาแต่บุคคลผู้ประพฤติทุจจริตผิดธรรมเท่านั้น

"เหตุนี้ตั้งแต่นี้สืบไป ผู้ใดนิยมประพฤติทุจจริตกรรม จะถือว่าผู้นั้นตะเบ็ดพระบรมราชโองการ อันกษัตริย์ประเทศราชทั้งหลายย่อมเคารพ และผู้นั้นจะต้องถูกจับนำไปเข้าพิธีบูชายัญ เพราะกรรมของตนเองเป็นต้นเหตุ ราษฎรทั้งหลายจะได้เห็นความทุกข์ทรมานอันสาหัส เมื่อถูกมัดแน่นอยู่กับเสายัญกรรม"

เมื่อราษฎรในพระราชอาณาจักรได้ทราบประกาศว่า พระมหากษัตริย์ทรงสืบสวนหาตัวผู้ประพฤติทุจจริตเอาไปฆ่าบูชายัญ เขาทั้งหลายก็พากันตะเกนิสสัยชั่วทุจจริต ประพฤติแต่สุจริตธรรม และสังวรตนโดยเคร่งครัด เพราะได้เห็นราชบุรุษผู้มีหน้าที่สืบสวนและจับกุมผู้ผิดศีลธรรมทุกวันคืนและทุกหนทุกแห่ง ราษฎรทั้งหลายเดิกความอาฆาตพยาบาทเป็นศัตรูแก่กัน การพิพาทโต้เถียงก็ตกลงระงับได้

เกิดความปราณีนับถือกันและกัน มีความเคารพเชื่อฟังมารดาบิดาครู อาจารย์ มีความเมตตากรุณาอารีเผื่อแผ่สงเคราะห์ ตลอดจนความสุภาพเรียบร้อยในกิริยาวาจาก็มีปรากฏขึ้น กล่าวโดยย่อก็เปรียบเหมือนดังว่าเขาทั้งหลายเหล่านั้นได้บังเกิดในสมัยกฤตยุค

ความกลัวตาย ทำให้ประชาชนคิดถึงปรโลก ความวิตกเกรงจะทำให้วงศ์สกุลเสื่อมเสีย ทำให้เขาระมัดระวังชื่อเสียงกิตติคุณ ความบริสุทธิ์ใจ ทำให้ความละอายมีมาก เพราะเหตุเหล่านี้ ความประพฤติของประชาชนจึงเป็นไปโดยปราศจากมลทิน

แม้ความประพฤติของราษฎรจะตั้งมั่นอยู่ในสุจริตธรรม ราชบุรุษก็หาได้ละเลยการตรวจสอบจับผู้ทุจริตไม่ จึงกระทำให้ราษฎรยิ่งเคร่งครัดในศีลธรรม เมื่อราชบุรุษนำประพฤติเหตุต่าง ๆ ในพระราชอาณาจักรขึ้นกราบทูล พระราชาธิบดีก็ทรงพระโสมนัสปรีดายิ่งนัก ทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่ราชบุรุษโดยสมควรแก่ความชอบที่นำข่าวสารอันดีมากราบ พระองค์ตรัสกับอำมาตย์ว่า

"ท่านทั้งหลายย่อมทราบแล้วว่า การปกครองราษฎรให้มีความสุขนั้น เป็นความประสงค์อันสูงสุดของเรา บัดนี้ราษฎรของเรามีความประพฤติสมควรได้รับทานในพิธีบูชายัญแล้ว และไทยทานต่าง ๆ สำหรับพิธียัญกรรมนั้นเราก็ได้สั่งให้จัดมีแล้ว เราตั้งใจจะประกอบพิธีนี้ให้เป็นไปโดยถูกต้องทุกประการ ฉะนั้นจงประกาศให้ทราบว่าผู้ใดประสงค์ทรัพย์สินเงินทอง อันจะเป็นอุปกรณ์แก่ความสุขความ

สำราญแล้ว จงให้มารับต่อมือเราตามพอใจเถิด โดยประการฉะนี้ ความยุคเข็ญเดือดร้อนอันกำลังรุกรานบ้านเมือง ก็จะพลันเสื่อมคลาย เมื่อใดเราระลึกถึงการปกครองราษฎร ซึ่งเราตั้งใจว่าจะทำนุบำรุงให้เป็นสุข และการที่ท่านทั้งหลายได้ช่วยเราปฏิบัติหน้าที่อันหนัก เมื่อนั้นเรารู้สึกเหมือนว่ามีไฟกองใหญ่เผาอยู่ในใจเสมอ ”

อำมาตย์รับราชโองการแล้ว ก็ปฏิบัติตามพระราชประสงค์ โดยตั้งโรงทานขึ้นตามหมู่บ้าน ตลาด และในนครต่าง ๆ รวมทั้งตามศาลาที่พักริมถนนด้วย เสร็จแล้วก็ป่าวร้องให้ผู้ประสงค์สรรพวัตถุต่าง ๆ มารับตามปรารถนาทุกวันตามพระราชโองการ

เมื่อราษฎรมีทางได้ทรัพย์สินเงินทอง ความยากจนค่นแค้นก็หมดไป เขาทั้งหลายประดับกายด้วยภูษาอาภรณ์อันงามหลายอย่างเหมือนในสมัยนักขัตฤกษ์

พระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์อันขยายรุ่งโรจน์ด้วยคำสรรเสริญสาธุการของปฏิคาหกได้แผ่แพร่หลายไปทั่วทิศานุทิศ เหมือนละอองเกสรปทุมมาศถูกละลอกร้าว ๆ ของทะเลสาปแผ่ขยายกระจายไปทั่วพื้นผิวน้ำที่ใหญ่ เมื่อประชาชนทั้งหลายได้ตั้งอยู่ในสัมมาจริยาวัตรโดยพระราชกุศโลบายของพระจอมอาณาจักร ความทุกข์เดือดร้อนภัยพิบัติก็เสื่อมหายไป เพราะความเจริญแห่งคุณธรรมได้นำไปสู่ความมั่นคงสมบูรณ์ ฤดูกาลต่าง ๆ ก็ผ่านพ้นไปตามปกติโดยสม่ำเสมอ เป็นที่ยินดีพอใจของประชาชน เสมือนหนึ่งกษัตริย์

แรกทรงราชย์ใหม่ ๆ ปฏิบัติราชกรณียกิจเรียบร้อยตามประเพณีนิยม พืชพรรณธัญญาหารก็งอกงามอุดมทั่วประเทศ น้ำท่าก็มีบริบูรณ์บริสุทธิ์ มีดอกกุมุทชุมทุกแห่งห้วงน้ำ บรรดาโรคร้ายติดต่อก็ไม่มีรบกวน สมุนไพรอันเป็นยาบำบัดโรคาพยาธิก็มีสรรพคุณเพิ่มขึ้นกว่าที่เคย ลมมรสุมก็พัดตามกำหนดเวลา ดาวฤกษ์บนนภากาศก็โคจรไปตามฤดิกาล ไม่ว่าณที่ใดไม่มีภยันตรายเป็นที่หวาดเกรง ทั้งภายนอกและภายในประเทศ ทั้งดินฟ้าอากาศก็มิได้แปรผันแผกเปลี่ยนด้วย ราษฎรทั้งประเทศคงตั้งอยู่ในศีลธรรมและอุปสมะ มีความประพฤติสุจริตสุภาพ ได้รับความสุขเปรียบปานสมัยกฤตยุค

ด้วยอำนาจแห่งพิธียัญญกรรม ซึ่งพระมหากษัตริย์ได้กระทำตามพระราชกำหนดดังนั้น ความทุกข์ยากเดือดร้อนลำเค็ญของประชาชนผู้อนาถาก็พลันสงบศูนย์สิ้นไป พร้อมทั้งโรคระบาดและภัยพิบัติบ้านเมืองก็เจริญรุ่งเรือง อาณาประชาราษฎรทำมาหากินโดยสมบูรณ์เป็นบรมสุข ฉะนั้น ประชาชนทั้งหลายจึงไม่เบื่อที่จะพร่ำสรรเสริญพระเกียรติคุณและถวายพระพรชัยแพร่ไปในจาตุทิศ

ต่อมาวันหนึ่งอำมาตย์ผู้ใหญ่คนหนึ่ง ผู้มีความเฉลียวใสศรัทธาแก่กล้า กราบทูลแด่พระราชาว่า

"วาทะนี้เป็นสัจจวาจา อันว่าพระมหากษัตริย์ทั้งหลายนั้น โดยเหตุที่ได้ทรงติดต่อเกี่ยวข้องในกิจการต่าง ๆ กับบุคคลชั้นสูงสุด ชั้นกลาง ชั้นต่ำที่สุดเป็นนิตยกาล จึงทรงพระสติปัญญายิ่งล้ำผู้มี

บัญญาทั้งหลาย ใต้ฝ่าพระบาทได้ทรงทำนุบำรุงราษฎรของพระองค์ให้ถึงซึ่งความสุขสมบูรณ์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ดังประจักษ์จากผลของพิธียัญกรรมอันชอบธรรม ปราศจากบาปกรรมการฆ่าสัตว์บูชา บัดนี้ความยากเข็ญเดือดร้อนก็ผ่านพ้นไปแล้ว เพราะประชาชนทั้งหลายตั้งมั่นอยู่ในความประพฤติอันดี กล่าวโดยย่อราษฎรทั้งหลายก็มีความสุขสมบูรณ์ทั่วกันแล้ว

"หนังละมั่งดำ ซึ่งทรงครององคาพยพอยู่นั้น มีลักษณะเหมือนจุดดำในจันทรพิมพ์อันกระจ่าง พระอากัปปกิริยาอันงดงามก็มิได้เสื่อมทราม เพราะความสำรวมอินทรีย์ในขณะที่ทรงเป็นผู้บูชายัญ พระเศียรซึ่งประดับด้วยมาลาเครื่องทรงอันควรตามลัทธิพิธีนั้น ก็มิได้ลับรัศมีลงกว่าเมื่อมีเศวตรฉัตรอันสง่าสมศักดิ์กางกั้น* ในที่สุดแต่สำคัญยิ่งที่สุด ก็คือ ไทยทานของพระองค์ ซึ่งกระทำให้พระองค์ประเสริฐล้ำกว่ากิตติคุณและความโอ่อ่าของผู้บูชายัญที่เลื่องชื่อลือชาที่เคยทำพิธีตั้งร้อยครั้งแล้วเสียสิ้น

"ข้าแต่พระมหาราชเจ้าผู้ทรงปัญญาประเสริฐ ตามปกติการบูชายัญของผู้ปรารถนาจะแสวงหาประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใด เป็นการกระทำอย่างชั่วช้า เพราะประกอบด้วยการประหัตประหารสัตว์

---

* ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์ อธิบายว่าเมื่อเวลาทำพิธีบูชายัญนั้น พระราชาผู้ทรงประกอบพิธีต้องทรงเครื่องพิเศษสำหรับการพิธี มีหนังละมั่งดำ ฯ ล ฯ และต้องทรงประพฤติและละเว้นหลายอย่าง ๆ เคร่งครัด ส่วนเศวตรฉัตรก็งดใช้ชั่วคราวในขณะที่เข้าพิธี

มีชีวิต ส่วนการบูชายัญของพระองค์นั้นตรงกันข้ามกับที่กล่าวแถว เป็นอนุสสาวรีย์แห่งกิตติคุณ เป็นไปโดยวัตรจรรยาอย่างงาม ปราศจากความชั่วร้าย พสกนิกรเหล่าใดมีพระมหากษัตริย์เช่นพระองค์เป็นผู้คุ้มครอง เขาเหล่านั้นจะมีความสุขอย่างยิ่ง ไม่มีบิดาคนใดจะปกครองบุตรได้ดีเท่าพระองค์เป็นแน่แท้"

อำมาตย์อีกคนหนึ่งทูลว่า

"ถ้าผู้มีทรัพย์บำเพ็ญกุศล โดยมากเขาจำต้องทำโดยหวังจะสะสมปลูกความมั่งมีให้งอกงามไพบูล การรักษาศีลก็เหมือนกัน มักจะทำโดยหวังจะให้เป็นที่นิยมนับถืออย่างสูงของคนทั้งหลาย หรือไม่เป็นเช่นนั้น ก็ปรารถนาจะไปสวรรคพิภพเมื่อตายไปแล้ว แต่พระราชจริยาวัตรตามที่ทรงกระทำเพื่ออำนวยประโยชน์แก่ทวยราษฎรนั้น มิได้ปรากฏกรรมทั้งสองดังกล่าวนั้นเลย แต่กลับปรากฏว่าเป็นการกระทำของผู้มีปัญญาและผู้ทรงคุณธรรมอันยิ่ง"

โดยประการฉะนี้ ผู้มีใจบริสุทธิ์จึงมิได้ตกเป็นเหยื่อของพาดทราบดังนี้แล้ว จึงสมควรพยายามกระทำใจให้บริสุทธิ์เสมอ

* สำหรับขัตติยกุมาร ข้อความต่อไปนี้เป็นวาทะควรศึกษา

"ผู้ปรารถนาอำนวยความสุขแก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ย่อมจะประกอบกรณียกิจสงเคราะห์เขาให้พ้นทุกข์ นำชื่อเสียงและความสุข

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า —๑๑

เจริญมาให้ ผู้อื่นนอกจากพระราชาหามีหน้าที่เช่นนั้นไม่"

และความข้อนี้ควรจะเพิ่มเติมว่า

"ขัตติยกุมาร ผู้แสวงหาความสุขเจริญรุ่งเรืองเป็นหลักฐานให้แก่ประชาชน สมควรจะปฏิบัติตามศาสนบัญญัติ โดยระลึกว่าการที่ประชาชนตั้งมั่นในสัมมาปฏิบัติตามฉัทธิศาสนานั้น เป็นปัจจัยอันจะนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองแก่ประเทศชาติโดยแท้"

อนึ่ง ควรกล่าวในที่นี้ว่า การประทุษร้ายสัตว์ไม่สามารถนำมาซึ่งความสุข แต่ความเมตตากรุณา. การข่มใจ. การละเว้นเสพเมถุน และอื่น ย่อมบันดาลให้ถึงซึ่งความสุขได้ ฉะนั้น ผู้ปรารถนาความสุขต้องขวนขวายอบรมในกุศลกรรมเหล่านี้.

---

๑๑. เรื่องพระอินทร์

ความกรุณาต่อสรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลาย อันเป็นคุณธรรมพิเศษของผู้มีใจประเสริฐนั้น แม้ความทุกข์เข็ญ หรือความรุ่งโรจน์ด้วยอำนาจราชศักดิ์ ก็หาทำให้ความเมตตากรุณานั้น ลดถอยหย่อนลงไม่ ข้อนี้มีอนุสาสน์ ดังจะกล่าวสืบไป

ณ กาลเมื่อพระโพธิสัตว์ผู้ได้บำเพ็ญกุศลกรรมมาช้านาน จนได้ซึ่งคุณสมบัติ คือความเป็นผู้รักทาน การบริจาค ความข่มใจตนเอง การเว้นเมถุนกรรม และความเมตตากรุณา กำลังกระทำซึ่งกรรมอันประเสริฐเพื่อประโยชน์แก่ชนอื่นนั้น กล่าวกันว่าท่านได้อุบัติเป็นองค์อมรินทราธิราช บิ่นแห่งอมรนิกร

ความไพโรจน์ชัชวาลของประมุขแห่งสรวงสวรรค์นั้นส่องแสงโชติช่วงยิ่งนักและสำแดงความเป็นใหญ่ทวีขึ้นด้วย เมื่อตำแหน่งอินทราธิราชนั้นตกแก่พระโพธิสัตว์ มวัตถุอันสูควรพระบุญญาภิสมภาร คือ พระราชมณเฑียรสถานอันประดับประดาด้วยดวดดายสลักใหม่ มีแสงแพรวพราวงดงามเมื่อยามต้องแสงเดือนฉายจับวับวาม

รัศมีอันโอภาสแห่งฐานะอันใหญ่ยิ่งซึ่งบุตรของทิติ[๑] คืออสูรหาญเข้าชิงชัยเพื่อแย่งครองตำแหน่ง กล้าเข้าต่อต้านการรุกอันหนัก

---

๑. เจ้าแห่งความมืด มีชื่อว่าเวียกว่าแทตย์ หรือไทตย์ เป็นบุตรทิติ หรือหามพ บุตรทะนุ

ของเธอราวัณ เบิดอกรับงาอันใหญ่ ความงดงามอันแพรวพราวดังกล่าวนี้ได้บังเกิดมีแก่พระอินทรโพธิสัตว์ มาตรว่าพระองค์จะเสวยบรมสุขได้อย่างสะดวกสุดแต่จะมีเทวโองการ แม้กระนั้น ความสุขก็หาได้กระทำให้พระหฤทัยมืมดหินด้วยความทรนง

พระองค์ครองสวรรค์พิภพและโลกพิภพด้วยความเที่ยงธรรม ได้ซึ่งอิสสริยศักดิ์อันงดงามตลอดสากลจักรวาฬ จึง ณ ครั้งนั้นอสูรไม่สามารถทนนิ่งดูกิตติคุณหรือความสุขอันวิเศษที่พระองค์ทรงเสพย์ จึงได้กระทำสัปยุทธนาการกับพระองค์ พวกอสูรยกทัพใหญ่อันมีพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า เป็นจำนวนมาก เข้าโรมรันประจันบาล เป็นที่น่าหวาดกลัวยิ่งนัก เพราะได้จัดทำเป็นกระบวนสงครามงามสง่า ทำสุรสีหนาทน่าหวาดหวั่นสพึงกลัว ประดุจดังพระมหาสมุทรคำรณ โดยแสงแปลบปลาบนานาชนิดสำหรับรบรุกและรับมั่น กองทัพอสูรจึงเป็นที่น่าพึงกลัวเกรงขามไม่มีใครกล้าดูได้

ส่วนพระอินทรโพธิสัตว์นั้น แม้จะตั้งมั่นในศีลธรรม ก็รู้สึกว่าจำต้องเข้ารบในสงครามอันบ้าคลั่ง พระองค์ต้องจำพระทัยต่อสู้เพราะความทรนงของศัตรู เพราะเป็นภัยแก่บริวารของพระองค์ ผู้ได้ถูกรบกวนให้ปราศจากความสำราญ ในท่ามกลางกิพาอันเกษม เพราะต้องดำรงไว้ซึ่งความเป็นใหญ่แห่งอิสสริยศักดิ์ และรักษาเทวจริยาตามประเพณีโดยทำนองคลองนิติธรรมด้วย ดังนั้นพระอินทร์จึงทรงสุวรรณราชรถศึกเทียมด้วยสินธพวิเศษพันตัว ตอนหน้าราชรถ

นี้มีขวัชเป็นรูปพระอรหันต์ครองกาสาวพัตร์ บักลอยลิ่วปลิวสบัดเป็นเครื่องหมาย ภายนอกราชรถนี้มีรัศมีส่างพร่างพราวยิ่งนัก เพราะแสงรุ้งประกายของมณีอันมีค่าซับซ้อนหลายชั้น ทั้งยังมีแสงแปลบปลาบจากสรรพาวุธนานาชนิด อันคมแหลม ลุกเป็นเปลวไฟพร้อมที่จะใช้ประหารได้ทันที ประดับอยู่สองข้างราชรถเป็นจำนวนมาก ส่วนภายในถาดด้วยเศวตรภูษาอันประณีต ท้าวสักกเทวราชประทับยืนบนราชรถ มีเทพเสนาเหล่าต่าง ๆ แวดล้อมเป็นขบวนทัพ กล่าวคือ พลช้าง – พลม้า – พลรถ และพลเดินเท้า ปะทะกับกองทัพอสูร ณ พรมแดนมหาสมุทร

ณ บัดนั้นการสัปยุทธนาการอันร้ายกาจก็ได้มีขึ้นระหว่างกองทัพทั้งสอง ทำลายล้างความมั่นใจของคนขลาด และประหารโล่ห์และเสื้อเกราะให้ทะลุด้วยอาวุธที่ฟาดฟันกัน ในท่ามกลางความชุลมุนตลุมบอนนั้น มีเสียงร้องต่าง ๆ เช่น หยุด ไม่ใช่อย่างนี้ เอานี่ ระวัง อยู่ไหน เองไม่รอดพ้นข้า พ้น เองตาย เขาโห่ร้องท้าทายกันโดยประการณะนี้ พลางต่อสู้ฆ่าฟันกัน เสียงโห่ร้องรวมกับเสียงศัสตราวุธกระทบกันทั่วยุทธภูมิ กับเสียงยุทธเภรีรัวระคน กระทำให้เทวพิภพหวั่นไหว ยิ่งว่าจะแยกแตกสลาย

หัตถานึกแห่งกองทัพทั้งสองฝ่าย วิ่งแล่นเข้าผจญซึ่งกันและกัน

---

*๑. ศาสตราจารย์แมกซ์มูลเลอร์ให้ข้อสังเกตว่า พระอินทร์ของพุทธศาสนิกแสดงความนับถือเช่นนี้เป็นการแปลกอยู่ ถ้าความข้อนี้เป็นของเก่าแก่แล้วพระอินทร์ที่กล่าวถึงนี้เป็นของนุ่งห่ม คือศิลัมงว ซึ่งความจริงก็เป็นเช่นนั้น คือพระอินทร์เปลือย

โดยโทสะกล้า อันทวีแรงขึ้นด้วยความเมาแห่งมันที่ไหลอาบหน้า เป็นภาพอันน่าหวาดกลัวยิ่งนัก เปรียบประดุจดังบรรพตถูกพัดกลิ้งมาโดยมหาวาตะครั้งประลัยกัลป์ ส่วนรถศึกนั้นก็แล่นโดยรวดเร็วเข้าสู่ยุทธภูมิ เหมือนกลุ่มเมฆอันวิเศษ ของชัยที่ปลิวสบัดดูประดุจพ้าแลบเสียงรถเสทือนสั่นประดุจดังพ้าร้อง ฤกศรอันแหลมคมเป็นอันมากแล่นข้ามกองทัพทั้งสองฝ่าย สังหารนักรบฝ่ายเทพและอสูรลงทั้งสองข้าง บ้างก็ถูกของวัชฉัตร คันศร และหอก โล่ห์และเกราะ และศีรษะนักรบด้วย ในที่สุดกองทัพท้าวสักกะก็ต้องล่าถอย เพราะกลัวดาบและศรอันร้ายแรงของกองทัพอสูร เว้นแต่ท้าวสักกะพระองค์เดียวยังทรงราชรถต่อสู้ขวางทางกองทัพข้าศึกไว้

ฝ่ายมาตลีสารถี เห็นกองทัพอสูรฮึกเหิมด้วยความมีชัย กำลังจะยกทุ่มเทติดตามด้วยเสียงโห่ร้องเริงศึก ส่วนกองทัพเทวาก็ตั้งหน้าแต่จะหนีท่าเดียว เห็นสมควรต้องถอย จึงชักราชรถหันกลับ ขณะที่ราชรถกำลังวิ่งขึ้นเขาพระสุเมรุนั้น พระอินทร์ได้ทอดพระเนตรเห็นรังนกอินทรีย์อยู่บนต้นงิ้ว[๑] ในทางตรงกับคานราชรถ อันจะต้องถูกทับแน่ ณ บัดดลที่ได้ทรงทัศนา ก็บังเกิดความกรุณา มีรับสั่งกับมาตลีสารถีว่า

"รังนกบนต้นงิ้วนั้น มีลูกนกยังไม่มีขนหลายตัว จงชักรถไป

---

๑. ภาษาอังกฤษว่า Silk cotton tree หมายถึงดอกมีปุยเหมือนไหม ในอรรถกถาชาดก ส. อ ส. ว่าต้นงิ้ว

ให้พ้น อย่าให้รังตกถูกนกถูกรถทับได้”

มาตลีทูล “แต่ถ้าหลีก กองทัพอสูรก็จะตามทันพระเจ้าข้า”

ท้าวสักกะรับสั่ง “ไม่ต้องวิตกข้อนั้น เจ้าจงระวังหลีกราชรถให้พ้นรังนกนั้นจงได้”

มาตลีทูลสนอง “ข้าแต่องค์มฆเนตร ถ้าจะหลีกให้พ้นรังนกมิให้เป็นอันตรายแล้วก็ไม่มีทางอื่น นอกจากชักราชรถกลับ แต่บัดนี้กองทัพศัตรูมีชัยกองทัพเทวา กำลังกระชั้นชิดเข้ามาใกล้”

ณ บัดนี้ท้าวสักกะบังเกิดความกรุณาอย่างแรงกล้า ได้สำแดงคุณธรรมด้วยพระหฤทัยอันประเสริฐ และความมั่นคงในปณิธานพลางรับสั่งแก่มาตลีว่า

“ถึงกระนั้นก็ตามที่เถิด ถ้าเราจะล้มเพราะถูกกระบองของจอมอสูรประหารถึงแก่มรณะ ก็ยังดีกว่ามีชีวิตอันมีราคีติเตียนได้ปราศจากแล้วซึ่งเกียรติ ถ้าเราจะทำให้สัตว์อนาถาตระหนกตกตั้นชีวิตหนึ่งเพราะความกลัวจนถึงตาย”

มาตลีก็รับเทวบัญชา แล้วชักราชรถเที่ยมด้วยสินธพหันกลับไปปะทะหน้าข้าศึก

ฝ่ายกองทัพอสูร เคยได้เห็นความกล้าหาญองอาจของท้าวอมรินทร์ในระหว่างการสัปยุทธนาการ เมื่อได้เห็นท้าวเธอชักรถกลับมารับหน้า ก็พากันหวาดหวั่น เสียบังเกิดการสับสนอลหม่าน กองทัพก็ย่นย่อถอยหลังกลับ เปรียบประดุจดังเมฆฝนดำครึ้มถูกพายุพัด

กระจัดกระจายไป

ในคราวปราชัยนั้น บุรุษผู้เดียวโดดกล้าหันหน้าเข้าประจัญกับดัสกรกั้นกางขวางกองทัพศัตรูไว้ ก็อาจทำให้ความทนงฮึกเหิมใจของผู้มีชัยระงับเหือดหายได้ เพราะความองอาจแกล้วกล้าของบุรุษนั้น อันตนมิได้นึกถึง

ฝ่ายกองทัพเทวา เมื่อได้เห็นทัพอสูรรวนเรเสียขวัญ ก็บังเกิดความมานะกล้าแข็งขึ้น จึงพากันหักกลับเข้ารุกรบ ส่วนกองทัพอสูรตกใจ กำลังเสียขวัญรบจะรุดหนี ก็ไม่มีแก่ใจที่จะต่อสู้ต้านทาน

เทพยดาทั้งหลาย มีความปลื้มปีติระคนด้วยความอัปยศอดสูใจ พากันมาเฝ้าท้าวสักกเทวราช แล้วท้าวเธอผู้ทรงชัย มีรัศมีรุ่งโรจน์พรรณรายก็เสด็จกลับจากสนามยุทธนาการสู่เทวพิภพ ซึ่งมีเทพธิดาและอัปสรคอยรอรับเสด็จด้วยความระลึกถึง

ชัยชะนะในเทวสงครามครั้งนั้น ได้มาด้วยประการฉะนี้ เพราะเหตุดังนั้น จึงมีคำกล่าวว่า

"ผู้มีใจต่ำย่อมกระทำความชั่ว เพราะความทารุณหินชาติ สามัญชนแม้จะมีใจเมตตา บางทีก็กระทำทุจริตกรรม เมื่อต้องประสพภัย แต่ส่วนผู้ทรงคุณธรรม แม้จะมีภัยคุกคามชีวิตของตน ก็มิอาจละเว้นวิถีแห่งสุจริตธรรมได้ เช่นเดียวกับมหาสมุทรย่อมไม่ล่วงล้ำขอบเขตฉะนั้น"

* โดยวิธีนี้พระบรมศาสดา แม้นานมาแล้ว ก็ได้ทรงช่วยชีวิตสัตว์ แม้เป็นการเสี่ยงชีวิตของพระองค์ และการศูนย์เสียซึ่งเทวสมบัติในสวรรคพิภพด้วย เมื่อระลึกอยู่เสมอว่าไม่เป็นการสมควรแก่ผู้มีปัญญาที่จะเบียดเบียนสัตว์ และยิ่งการทำบาปต่อสัตว์ยิ่งไม่สมควรมาก สัตบุรุษจึงสมควรหมั่นอบรมความกรุณาให้มีแก่สัตว์ทั้งปวง ธรรมะที่ว่า "ธรรมะย่อมรักษาผู้ดำเนินในธรรมะ" นั้นก็ควรยกขึ้นอธิบายด้วย ในทำนองเดียวกันชาดกนี้ควรยกเป็นอุทาหรณ์ในการบรรยายถึงพระตถาคตเจ้า และการฟังพระธรรมเทศนาโดยโยนิโสมนสิการ

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๗ หน้า ๑๑

๑๒. เรื่องพราหมณ์

สิ่งที่เหนือวรังคัตบุรุษ มิให้ล่วงพ้นแดนแห่งสัมมาปฏิบัติได้นั้น คือความละอายแก่ตนเอง ความข้อนี้มีเรื่องดังจะแสดงต่อไป

กล่าวกันว่า กาลครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิในสกุลพราหมณ์อันรุ่งเรือง เพราะมีชื่อเสียง ๒ ประการ คือมีบรรพบุรุษอันสูงศักดิ์ และจริยาวัตรอันงามยิ่ง สกุลนี้เป็นที่นับถืออย่างสูง และได้ปฏิบัติตามประเพณีนิยมทุกประการ ทรงคุณสมบัติอันมีค่ามาก กล่าวคือการศึกษาอันสูง และความประพฤติอันประเสริฐ พระโพธิสัตว์ได้รับประสิทธิพิธีกรรมตามไสยเวทหลายอย่าง[๑] และได้สำนักอยู่กับอาจารย์ผู้เป็นพราหมณ์มีชื่อเสียงโด่งดังด้วยความรอบรู้เชี่ยวชาญในศิลปวิชาการอย่างสูงโดยชาติกำเนิด และโดยการปฏิบัติตามฤทธิประเพณี อันมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาพระเวท

ปฏิภาณอันว่องไวหลักแหลมแล้วทรงไว้ซึ่งคัมภีร์ที่ได้รับสั่งสอนความว่านอนสอนง่ายโดยภักดี ซึ่งสกุลของพระโพธิสัตว์เคยมีชื่อเสียงมาแล้ว ความประพฤติอันรอบประกอบด้วยความสงบเสงี่ยม คือคุณธรรมอันเป็นอาภรณ์หาได้ยากสำหรับชายหนุ่ม เหล่านี้กระทำให้อาจารย์มีความรักและนับถือ

เพราะเหตุว่า คุณธรรมที่ได้ปฏิบัติโดยมิหยุดหย่อนว่างเว้น ย่อมเป็นเสน่ห์ ในอันที่จะได้ซึ่งความรักและนับถือของบุคคล แม้ผู้นั้นจะมี

---

๑. Garbhadhana, Punsavena, Simatoyanana, Gatakarma.

เพลิงแห่งความอาฆาตอยู่ในตน ฉะนั้น ผู้มีใจมั่นคง ไฉนจะไม่เป็นที่รักนับถือยิ่งกว่ามาก

ในระหว่างการพักผ่อนศึกษาพระเวท อาจารย์มักจะเล่าเรื่องความลำบากยากแค้นของตน และผลของความยากจน ทั้งนี้เพื่อหวังจะทดลองวัตรจรรยาของสานุศิษย์ เขากล่าวว่า

"ครอบครัวก็มิได้ช่วยเหลือข้าได้ ความยินดีปรีดาก็ไม่เคยมีแก่ข้าเลย แม้แต่วันหยุดพักผ่อน การเที่ยวภิกขาอันแร้นแค้นทำให้ข้าป่วย ความต้องการของคนอนาถาจะได้สมประสงค์ฉันใดหนอ

"สถานะของผู้ไม่มีทรัพย์ คือสำนักแห่งความไม่มีผู้นับถือ เป็นที่อยู่ของความเหนื่อยยากตรากตรำ เป็นฐานะอันยากแค้นยิ่งนัก ปราศจากความสุขสำราญ เต็มไปด้วยความไม่มีทุกประการ มีแต่ความเจ็บช้าเป็นนิจ เหมือนประสพมหาภัยพิบัติ"

ฝ่ายสานุศิษย์ทั้งหลายผู้มีความรักอาจารย์ พลอยทุกข์ร้อนประดุจดังว่าที่ผิดเอง ถูกจิ้มด้วยเดือยรองเท้า ได้พยายามขวนขวายหาเครื่องบริโภคที่จัดอย่างประณีตและมากขึ้นทุกที ตามที่ภิกขามาได้ทุก ๆ วัน แต่อาจารย์กล่าวว่า

"ท่านทั้งหลายอย่าขวนขวายในทางนี้เลย การให้อาหารที่หาได้ทุกวันโดยการภิกขานั้น ไม่ทำความยากจนของผู้ใดให้ลดน้อยลงได้ ถ้าท่านทั้งหลายไม่อาจทนดูความยากแค้นของข้าได้ ท่านจงใช้ความพยายามนั้นในทางแสวงหาทรัพย์ ทำได้ดังนี้ ท่านจะได้ปฏิบัติในวิถี

อันชอบ ข้ากล่าวดังนี้เพราะเหตุใด ก็เพราะว่าความหิวย่อมหมดสิ้นโดยบริโภคอาหาร ความระหายย่อมคลายได้ด้วยการดื่มน้ำ ความเจ็บไข้ย่อมหายได้ด้วยบริกรรมมนต์ และโอสถ แต่ความทุกข์เพราะยากจนนั้น จะแก้ได้ก็โดยมีทรัพย์ – อันเป็นมูลเหตุให้ญาติทั้งหลายมีความนับถือ”

สานุศิษย์กล่าวว่า “ข้าทั้งหลายจะช่วยท่านได้ฉันใด เพราะพวกเราหรือก็มีอำนาจน้อย อนึ่งโสด ถ้าทรัพย์นั้นจะหาได้โดยการภิกขาเหมือนอย่างอาหารแล้ว ข้าจะไม่ปล่อยให้ท่านอาจารย์ต้องทนทุกข์ทรมานถึงปานดังนี้ แต่ในเรื่องนี้ ทางที่ชอบแต่ว่าไม่แน่นอน สำหรับพราหมณ์ในการหาทรัพย์ ก็คือรับทักขิณา แต่ทว่าคนในประเทศนี้ก็ไม่ใคร่ใจบุญ ฉะนั้นเราทั้งหลายจึงไม่รู้จะทำอย่างไร และความไม่สามารถจะช่วยเหลือท่านอาจารย์ได้เช่นนี้ กระทำให้เราทั้งหลายมีความทุกข์ร้อนยิ่งนัก”

อาจารย์กล่าวว่า “แต่ก็มีวิธีอื่นที่จะแสวงหาทรัพย์ได้ และมีอรรถาธิบายอยู่ในธรรมศาสตร์แล้ว แต่ทว่ากำลังกายของข้าหรือก็ลดถอยเพราะความชราภาพ จึงมิสามารถจะประกอบให้เกิดผลได้”

ศิษย์กล่าวว่า “ก็เราทั้งหลายมีกำลังสมบูรณ์ไม่เสื่อมโทรมด้วยชราภาพ ถ้าท่านอาจารย์เห็นว่า เราทั้งหลายสามารถปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งมนูศาสตร์ได้แล้วไซร้ ขอท่านอาจารย์จงชี้แจงแนะนำแก่เราเพื่อจะได้สนองอุปการคุณที่ท่านได้สั่งสอน”

อาจารย์กล่าวว่า "ไม่ได้ วิธีแสวงหาทรัพย์เช่นนั้นไม่เหมาะสมกับยุวชนเช่นพวกเจ้า ผู้ยังมีจิตใจไม่หนักแน่นในอันที่จะกระทำการเด็ดขาด แต่อย่างไรก็ดี ถ้าเจ้าทั้งหลายขอร้องเจ้าก็จะได้ทราบจากข้าว่า วิธีนั้นคืออย่างไร ?

"ในยามภัยพิบัติยากแค้นลำเค็ญ โจรกรรมก็เป็นอาชีพของพราหมณ์ได้ตามบทบัญญัติแห่งธรรมศาสตร์[๒] ข้าเห็นว่าความยากจนก็เป็นภัยพิบัติลำเค็ญอย่างยิ่งในโลกนี้ ฉะนั้น จึงไม่บาปในการที่จะถือเอาซึ่งทรัพย์ของผู้อื่น เพราะแท้จริงทรัพย์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นของพวกพราหมณ์ทั้งสิ้น คนอย่างพวกเจ้าอาจถือเอาได้ซึ่งทรัพย์ แม้จะต้องใช้กำลังหักโหม แต่ทว่าเจ้าอย่าพึงกระทำโดยวิธีนี้ โดยต้องระลึกถึงกิตติคุณชื่อเสียง ฉะนั้น จึงต้องใช้ความพยายามกระทำงานนี้เฉพาะในที่เปลี่ยวในเวลาที่ไม่มีคนเห็น"

คำแนะนำดังนี้เสมือนหนึ่งอาจารย์ได้หย่อนบังเหียนให้สานุศิษย์เขาทั้งหลายจึงร้องขึ้นพร้อมกันว่า "ดีแล้ว" เห็นชอบด้วยจึทุจริตประดุจดังว่าเป็นวจีสุจริต ต่างก็ปฏิบัติตามนั้นทุกคนเว้นแต่พระโพธิสัตว์

ความสุจริตภายในอันเป็นอุปนิสัยสันดานของพระโพธิสัตว์ ได้ยับยั้งมิให้กระทำตามคำแนะนำของอาจารย์ ตรงกันข้ามกลับบังคับ

---

๒. ศาสตราจารย์แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่า อาปัทธรรม ใช้แทนความประพฤติชอบ และการเลี้ยงชีพชอบ สำหรับบุคคลพึงกระทำได้ในยามทุกข์ลำหัส ถ้าหากจะปฏิบัติตามหลักเดิมมิได้ แต่การประกอบอาชีพโดยโจรกรรมสำหรับพราหมณ์นั้นเป็นการมิชอบโดยอนุมานจากข้ออ้างที่ว่าโลกนี้ทั้งหมด วรรณพราหมณ์เป็นเจ้าของ

ให้ขัดขวางการกระทำนั้นทันที แม้ศิษย์อื่นจะได้รับเป็นหลักปฏิบัติแล้วด้วยความละอายเศร้าสลด พระโพธิสัตว์ถอนใจใหญ่นั่งนิ่ง อาจารย์สังเกตเห็นว่าพระโพธิสัตว์ไม่เห็นชอบในวิธีแสวงหาทรัพย์อย่างนั้น แม้จะไม่ปฏิเสธก็จริง แต่โดยมีความนับถือในคุณธรรมของพระโพธิสัตว์ พราหมณ์อาจารย์จึงมาจินตนาการว่า "เพราะเหตุใดหนอ เขาผู้นี้จึงไม่เห็นชอบในอทินนาทาน จะเป็นเพราะขาดความพยายาม หรือความรักนับถือในตัวเรากระมัง และเพื่อจะให้พระโพธิสัตว์สำแดงความเห็นอันแท้จริง จึงกล่าวว่า

"ข้าแต่พราหมณ์ผู้ประเสริฐ อันพวกบุรุษทวิชาติเหล่าโน้นไม่อาจทนดูดายในความทุกข์ร้อนของข้า ได้เต็มใจกระทำตามวิถีแห่งชีวิต ซึ่งผู้มีความเพียรและกล้าหาญได้กระทำตามแล้ว แต่ในตัวท่านข้าไม่เห็นมีอะไรนอกจากความเฉยเมยซึมเซา เห็นประจักษ์ชัดว่าท่านมิใช่ผู้ที่เห็นความเดือดร้อนทุกข์เข็ญของข้า อันความทุกข์ร้อนของข้านั้นเป็นความจริง จะเห็นได้แก่ตาของท่านเอง ข้าได้กล่าวให้เห็นแจ้งประจักษ์จริงด้วยถ้อยแถลงแล้ว แม้กระนั้นท่านก็ยังเฉย เป็นอย่างไรใจของท่านจึงมิได้รู้สึกกระทบกระเทือนเดือดร้อนด้วยความทุกข์"

เมื่อได้สดับดังนี้ พระโพธิสัตว์จึงกล่าวด้วยความตกใจ — เมื่อได้กระทำความเคารพแก่อาจารย์ — ว่า

"สวรรค์ห้ามมิให้รู้สึกดังนั้น จริง ไม่ใช่เพราะขาดความรัก หรือเป็นเพราะใจแข็งกระด้าง ที่ทำให้ดื้อตัวออกห่าง และมิใช่ว่าข้าจะ

ไม่พลอยเห็นความทุกข์ร้อนของอาจารย์ก็หามิได้ แต่ข้าเห็นว่าวิถีทางที่อาจารย์แนะนำให้กระทำนั้น เป็นการกระทำไม่ได้ เป็นของแน่ว่าการที่จะประกอบทุจจริตกรรม โดยมิให้ผู้ใดเห็นนั้นทำไม่ได้ เพราะเหตุใด ก็เพราะว่าไม่มีสถานที่ใดจะเรียกได้ว่าเป็นที่ลับ ไม่มีจริง ๆ ในโลกนี้ไม่มีสถานที่ลับสำหรับผู้ประกอบทุจจริตสักแห่งเดียว ผู้มีกายทิพย์และมุนีผู้บริสุทธ์ – ผู้มีทิพยจักษุญาณ มิใช่เป็นผู้ดูการกระทำของมนุษย์ดอกหรือ คนโง่ไม่เห็นท่านเหล่านั้น คิดว่าตัวอยู่ในที่ลับลำพังตน แล้วก็กระทำบาป แต่ตัวข้านั้นไม่เคยเห็นมีที่ลับที่ไหนเลย แต่ที่ไหนก็ตาม – เมื่อข้าไม่เห็นใครที่นั้นจะเป็นที่ลับเปล่าจากอัตตะของข้าเองได้อย่างไร และบาปกรรมที่อัตตะของข้าได้เห็นเป็นพะยานนั้น ย่อมเห็นดีกว่าสิ่งยิ่งกว่าบุคคลอื่น คนอื่นอาจเห็นข้า หรือบางทีก็อาจไม่เห็นก็ได้ เพราะใจของเขามัวพะวงในกิจธุระของเขาอยู่ แต่ส่วนอัตตะของข้า – อันได้ทอดชีวิตเพื่อความกรุณาแล้ว – รู้ได้แน่ว่าข้ากำลังทำบาปกรรม เพราะเหตุนี้ข้าจึงต้องตัวออกห่างจากพวกเหล่านั้น”

ลังเกตว่าอาจารย์มีความพอใจมาก พระโพธิสัตว์จึงกล่าวต่อไป

“ข้าเกลียดน้อมตัวเองไม่สำเร็จที่จะเชื่อว่าท่านได้ล่อลวงเราในวิธีนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์ เพราะมีใครบ้างผู้รู้จักความแตกต่างระหว่างธรรมกับอธรรม – จะยอมปล่อยตนเองให้ถูกลวงโดยการแสวงหาทรัพย์อันเป็นการกดขี่ธรรม ตามปฏิญญาของข้า จะบอกท่านว่าถือบาตรสวมเสื้อผ้าขาวไปขอที่คฤหาศน์อันสมบูรณ์ของศัตรู ก็ยังดีกว่าปลงใจโดยไม่ละอายกระทำฆาตกรรมธรรมะ – แม้จะได้ผลคือ

สักกสมบัติเป็นใหญ่ในเทวพิภพก็ตามที"

เมื่อได้สดับวาทะดังนี้ อาจารย์มีความปีติชื่นชม ลุกขึ้นจากอาสน์ พลางสรวมกอดพระโพธิสัตว์กล่าวว่า

"สาธุ สาธุ พ่อเอ๋ย กล่าวชอบแท้ พราหมณ์ผู้สุภาพ ความข้อนี้สมควรแก่ปัญญาอันหลักแหลมประกอบด้วยความสงบ พาณชนย่อมละวัตรมรรคา เมื่อมีบัจจัยอย่างใดมากระตุ้นเตือน แต่ส่วนผู้ทรงคุณธรรมจะไม่ยอมให้ถูกชักนำไปในทางที่ผิด แม้จะตกอยู่ในความทุกข์ร้อนลำเค็ญอันสาหัส การสำรวม (ศีล) การศึกษา (สมาธิ) และปัญญาเป็นทรัพย์ของเขา ศศิธรที่ฉายแสงในฤดูใบไม้ร่วง ประดับพิภพงามฉันใด ท่านก็เป็นอาภรณ์งามยิ่งสำหรับสกุลอันไร้ราคีฉันนั้น คัมภีร์ซึ่งท่านได้รับสั่งสอนมาได้แสดงผลเห็นปานฉะนี้ เป็นอันประจักษ์ชัดว่าท่านได้ศึกษาเข้าใจดีโดยมีหลักฐาน คือความประพฤติอันชอบ การทดลองของข้าสำเร็จและได้ผล"

ดังนี้ หิริได้บ้องกันสัตบุรุษมิให้ละเมิดสัมมาปฏิบัติ* เพราะเหตุนั้นอารยชนจึงควรมีหิริเป็นที่พึ่ง ชาดกนี้ควรยกขึ้นกล่าวอ้าง เช่น กล่าวว่า "โดยประการฉะนี้ อริยสาวกผู้มีหิริบ้องกันอย่างดีเหมือนสนามเพลาะ ย่อมหลีกเลี่ยงสิ่งชั่วร้าย อบรมแต่สิ่งที่ดีเป็นคุณ" เมื่อกล่าวถึงความรู้สึกละอายและมิดมหาชน ก็อ้างได้ในทำนองเดียวกัน

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

ชาดกเรื่องนี้ศาสตราจารย์แมกซ์มูลเลอร์กล่าวว่าไม่ตรงกับชาดกบาลี แต่มีคล้ายกันคือ สีลวิมังสาชาดก ซึ่งแยบคายดีกว่ากันมาก และว่าเรื่องนี้นักบวชผู้สอนจรรยาต้องการจะชี้โทษแห่งโจรกรรม จึงได้ประดิษฐ์เรื่องนี้ขึ้นอย่างรุ่มร่ามเต็มที จนไม่เป็นที่น่าเชื่อว่าจะมีเค้ามาจากนิยายของโบราณ และเรื่องที่ชนทั้งหลายเล่ากันสืบมา

๑๓. เรื่องนางอุนมาทยันตี

แม้ในยามทุกข์โศกอันสาหัส ผู้มีธรรมก็ไม่เอนเอียงที่จะดำเนินตามวิถีของผู้มีใจทราม เพราะความหนักแน่นแห่งสัจจธรรม ป้องกันมิให้กระทำดังนั้น ดังมีเรื่องที่จะแสดงต่อไปนี้

ในกาลเมื่อพระโพธิสัตว์กำลังขวนขวายเพื่อหิตประโยชน์ของเวไนยนิกร ด้วยการบำเพ็ญซึ่งคุณธรรมอันหาที่เปรียบมิได้ มีสัจจะ ทาน, สมาธิ, ปัญญา ฯลฯ นั้น ท่านได้อุบัติเป็นพระมหากษัตราธิราชของชาวสีพี มีพระราชวัตรจริยาประดุจดังบิดา โดยพระมหากรุณาธิคุณเพื่ออุดหนุนให้เกิดความสุขอันแท้จริง ทรงสกัดกั้นให้ห่างไกลจากอกุศลกรรม ทรงแนะนำแต่กุศลสมบัติ ประดุจบิดากระทำแก่บุตร จึงปวงประชาราษฎรมีความเกษมสำราญทั้งในปัจจุบัน และอนาคต

การบริหารความยุติธรรมของพระมหากษัตริย์ได้ดำเนินตามวิถีแห่งธรรม และมิได้มีข้อยกเว้นแตกต่างระหว่างพระญาติวงศ์ หรือราษฎรสามัญ ได้ทรงป้องกันมิให้ราษฎรดำเนินในทางทุจริต ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าเป็นประดุจบันไดแห่งบุปผชาติอันจะนำสู่สรวงสวรรค์ เมื่อได้ทรงตระหนักว่าความสุขของสรรพสัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดจากผลของสุจริตธรรม พระมหากษัตริย์องค์นี้จึงทรงโปรดธรรมวิถียิ่งกว่านโยบายอย่างอื่น พระองค์ทรงสยบพระทัยในธรรมมรรคา และไม่ยอมให้ผู้ใดละเมิดสุจริตธรรมเป็นอันขาด

ในกาลครั้งนั้น ยังมีคหบดีสำคัญผู้หนึ่งในพระนคร ผู้มีชิดางาม

ยิ่งถ้าไม่มีสอง เป็นที่รับรองว่าเป็นยอดรัตนกัญญา ความสิริวิลาศแห่งองคาพยพของนาง และกิริยาน่าสิเน่หา กระทำให้นางงามประดุจดังพระศรี[๑] หรือนางรติ[๒] หรือนางอัปสร ไม่มีผู้ใดเว้นแต่ผู้ดับกิเลสแล้ว จะสามารถถอนสายตาไปจากสรีระร่างของนางได้ เมื่อประสพแก่คลองจักษุแล้ว เพราะความสิริโสภาคของนางดึงตาผู้ที่ทัศนาเสียสิ้นเชิง เพราะเหตุฉะนี้ญาติทั้งหลายจึงขนานนามนางว่าอุนมาทยันตี (ผู้ทำให้หลง)

บิดาของนางได้นำความขึ้นกราบทูลพระราชาชิบดีว่า

"มหาราช บัดนี้มีรัตนกัญญาอุบัติขึ้นในพระราชอาณาจักรของพระองค์แล้ว ขอพระองค์ได้โปรดประทานพระราชดำริว่าจะทรงรับนางไว้เป็นบาทบริจาหรือว่าจะทรงปฏิเสธ"

ทรงทราบดังนี้ พระราชาชิบดีจึงมีพระราชบรรหารให้พราหมณ์ปุโรหิตผู้ชำนาญการดูลักษณะของนางว่าจะสมควรสถาปนาเป็นอัครมเหสีหรือไม่ พราหมณ์ผู้เป็นบิดาของนางจึงนำปุโรหิตไปยังเคหาสน์และสั่งให้ธิดาออกมาต้อนรับแขก ซึ่งนางก็ปฏิบัติตามคำสั่งโดยปรนนิบัติเลี้ยงดูด้วยโภชนาหารเป็นอย่างดี ฝ่ายพราหมณ์ปุโรหิตเหล่านั้นเมื่อได้เห็นนาง ต่างก็พากันตกตลึงพรึงเพริด มิอาจจะถอนสายตาจากดวงหน้าอันงามยิ่ง ความรักได้ทำลายความหนักแน่นมั่นคงแห่ง

---

๑. พระศรี หรือลักษมี ชายาของพระนารายณ์

๒. ชายาของกามเทพ

ดวงจิตเสียสิ้น มิสามารถจะบังคับจิตใจและอากัปกิริยาได้ตามปกติ หมดความรู้สึกสำนึกตัวประดุจดังเมาสุรา

โดยเหตุว่าพราหมณ์พฤฒาจารย์มิสามารถจะรักษาความปกติแห่งอากัปกิริยาและความสงบไม่หวั่นไหว ซ้ำร้ายโภชนาหารที่จัดมาเลี้ยงก็มิได้แตะต้อง พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าบ้านจึงให้ชิดาไปเสียให้พ้นแล้วจัดการรับรองเอง เมื่อเสร็จแล้วพราหมณ์ข้าหลวงก็ลากลับ เขาทั้งหลายจึงปรึกษากันว่า ความงามของนางผู้นี้ประเสริฐจับใจยิ่งนัก เหมือนหนึ่งถูกสกดด้วยมนต์มายา เพราะเหตุนี้จึงมิสมควรที่จะดำรงตำแหน่งพระอัครมเหสี และมิสมควรจะให้พระราชาชิบดีทรงทอดพระเนตรเป็นอันขาด เพราะถ้าพระมหากษัตริย์ทรงลุ่มหลงในลักษณะวิไลเฉิศของนางเสียแล้ว การปฏบัติพระราชกรณียกิจในศาสนาและการเมืองก็จะย่อหย่อนเพลาลง การที่ทรงละเลยพระราชกิจอันเป็นวัตรจริยาจะเป็นผลร้ายแก่ทวยราษฎร ทั้งจะเป็นอุปสรรคแก่หิตประโยชน์และความอยู่เย็นเป็นสุขของพสกนิกรทั้งหลายทั่วไป

"การได้เห็นหน้านางอาจเป็นอุปสรรค แม้แต่มุนีผู้แสวงวิสุทธิปัญญา ก็บุรุษหนุ่มอย่างพระราชาของเรา ผู้เคยเสวยแต่ความสุขและเคยทอดพระเนตรแต่สิ่งที่เป็นอิฏฐารมณ์ จะเป็นอุปสรรคยิ่งสักเพียงไร ฉะนั้น จึงสมควร....."

เมื่อได้ปรึกษาเป็นที่ตกลงกันแล้ว พราหมณ์ปุโรหิตจึงพากันเข้าไปเฝ้าในโอกาสอันควร แล้วกราบทูลว่า

"ขอเดชะ ข้าพระเจ้าได้ตรวจดูลักษณ์ของนางคนนี้แล้ว นางมีรูปโฉมงดงามและมีกิริยาน่าสิเน่หาจริง แต่ทว่านางมีลักษณะอัปมงคลหลายอย่าง สำแดงโทษและโรคร้ายล่วงหน้า เพราะเหตุนั้นจึงมิเป็นการสมควรที่ใต้ฝ่าละอองพระบาทจะทอดพระเนตร การที่จะทรงรับนางเป็นพระอัครมเหสีก็ยิ่งไม่มีปัญหา

"ภรรยาชั่วย่อมบีดบังกิตติคุณและความสมบูรณ์ของสกุลทั้งสอง เหมือนราตรีกาลอันมืเมฆปกบีดศศิธร ย่อมบีดซ่อนความงามและสรรพสิ่งที่จัดสรรไว้บนพิภพนี้ และในสรวงสวรรค์"

เมื่อทรงสดับดังนี้ พระราชาทรงเข้าพระทัยว่านางมีลักษณะอัปมงคล ไม่สมควรที่จะทรงรับเข้ามาในราชสกุล จึงมิทรงปรารถนาที่จะรับนางไว้เป็นบาทบริจา เมื่อบิดาของนางได้ทราบพระราชดำริจึงแต่งนางให้เป็นภริยาของเสนาผู้หนึ่งของพระราชาผู้มีนามว่า อภิปารค

อยู่มาในกาลครั้งหนึ่ง มีงานนักขัตตฤกษ์กุมุท[๑] พระราชาธิบดีมีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรความโอพารของงานนักขัตตฤกษ์ในพระนคร จึงเสด็จประทับราชรถขับประพาสไปตามสถลมารค อันมีลักษณะน่าบันเทิงเริงรมย์ ตามถนนและสี่แยกต่าง ๆ ได้ตกแต่งเช็ดถ้างสะอาด พื้นอันชาวกรุงมีบุปผชาตินานาชนิดโรยไว้ทั่ว เบื้องบนกรุงมีชนเด็กและใหญ่โบกสบัดไปมา ทุกแห่งมีแต่เสียงขับร้องระบำ มีการแสดงจำอวด, ฉาก และดนตรี กลิ่นสุคนธ์แห่งบุปผชาติ เครื่องร่ำ

๑. เทศกาลกุมุที คือวันเพ็ญเดือน ๑๒ ดอกกุมุทีบานสะพรั่ง

ผงหอม น้ำอบ มาลัย น้ำหอม และน้ำมันอันแรง ซึ่งใช้ในการพิธีจุณเจิม หอมตระหลบอบอวลไปทั่วปริมณฑล สินค้าอันประณีตต่าง ๆ ก็มาวางขายเดียรดาษ ตามถนนสายสำคัญ ๆ มีประชาชนในเมือง นอกเมือง แต่งกายประกวดโอ่อ่าดีที่สุด เดินเต็มแน่นไปทุกแห่ง ขณะนั้น พระราชาได้ประพาศมาใกล้คฤหาศน์ของอภิปารค เวลานั้นนางอุนมาทยันตีมีความแค้นพระราชาที่ทรงปฏิเสธไม่รับนาง เพราะนางไม่มีลักษณะอัปมงคลดังกล่าวหา แสร้งมายาทำเป็นอยากเห็นพระราชา จึงออกมายืนเด่นในทางเสด็จประพาศ กระทำให้หลังคาอันแบนของบ้านรุ่งโรจน์โชติชัชวาลด้วยความงามของนาง ประดุจดังแสงพ้าแลบส่องแสงจับเมฆฉะนั้น นางรำพึงในใจว่า พระราชาคงไม่สามารถเหนี่ยวรั้งพระหฤทัยอันหนักแน่น และมีอำนาจอาจบังคับพระสติมิให้หวั่นไหวด้วยทัศนียภาพของคนอัปลักษณ์เช่นตัวเรา ขณะนั้นพระราชากำลังชื่นชมปรีดาในความมโหฬารของพระนคร กำลังส่ายพระเนตรไปรอบ ๆ ณ ทันใดนั้นก็ประสพภาพของนางอุนมาทยันตียืนเด่นอยู่ตรงพระพักตร์ เมื่อได้ทัศนา แม้พระเนตรจะชินกับความงามของนางสนมกำนัล แม้จะทรงมั่นอยู่ในคุณธรรม ทรงมีความสันโดษมักน้อย และได้ฝึกหัดกำราบปราบอินทรีย์ต่าง ๆ แม้จะทรงหนักแน่นในคุณธรรมอย่างประเสริฐ แม้จะทรงรู้สำนึกกระดากอาย มีความยำเกรงกิริยาท่าทางของหญิงสาวผู้มีเจ้าของ แม้กระนั้นแล้วก็ดี พระราชาก็ไม่สามารถกำจัดกามเทพมิให้มีชัยแก่พระองค์ได้ พระองค์จับ

พระเนตรดูนางตลึงฉานอยู่นาน มิอาจถอนนัยนาไปให้พ้นดวงหน้าของนางได้

"นางนี้เป็นพระกุมุท[๑] มาเข้าทรง หรือว่าเป็นพระภูมิเจ้าที่ของบ้านนั้น หรือว่าเป็นนางอัปสร หรือเป็นยักษ์ เพราะรูปของนางนี้มิใช่มนุษย์สามัญ"

พระราชาจินตนาการดังนี้ และทอดพระเนตรนางมิรู้จักอิ่ม จนราชรถก็ผ่านพ้นไป แต่พระทัยไม่วายปรารถนา พระองค์เสด็จกลับพระราชมณเฑียรเหมือนคนใจลอย ไม่ได้คิดถึงอย่างอื่น นอกจากคิดถึงนาง พระหฤทัยอันมั่นคงหนักแน่นได้ถูกมันมถะ[๒] กำบังให้ดังเดิม จึงรับสั่งถามสุนันทสารถีโดยลับ ๆ ว่า

"เจ้ารู้หรือไม่ว่าบ้านที่มีกำแพงสีขาวล้อมนั้นเป็นบ้านใคร และนางผู้ส่องแสงโชติช่วงอยู่ที่นั่นเหมือนพ้าแลบในเมฆขาวนั้นเป็นใคร"

สารถีกราบทูล "ใต้ฝ่าพระบาท มีเศนาผู้ใหญ่คนหนึ่งผู้มีนามว่า อภิปารก บ้านนั้นเป็นของเขา และหญิงนั้นเป็นภริยา เป็นธิดาของกิริฏวัตส์ มีนามว่า อุนมาทยันตี"

เมื่อทรงสดับว่านางเป็นของคนอื่นแล้ว พระหฤทัยก็สลด ความคิดอันเศร้ากระทำให้ดวงพระเนตรเคร่งขรึม พระราชาทอดถอนพระทัยใหญ่บ่อย ๆ คิดถึงแต่นางร่ำไป และรับสั่งแก่พระองค์เองว่า

"โอ้เอ๋ย นางมีนามไพเราะน่ารักสมชื่อจริง ๆ การยึดมั่นอันยวน

---

๑. คือพระจันทรเจ้าแห่งกุมุทเพราะทำให้บาน

๒. Manmatha คือเจ้าแห่งราคะ เทียบเท่ากับมาร

เสน่ห์ของนางอุนมาทยันต์ได้กระทำให้เราเกือบบ้าแล้ว เราอาจลืมนางนี้ได้ แต่เราก็ยังเห็นนางในดวงใจเสมอ เพราะใจของเราตกอยู่กับนางเสียแล้ว หรือจะกล่าวว่านางได้มาเป็นเจ้าหัวใจของเราเสียแล้วก็ได้ และใจที่อ่อนเพราะหญิงผู้เป็นภริยาของคนอื่นเช่นนี้ ก็เป็นใจของเราด้วย ไม่ต้องสงสัยเราคงเสียจริตแล้ว ดูเหมือนว่าความอายได้ละไปจากเราเสียแล้ว เหมือนการนิทราได้จากไปแล้ว ขณะที่ใจมัวเมาเพลิดเพลินแต่จะชื่นชมในรูปโฉม การแย้มสรวล และดวงหน้าของนาง เสียงกระทั่งกังสดาลเตือนใจให้รู้สึกถึงราชกิจ กระทำให้เราเกิดโทสะ”

โดยประการฉะนี้ ความมั่นคงหนักแน่นของพระราชาก็ได้ถึงแล้วซึ่งความหวั่นไหว เพราะความรักอันแรงกล้า แม้จะได้พยายามอย่างยิ่งในอันที่จะสงบพระทัย แต่พระอากัปปกิริยาอันเหงาหงอย พระสรีรกายอันซูบเผือด และพระทัยที่ฟุ้งหลงรำพึงถึงนางไม่รู้วาย พร้อมทั้งการถอนใจใหญ่ แสดงให้ประจักษ์ว่า พระองค์ได้ตกอยู่ในอำนาจแห่งความหลงรัก แม้จะได้พยายามอย่างมากที่จะปิดซ่อนโรคพระหฤทัย พระพักตร์ก็แสดงให้ปรากฏ พระเนตรก็ขุ่นแข็งขาดสติ และพระวรกายก็ซูบซีดทรุดโทรม

ฝ่ายอภิปราคราชเสนานั้น เป็นผู้ชำนาญการดูลักษณะแห่งดวงหน้า และกิริยาอาการอันสำแดงความรู้สึกภายใน เมื่อเขาได้สังเกต

---

๑. เสียงกังสดาลตีบอกเวลาทุกครึ่งชั่วโมง สำหรับพระราชาธิบดี

เห็นพระจริตกิริยาของพระราชา ก็จับต้นเหตุว่าเกิดจากอะไร เขาคาดการณ์ไกลในผลอันจากเหตุนี้ เพราะเขามีความรักพระมหากษัตริย์ของเขามาก และทราบดีว่าอำนาจแห่งกามเทพนั้นร้ายแรงเพียงใด ดังนั้นเขาจึงกราบทูลขอเฝ้าโดยเฉพาะ เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว อภิปารคจึงเข้าไปเฝ้าและเมื่อได้รับพระราชทานอนุมัติแล้ว เขาจึงกราบทูลว่า

"มหาราชะ ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงกมลเนตร วันนี้ ขณะที่ข้าพระเจ้ากำลังกระทำสักการะบูชาเทพดาอยู่ มียักษ์ตนหนึ่งสำแดงกายปรากฏเฉพาะหน้า พลางกล่าวว่า "เหตุไรเจ้าจึงไม่รู้ถึงเรื่องที่พระมหากษัตริย์หลงรักนางอุนมาทยันตี" กล่าวดังนี้แล้วก็หายไปในทันที ข้าพระเจ้าร้อนใจในเหตุนี้ จึงขอมาเฝ้า ถ้าความเรื่องนี้เป็นความจริงแล้ว ไฉนพระองค์จึงทรงนิ่ง ซึ่งเป็นการแสดงความไม่โปรดปรานข้าพระเจ้า ฉะนั้น ข้าพระเจ้าขอพระราชทานพระมหากรุณาได้โปรดทรงรับนางคนนี้จากข้าพระเจ้าเถิด"

พระราชาฉงนพระทัย ไม่กล้าเงยพระพักตร์เพราะความอาย ถึงแม้พระองค์จะตกอยู่ใต้อำนาจแห่งความรักก็จริง แต่พระทัยก็ยังตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ทั้งนี้เพราะได้อบรมมานาน และทรงทราบดีในธรรมะจึงทรงปฏิเสธตามตรง

"ไม่ได้ ทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะเหตุใดหรือ พ่งซิ เพราะบุญบารมีของเราจะเสียหายหมด ตัวเราเองก็มิใช่จะยั่งยืนไม่รู้จักตาย

อนึ่ง กรรมชั่วร้ายอันนี้ก็จะล่วงรู้ไปถึงประชาชน อีกประการหนึ่ง เพลิงแห่งความทุกข์ที่เผาหัวใจของท่านเพราะความพลัดพรากนั้น ในไม่ช้าก็จะเผาผลาญตัวท่านให้พินาศไป เหมือนหนึ่งไฟไหม้หญ้าแห้ง

"อนึ่งโสด กรรมเช่นนี้ อันจะทำให้เกิดทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า คนพาลอาจกระทำได้แม้เพราะเหตุนั้น แต่บัณฑิตย่อมจะไม่สามารถกระทำเพราะเหตุนั้นเหมือนกัน"

อภิปารคกราบทูลสนองว่า

"มหาราชะ ขอใต้ฝ่าละอองพระบาทอย่าได้ทรงปริวิตก ที่ละเมิดธรรมะข้อนี้ เพราะการสงเคราะห์ให้ได้ทำทาน ก็ได้ชื่อว่าทรงประกอบกรรมอันชอบด้วยธรรมะ แต่ถ้าหากว่าใต้ฝ่าละอองพระบาททรงปฏิเสธมิรับนางจากข้าพระเจ้าแล้ว ก็จะกลายเป็นบาป เพราะเป็นการขัดขวางการบำเพ็ญทาน อนึ่งโสด ข้าพระเจ้าก็ยังไม่เห็นว่าจะเป็นการเสื่อมเสียพระกิตติคุณอย่างใด เพราะเหตุใด ก็เพราะเหตุว่าการเรื่องนี้เป็นข้อตกลงระหว่างข้าพระเจ้ากับใต้ฝ่าละอองพระบาท ใครคนอื่นหาควรล่วงรู้ไม่ ฉะนั้น ขออย่าได้ทรงเกรงว่ามหาชนจะตำหนิโทษพระองค์ได้ อีกประการหนึ่ง การเรื่องนี้จะเป็นคุณแก่ข้าพระเจ้า หาใช่เป็นโทษทุกข์ร้อนมิได้ เพราะเหตุใด เพราะว่าโทษจะมีแก่ใจกตัญญูได้อย่างไร เมื่อได้แล้วซึ่งความพอใจเพราะได้ฉลองพระคุณของเจ้าชุนมูลนาย เหตุฉะนี้ใต้ฝ่าละอองพระบาทจะเสวยกามสุขได้โดยสงบ ขออย่าได้ทรงเป็นห่วงในความทุกข์ร้อนของข้าพระเจ้าเลย"

พระราชารับสั่ง “หยุด อย่าได้ยกเหตุอันเหี้ยมโหดขึ้นกล่าวอีกแน่แล้วว่า การที่ท่านมีความรักเราอย่างลึกซึ้ง จึงกำบังมิให้ท่านเข้าใจว่ากุศลกรรมอันมีความขวนขวายในทานมัยนี้ ไม่ได้มีอยู่ในการบริจาคทุกชะนิด ผู้ใดมีความรักนับถือเราอย่างมาก จนถึงกับไม่ห่วงใยในชีวิตของตน ผู้นั้นชื่อว่าเป็นมิตรที่รักยิ่งกว่าญาติของเรา ภริยาของเขาผู้นั้น เราก็ต้องนับถือเหมือนภริยาของมิตร เหตุฉะนั้น จึงมิเป็นการสมควรที่ท่านจะชักจูงให้เรากระทำกรรมอันบาป ที่ท่านอ้างว่า “ไม่มีใครรู้” นั้น จะมีบาปน้อยเพราะเหตุนี้กระนั้นหรือ บุคคลจะหวังความสุขได้อย่างใด เมื่อผู้นั้นกระทำกรรมทุจริตแม้จะไม่มีใครเห็น เหมือนผู้เสพยาพิษทีละน้อยไม่รู้สึกฉันใดก็ฉันนั้น เทพดาผู้ทรงทิพยจักษุและมุนีผู้ทรงญาณในมนุษยโลกก็คงเห็น ไม่รอดพ้นไปได้ อนึ่งเราขอบอกแก่ท่านว่า ใครบ้างจะเชื่อสนิทว่าท่านไม่รักนาง หรือว่าท่านจะไม่ประสพอันตรายเมื่อได้ให้นางแล้ว”

อภิปารคกราบทูลว่า “ข้าพระเจ้าและบุตรภริยาเป็นข้าทาสของใต้ฝ่าละอองพระบาท พระองค์ทรงเป็นเจ้าชีวิตและพระเจ้า ฉะนั้น ถ้าใต้ฝ่าละอองพระบาทจะโปรดประการใดในทาสีของพระองค์ ก็ไม่เห็นว่าจะมีผิดธรรมะอย่างใดเลย ส่วนที่ตรัสว่าข้าพระเจ้ารักนางนั้น ความข้อนี้จะสำคัญอันใด จริงพระเจ้าข้า นางเป็นภริยาที่รักของข้าพระเจ้า แต่เพราะเหตุนี้จึงเป็นที่ปรารถนายิ่งที่จะถวายนางแก่พระองค์ ผู้ใดได้บริจาคแล้วในโลกนี้ซึ่งวัตถุอันเป็นที่รักยิ่ง ผู้นั้นย่อมจะได้รับวัตถุอัน

เป็นที่รักยิ่งกว่าในโลกหน้า ฉะนั้น ขอใต้ฝ่าละอองพระบาทได้โปรดทรงกรุณารับนางเถิด”

พระราชาตรัสว่า “โอ อย่าพูดดังนั้น เรารับไม่ได้ เพราะเหตุใด เราอาจโดดลงบนดาบอันคมกล้า หรือไฟอันลุกโชติ แต่เราไม่อาจกระทำผิดศีลธรรม ซึ่งเราได้ปฏิบัติมาแล้วเป็นอาจินไตย อันเป็นเหตุนำมาซึ่งบรมสุขแก่เรา ณ บัดนี้”

อภิปารคกราบทูลว่า “ถ้าใต้ฝ่าละอองพระบาทไม่ทรงรับนาง เพราะนางเป็นภริยาของข้าพระเจ้าแล้ว ข้าพระเจ้าจะบังคับนางให้มีอาชีพเป็นหญิงโสเภณี ซึ่งผู้ใดจะรับนางไปบำเรอก็ไม่เป็นการผิด ถ้ากระนี้ใต้ฝ่าละอองพระบาทอาจรับนางได้”

พระราชารับสั่งว่า “ท่านเป็นบ้าหรือ ถ้าท่านสละภริยาผู้หาผิดมิได้ดังนี้แล้ว ไม่แต่จะต้องรับโทษจากเรา ท่านยังจะต้องถูกติเตียนและรับทุกข์อันหลีกมิได้ในโลกนี้และกาลต่อไปด้วย ฉะนั้น จงเว้นเสียซึ่งกรรมอันบาป จงอย่าประกอบทุจริต แต่ควรส่นใจในทางยุติธรรมและสุจริต”

อภิปารคกราบทูลว่า “ก็ถ้าข้าพระเจ้าขืนกระทำ ก็ได้ชื่อว่าได้กระทำผิดธรรมะเป็นเหตุให้คนทั้งหลายติเตียนได้ และหมดความสุขสำราญ ผลกรรมเหล่านี้จะเป็นอย่างไรก็ตาม ข้าพระเจ้าก็จะยอมรับโดยสมัครใจ เพราะข้าพระเจ้าจะได้รับความพอใจที่รู้สำนึกว่าได้กระทำแล้วซึ่งความสุข เพื่อใต้ฝ่าละอองพระบาท ในโลกนี้ข้าพระเจ้าไม่เห็นมี

ใครที่สมควรจะได้รับความเคารพบูชาด้วยยัญพลีเท่าใต้ฝ่าละอองพระบาท พระองค์ผู้จอมกษัตริย์มหาศาล ฉะนั้น เพื่อสะสมบุญ ขอได้โปรดรับอุนมาทยันตีเป็นยัญพลี ในฐานะที่ใต้ฝ่าละอองพระบาททรงกระทำหน้าที่นักพรตผู้ประกอบยัญกรรม”

พระราชารับสั่งต่อ “แน่นอนทีเดียวว่า ความรักที่ท่านมีแก่เราได้กระทำให้ท่านขวนขวายเพื่อความสุขแก่เรา โดยมิได้คิดว่าจะผิดถูกอย่างไร เพราะความรักเห็นแก่เราดังนี้ จึงกระตุ้นให้เราต้องบ้องกันท่าน เป็นความจริงใจว่า การไม่คำนึงถึงคำติเตียนของสาธุชนนั้น อย่างไร ๆ ก็เห็นชอบด้วยมิได้ ขอจงฟังนี่ ผู้ใดทอดทิ้งธรรมะเสียแลว ไม่คำนึงถึงคำตำหนิติเตียนของชนทั้งหลาย หรือไม่เกรงกลัวต่อผลกรรมในปรโลก ผู้นั้นจะได้รับผลดังนี้ คือในปัจจุบันนี้ชนทั้งหลายก็จะไม่มีความไว้วางใจ และเมื่อตายแล้วก็จะหาความสุขมิได้เลย ฉะนั้นเราจึงขอให้ท่านระลึกถึงความข้อนี้ จงอย่ายินดีประทุษร้ายธรรมะเพื่อหวังความสุขชั่วคราว บาปที่ท่านกระทำนั้นใหญ่หลวงปราศจากกังขา แต่ประโยชน์ที่จะได้รับตอบแทนนั้นน้อยและน่าสงสัย

“อนึ่ง ท่านควรดำริดังนี้ว่า ผู้ทรงคุณธรรมย่อมมิปรารถนาความสุขอันได้มาโดยความเดือดร้อนของผู้อื่น โดยการทำลายคุณงามความดี เพราะเหตุนี้ เราผู้ตั้งอยู่ในภูมิธรรมแล้ว จึงยอมรับทุกข์ส่วนตัวโดยมิพักให้เป็นที่เดือดร้อนแก่คนอื่น”

อภิปารคกราบทูลสนองว่า “จะเป็นการอยุติธรรมได้อย่างไร

เพราะมีความจงรักภักดี ข้าพระเจ้าต้องระวังรักษาประโยชน์ของเจ้าขุนมูลนาย ส่วนใต้ฝ่าละอองพระบาทก็ไม่เห็นมีผิดอย่างไร ในเมื่อทรงรับนางที่ข้าพระเจ้ามอบถวาย ชาวสีพีทั้งหลาย ทั้งชาวพระนครและชาวชนบทก็จะถามกันว่า "การนี้เป็นอยุติธรรมอย่างไร" ฉะนั้น ขอได้โปรดประทานพระกรุณารับนางเถิด"

พระราชาตรัสว่า "แน่แล้วว่าท่านมีความปรารถนาอันใหญ่ยิ่งที่จะช่วยเรา แต่ของดำริความข้อนี้ว่า ใครบ้างในพวกเราชาวสีพีที่ชาบซึ้งในพระธรรม ท่านหรือเรา"

อภิปารครับทูลเฉลยว่า "โดยที่ใต้ฝ่าละอองพระบาททรงประกอบด้วยวิริยะ มีคารวะในการเสวนากับบัณฑิต ทรงสักการะแก่ธรรมประเพณี ประกอบด้วยทรงพระสติปัญญาสุขุมลึกซึ้ง ใต้ฝ่าละอองพระบาทจึงทรงพระปรีชาญาณเสมอด้วยพระพฤหัสบดี ในสรรพวิทยาการทั้งหลายอันเกี่ยวด้วยไตรพรรค[๑]"

พระราชาตรัสว่า "ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจึงมิควรที่จะชักจูงเราในทางผิด ทำไมเราจึงกล่าวดังนี้ ก็เพราะว่า ความดีหรือความชั่วของประชาราษฎร ย่อมแล้วแต่จริยาวัตรของผู้บริหาร เพราะเหตุนี้ และโดยความรักราษฎรของเรา เราจึงรักที่จะดำเนินตามกุศลวิธียิ่งกว่าอื่น เพื่อให้สมกับกิตติคุณของเรา แม่โคย่อมตามพ่อโคทุกวิถีทางไม่ว่าจะผิดหรือถูก ฉันใด ราษฎรทั้งหลายก็ย่อมเจริญรอยตาม

---

๑. ไตรพรรค คือ เสนา, อำมาตย์, ราชเสวก.

วัตรจรรยาของพระราชาธิบดี โดยมิได้ลังเลหรือสงสัยฉันนั้น อนึ่ง ท่านต้องวิจารณ์ความข้อนี้ด้วย คือ ถ้าเราไม่สามารถบังคับตัวเองได้แล้ว เราจะนำราษฎรผู้ต้องการความพิทักษ์คุ้มครองไปสู่สภาพเช่นไร ดังนั้น โดยเห็นแก่หิตานุหิตของประชาชน และโดยความสุจริตธรรม และความบริสุทธิ์แห่งกิตติคุณของเรา เราจึงไม่ยอมให้ความรักมาครอบงำเรา เราเป็นประมุขผู้นำของประชาชน เป็นพ่อโคแห่งฝูง”

อภิปารคราชเสนาพอใจในความมั่นคงของพระราชาธิบดียิ่งนัก น้อมศีรเกล้าถวายอภิวาทแล้วกระพุ่มมือขึ้นประณตกราบทูลว่า

“โอหนอ ราษฎรทั้งหลายเหล่านี้มีบุญหนักหนา ที่ได้พระราชาธิบดีผู้ประเสริฐ เช่นใต้ฝ่าละอองพระบาท ความรักสุจริตธรรม ไม่เห็นแก่ความสุขเช่นนี้ แม้จะเสาะหาในหมู่ผู้บำเพ็ญพรตก็เห็นจะหามิได้ พระปรมาภิไธย “มหาราช” นั้นเป็นอาภรณ์อันชอบกับพระนามยิ่งนัก อันศัพท์ว่าคุณธรรมนั้น ถ้าใช้แก่บุคคลผู้ไร้คุณธรรมก็พังกระด้างหูเหมือนสบประมาท สำหรับข้าพเจ้านั้นไม่มีความประหลาดใจหรือตื่นเต้นในพระราชจริยาอันประเสริฐของพระองค์ ผู้ทรงซึ่งคุณธรรมเป็นอเนกประการ เหมือนมหาสมุทรอุดมด้วยมณีต่าง ๆ ฉันนั้น”

โดยประการฉะนี้ ผู้มีธรรมะ แม้มีทุกข์สาหัส ก็ไม่เอนเอียงที่จะดำเนินการตามวิถีของผู้ใจทราม เพราะความหนักแน่นแห่งสัจจะธรรม

*และความรู้แจ้งในพระธรรม โดยได้ปฏิบัติดีมาช้านาน บ้องกันไว้ เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ เราจึงควรขวนขวายอบรมสัจจะ และธรรมปฏิบัติ

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๑๔. เรื่องสุปารค

การกล่าวซึ่งความสัตย์ตามภูมิธรรมเท่านั้น ยังสามารถกำจัดภัยพิบัติได้ จะกล่าวมากไปใยถึงผลอันพึงจะได้รับเพราะธรรมปฏิบัติ เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ชนทั้งหลายจึงสมควรปฏิบัติธรรม ข้อนี้เรื่องดังจะวิสัชนาต่อไป

ในกาลเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสวยพระชาติเป็นโพธิสัตว์นั้น กล่าวกันว่าพระองค์ได้อุบัติเป็นต้นหนผู้มีความรู้ความสามารถในวิชานี้เป็นอย่างเยี่ยม ข้อนี้เป็นวิสัยของโพธิสัตว์ โดยธรรมชาติจิตอันหลักแหลม ไม่ว่าจะศึกษาในวิชาหรือศิลปอย่างใด ก็ย่อมเรียนรู้ได้ดีเลิศยิ่งกว่าผู้ฉลาดที่สุดในโลก โดยเหตุนั้น โพธิสัตว์จึงมีความรู้เชี่ยวชาญในวิชาการเดินเรือมาก โพธิสัตว์รู้แจ้งจัดเจนในวิถีโคจรของดวงดาวอันมีรัศมีต่าง ๆ ในนภากาศ อาจทราบภูมิพื้นท้องฟ้า ไม่มีหลง ชำนาญการพยากรณ์ ดาวฤกษ์ ดาวพระเคราะห์ และดาวประหลาดต่าง ๆ รู้กำหนดฤกษ์ดีหรือร้าย โดยพิจารณาลักษณะนานาประการ ตรวจดูพันธุ์มัจฉาต์ของน้ำทะเล ชนิดของดิน นกต่าง ๆ หินต่าง ๆ โพธิสัตว์อาจบอกได้โดยถูกต้องซึ่งท้องทะเลตอนหนึ่งตอนใด นอกจากนี้ยังมีความระมัดระวังรักษาไม่ตกอยู่ในอำนาจความง่วงเหงาหาวนอน อาจอดทนต่อสู้ความเหน็ดเหนื่อย หนาว ร้อน ฝน และอื่น ๆ ทั้งละเอียดรอบคอบและขยันขันแข็ง โดยความชำนาญในวิชาเดินเรือดังกล่าวแล้ว โพธิสัตว์จึงมีอาชีพรับจ้างนำเรือพาณิช

ไปค้าทางทะเล เพราะการเดินเรือของโพธิสัตว์สำเร็จลุล่วงโดยดี จึงได้นามว่าสุปารค เมืองท่าซึ่งโพธิสัตว์ตั้งภูมิลำเนาอยู่นั้นก็มีชื่อว่าสุปารค แม้ในวัยชราก็ยังมีสมุทรพาณิชผู้ปรารถนาความสวัสดีในการเดินเรือมาเชิญสุปารคผู้เป็นที่นับถือว่าเป็นสวัสดิมงคล โดยวิงวอนขอร้องด้วยความเคารพยิ่ง ให้ลงกำปั่นไปด้วย

กาลครั้งหนึ่งมีพาณิชผู้ทำการค้าขายกับสุวัณณภูมิ มาจากเมืองภารุกัจฉะ ปรารถนาจะให้การเดินเรือมีความสวัสดี จึงแวะที่เมืองสุปารค ขอเชิญโพธิสัตว์ให้ลงเรือกำกับไปด้วย โพธิสัตว์กล่าวว่า "ท่านคิดว่าจะได้รับความช่วยเหลือจากข้าอย่างไร? ความชราได้ครอบงำข้าเสียแล้ว ตาก็ฝ้าฟางไม่เห็นถนัด เพราะแต่ก่อน ๆ ได้ตรากตรำลำบากมาก ความคิดสติปัญญาก็อ่อนลง แม้ร่างกายก็รู้สึกว่ากำลังวังชาหายไปหมด"

พ่อค้าพูดว่า "ข้าก็ทราบดีว่าร่างกายของท่านเป็นอย่างไร แต่ถึงรู้และคิดแล้วว่าท่านไม่สามารถจะใช้กำลังกายทำงานได้ ข้าจึงมิได้คิดว่าจะให้ท่านลำบากหรือมอบหมายภารกิจให้แก่ท่าน เรามีความปรารถนาอย่างอื่นในตัวท่าน

"อันว่าละอองธุลีซึ่งถูกเท้าอันคล้ายดอกสัตตบุศย์เหยียบย่ำแล้ว ย่อมจะเป็นสวัสดิมงคลแก่กำปั่นของเรา และอำนวยให้การเดินทางไปยังทะเลโน้นโดยสวัสดิภาพ แม้จะเผชิญกับอันตรายใหญ่หลวง เราเชื่อมั่นดังนี้จึงได้เชิญท่านไปด้วย"

แม้จะทุพพลภาพด้วยความชรา โพธิสัตว์ก็รับเชิญไปกับกำปั่นด้วยความกรุณา เมื่อไปถึงเรือ พวกพ่อค้าทั้งหลายต่างพากันมีความปีติยินดียิ่งนัก เขาคิดกันว่า การเดินทางของเขาจะบรรลุผลสำเร็จโดยแน่แท้ ดังนั้นเขาจึงออกเดินทางไปในทะเลหลวง และได้มาถึงแดนนาคบริวารของยักษ์ กล่าวคือบาดาลอันยากจะผ่านพ้นห้วงมหรรณพอันมหึมา ซึ่งเป็นที่อยู่ของมัจฉานานาพรรณ มีเสียงคลื่นครืนครั่นไม่รู้จักสงบ ยามเมื่อมีวายุกำเริบ คลื่นก็คนองเป็นลูกใหญ่ตามกำลังของวาโยธาตุ ท้องทะเลก็ดารดาษด้วยดินชนิดต่าง ๆ ซึ่งมีจินดามณีมีค่าซ่อนอยู่ ส่วนผิวน้ำเบื้องบนก็ประดับด้วยพวงบุปผานานาชนิด คือฟองคลื่น น้ำเป็นสีครามแก่ประดุจดังกองนิลแผ่อยู่บนผิว คล้ายกับว่าท้องฟ้าได้ถูกแสงอาทิตย์อันแรงกล้าเผาละลายลงมา ขณะนั้นเรือได้มาพ้นฝั่งจนไม่แลเห็นแล้ว และอยู่ในมหาสมุทรอันลึกล้นคณนารอบทิศ

เย็นวันหนึ่งขณะเมื่อตะวันกำลังอ่อนแสง เรือกำลังอยู่กลางมหาสมุทร สิ่งมหัศจรรย์อันน่าสพึงกลัวได้บังเกิดขึ้น ณ บัดนั้นทะเลได้กำเริบขึ้นมาทันที ลมสลาตันพัดมาอย่างแรง ทำให้บังเกิดเสียงน่ากลัว เพราะน้ำซัดสาดเป็นลูกคลื่นใหญ่ มีฟองขาว ลมสลาตันได้กวนให้ทะเลหวั่นไหว น้ำตั้งขึ้นเป็นก้อนมหึมาน่ากลัว แล้วกลิ้งไปโดยรวดเร็ว มหาสมุทรได้กลายสภาพเป็นที่น่าสพึงกลัวยิ่งนัก เปรียบประดุจดังพสุธากับบรรพตหวั่นไหวในคราวประลัยกัลป์ เมฆดำก้อนใหญ่ อันมีอสุนีบาตแปลบปลาบประดุจดังว่าอสรพิษหลายศีรษะกำลัง

พ่นพิษ ได้กำบังดวงอาทิตย์เสียสิ้นแล้ว มีเสียงฟ้าฟาดเปรี้ยง ๆ ไม่หยุดหย่อน พระอาทิตย์อันถูกเมฆดำกำบังแสงเสียแล้ว ก็ค่อย ๆ ตกต่ำลับไป ความมืดมนอนธการก็เข้ามาแทน และได้ทวีความมืดยิ่งขึ้นทุกทิศรอบด้าน คล้ายกับว่าทะเลมีความโกรธที่เม็ดฝนตกถูกผิวหน้าของมันดุจถูกธนู มันจึงกำเริบคนองยิ่งขึ้นจนกำบั่นสั่นสะเทือนไปทั้ง ลำประดุจจะมีความกลัว กระทำให้หัวใจผู้โดยสารเป็นทุกข์ร้อนแสดงให้เห็นลักษณะต่าง ๆ กันตามอุปนิสัยสัย บางคนมีความทุกข์โศกยิ่นตลึงพูดไม่ออกด้วยความกลัว บางคนมีมานะอดทนทำงานวุ่นเพื่อจะแก้ไขซึ่งอันตราย และบางคนก็มัวแต่สวดมนต์อ้อนวอนผู้ที่เขานับถือบูชา ลมร้ายทำให้ทะเลกำเริบ เรือจึงแล่นไปตามกระแสน้ำ เขาไม่ได้เห็นแผ่นดินมาหลายวัน และไม่เห็นมีท่าทางที่ทะเลจะสงบ สิ่งที่เขาได้เห็นเป็นของใหม่ จึงทำให้เขามีความทุกข์ร้อนยิ่งขึ้น เขาหมดสติด้วยความกลัวและความเศร้า แต่โพธิสัตว์สุปารคปลอบเอาใจว่า “ท่านทั้งหลายไม่ควรประหลาดใจในเหตุที่ทะเลปั่นป่วนใหญ่หลวงดังนี้ เวลานี้เรากำลังข้ามมหาสมุทรไม่ใช่หรือ ท่านทั้งหลายหาควรที่จะวิตกทุกข์ร้อนเกินไปไม่ เพราะเหตุใดหรือ ก็เพราะว่าความหมดหวังไม่ทำให้สิ่งร้ายหายไปได้ ฉะนั้นจึงไม่ควรเศร้าใจ โดยความบากบั่นผู้มีปัญญาย่อมกระทำสิ่งที่ควรทำเพื่อข้ามพ้นอุปสรรคโดยไม่ยาก จงละเลิกความเศร้าและความหมดหวังเสียให้หมดสิ้น แล้วตั้งหน้าทำงาน และคอยหาโอกาสทำงานให้ได้ ความเพียรของผู้มีปัญญาอันประกอบด้วย

สติมั่นคง ย่อมกำความสำเร็จทุกกรณีได้ ท่านทุกคนควรตั้งหน้าประกอบหน้าที่ของตน ๆ ให้เต็มกำลัง”

โดยประการฉะนี้ พวกพาณิชทั้งหลายจึงค่อยมีน้ำใจ เขาทั้งหลายใคร่จะเห็นผั่งมองลงไปในทะเลก็ได้เห็นสัตว์มีรูปกายเหมือนคน แต่เหมือนสวมเกราะเงินว่ายผุดดำอยู่บนผิวน้ำ เมื่อได้สังเกตรูปและลักษณะแน่นอนแล้ว จึงเล่าเหตุประหลาดนี้แก่สุปารคโพธิสัตว์พร้อมด้วยความพิศวงกล่าวว่า

“แน่แล้ว ในมหาสมุทรนี้จะได้เห็นของประหลาดซึ่งไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน สัตว์เหล่านี้ความจริงก็คือทหารของยักษ์ สวมเกราะเงิน มีหน้าตาดุร้าย จมูกหน้าเกลียดเหมือนกับสัตว์จตุบาท ดูเหมือนมันกำลังเล่นกันในน้ำ ว่ายผุดขึ้นดำลงไม่หยุดหย่อน”

สุปารคกล่าวว่า “นั่นไม่ใช่มนุษย์หรือยักษ์ แต่เป็นปลา จงอย่าได้หวาดกลัวมัน แต่เราก็ถูกพายุพัดมาห่างท่าเรือทั้งสองแห่งมากแล้ว ทะเลนี้ชื่อว่า “ชุระมาลิน” (คือมีกับเป็นมาลัย) ฉะนั้นเราต้องพยายามกลับ”

แต่เขาก็ไม่สามารถกลับเรือได้ เพราะคลื่นใหญ่และลมจัดพัดพากำบั่นไปทางเดียว เมื่อเรือแล่นไกลต่อมา เขาได้แลเห็นทะเลอีกแห่ง๑ อันมีแสงเลื่อมระยับเหมือนหิรัญรูจี มีฟองขาวอยู่บนยอดกระจ่างใส เมื่อได้เห็นสิ่งพิศวงดังนี้ เขาถามสุปารคว่า

“มหาสมุทรนี้ชื่ออะไร? ซึ่งดูเหมือนมีโขมพัสตร์ลาด และมี

ฟองฝอยคลุมคล้ายกับมีน้ำแสงจันทร์ลอยเผยโฉมหน้าแย้มสรวล"

สุปารคกล่าวว่า "อนิจจา เรามาไกลเกินไปแล้ว มหาสมุทรนี้ชื่อว่าทะธิมาลิน (คือมีน้ำนมข้นเป็นมาลัย) คือเกษียรสมุทร ถ้าสามารถจะกลับได้ก็ควรกลับ"

พ่อค้ากล่าวว่า "จะลดความเร็วของเรือก็ไม่ได้ แม้จะเปลี่ยนทางก็ไม่สำเร็จ กระแสน้ำพาเรือแล่นไปรวดเร็วยิ่งนัก ส่วนลมพัดไม่แรง"

เมื่อได้ข้ามเกษียรสมุทรแล้ว ก็ได้เห็นมหาสมุทรอีกแห่งหนึ่งมีคลื่นลูกใหญ่เป็นสีทองคล้ายสีเปลวเพลิง เขามีความพิศวงและหลากใจ จึงพูดกับสุปารคว่า

"ดูเหมือนลูกคลื่นใหญ่ถูกระบายด้วยแสงอาทิตย์อุทัย ดูประดุจกองเพลิงใหญ่อันโชติช่วง มหาสมุทรนี้มีนามว่าอย่างไร ทำไมจึงชื่ออย่างนั้น"

สุปารคกล่าวว่า "มหาสมุทรนี้มีนามว่า อัคนิมาลิน (มีไฟเป็นมาลัย) ถ้าเรากลับเสียได้จะปลอดภัย"

เมื่อกล่าวดังนี้ โพธิสัตว์แม้จะรู้กาลไกล ก็เป็นแต่บอกชื่อมหาสมุทรเท่านั้น แต่มิได้เล่าถึงสาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงสีน้ำในมหาสมุทร เมื่อได้พ้นทะเลอัคนิมาลินมาแล้ว ไม่ช้าพ่อค้าก็ได้สังเกตเห็นสีน้ำทะเลเปลี่ยนสีอีก ซึ่งคราวนี้มีลักษณะคล้ายสีหญ้าคาแก่ (กุสะ) มีน้ำเป็นประกายด้วยรัศมีของบุศราคำและนิล เขาถามโพธิสัตว์

ด้วยความสงสัยว่า

"ที่เราเห็นนี้เป็นมหาสมุทรชื่อใด น้ำสีหญ้าคาแก่ ยอดของคลื่นซึ่งถูกลมพัดกระพือนี้มีฟองเป็นสีต่าง ๆ ทำให้ดูเหมือนคลุมด้วยดอกไม้สด"

สุปารคกล่าวว่า "แน่ะ ท่านทั้งหลาย ท่านต้องพยายามที่สุดที่จะกลับให้ได้ เป็นการไม่สมควรจะเดินทางต่อไปแล้ว ทะเลนี้มีนามว่า กุสะมาลิน (คือมีหญ้าคาเป็นมาลัย) ทะเลนี้จะพัดพาสรรพสิ่งทั้งหลายไปตามกำลังแรงของกระแสน้ำอันเชี่ยวเหมือนคชสารอันไม่กลัวปะฏัก และจะทำให้เราหมดความผาสุก"

ฝ่ายพ่อค้านั้น แม้จะได้พยายามอย่างสุดกำลังสามารถ ก็มิอาจกลับเรือกำบั่นได้ ดังนั้นจึงได้แล่นข้ามทะเลนี้ต่อไปอีก และได้เห็นทะเลใหญ่อันมีน้ำสีเขียวคล้ายกับเกิดจากรัศมีของมรกตและไพฑูรย์ เขาจึงถามสุปารค "ทะเลที่เห็นอยู่บัดนี้มีลักษณะแปลกอีก น้ำสีเขียวเหมือนมรกต เหมือนเป็นท้องทุ่งอันงาม มีฟองคลื่นเหมือนดอกบัว ทะเลนี้มีนามว่ากระไร"

เมื่อได้สดับดังนี้ โพธิสัตว์ผู้มีใจปวดร้าวเพราะทราบความดีว่ามหาภัยจะมาถึงแล้ว จึงถอนใจใหญ่แล้วกล่าวด้วยเสียงต่ำว่า

"พวกท่านมาไกลเกินไปเสียแล้ว เห็นยากจะกลับไปจากที่นี่ได้ ทะเลนี้ชื่อว่านลมาลิน (คือมีอ้อเป็นมาลัย) เป็นที่สุดแห่งโลกพิภพ"

พอได้ยินดังนี้ พวกพ่อค้าทั้งหลายพากันมีความทุกข์ยิ่งนัก จิต

ใจก็หมดกำลังร่างกายก็ไม่มีแรง เขาพากันนั่งเศร้าหมดปัญญา ไม่ทำอะไร ได้แต่ถอนใจใหญ่ เมื่อได้ข้ามพ้นทะเลนี้มาแล้ว พอเวลาเย็นจวนพระอาทิตย์จะลับหายไปในมหาสมุทร ก็มีเสียงดังลั่น ได้ยินถนัดแทบหูแตกและใจขาด เสียงนี้เกิดจากทะเลอุปมาเหมือนเสียงคลื่นที่คลั่งหรือเสียงฟ้าผ่าหลายแห่งพร้อม ๆ กัน หรือมิฉะนั้นก็เปรียบเหมือนกอไผ่ถูกไฟไหม้แตกประทุดังลั่นนั้น เมื่อพวกพ่อค้าได้ยินเสียง เขาตกใจลุกขึ้นทันที ตัวสั่นด้วยความกลัวและตื่นเต้นกันโกลาหล เขาพิจารณาดูมหาสมุทรจึงเห็นว่าน้ำทะเลกำลังไหลตกหน้าผาหรือเหว ภาพอันน่าหวาดเสียวนี้ทำให้เต็มตื้นไปด้วยความกลัว เศร้า และหมดหวัง เขาไปหาสุปารคกล่าวว่า

"เราได้ยินเสียงลั่นมาแต่ทิศโน้น เสียงอันแทงหูแทบจะแตก และแทงใจแทบจะสลาย ประดุจว่าแม่พระคงคากรีวโกรธ ดูเหมือนน้ำในมหาสมุทรนี้กำลังจะตกเหวอันน่ากลัว โปรดแจ้งให้ทราบว่าทะเลนี้มีอะไร และเราจะทำอย่างไรดีเวลานี้"

"ด้วยความตื่นเต้นโพธิสัตว์กล่าวว่า "อนิจจา อนิจจา" แล้วมองดูมหาสมุทรพูดว่า

"เรามาถึงที่อันตรายแล้ว ซึ่งไม่มีใครรอดกลับมาได้ นั่นคือทวารแห่งมัจจุ คือ อัศวมุข[๑]"

ได้ยินดังนั้น และทราบว่าเมื่อถึงอัศวมุขทวารแห่งมฤตยูแล้ว

---

๑. วฑวามุข - ตามนิยายของฮินดูเป็นที่ตั้งกองเพลิงใต้ทะเล — หรือที่เรียกว่าสะดือทะเล

ก็หมดหวังที่จะมีชีวิตต่อไป พ่อค้าจึงมีความทุกข์ กลัวตายยิ่งนัก บางคนร้องไห้โฮ บางคนก็คร่ำครวญและตะโกน บางคนไม่ทำอะไรเลย เพราะตกตะลึง บางคนแม้ใจจะมีทุกข์ก็ยังบูชาเทพเจ้า มีพระอินทร์เป็นต้น บ้างก็บูชาพระอาทิตย์ รุทร มารุต วสุ และสาคร[๑] บ้างก็สวดอ้อนวอนพึมพำ และบางคนก็บูชาพระมหาเทวี บ้างก็มาที่สุปารคโดยอาการและวิธีต่าง ๆ เขาได้คร่ำครวญอย่างน่าสงสารว่า

"โดยการบำเพ็ญซึ่งความเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย ท่านผู้เคยช่วยอุปถัมภ์ผู้ต้องทุกข์ยากให้พ้นทุกข์ บัดนี้เวลาได้มาถึงแล้วที่จะใช้พละอำนาจนั้น ข้าแต่ท่านผู้มีปัญญา จงตกลงใจช่วยพวกเราผู้ตกอยู่ในห้วงภยันตราย ผู้หาที่พึ่งมิได้ ผู้ขอพึ่งบารมีของท่าน มหาสมุทรผู้พิโรธ กำลังจะกลืนพวกเราด้วยอัศวมุข เหมือนหนึ่งกลืนก้อนภัตตาหาร เป็นการมิสมควรที่ท่านจะปล่อยพวกเราให้ตายในคลื่นที่กลิ้งเป็นลูก ๆ มหาสมุทรย่อมฟังคำสั่งของท่าน ฉะนั้น ขอจงระงับความพิโรธของเขาเถิด"

โพธิสัตว์ตื้นตันด้วยความสงสาร จึงปลอบพวกพาณิชให้คลายทุกข์ว่า

"แม้บัดนี้ก็ยังมีหนทางที่จะแก้ไขได้ ข้าคิดได้แล้วและจะทำ แต่พวกท่านต้องบากบั่นสักพักหนึ่ง"

เมื่อพวกพาณิชได้ยินดังนั้น ความหวังที่ยังมีทางแก้ไขให้รอด

---

๑. รุทร—พระอิศวร, มารุต—พระวายุ วสุ—เทพบริวารของพระอินทร์, สาคร—เจ้าแห่งน้ำ

ชีวิตได้ ทำให้เกิดกำลังใจ เขาตั้งใจฟังโพธิสัตว์โดยสงบเงียบ ส่วนสุปารคเปลื้องผ้าตอนบนขึ้นเฉลียงบ่า คุกเข่าลงบนดาดฟ้าเรือ กระทำนมัสการพระตถาคตเจ้า สำรวมจิตใจในการเคารพแล้ว กล่าวประกาศว่า “ข้าแต่ท่านนายสมุทรพาณิชผู้มีเกียรติ และท่านอมรเทพทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในนภากาศ ขอจงเป็นพะยานแก่ข้า และจำเดิมแต่ข้ารู้สำนึกได้ถึงการกระทำ ข้าจำไม่ได้แม้จะได้นึกทบทวนว่า ข้าเคยกระทำอันตรายแก่สรรพสัตว์มีชีวิตทั้งหลายแม้แต่น้อย โดยสัจจวาจานี้ และกุศลที่ข้าได้สะสมมา ขอให้กำปั่นแล่นกลับไปได้โดยสวัสดิภาพไม่ตกปากม้า”

ด้วยสัตยาธิษฐานของโพธิสัตว์ และอำนาจแห่งกุศลกรรมอันประเสริฐ กระแสน้ำและลมก็กลับเปลี่ยนเป็นตรงข้าม ทำให้เรือแล่นกลับ พวกพาณิชทั้งหลาย เมื่อได้เห็นเรือกลับได้ ก็มีความปีติยินดียิ่งนัก พากันมากราบไหว้สุปารคโดยความเคารพยิ่ง และบอกว่าเรือได้แล่นกลับแล้ว โพธิสัตว์จึงสั่งมิให้ตื่นเต้น และให้ชักใบขึ้นโดยเร็ว พวกลูกเรือมีหน้าที่ในการนี้ เมื่อรับคำสั่งดังนั้น และโดยความดีใจก็มีกำลังทำงานตามคำสั่ง ณ บัดนี้กำปั่นอันมีใบขาวกางเต็มที่ มีเสียงสรวลเสเฮฮารื่นเริงของพวกลูกเรือ ได้แล่นลอยลำเสมือนนกโบกบินในท้องฟ้าปราศจากเมฆ

อาศัยลมและกระแสน้ำ กำปั่นได้แล่นกลับมาทางเก่าได้โดยสะดวก เหมือนเวชยันต์ราชรถแห่งสวรรค์พิภพลอยละลิ่วไปในนภากาศ

และแล่นได้เร็วดังใจหวัง ณ กาลเมื่อความมืดสนธยากำลังจะขยายคลุมไปทั่วทั้งใกล้และไกล พื้นเวหาไม่มีแสงตะวันใกล้โพล้เพล้จวนจะดับ กำลังจะมีดวงดาวเป็นเครื่องประดับ แสงสว่างแห่งทิวาวันกำลังอ่อนเหลือเล็กน้อยจวนจะเริ่มราตรีกาล ณ เวลานี้โพธิสัตว์สุปารคกล่าวกับพาณิชว่า เมื่อขณะจะข้ามทะเลนตมาถึน และอื่น ๆ นั้น ท่านจงขนทรายและศิลาขึ้นมาจากท้องทะเล บรรทุกกำปั่นให้มากที่สุดที่จะบรรทุกได้ โดยวิธีนี้แม้กำปั่นจะต้องลมสลาตัน ก็จะทำให้เรือหนักมั่นคง นอกจากนี้ทรายและกรวดเป็นของมงคล คงจะทำให้ท่านได้รับประโยชน์เป็นกำไร” พวกพาณิชได้ถูกนำมาในทางที่ชอบโดยเทพยดา ผู้ที่มีความรักและนับถือโพธิสัตว์ ได้ขนสิ่งที่เขาเข้าใจว่าเป็นทรายและศิลาจากที่นั้นบรรทุกกำปั่น แต่ความจริงทรายและศิลานั้นเป็นนิลและไพฑูรย์ ในคืนเดียวกันนั้นกำปั่นก็มาถึงเมืองภรุกัจฉะ[๑] พอรุ่งสว่างก็ได้เห็นโดยความยินดีล้นพ้นว่ากำปั่นของเขาเต็มไปด้วยทรัพย์อันมีค่ายิ่งคือเงินทองและพลอยนิล และยิ่งกว่านั้นเขายังได้เห็นว่ามาถึงเมืองแล้ว มีความยินดีหาที่สุดมิได้ และพากันสรรเสริญผู้ช่วยชีวิตเขาเป็นอันมาก

โดยวิธีนี้ การกล่าวสัจจะตามพระธรรมย่อมขจัดปัดเป่าภัยพิบัติ

---

๑. ในนิบาตชาดกเล่ม ๑๑ หน้า ๘๕ พลเรือตรี พระยาวินัยสุนทรผู้แปล อธิบายว่า ภรุกัจฉะ แปลไม่ได้ความ ควรเป็นมรุกัจฉะ แปลว่าท่าน้ำที่เป็นทรายและชุ่มชื้น.

ให้หายไปได้ จะกล่าวมากไปใยถึงผลแห่งการปฏิบัติธรรม เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ บุคคลพึงรักษาไว้ซึ่งพระธรรม* ในทำนองเดียวกัน เมื่อจะบรรยายถึงการสงเคราะห์ของกัลยาณมิตร ก็ควรกล่าวว่า "โดยวิธีนี้ ผู้ที่ได้อาศัยกัลยาณมิตรย่อมบรรลุถึงซึ่งความสุข"

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๑๕. เรื่องปลา

ผู้ประพฤติสัมมาปฏิบัติย่อมจะถึงซึ่งความสำเร็จและเจริญได้ในภพนั้น ฉะนั้น ในภพหน้าไฉนจะไม่เจริญยิ่งขึ้น เหตุฉะนี้จึงควรพยายามอย่างยิ่งที่จะรักษาไว้ซึ่งจริยาวัตรอันวิสุทธิ์สมบูรณ์ ดังมีเรื่องที่จะแสดงต่อไปนี้

กล่าวกันว่าในกาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาปลา อาศัยอยู่ในทะเลสาบย่อม ๆ ซึ่งมีอุบลวรรณและพรรณไม้น้ำสีขาว แดง คราม ประดับอย่างงดงาม มีหงส์ ห่าน และเป็ดเป็นเครื่องประกอบ ตามริมขอบก็มีต้นไม้ออกดอกชูช่อปกคลุมอยู่โดยรอบ โดยการบำเพ็ญคุณธรรมสงเคราะห์สัตว์ทั้งหลายมาแล้วในอดีตหลายชาติ แม้ในปัจจุบัน เมื่อเป็นปลา โพธิสัตว์ก็ยังขวนขวายกระทำคุณความดีมีประโยชน์แก่ผู้อื่นเสมอ

โดยอำนาจแห่งความประพฤติสืบเนื่องมาช้านาน ความดีหรือความชั่วย่อมจะแนบแน่นเป็นสันดานในมนุษยชาติ ทำให้บุคคลประพฤติเช่นนั้นสืบต่อไปในชาติใหม่โดยมิต้องพยายาม โพธิสัตว์ได้ปลงใจปฏิบัติกับปลาทั้งหลายเหมือนหนึ่งถูกหลานหว่านเครือ และได้สำแดงความกรุณาต่าง ๆ หลายอย่าง เช่นการบริจาค บียวาจา การสงเคราะห์และอื่น ๆ พญาปลาได้สั่งสอนให้ยับยั้งการประทุษร้าย

ซึ่งกันและกัน และให้มีความรักใคร่กัน โดยการสั่งสอนดังนี้ และความพยายามอย่างอื่น พร้อมทั้งความรู้ในกิจการทั้งหลาย พญาปลาได้ทำให้ปลาทั้งหลายถึงนิสสัยหากินอย่างไม่ปราณีตามวิสัยปลา โดยการปกครองของพญาปลา ฝูงปลาจึงถึงซึ่งความเจริญเช่นเดียวกับนครอันมีพระราชาปกครองโดยทศพิธราชธรรม ปราศจากเหตุร้ายต่าง ๆ

กาลครั้งหนึ่ง โดยคราวเคราะห์กรรมของสัตว์ และโดยความละเลยของเทพเจ้าผู้บันดาลฝน พระพิรุณจึงมิได้ให้ฝนตกตามควร โดยฝนน้อย ทะเลสาบจึงได้น้ำใหม่อันมีสีเหลืองเพราะดอกกระทุ่มบาน, ไม่เต็มเหมือนแต่ก่อน ครั้นถึงฤดูร้อน แสงอาทิตย์อันแรงกล้าได้ดื่มน้ำในทะเลสาบวันแล้ววันเล่า ประดุจดังว่าเหน็ดเหนื่อย ทั้งพสุธาอันถูกแดดเผา และพระพายอันดูประดุจว่าจะมีเปลวเพลิง ก็กระหายหยาดน้ำเช่นกัน สามธาตุแก้กระหายด้วยน้ำในทะเลสาบ จึงในที่สุดก็ทำให้กลายเป็นบ่อ

ในฤดูร้อน ดวงตะวันอันลุกเป็นไฟ ลมอันระอุอ้าวประดุจว่ามีเปลวเพลิง และแผ่นดินอันรุมร้อนเหมือนปั้นเป็นไข้ ทำให้น้ำเหือดแห้งประดุจดังว่าจะช่วยบันเทาความพิโรธของธาตุทั้งสาม ฝูงปลาทั้งหลายตกอยู่ในความคับขันยิ่งนัก ไม่แต่ฝูงนกเท่านั้นที่รอหากินอยู่ตามชายฝั่ง ยังมีฝูงกามาคอยหาเหยื่อด้วย ปลาทั้งหลายทำอะไรมิได้นอกจากนอนกลิ้งเกลือกกระดับกระส่าย พญาปลาโพธิสัตว์เห็นทุกข์ภัย

พิบัติของบริวารก็มีความกรุณาสงสาร จินตนาว่า

"โอ้บริวารผู้น่าสงสาร ภัยพิบัติอันใดบังเกิดถึงเพียงนี้เทียวหนอ น้ำหรือก็งวดลงทุกวันเหมือนหนึ่งจะแข่งขันดีกับชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ทั้งเมฆฝนก็ดูเหมือนจะยังไม่มีหวังที่จะมาอีกนาน ไม่มีโอกาสที่จะย้ายไปอยู่ที่อื่น และถ้าจะมี ก็จะมีใครเล่าเป็นผู้นำไปณ แห่งใด นอกจากนี้ศัตรูของเราก็มารุมคอย โดยถือโอกาสแห่งภัยอันตรายเป็นผู้เชิญ ไม่ต้องสงสัยเลย มันกำลังคอยรอให้น้ำที่เหลือแห้งแล้วจะได้กินบริวารผู้เกลือกแห้งต่อหน้าเรา บัดนี้จะสมควรปฏิบัติฉันใดดี"

โพธิสัตว์ดำริดังนั้นแล้วก็เห็นทาง — ทางเดียวที่จะช่วยปลาทั้งหลายเหล่านี้ให้พ้นทุกข์โดยอาศัยสัจจบารมี ด้วยหัวใจอันเต็มเปี่ยมด้วยความกรุณา — สงสาร — พญาปลาถอนใจใหญ่ยาวและลึก แหงนหน้าขึ้นดูนภากาศแล้วกล่าวว่า

"เป็นความสัตย์จริงที่เรานึกไม่ได้ แม้จะได้ระลึกนึกคิดว่าเราได้เคยทำร้ายสัตว์มีชีวิต แม้แต่ในยามที่ตกอยู่ในมหันตทุกข์ โดยอำนาจสัจจวาจานี้ ขอพระจอมเทวาจงประทานน้ำให้เต็มเปี่ยมแหล่งน้ำด้วยฝนเถิด"

เมื่อโพธิสัตว์กล่าวซึ่งสัจจคาถานี้ ความอัศจรรย์ก็บังเกิดขึ้น เพราะอำนาจแห่งความสัตย์ ประกอบด้วยบุญบารมีที่อบรมสะสมไว้ พร้อมทั้งเทพยดา นาค ยักษ์ มีจิตปรารถนารวมแรงกันบันดาล แม้ในขณะนั้นจะมิใช่กาล แต่ในท้องฟ้าทั่วทิศานุทิศมีเมฆฝนตั้งขึ้น เมฆเหล่า

น้นลอยต่ำและเต็มไปด้วยฝน เสียงพ้าคำรณร้องต่ำ ๆ ดังเข้ามาใกล้ แสงพ้าแลบปรากฏบนยอดกลุ่มเมฆอันใหญ่ดำมืด กำลังคลี่คลาย กระจ่ายแผ่ไปทั่วพ้าครุฑนาคุจว่ามันเอาศีรษะและแขนสอดประสานกอด กันไว้ใกล้เข้าไปทุกที เมฆดำ — เปรียบเงาภูเขาอันปรากฏในกระจกแห่งท้องพ้า ได้ตั้งขึ้นและลดขอบพ้าน้อยลง แล้วทำให้ยอดมืดมิด เสียงพ้าร้องครืน ๆ ดังสท้อนมารอบ ๆ ทำให้นกยูงส่งเสียงด้วยความบันเทิงแล้วร่ายรำพ้อนท่าต่าง ๆ ประดุจจะสรรเสริญเมฆลักษณาการต่าง ๆ เหล่านี้ประกอบทั้งแสงสว่างจากพ้าแลบไม่ขาดระยะยังให้เกิดความปรีดาหรรษาแสดงชัดในกลุ่มเมฆเหล่านั้น ครั้นแล้วเมฆก็ปล่อยสายฝนตกลงมาดุจดังเม็ดไข่มุกข์ร่วงจากกาบ ผู้นละอองก็สงบ กลิ่นไอฝนก็ขยายตัวแผ่ออกไป เพราะลมอันตามมากับพ้าฝน แสงตะวันอันแรงกล้าถึงขีดที่สุดเพราะฤดูร้อน บัดนี้ก็ถูกบดบังเสียสิ้น แล้วกระแสน้ำได้ไหลจากภูเขามาสู่ลำธาร และทั้งฟองไว้ณริมฝั่ง ดูเหมือนว่ารูปเรียวเล็กของอสุนีบาตอันส่องสว่างพื้นปฐพีด้วยแสงสีทองครั้งแล้วครั้งเล่านั้น ได้ทำการจับระบำรำร่าย มีความโสมนัสด้วยดนตรีของเมฆ ณ บัดนี้ น้ำได้ไหลลงสู่ทะเลสาปจากทิศต่าง ๆ กำลังจะเต็ม ฝูงนกก็พากันบินหนีไปสิ้นเมื่อเริ่มพายุฝน ฝูงปลาทั้งหลายรอดชีวิตได้ก็มีความปรีดาปราโมทย์ แต่พญาปลาแม้จะดิ้นรนด้วยความยินดีอย่างล้นพ้นก็ยังเกรงว่าฝนจะหยุดเสีย จึงกล่าวกับปาร์ชันย์ซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่า

---

๑. ปาร์ชันย์ — คือเจ้าแห่งฝน — พระพิรุณ

"คำรณเข้าเถิด ปาร์ชันย์ คำรณให้กึกก้อง ขับเสี้ยซึ่งความดีใจของฝูงกาให้หมดไป จงเทน้ำของท่าน อันเหมือนมณีประกายแวววาวพร้อมด้วยฟ้าแลบ"

เมื่อท้าวสักกเทวาธิราชทรงทราบระหัส พระองค์ก็มีความพิศวงยิ่งนัก จึงเสด็จลงมาที่พญาปลากล่าวคำสดุดีว่า

"แน่ทีเดียว การนี้เกิดขึ้นเพราะอำนาจท่าน ผลของความสัตย์อันประเสริฐ ซึ่งบันดาลให้ฝนตกลงมาอย่างเทน้ำจากหม้อ พร้อมด้วยฟ้าร้อง ถ้าข้าเพิกเฉยไม่อนุโมทนาในความพยายามของท่านในอันที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก ก็จะเป็นการน่าตำหนิมาก ฉะนั้นแต่นี้ไปท่านไม่ต้องวิตกกังวลอีก ข้าจำต้องช่วยอุปถัมภ์ผู้ทรงคุณธรรมให้ปฏิบัติการได้สำเร็จ ที่บริเวณนี้ — เพราะเป็นที่พำนักของผู้ทรงธรรม — จะไม่มีภัยพิบัติเช่นนี้อีกในกาลข้างหน้า"

กล่าวดังนี้แล้ว อมรินทราธิราชก็หายกลับไป และทะเลสาปนั้นก็มีน้ำเพิ่มพูนอย่างสมบูรณ์

โดยประการฉะนี้ ผู้ประพฤติสัมมาปฏิบัติ ย่อมจะบรรลุความสำเร็จและมีความเจริญรุ่งเรืองในปัจจุบัน และเจริญยิ่งขึ้นในภพหน้าอีกมาก เพราะเหตุนี้จึงสมควรพยายามปฏิบัติให้ถึงซึ่งความบริสุทธิ์สมบูรณ์โดยสิ้นเชิง

---

๑๖. เรื่องลูกนกคุ่ม

แม้เพลิงก็ไม่อาจล่วงละเมิดวาทะอันบริสุทธิ์ด้วยสัจจะ เมื่อระลึกในใจดังนี้แล้ว บุคคลต้องทำตัวให้ติดเป็นนิสัยในการพูดความจริง เรื่องต่อไปนี้ควรศึกษา

กาลครั้งหนึ่งกล่าวกันว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นลูกนกคุ่มอาศัยอยู่ในป่า นกน้อยเพิ่งออกจากไข่ไม่กี่วัน ยังบินไม่ได้ เพราะปีกอันอ่อนยังจะต้องเติบโต ในร่างอันน้อยบอบบางนั้น อวัยวะส่วนสำคัญและไม่สำคัญก็ยังไม่ปรากฏชัดนัก ลูกนกอยู่ร่วมกับพี่น้องหลายตัวในรัง ซึ่งพ่อแม่ได้สร้างด้วยความระมัดระวังและทำให้มั่นคงไม่ทะลุง่าย โดยลาดด้วยหญ้าอันเหนียว รังนี้ตั้งอยู่บนเถาวัลย์อันอยู่ในพุ่มไม้ แม้ในบัดนี้ลูกนกน้อยโพธิสัตว์ก็ยังไม่ทิ้งความสำนึกในพระธรรม และไม่ยอมเสพสัตว์ที่มีชีวิตซึ่งพ่อแม่หามาป้อน แต่อาศัยเลี้ยงท้องด้วยพืชซึ่งพ่อแม่คาบมาให้ เช่น เมล็ดหญ้า, ถูกไทร ฯลฯ เพราะอาหารอันหยาบและไม่เพียงพอแก่การบำรุงร่างกายเช่นนี้ ร่างกายของลูกนกจึงไม่ค่อยจะเจริญเติบโต ปีกก็ไม่ค่อยงอก ส่วนลูกนกอื่น ๆ ผู้เสพอาหารต่าง ๆ ซึ่งพ่อแม่หามาให้ได้เติบโตแข็งแรงมีปีกเต็มเร็ว เพราะข้อนี้มีกฎอันไม่เปลี่ยนแปลงว่า

"ผู้ใด ไม่สนใจในคำสอนแห่งพระธรรม เสพสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่าง

ย่อมจะเติบโตได้ง่าย แต่ส่วนผู้เลี้ยงชีพตามคำสอน ระมัดระวังในการเลือกอาหารย่อมจะได้รับความลำบากในโลกนี้"

ขณะเมื่อนกทั้งหลายมีความเป็นไปดังนี้ ก็มีไฟป่าเกิดขึ้นไม่ไกลจากรังนัก ไฟได้เริ่มขึ้นด้วยมีเสียงดังสนั่นไม่หยุดหย่อน มีกลุ่มควันเกิดขึ้นแล้ว สะเก็ดไฟก็กระจายออกมาจากแนว ไฟนี้ได้กระทำให้เกิดความหวาดกลัวแก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในป่า และทำให้สรรพพุ่มไม้วินาศไปหมด ไฟได้กำเริบเพราะมีลมพัดเหมือนกับชักนำให้ทำท่าและรูปต่าง ๆ กินเป็นทางเหมือนเหยียดแขนกว้างแล้วกระโดดฉุกขึ้นสบัดผมอันยุ่งเหยิงคือควัน แล้วแตกเปรี้ยะทำให้กำลังและความพยายามของสัตว์และพืชหายหมดสิ้น ไฟได้โจนเข้าสู่หญ้า เหมือนกับว่าโกรธจัด ซึ่งสั่นเทิ้มด้วยกำลังแรงแห่งลมร้ายทำให้ดูเหมือนจะหลบหนี แต่แล้วมันก็เข้าคลุมด้วยประกายอันโชติเผาไหม้สิ้น

กาลนั้นมีครุฑนาเหมือนว่าป่า - อันมีฝูงนกตื่นตกใจกลัวบินไปมาและสัตว์จตุบาทกำลังตระหนกออกสั่นวิ่งพล่านไปทั่วทุกทาง มีควันหนาทึบปกคลุม เสียงแตกปะทุดังสนั่น ได้แผดเสียงร้องเพราะความเจ็บ ไฟได้ลุกลามโดยมีลมแรงพัดกระพือ ไหม้ลามหญ้าและพุ่มไม้ จนในที่สุดก็มาถึงใกล้บริเวณรัง ในขณะนั้นลูกนกทั้งหลายพากันแผดเสียงร้องด้วยความกลัว ต่างพากันเอาตัวรอดโดยไม่คิดถึงผู้อื่นและหนีไป ส่วนนกโพธิสัตว์ยังไม่แข็งแรงและยังไม่มีปีกบินได้ ก็มิได้กระทำความพยายาม แต่รู้ว่ามีอำนาจและมิได้ตกใจ เมื่อไฟได้ไหม้มาจนใกล้

กำลังจะเผารัง โพธิสัตว์จึงกล่าวกับไฟด้วยคำอันประโลมใจว่า

"เท้าของข้าก็ยังไม่แข็งแรงพอที่จะเรียกว่าเป็นเท้า ปีกหรือก็ยังไม่แข็งแรงพอที่จะบินได้ พ่อแม่ของข้าก็พากันหนีไปสิ้นแล้ว เพราะการรบกวนของท่าน ที่นี่หรือก็ไม่มีสิ่งที่มีค่าควรแก่การรับรองท่านผู้เป็นแขกมาเยี่ยม เพราะเหตุนั้นท่านอัคคีจึงควรกลับไปเสียจากที่นี่"

เมื่อนกโพธิสัตว์กล่าววาจาควรแก่สักการะ เพราะอำนาจแห่งความสัตย์ ไฟนั้นแม้จะมีลมพัดกระพือกำลังไหม้คุอยู่ในไม้แห้งและหญ้าก็หยุดชงักลงทันที เหมือนหนึ่งว่าได้มาถึงซึ่งลำแม่น้ำอันมีน้ำนองฝั่ง แม้ในบัดนี้เมื่อไฟป่าไหม้มาถึงบริเวณอันมีชื้นในแถบภูเขาหิมาลัย แม้จะมีเปลวเพลิงอันสูงเพราะลมพัดจัด ก็ยังลดความรุนแรงและดับพิโรธเช่นเดียวกับพญานาคถูกมนตร์สกดฉะนั้น

นิทานนี้มีเหตุผลควรเป็นอุทาหรณ์อย่างไร กล่าวกันว่า ทะเลอันมีคลื่นกล้าเป็นดุจ ๆ จะบุกรุกฝั่งเพียงเด็กน้อย หรือผู้รักความสัตย์จะละเมิดพระธรรมวินัย ซึ่งพระจอมมุนีบรมศาสดาจารย์ได้ทรงบัญญัติไว้เพียงเด็กน้อยฉันใด แม้ไฟก็ฝ่าฝืนคำสั่งของผู้มีความสัตย์ได้เพียงเด็กน้อยฉันนั้น เพราะเหตุนี้แล คนทั้งหลายจึงจะต้องไม่ละทิ้งซึ่งความสัตย์

โดยประการฉะนี้ ไฟก็มีอาจล่วงล้ำวาทะอันบริสุทธิ์ด้วยสัจจะเมื่อได้พิจารณาดังนี้ บุคคลพึงกระทำตนให้ติดชินในการพูดความจริง * ชาดกนี้ควรยกขึ้นแสดง เมื่อบรรยายถึงพระตถาคตเจ้า

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๑๗. เรื่องไห

การดื่มน้ำเมาเป็นกรรมชั่วมีโทษหลายอย่าง เมื่อใจคิดดังนี้แล้ว สัตบุรุษย่อมจะช่วยเหลือเพื่อนบ้านให้ห่างพ้นจากบาปนั้น และตัวเองก็ยิ่งกำจัดให้ห่างไกลออกไปมาก ดังมีเรื่องที่จะวรรณนาต่อไปนี้

กาลครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์, โดยความบริสุทธิ์แห่งจิตเพราะความกรุณาอันยิ่งใหญ่ ตั้งใจจะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขให้แก่ผู้อื่น สำแดงซึ่งกุศลวัตรจริยาโดยบำเพ็ญทาน, ความสงบ การข่มตนและอื่น ๆ, ได้เสวยพระชาติเป็นพระอินทรจอมเทวพิภพ ในชาตินี้แม้จะได้เสวยซึ่งโลกิยสุขอันยิ่งใหญ่ตามวิสัยของชาวสวรรค์ แต่ความเมตตากรุณายังคงมีอยู่ในดวงพระทัย ไม่ทำให้พระองค์หย่อนคลายซึ่งความพยายามในอันที่จะบำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่โลก

โดยทั่วไปสัตว์ทั้งหลายเมื่อได้ดื่มน้ำองุ่นแห่งความมัวเมา[๑] ย่อมมีความประมาทแม้แต่ประโยชน์ของตนเองก็มิได้ยกเว้น ส่วนพระองค์ผู้ไม่เสพย่อมปราศจากความมึนเมา ซึ่งเกิดความสุขอย่างวิเศษอันพึงมีแก่ประมุขของเทพนิกร แต่การสอดส่องรักษาประโยชน์ของผู้อื่นนั้น พระองค์ก็ยังมีอยู่มากเสมอเช่นเดิม โดยความรักสัตว์

---

๑. ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่าน้ำลูกองุ่นมิใช่เป็นน้ำเมาของประชาชนอินเดีย จึงไม่มีศัพท์ว่าน้ำองุ่นในภาษาสันสกฤต ในปัจจุบันคำว่าน้ำองุ่นในสันสกฤตใช้คำที่แปลว่า " น้ำเมาอย่างแรง "

ทั้งหลายเหมือนหนึ่งญาติ – สัตว์ผู้ซึ่งถูกภัยพิบัติรบกวนบีฑา พระโพธิสัตว์จึงไม่ลืมรักษาประโยชน์ของผู้อื่น มีปณิธานอันมั่นคงหนักแน่นทั้งรู้จิตใจของพระองค์เองดีด้วย

กาลวันหนึ่งท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรดูหมู่มนุษย์ในโลก – พระเนตรอันประเสริฐตามพระอัธยาศัย, ทรงทัศนามนุษย์ตามลักษณะแห่งเมตตาได้เห็นกษัตริย์องค์หนึ่งทรงนามว่า สารวมิตรี[๑] ผู้ที่ได้คบกับมิตรชั่ว มีปรกติชอบเสพน้ำเมารวมทั้งราษฎรชาวเมือง และชาวชนบท ทรงเข้าพระทัยดีว่ากษัตริย์ผู้นี้ไม่ทราบว่าการดื่มน้ำเมาเป็นบาป และพระองค์เองทรงทราบว่าการเสพน้ำเมาเป็นบาปอันใหญ่องค์อมรินทร์จึงมีความสงสารยิ่งนัก รำพึงว่า "เป็นที่น่าสงสารมาก ความทุกข์ได้เกิดมีแก่ประชาชนเหล่านี้แล้ว การดื่ม เหมือนมรรคาอันงาม แต่เป็นมรรคาที่ผิด เพราะแรกเสพก็อร่อย นำห่างเหินไปจากความพ้นทุกข์ ซึ่งคนทั้งหลายไม่เห็นโทษอันจะพึงเกิด จะควรทำฉันใดดีในที่นี้ อ้า คิดได้แล้ว คนทั้งหลายย่อมทำตามอย่างความประพฤติของหัวหน้าสูงสุด นี่เป็นนิสัยธรรมชาติ ฉะนั้นกษัตริย์เป็นบุคคลที่จะต้องแก้ไขก่อน เพราะจากองค์กษัตริย์นี้ความดีหรือชั่วก็ย่อมจะมาถึงราษฎร"

เมื่อได้ปลงพระทัยดังนี้แล้ว ท้าวสหัสนัยน์จึงแปลงพระองค์เป็นพราหมณ์รูปสง่า มีฉวีพรรณรายดุจชมพูนุท ขมวดมุ่นเกษาทำให้มี

---

๑. แปลว่ามิตรของทุกคน

ท่าทางขึงขัง ทรงภูษากากรองเปลือกไม้และหนังละมั่ง มีไหขนาดกลางบรรจุสุราแขวนอยู่เบื้องซ้าย สำแดงพระกายปรากฏในนภากาศเฉพาะพระพักตร์พระเจ้าสารวมิตร ขณะที่ประทับอยู่ในท้องพระโรงท่ามกลางหมู่มุขอำมาตย์ราชบริพาร ผู้กำลังสนทนากันถึงเรื่องเสพสุรา, อาสวะ, เมรัย และอื่น ๆ กษณะนั้นผู้ที่ประชุมอยู่ก็ลุกขึ้นจากที่นั่งด้วยความประหลาดใจและเคารพประสานมือถวายสักการะโดยนอบน้อม ท้าวโกสีย์จึงตรัสด้วยพระสุรเสียงอันดังประดุจเสียงมหาเมฆอุ้มฝน

"จงดู ไหนี้มีเต็มถึงคอ มาลัยบานแย้มอยู่รอบ เบื้นไหอันประเสริฐ ประดับดียิ่งนัก ผู้ใดจะชอไหนจากเรา เรามีไหประดับด้วยพวงมาลัยร้อยรอบเหมือนกำไลแก่วงไสวในสายลม จงดูมันตามภูมิเพียงใด ประดับด้วยดอกไม้อันละมุน ท่านผู้ใดเหล่านี้จะประสงค์ชอไว้บ้าง"

พระราชา ผู้มีความอยากรู้ตื่นเต้นเพราะความพิศวง จ้องพระเนตรดูพระอินทร์โดยคารวะ ชูพระหัตถ์อันประณมแล้วตรัสว่า

"ด้วยรัศมีอันโอภาส ท่านได้ปรากฏแก่เราเหมือนหนึ่งดวงทินกรในยามเช้า ด้วยความสง่างามเหมือนศศิธร ด้วยวรกายเหมือนหนึ่งมุนี โปรดบอกแก่ข้าว่าท่านมีนามขนานว่าไฉนในโลกนี้ คุณสมบัติอันไพโรจน์ต่าง ๆ ของท่านทำให้ข้าไม่ทราบแน่ถึงตัวท่าน"

ท้าวตรีเนตรตรัสว่า

"ภายหลังท่านก็รู้เองว่าข้าเป็นใคร แต่ว่าเวลานี้จงสนใจซื้อไหจากข้าเถิด ถ้าท่านไม่กลัวความทุกข์ในโลกหน้า หรือภัยพิบัติอันใหญ่หลวงซึ่งจะได้พบในโลกนี้"

พระราชาตรัสว่า

"เป็นความจริงแท้ทีเดียวที่ว่า ข้ายังไม่เคยพบเห็นมาแต่ก่อน ซึ่งคนบอกขายของอย่างที่ท่านทนับถือกระทำ ณ บัดนี้ วิธีบอกขายของธรรมดาที่มนุษย์กระทำนั้นก็คือลำแดงแต่คุณความดี และบิดบังความไม่ดีของของที่จะขาย แต่กิริยาอาการที่ท่านกระทำนั้นเป็นการสมควรแก่บุคคลเช่นท่านผู้เกลียดความเท็จ นี้เป็นการแน่ เพราะผู้มีคุณธรรมย่อมไม่ละทิ้งสัจจธรรมแม้ในยามทุกข์ ฉะนั้น ขอท่านผู้ประเสริฐจงบอกแก่ข้าว่าไหนี้บรรจุอะไร และเป็นของชนิดใดที่ท่านผู้เป็นใหญ่ปรารถนาการแลกเปลี่ยนจากข้า"

ท้าวสักกเทวราชตรัสว่า

"ดูกร มหาปชาบดี ไหนี้มิได้บรรจุด้วยน้ำอันมาจากเมฆ หรือดำรารัศมีสีขี้ หรือบรรจุด้วยน้ำผึ้งอันกอร์ปด้วยละอองเกสรแห่งบุปผา หรือบรรจุด้วยเนย หรือนมสดอันมีสีเหมือนแสงจันทร์ ทำให้สัตบงกชแย้มในคืนอันปราศจากเมฆ ไหนี้บรรจุน้ำร้าย จงฟังคุณสมบัติของมันดังนี้ ผู้ใดได้ดื่ม จะทำให้เขาบังคับตนมิได้ เพราะความมึนเมาเกิดขึ้น สติก็จะอ่อน แม้บนพื้นดินที่ราบเรียบเขา

ก็จะสดุด เขาจะไม่สำนึกถึงความแตกต่างในอาการที่ควรและที่ห้าม เขาจะกินไม่ว่าอะไรที่หาได้ จงซื้อเถิด ไหแสนเถวันจะขาย น้ำนมอำนาจทำให้ท่านหมดความรู้สึกผิดชอบ ทำให้ท่านหมดอำนาจบังคับความคิดและความประพฤติเหมือนสัตว์ดิรัจฉานอันดุ ทำให้ศัตรูของท่านหัวเราะเยาะเย้ยได้ น่าขอบใจที่มันทำให้ท่านเต้นรำทำท่าในที่ประชุมสโมสรโดยทำดนตรีปากประกอบด้วย เมื่อมีลักษณะดังนี้ จึงมีค่าควรที่ท่านจะซื้อไว้—ซึ่งน้ำในไหนี้ อันมิได้มีความดีอะไรแม้สักน้อย ผู้มีหน้าบางจะอายเมื่อได้ดื่มแล้วก็หมดความละอาย และทำกับเครื่องนุ่งห่มโดยไม่ยากและไม่ยับยั้ง เขาจะเปลือยกายเดินถนนหลวงซึ่งเต็มไปด้วยฝูงคนอย่างองอาจเหมือนพวกนิครนถ์[๑] น้ำซึ่งข้าบอกขายมีลักษณะดังนี้ การดื่มน้ำนี้จะทำให้คนนอนหลับสนิดติบนถนนหลวง มีร่างกายเปรอะเปื้อนด้วยอาหารที่สำรอก ซึ่งสุนัขกล้าเข้ามาเลียตามหน้า น้ำที่กรอกอยู่ในไหมีลักษณะดังนี้ น่ารักที่จะซื้อไว้ สตรีเมื่อได้เสพย์ก็จะเกิดความมืนเมาถึงกับบังอาจมัดพ่อแม่เข้ากับต้นไม้ และไม่นับถือยำเกรงสามี แม้เขาจะมีทรัพย์มากเหมือนท้าวกุเวร สินค้าอันมีอยู่ในไหมีลักษณะดังนี้แล โดยการดื่มซึ่งน้ำนี้ วฤษณาย และอันธากา[๒] หมดสติ ไม่รู้ว่าเป็นพี่น้องกัน ประหารกันด้วยคทา น้ำอันทำให้วิกลจริตบรรจุอยู่ในนี้ การเสพย์ติดซึ่งน้ำนี้ทำให้สกุลสูง

๑. นิครนถ์ เป็นนักพรตพวกหนึ่ง โดยมากในศาสนาเชน ผู้ท่องเที่ยวโดยเปลือยกาย
๒. โอรสของท้าวอันธเวณหุ พาหญิงไปบำเรอที่ริมฝั่งสมุทร—อรรถกถาชาดก ส. อ. ส. เล่ม ๑๔

และมีเกียรติที่สุด อันเป็นที่ตั้งแห่งความรุ่งเรืองถึงแก่ความด่มจมพินาศ แม้สักคุณที่มั่งคั่งถึงซึ่งความฉิบหายเพราะน้ำนั้นเหมือนกัน นี่แหละน้ำที่เสนอขาย น้ำนั้นแหละที่ทำให้ฉันและเท้าไม่มีความสำรวม ทำให้การสถดถอยการร้องไห้และหัวเราะหายไป ทำให้ดวงตาหนักและขุ่นมัวเหมือนหนึ่งผีสิง ทำให้จิตใจคนเสียไป ทำให้กลายเป็นคนที่น่ารังเกียจในไหที่จะขายนั้นเป็นน้ำอันรบกวนสติของผู้มีอายุ ทำให้ขลาดไม่เดินต่อไปในทางที่ดี ทำให้พูดมากโดยเปล่าประโยชน์และหยาบคาย น้ำนั้นแหละที่เป็นเหตุให้เจ้าจอมสวรรค์คนเก่า[๑] ผู้มีความประมาทต้องเสียซึ่งความเป็นใหญ่ให้แก่ท้าวสักกเทวราช ณ บัดนี้ แล้วตัวเองจมมหาสมุทรในการแสวงหาการช่วยเหลือ น้ำนั้นแหละมีบรรจุอยู่ในไหนี้ เชิญชื่อน้ำอันเปรียบเหมือนคำสาปแช่งได้มาสิงอยู่ในนี้ ผู้มีอำนาจอาจกล่าวคำเท็จอย่างมั่นใจเหมือนกับกล่าวคำสัตย์ และกระทำกิริยาอันผิดด้วยความยินดีเหมือนหนึ่งว่าได้มีกำหนดไว้ให้ทำเช่นนั้น เป็นสิ่งที่ทำให้คนยึดถือของชั่วว่าเป็นของดี และของดีกลับกลายเป็นของชั่ว เชิญท่านชื่อน้ำเศกทำให้เกิดความบ้า เป็นสำนักแห่งภัยพิบัติ เป็นที่อยู่อาศัยของเหตุร้าย เป็นแม่ของบาปทั้งหลาย เป็นทางแห่งอกุศลทางเดียวไม่มีคู่เปรียบ ทำให้ใจมัวหมองมืดน่ากลัวยิ่งนัก

"โอ มหาราชะ จงชื่อให้น้ำนี้ไปจากข้า น้ำนี้ทำให้ความรู้สึกของคนหมดไป จนไม่เป็นห่วงถึงความสุขและอนาคตของตน เขา

---

๑. หมายถึงอสุรซึ่งเคยครองสวรรค์ แต่ถูกพระอินทร์ขับไล่แพ้หนีไป

อาจคือบิดามารดาผู้ไม่รู้ไม่ชี้ หรือนักพรตผู้ทรงธรรมก็ได้ ข้าแต่พระจอมประชา ผู้ทรงเกียรติเสมอด้วยอมรเทพเพราะความสง่างาม น้ำที่พวกมนุษย์เรียกว่าสุรา ผู้ใดไม่นิยมนับถือธรรม จงให้เขามาชอเถิด คนใดเมื่อได้เสพย์ติดซึ่งน้ำนั้นแล้วก็จะมีความเคยชินต่อความประพฤติชั่ว และในที่สุดก็จะตกลงสู่เหวนรกอันลึกพึงกลัว หรือมิฉะนั้นก็จะถึงซึ่งสภาพแห่งความเป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือภาวะแห่งเปรต ใครบ้างที่จะมีแก่ใจแม้แต่จะมองดูน้ำนั้น ผลของการดื่มน้ำเมาแม้จะเป็นการเล็กน้อย แต่ความชั่วนั้นจะทำลายซึ่งความประพฤติดีและความเข้าใจอันดีของผู้ที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์ ยิ่งกว่านั้นมันยังนำไปสู่อเวจีมหานรกอันมีไฟเผาผลาญ หรือไม่ก็เกิดเป็นอสุรกาย หรือเป็นสัตว์ดิรัจฉานอันเดียรัจฉาน กล่าวโดยสรุปการดื่มน้ำเมาทำลายคุณธรรมเสียสิ้น ทำให้เสียศีลธรรม ฆ่าคุณความดี ขับความละอายให้ปลาศนาการ ทำให้ใจมืดมนหินโทษ ดูกรมหาราช ท่านจะยังปล่อยตัวให้เสพย์น้ำเมาเช่นนี้ต่อไปได้อย่างไร”

ด้วยถ้อยคำอันจูงใจของท้าวสักกเทวราช และเหตุผลที่หนักแน่น พระราชาทรงสำนึกถึงโทษแห่งการดื่มน้ำเมา จึงละความอยากที่จะได้น้ำนั้น กล่าวกับผู้แสดงว่า

“เหมือนบิดาผู้อารีกล่าวแก่บุตร หรือเหมือนครูกล่าวแก่ศิษย์ เพื่อบำเหน็จที่ปฏิบัติดีมีความรักใคร่ หรือเหมือนมุนีผู้รู้แจ้งซึ่งความแตกต่างในวิถีความชั่วของชีวิต ถ้อยคำอันชอบที่ท่านกล่าวแก่ข้าด้วย

ความกรุณานั้นมีความสำคัญมากอยู่ เพราะเหตุนั้นข้าจะสรรเสริญท่านด้วยการปฏิบัติอันสมควร ข้าแต่ท่านที่เคารพ เพื่อเป็นการสนองวาทะอันชอบของท่าน ขอท่านจงโปรดรับเกียรติจากข้าคือ ข้าขอยกชนบทอันดีเยี่ยงห้าตำบลให้แก่ท่าน ทาสหนึ่งร้อย โคนมห้าร้อยกับรถสิบคันพร้อมด้วยม้าเทียมอันงามที่สุด ข้าขอยกท่านเป็นครูผู้กล่าวคำอันชอบ หรือท่านจะมีความประสงค์อันใดที่จะให้ข้ากระทำแล้วขอท่านได้โปรดสั่งข้าเถิด”

ท้าวสักกโพธิสัตว์ตอบว่า “ข้าไม่ต้องการชนบทหรือของอื่น จงรู้เถิดว่าข้านี้คือองค์อมรินทร์ปีนพิภพสวรรค์ แต่ทว่าผู้กล่าววาทะอันชอบ ควรจะได้รับการยกย่องบูชา โดยการถือเอาซึ่งวาทะนั้นแล้วปฏิบัติตาม นี้เป็นมรรคาอันจะนำไปสู่ความรุ่งเรืองและความสุข เพราะเมื่อตายไปแล้วก็ยังจะได้รับความสุขสบายต่าง ๆ อีกมาก ฉะนั้นจงเลิกทั้งการดื่มน้ำเมา จงยึดมั่นอยู่ในธรรม แล้วท่านจะได้มีส่วนในสวรรค์ของข้า”

กล่าวดังนี้แล้ว ท้าวสักกก็ปลาศนาการจากที่นั้น พระราชาและราษฎรทั้งหลายก็พากันละเลิกความประพฤติชั่ว คือการดื่มน้ำเมาสิ้น

ด้วยประการฉะนี้ สัตบุรุษเมื่อพิจารณาเห็นว่าการเสพย์น้ำเมาเป็นกรรมชั่ว มีโทษมากหลาย ย่อมจะบ้องกันเพื่อนบ้านมิให้กระทำ

บาปอันนี้ สำหรับตัวเองก็จะไม่กระทำมากยิ่งขึ้น *เมื่อแสดงถึงพระตถาคต ควรยกความดังนี้ขึ้นอธิบายว่า "โดยประการฉะนี้ พระบรมศาสดาได้ทรงระวังรักษาประโยชน์ของสัตว์โลกมาก่อนแล้วตั้งแต่ในอดีตชาติ"

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๑๘. เรื่องผู้ไร้บุตร

สภาพของผู้ครองเรือนนั้นแวดล้อมไปด้วยภาระต่าง ๆ อันเป็นปฏิปักษ์แก่การปฏิบัติศาสนกิจ และความสงบ เหตุนั้นจึงมิได้เป็นที่นิยมยินดีของผู้ใคร่ในธน ดังมีเรื่องที่จะแสดงต่อไปนี้

ครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์อุบัติในสกุลธนบดี มีชื่อว่าเป็นผู้ดำรงชีวิตตามทำนองคลองธรรม และมีความประพฤติสุจริต จึงเป็นที่พึงสมาคมและนับถือยิ่งของประชาชน สกุลนั้นเปรียบเหมือนสระน้ำอันชื่นใจแก่ผู้มีชาติดี เขาเผื่อแผ่ทรัพย์สมบัติแก่สมณะและพราหมณ์คฤหาสน์ของเขาเปิดรับรองญาติมิตรสหายเสมอ ยาจกวณิพกก็ได้อาศัยการบริจาค พวกพ่อค้าพาณิชก็ทำการค้าขาย และได้รับความคุ้มครองจากเขา โดยความมั่งมีอันล้นเหลือ เขาได้รับอนุมัติให้เป็นผู้ถวายการปฏิบัติและรับรองพระราชา โพธิสัตว์เกิดในสกุลนั้น และเจริญวัยชันษาเป็นลำดับ ได้ศึกษาวิทยาการที่นับถือว่ามีคุณค่ามากในโลก ได้สนใจไม่น้อยในศิลปอื่น ๆ อันเป็นวิชาการที่เลือกตามชอบ ด้วยความสำเร็จในการศึกษา, สรีระอันงามเป็นที่ต้องตา และความรู้แจ้งในโลกิยวิชา ซึ่งได้นำออกใช้โดยมิได้ล่วงละเมิดพระธรรม โพธิสัตว์จึงได้ชนะซึ่งหัวใจของพศกนิกรผู้มีความนับถือเสมือนญาติ

ไม่ใช่เพราะเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติ ที่เรายกย่องนับถือญาติ

ของเรา และมิใช่ถือว่าคนทั้งหลายเป็นคนแปลกหน้า เพราะเขามิได้เกี่ยวข้องเป็นญาติ เรานับถือคนทั้งหลายว่าเป็นญาติหรือเป็นคนแปลกหน้าตามคุณความดีหรือความชั่วอันทำให้เขาได้รับความยกย่องหรือความไม่นับถือต่างหาก

แต่โพธิสัตว์เคยชินกับการสละโลกมาแล้ว รู้รสของชีวิตฆราวาสว่าภาวะเช่นนั้นไม่สอดคล้องต้องกับการปฏิบัติสาสนกิจ เพราะจำเป็นต้องขวนขวายแสวงหาซึ่งผลด้วยความยากลำบาก อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าการบำเพ็ญพรตภายใต้ร่มไม้ย่อมมีความสุข ดังนั้นโพธิสัตว์จึงมีจิตใจไม่ติดในความสุขแห่งบ้าน ครั้นเมื่อบิดามารดาล่วงลับไปแล้ว จิตก็เกิดความหวั่นหวาดขึ้น จึงสละศฤงคารทรัพย์สมบัติอันมีค่าหลายร้อยนั้น ยกให้แก่ญาติมิตร คนจนสมณะและพราหมณ์แล้วก็ละเคหสถาน ได้เดินทางผ่านชนบท ตำบล และเมืองในอาณาจักรและนครหลวงต่าง ๆ แล้วจึงไปตั้งสำนักอาศัยอยู่บนที่ราบสูง มีป่าไม้ใกล้เมืองแห่งหนึ่ง ณที่นั้นโพธิสัตว์เป็นที่รู้จักกว้างขวาง เพราะความสงบ การสนทนา และความประพฤติ ความสงบระงับแห่งอินทรีย์ อันเป็นผลของการฝึกฝนทางสมาธิเป็นเวลาช้านานนั้น เป็นไปตามปรกติวิสัยและแท้จริง ภาษาที่ใช้เป็นที่สบใจและเพราะหูของผู้ได้ยินฟัง แม้จะลำแดงซึ่งปัญญา ก็เต็มไปด้วยความสงบเสงี่ยม การสั่งสอนอันปราศจากหวังประโยชน์สิ่นจ้างตอบแทนซึ่งเดือดร้อนและยุ่งยาก ก็เป็นที่ประจักษ์เด่นเพราะการศึกษาอันมั่นคงเพราะคำปราศรัย

อันสุภาพอ่อนหวานแก่ประชุมชน ซึ่งได้รับการยกย่องตามสมควร และเพราะความรอบรู้ชำนาญที่สำแดงให้เห็นแนวปฏิบัติที่ควร และไม่ควรตามพระธรรม วัตรจริยาอันประกอบด้วยสัมมาปฏิบัติดังดาบสผู้ปราศจากเคหสถาน ก็เป็นไปโดยถูกต้อง เป็นที่นิยมชมชอบของสัตบุรุษ เมื่อคนทั้งหลายผู้มีความพิศวงใคร่รู้เรื่องส่วนตัวได้ทราบเรื่องราวว่าพระโพธิสัตว์ได้สละฐานะชั้นสูงมาแล้ว เขาจึงมีความรักใคร่นับถือยิ่งขึ้น

คุณธรรมย่อมได้การต้อนรับยิ่งขึ้น ถ้าคุณธรรมนั้นปรากฏในบุคคลผู้มีชาติสูง เช่นเดียวกับแสงอันสว่างเป็นลำจากดวงจันทร์มีความงามเพิ่มขึ้น เมื่อกระทบกับวัตถุที่มีคุณภาพประเสริฐ

กาลนั้น ญาติมิตร (ทางฝ่ายบิดา) ของพระโพธิสัตว์ เมื่อได้ทราบข่าวว่าพระโพธิสัตว์ไปตั้งสำนักณที่นั้นจึงมาหา เพราะมีความนับถือในคุณธรรม เมื่อปฏิสันถารถึงอนามัยแล้ว ผู้มาเยี่ยมจึงแสดงตนให้ดาบสรู้จักถึงการเกี่ยวข้องเป็นญาติทางฝ่ายบิดา แล้วการสนทนาได้เกิดขึ้น ญาติกล่าวว่า

"ข้าแต่ท่านที่นับถือ ดูเหมือนท่านจะได้กระทำไม่สมควรอยู่บ้างในการที่สละโลกในอายุเท่านี้ โดยมิได้คิดถึงวงศ์สกุล และการสืบสายโลหิตของท่าน ท่านประสงค์อันใดที่สละคฤหาสน์อันมั่งคั่ง ตั้งใจอยู่กับชีวิตป่าดงดังนี้ ผู้ปรารถนาจะดำเนินชีวิตอันสุจริตก็อาจปฏิบัติพระธรรมได้ที่บ้านเช่นเดียวกับอยู่ป่า เพื่ออะไรที่ท่านทำตัวให้มี

ชีวิตเต็มไปด้วยความทุกข์ เหมือนกับว่าเป็นคนอนาถา เลี้ยงชีวิตด้วยทานซึ่งได้มาจากการบริจาคของคนแปลกหน้า ไม่ต่างไปกว่าคนจรจัดที่มากน้อย นุ่งห่มด้วยผ้าขี้ริ้ว ปราศจากญาติมิตร ซ่อนตัวอยู่กลางป่า แม้ศัตรูเมื่อได้เห็นท่านในสภาพเช่นนี้คงจะต้องน้ำตาไหล ฉะนั้นจงกลับไปบ้านของบิดาท่านเถิด ท่านก็คงทราบดีว่าทรัพย์สมบัติของคฤหาส์นั้นมีอย่างมากมายล้นเหลือ เมื่ออยู่ที่บ้านท่านจะประกอบศาสนกิจ และปรารถนาบุตรดีก็ได้ ท่านก็ย่อมทราบคำที่กล่าวว่า “แม้แต่กรรมกรผู้รับจ้าง บ้านของเขาก็เป็นที่อยู่สุขเหมือนกับบ่อน้ำจืด ก็ถ้าเป็นบ้านอันพูนเพียบด้วยโภคสมบัติล้นเหลือจะเป็นความสุขเพียงไหน ”

แต่จิตของโพธิสัตว์บริสุทธิ์ผ่องใสด้วยอมฤตอันมีนามว่าปหาน ยึดมั่นในธรรมข้อนี้ และรู้จักดีซึ่งความแตกต่างระหว่างชีวิตของผู้ครองเรือนกับผู้อยู่ป่า การชักชวนให้เสพยิ่งโลกียสุขมีผลเป็นความเดือดร้อน เหมือนพูดถึงเรื่องอาหารแก่ผู้ที่เสพยิ่มแล้ว ดังนั้นโพธิสัตว์จึงตอบว่า

“วาทะของท่านกล่าวออกมาด้วยความรักและความจริง ฉะนั้นจึงมิได้ทำให้ข้าเศร้ามากนัก แต่ถึงอย่างนั้นก็ดี โปรดอย่าใช้คำว่า “ความสุข” เมื่อพูดถึงคนผู้อยู่ในโลก ภาวะของผู้ครองเรือนเป็นภาวะอันไม่สงบสุข ไม่ว่าจะมีกินหรือไม่มีกิน คนมั่งมีก็เดือดร้อนเหนื่อยยากในการรักษาซึ่งโภคสมบัติ ส่วนคนจนก็เดือดร้อนเหน็ด

เหนื่อยซึ่งกำลังกายในการแสวงหาโภคทรัพย์นั้น ก็เมื่อจะหาความสุขในภาวะเช่นนั้นมิได้ ไม่ว่ามั่งมีหรือจน จึงเป็นการโฉดเขลาถ้าจะยินดีปรีดาในทรัพย์ มันต้องมีผลเหมือนผลของความชั่ว ข้อที่ท่านกล่าวว่าผู้ครองเรือนก็อาจปฏิบัติทางธรรมได้นั้นเป็นความจริง แต่ก็เห็นว่าเป็นการยากมาก ชีวิตในโลกเต็มไปด้วยกิจธุระอันเป็นปฏิปักษ์กับทางธรรม และต้องใช้ความพยายามเหนื่อยยาก ขอท่านจงโปรดตรองดูให้ดีเถิด อันว่าชีวิตของฆราวาสนั้นไม่เหมาะสมสำหรับผู้หมดความปรารถนาใด ๆ หรือผู้ที่ไม่กล่าวคำเท็จ หรือผู้ไม่ใช้กำลังกายทำร้ายเขา หรือผู้ไม่ทำอันตรายผู้หนึ่งผู้ใด ผู้ที่มีใจติดอยู่กับความสุขของบ้าน ย่อมจะพยายามขวนขวายหาทางที่จะให้ได้มาซึ่งความปรารถนานั้น ถ้าท่านประสงค์จะปฏิบัติพระธรรม ท่านต้องสละบ้าน พระธรรมจะมีอยู่สำหรับผู้ติดบ้านได้อย่างไร ความสงบเป็นวิถีแห่งพระธรรม รสของพระธรรมก็มาจากนั้น แต่ฆราวาสจะบรรลุความสำเร็จได้ก็ต้องดำเนินตามวิธีใฝ่แสวง กล้าได้กล้าเสีย ชีวิตของฆราวาสมีที่ติได้ในข้อนี้ เพราะเป็นการตรงกันข้ามกับธรรม ฉะนั้นผู้ใดเล่าที่ซาบซึ้งถึงความจริงในตน จะติดอยู่กับบ้าน บุคคลผู้หวังความสุขเมื่อได้ถูกชักนำให้ละทิ้งพระธรรมเสียแล้ว ย่อมจะไม่รู้จักยับยั้งในการแสวงหาซึ่งความสุขนั้นไม่ว่าโดยวิธีใด นอกจากนี้แล้ว ความเสื่อมเสียแห่งเกียรติคุณ ความทุกข์ใจ โชคร้าย ก็ย่อมจะตามมาเป็นแน่แท้ เหตุนี้ผู้มีปัญญาจึงมิได้รักภาวะเช่นนั้นอันได้

ความสุขแต่เสื่อมเสียในทางธรรม เขาย่อมเห็นว่ามันเป็นภัยพิบัติอย่างหนึ่งที่เดียว อีกประการหนึ่งข้าคิดว่า ข้อที่กล่าวว่าการมีชีวิตอยู่ในโลกย่อมได้ความสุขนั้น ก็มีแต่ความเชื่อเป็นข้ออ้าง หามีหลักฐานประกอบไม่ ความทุกข์ในการแสวงหาทรัพย์หรือการป้องกันรักษาทรัพย์ย่อมไม่มีที่สิ้นสุดสำหรับพราหมณ์ เขาจะต้องเป็นผู้ที่อ่อนแอต่อการฆ่าตกรรม การคุมขังและภัยพิบัติอื่น ๆ ยิ่งกว่าใคร ๆ แม้จะเป็นกษัตริย์ก็ไม่รู้จักพอในทรัพย์สมบัติ เช่นเดียวกับทะเลไม่รู้จักพอในน้ำฝน ทำไมภาวะเช่นนี้จะเป็นความสุข จะเป็นได้อย่างไรเมื่อใด ถ้าคนเราไม่ได้ซึ่งความบริสุทธิ์โดยภาวะเช่นนั้น ตรงกันข้าม เพราะความหลงกลับคิดเห็นว่าความสุขจะมีได้โดยยึดติดกามวัตถุต่าง ๆ บุคคลเช่นนั้นเปรียบเหมือนคนที่พยายามรักษาบาดแผลด้วยการขัดถูแผล ข้ากล้ากล่าวได้โดยความสัตย์ว่า ตามธรรมดาความมั่งมีด้วยวัตถุย่อมทำให้ผู้ครองเรือนเย่อหยิ่ง การมีกำลังพลังทำให้อวดดี โทสะจะเกิดขึ้นเพราะความเศร้า ความคับแค้นทำให้หมดอาลัย ภาวะเช่นนั้นจะหาความสงบได้เมื่อใด เพราะเหตุนั้นข้าจึงวิงวอนต่อท่านผู้มีเกียรติว่าขออย่าได้ขัดขวางความตั้งใจของข้าเลย

"บ้านเป็นที่อยู่ของความทุกข์อันหนักหลายอย่าง เป็นที่อาศัยของอสรพิษที่มีชื่อว่าความเย่อหยิ่ง ความไว้ตัวและความหลงรัก ความสงบจะถึงซึ่งความพินาศเมื่ออยู่ในบ้าน ใครเล่าจะเลือกเอาเป็นที่อาศัยอันทำให้เกิดความแตกสลาย แต่อีกฝ่ายหนึ่ง ในป่าอันเป็นที่อยู่ของผู้ไม่

ปรารถนาอะไร จิตใจย่อมสงบระงับเสพความสุขแห่งการสละขาด แม้สวรรค์ของพระอินทร์ก็จะมีความสันโดษเช่นนี้หรือ เมื่อพิจารณาดังนี้ข้าจึงพอใจอยู่กลางป่า แม้จะมีผ้าขี้ริ้วเป็นเครื่องหุ้มห่อร่างกาย และเลี้ยงชีพด้วยความกรุณาของอาคันตุกะ ข้าไม่ปรารถนาความสุขอันหุ้มห่อด้วยอธรรมะ ข้าเกลียดชังเหมือนอาหารที่มียาพิษ ข้าได้เห็นภายในตัวของข้าแล้ว"

ถ้อยคำอันจูงใจเช่นนี้ย่อมไม่พลาดที่จะทำให้สหายของบิดาเกิดความคิด เขาได้แสดงความเคารพแก่พระโพธิสัตว์โดยอังคาสด้วยอาหารอันประณีต

โดยประการฉะนี้ ผู้ใคร่ในคนย่อมสละมราวาสวิสัย โดยรู้ว่ามันแวดล้อมด้วยภาวะอันเป็นปฏิปักษ์กับศาสนวัตรและความสงบสุข * เมื่อจะแสดงถึงปหานธรรม จึงอธิบายว่า "ชนทั้งหลายผู้รู้รสแห่งปหานธรรมครั้งหนึ่งแล้ว ย่อมจะไม่ไปเสพโลกียสุขอีก"

---

* — ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่าเรื่องนี้ไม่มีในบาลีชาดก หรืออรรถชาดก เป็นเรื่องแต่งขึ้นเพื่อยกย่องเนกขัมม์

๑๙. เรื่องสายบัว

ผู้ที่ได้เคยรู้รสความสุขแห่งปหานธรรม ย่อมจะเป็นปฏิปักษ์แก่โลกิยสุข เขาจะขัดขวางต่อสู้กับความสุขนั้นเช่นเดียวกับบุคคลต่อสู้ขัดขวางการหลอกลวง และการประทุษร้าย ดังเรื่องที่จะวิสัชนาต่อไปนี้

กาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์อุบัติในสกุลพราหมณ์อันมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้ทรงคุณธรรมปราศจากความชั่วต่าง ๆ ในชาตินี้โพธิสัตว์มีน้องชายหกคน ผู้มีคุณสมบัติเหมือนกับโพธิสัตว์ และคอยดำเนินตามปฏิปทาของพี่เสมอ เพราะมีความรักและนับถือ นอกจากน้องชายหกคนแล้ว ยังมีน้องหญิงคนเล็กเป็นคนที่เจ็ด โพธิสัตว์ได้ศึกษาพระเวทและศาสตร์อื่นเช่นอุปเวท* โดยลำดับ จนเชี่ยวชาญมีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นที่นับถือของประชาชนทั่วไป โพธิสัตว์ได้ปรนนิบัติบิดามารดาด้วยความเคารพนับถืออย่างเทพดา และสั่งสอนน้องชายในศาสตร์ต่าง ๆ เหมือนหนึ่งอาจารย์หรือบิดา มีความรอบรู้ในกิจการทางโลกอย่างดี และมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้มีมรรยาทงามมาก โพธิสัตว์ดำรงตนอยู่ในโลกจนบิดามารดามรณะ ทำให้จิตใจโหวงเหวงในเหตุนี้มาก เมื่อได้ทำฌาปนกิจและไว้ทุกข์ครบกำหนดแล้ว โพธิสัตว์จึงเรียกน้องชายมาประชุมพร้อมกันแล้วกล่าวว่า

---

* อุปเวท คืออายุรเวท — วิชาแพทย์, ธนุรเวท — วิชาทหาร, คันธัพพเวท — วิชาดนตรี และสิลปสาสตร์ — วิชาช่าง อันเป็นส่วนหนึ่งของฤคเวท ยชุรเวท, สามเวท และอรรพเวท

"ความตายนี้เป็นลำดับการจำเป็นของโลก เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และความเจ็บปวดอย่างยิ่ง ในที่สุดความตายก็มาพรากผู้ที่เคยอยู่ด้วยกันไปจากเรา แม้เป็นการชั่วขณะ ก็เป็นกาลนาน เพราะเหตุนี้ข้าจึงปรารถนาจะดำเนินชีวิตอนาคาริกตามมรรคา แห่งความพ้นทุกข์ ก่อนที่ศัตรู — คือความตายจะมาจับข้าในขณะที่ยังติดอยู่กับชีวิตผู้ครองเรือน"

"เมื่อได้ตกลงใจดังนี้แล้ว ข้าจึงขอแนะนำแก่เจ้าทั้งหลายดังนี้ว่า สกุลพราหมณ์ของเรานั้นมีโภคทรัพย์สมบัติโดยชอบด้วยกฎหมายเป็นจำนวนเพียงพอ อันหามาได้โดยสุจริต เจ้าทั้งหลายจะดำรงตนอยู่ได้ด้วยโภคทรัพย์เหล่านั้น ฉะนั้นเจ้าต้องปกครองบ้านเรือนอยู่ที่นี่ต่อไป โดยสมควรแก่ฐานะ เจ้าทั้งหลายต้องตั้งใจรักใคร่นับถือซึ่งกันและกัน และต้องระวังอย่าให้ศีลธรรมและสัมมาปฏิบัติเสื่อมถอย จงหมั่นเพียรศึกษาพระเวทเสมอ จงเตรียมพร้อมที่จะสนองความประสงค์ของมิตรอาคันตุกะ และญาติ กล่าวโดยสรุปต้องปฏิบัติธรรมเหนือสิ่งใดๆ ทั้งหมด จงมีความประพฤติดีเป็นนิจ ศึกษาพระเวททุกๆ วัน และยินดีทำทาน โดยการประพฤติดังกล่าวนี้ ไม่แต่กิตติคุณของเจ้าจะเพิ่มพูน ไม่แต่คุณธรรมและทรัพย์สมบัติรากฐานแห่งความเจริญจะไพศาลยิ่งขึ้นเท่านั้น เจ้ายังอาจเข้าถึงทางอันจะนำไปยังความสุขในชีวิตอีกอย่างหนึ่งด้วย ฉะนั้น เจ้าต้องไม่ประมาทในขณะที่ดำรงชีวิตฆราวาส"

เมื่อน้องได้ฟังพี่ชายกล่าวถึงชีวิตอนาคาริก ใจก็เกิดความเศร้า

ที่ต้องพรากจากกัน มีหน้าชุ่มด้วยน้ำตาแห่งความโศกาดูร เขาทำความเคารพแล้วกล่าวว่า

"บาดแผลอันถูกศร คือความทุกข์ในมรณกรรมของบิดาก็ยังไม่ทันบีด โปรดอย่าถูด้วยเกลือให้แผลเบื่อเป็นทุกข์ใหญ่อีกเลย แม้ในบัดนี้แผลในดวงใจซึ่งเกิดมีเพราะมรณกรรมของบิดาก็ยังไม่หาย ขอพี่ผู้มีปัญญาจงถอนความตั้งใจเสียเถิด ขอพี่อย่าได้ราดเกลือลงในแผล ถ้าพี่รู้แจ้งแน่ว่าการห่วงใยในบ้านเรือนเป็นการไม่สมควร และความสุขแห่งการอยู่ป่าเป็นหนทางที่จะถึงความพ้นทุกข์ ไฉนเล่าพี่จะปรารถนาไปคนเดียว ทิ้งน้องทิ้งหลายไว้ในบ้านอันไร้ผู้ปกครอง เพราะเหตุนั้นแลชีวิตของพี่เป็นอยู่อย่างไร เราผู้น้องก็จะเป็นอยู่อย่างนั้นบ้าง เราจะสละโลกตามพี่"

โพธิสัตว์ตอบว่า

"บุคคลผู้ไม่เคยชินกับปหานธรรม ย่อมทำอื่นมิได้นอกจากดำเนินตามความปรารถนาทางโลก เขาจะเห็นการสละโลกหรือการตกเหวเป็นการอย่างเดียวกัน เมื่อเห็นดังนี้ข้าจึงยับยั้งไม่แนะนำให้เจ้าดำเนินชีวิตอย่างผู้ไร้บ้าน แม้จะรู้ถึงความผิดแผกในระหว่างภาวะทั้งสองนั้น แต่ถ้าการที่ข้าเลือกเป็นที่ชอบใจเจ้า เราก็จงพากันพร้อมใจสละบ้านทั้งหมด"

โดยประการฉะนี้ พี่น้องทั้งแปดคนจึงได้สละทรัพย์สมบัติศฤงคารอันมีค่ามากมาย พากันลาญาติมิตรผู้ร่ำไรปริเทวนาการไปบวชเป็น

ดาบสผู้ไร้บ้าน มีสหาย คนใช้ ชาย ๑ หญิง ๑ ได้ติดตามไปอยู่ป่าด้วยโดยความรัก

ณ ที่แห่งหนึ่งในป่า มีทะเลสาบใหญ่น้ำใสบริสุทธิ์เป็นสีคราม มีความรุ่งโรจน์เมื่อดอกบัวขยายกลีบทำให้สวยงามสดชื่นในกลางวัน และหมู่ไม้น้ำแย้มดอกในเวลากลางคืน ฝูงภมรร้องหึ่งตอมอยู่ที่นั้น ณ ขอบฝั่งนี้เขาได้ปลูกบรรณศาลาอยู่คนละหลัง ห่างกันพอสมควร มีร่มไม้เป็นที่กำบังในท่ามกลางป่าอันวิเวก ณ ที่นั้นดาบสได้อาศัยบำเพ็ญธรรมตามปฏิญญาซึ่งได้บัญญัติขึ้นเอง และสำรวมใจเป็นสมาธิทุกวันที่ห้าดาบสและดาบสินีจะไปสู่สำนักโพธิสัตว์เพื่อสดับฟังคำสั่งสอน โพธิสัตว์จะแสดงเทศนาว่าด้วยวิถีอันจะถึงซึ่งความสงบระงับแห่งจิต สอนให้ตั้งมั่นในสมาธิแสดงโทษของโลกียสุข ชี้แจงโดยกว้างขวาง ถึงสันโดษอันเป็นผลของปหาน แสดงโทษของมารยาสาไถยการพูดเพ้อเจ้อ การเกี้ยวการร้านและความชั่วอื่น ๆ ทำให้ผู้ฟังซาบซึ้งจับใจยิ่งนัก

เพราะความรักและนับถือ แม้มาอยู่ป่า นางสาวใช้ก็มิได้ละเลิกการปรนนิบัติ เขาเก็บสายบัวที่กินได้ขึ้นมาจากน้ำ และแบ่งเป็นส่วนจัดใส่ในใบบัววางไว้ริมขอบฝั่งที่สะอาด เมื่อเสร็จการเตรียมอาหารแล้วก็เอาไม้สองอันตีกันเป็นสัญญาแล้วก็หลบไป เมื่อดาบสเสร็จการสวดมนต์ภาวนาและตรวจน้ำตามเคยแล้วก็ออกจากกุฏิไปยังริมฝั่งทะเลสาบที่ละคนตามอาวุโส ถือเอาส่วนหนึ่งของสายบัวที่จัดไว้ตาม

ดำดับ แล้วกลับคืนสู่บรรณศาลากระทำภัตตกิจด้วยกิริยาตามบัญญัติ เสร็จแล้ว ก็สำรวมสมาธิต่อไปโดยผาสุก โดยประการฉะนี้ ดาบสทั้งหลาย จึงมิได้เห็นซึ่งกันและกัน นอกจากวันประชุมฟังเทศนาเท่านั้น

ศีลอันหาที่ติมิได้ การสำรวมจิต, จริยาวัตร, ความรักปหานธรรม ความแน่วแน่ในสมาธิ เหล่านี้ได้ทำให้ดาบสทั้งหลายเป็นที่รู้จักเลื่องลือไปทั่วไปทุกแห่ง ท้าวอมรินทราธิราชได้ทรงสดับกิตติคุณ จึงเสด็จลงมายังสำนัก เพื่อทดลองดูให้ประจักษ์ เมื่อได้เห็นลักษณะแห่งสมาธิ ความบริสุทธิ์ปราศจากอกุศลกรรมทั้งปวง การสิ้นซึ่งโลภะ และความสงบ พระองค์ก็ยิ่งมีความนับถือในคุณธรรม จึงอยากจะทำการทดลองยิ่งนัก ผู้อาศัยอยู่ในป่าลึกโดยปราศสิ้นตัณหา ตั้งจิตมั่นอยู่ในความสงบ บุคคลเช่นนี้ย่อมจะทำให้เกิดความเคารพนับถือคุณธรรมขึ้นในใจของสัตบุรุษ

ดังนั้นท้าวโกสีย์จึงคอยเฝ้าดูเวลานางคนใช้ไปเก็บสายบัวอันอ่อนและขาวดังฟันลูกช้าง ล้างชำระแล้วจัดแบ่งเป็นส่วนเท่ากันวางบนใบบัวอันมีสีเขียวเหมือนมรกต แล้วประจงประดับกลีบและเกสรบัวบนกองสายบัวเหล่านั้น เมื่อได้ให้สัญญาณเวลาภัตตกิจโดยเคาะไม้ตามเคยแล้วเขาก็หลบไป ขณะนั้นท้าวโกสีย์ก็ทำให้กองสายบัวกองแรกอันตรธานไปจากใบบัว เพื่อเป็นการทดลองโพธิสัตว์

เมื่อใดทุรกรรมเกิดขึ้นและความสุขปลาสไป เมื่อนั้นเป็นโอกาสที่จะได้วัดความมั่นคงของสัตบุรุษ เพราะความมั่นคงนั้นย่อมสำแดง

ออกมาให้ปรากฏแก่ทรรศนะ

ฝ่ายโพธิสัตว์เมื่อมาถึงที่วางสายบัวกองแรก ก็ได้เห็นว่าสายบัวส่วนของตนนั้นหายไปจากใบบัว มีแต่กลีบและเกสรกระจายอยู่ จึงดำริว่า "คงมีใครมาเอาอาหารส่วนของเราไปแล้ว" แล้วก็กลับไปกุฏิโดยมิได้มีใจวุ่นวายหรือโกรธ และกลับเข้าสมาธิต่อไป โพธิสัตว์มิได้แจ้งให้ดาบสอื่นรู้เรื่อง โดยเกรงใจว่าจะทำให้เกิดทุกข์ ส่วนดาบสอื่นก็คิดว่าการเป็นไปตามปรกติและคงได้ส่วนแบ่งไปแล้ว จึงถือเอาส่วนของตนตามลำดับเช่นเคย แล้วต่างคนก็ต่างบริโภคในกุฏิ เสร็จแล้วก็เข้าสมาธิต่อไป

ท้าวสักกเทวราชมาซ่อนสายบัวของโพธิสัตว์โดยวิธีนี้ในวันที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ แต่ผลก็อย่างเดียวกัน คือโพธิสัตว์คงมีใจตั้งมั่นสงบอยู่เช่นปรกติ ปราศจากความทุกข์ร้อนลำบาก

สัตบุรุษย่อมเห็นว่าความวุ่นวายแห่งจิตเป็นมรณะ หาใช่ความดับของชีวิตเป็นมรณะไม่ เพราะเหตุนี้แล ผู้มีปัญญาจึงไม่หวั่นหวาดแม้เมื่อมีภัยแก่ชีวิต

ในบ่ายวันกำรบห้า ดาบสทั้งหลายก็พากันไปประชุมที่บรรณศาลาโพธิสัตว์ตามเคย เพื่อสดับพังเทศนา เมื่อดูโพธิสัตว์ก็ได้เห็นว่าร่างกายซูบผอมลง แก้มตอบหว่าตาลึกกลวง ดวงหน้าที่เปล่งปลั่งก็เผือดซีด น้ำเสียงที่กังวานก็หายไป ถึงกระนั้นแม้จะซูบผอม โพธิสัตว์ก็ยังสง่างามน่าทัศนาเหมือนพระจันทร์แรม เพราะคุณธรรม คือปัญญา ความมั่นคง

ความสงบก็หาลดน้อยไปไม่ เมื่อได้เข้ามาเฉพาะหน้า ภายหลังที่ได้กระทำความเคารพตามเคยแล้ว ดาบสทั้งหลายจึงถามถึงพฤติเหตุอันทำให้ชูบผอม โพธิสัตว์ก็เล่าความที่ได้เกิดขึ้นจนตลอด ดาบสทั้งหลายสำแดงความทุกข์วิตกโดยยกอุทานวาจาและเพ่งดาดูแผ่นดินเพราะความละอายใจ คิดไม่ออกว่าจะมีคนใดในพวกที่จะกระทำกรรมอันไม่ควรเช่นนี้ และรู้สึกวิตกในอาการที่เกิดแก่โพธิสัตว์ แต่โดยอิทธิฤทธิ์ท้าวตรีเนตรทรงขัดขวางเสียซึ่งความเคลื่อนไหวในทางที่จะให้เกิดญาณทัสนะ ฉะนั้น ดาบสทั้งหลายจึงมิอาจทราบได้ว่าเหตุนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ดังนั้นน้องคนที่หนึ่งของโพธิสัตว์ เพื่อสำแดงความบริสุทธิ์และความวิตกร้อนใจ จึงกล่าวคำประท้วงอันพิเศษดังนี้

"ขอให้ผู้ที่ถือบัวเอาซึ่งสายอาหารของท่าน จงได้คฤหาสน์เพียบพร้อมด้วยเครื่องประดับตบแต่งดีเลิศ เป็นสัญญลักษณ์แห่งความมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ของผู้เป็นเจ้าของ มีภริยาอันเป็นที่พึงใจปรารถนา ขออวยพรให้ผู้นั้นมีบุตรและหลานเป็นจำนวนมาก"

น้องคนที่สองกล่าวว่า

"ขอให้ผู้ที่ถือเอาสายบัวของท่านจงเป็นผู้ติดข้องกับโลกีย์ ขอให้เขามีช่อมาลาพวงมาลัยและแป้งจันทน์หอมเป็นเครื่องประดับ มีอาภรณ์เครื่องนุ่งห่มอันงามยิ่ง ซึ่งมีลูกน้อยกำลังเล่นจับต้อง"

น้องคนที่สามกล่าวว่า

"ขอให้ผู้ที่ถือเอาสายบัวของท่าน แม้แต่เพียงครั้งเดียวจงเป็น

กสิกร ร่ำรวยบริบูรณ์เพราะการกสิกรรม และมีความพอใจในเสียงช่างพูดของลูกน้อย ๆ จงเป็นผู้มีความสุขในชีวิตแห่งฆราวาสโดยไม่นึกถึงกาลเมื่อเขาจะละจากโลกนี้"

น้องคนที่สี่กล่าวว่า

"ขอให้ผู้ที่ถือเอาสายบัวของท่านเพราะความละโมภจงเป็นอธิราชผู้ครองโลก มีกษัตริย์ทั้งหลายเป็นผู้นอบน้อมเคารพและถวายการบำเรอในลักษณะอ่อนน้อมเยี่ยงทาสน้อมเศียรอันสั่น"

น้องคนที่ห้ากล่าวว่า

"ขอให้เขาเป็นปุโรหิตาจารย์ของพระราชา รัมนตีมายาและอื่นๆ ขอให้เขาเป็นที่โปรดปรานของพระราชา เขาจะเป็นใครก็ตามผู้ซึ่งถือเอาสายบัวของท่าน"

น้องคนที่หกกล่าวว่า

"ขอให้เขาผู้ใดร่ถือเอาสายบัวของท่านมากกว่าที่จะถือซึ่งคุณธรรม จงเป็นอาจารย์เชี่ยวชาญในพระเวท มีประชานิกรนับถือบูชาอย่างฤษีชุมนุมกันคอยดูอย่างคับคั่ง"

สหายกล่าวว่า

"ขอให้ผู้มิอาจกำหราบความจะกละอยากได้ซึ่งสายบัวของท่านจงได้รับพระราชทานจากพระราชาซึ่งชนบทอันเจริญดีแล้ว อุดมสมบูรณ์สี่ประการคือ มีคน ข้าว ไม้ และน้ำบริบูรณ์ยิ่ง ขอให้เขาตายโดยมิได้ข่มกิเลส"

คนใช้ชายกล่าวว่า

"ขอให้เขาเป็นผู้ใหญ่บ้าน มีความผาสุกอยู่ด้วยลูกบ้าน มีความบันเทิงเริงรมย์ด้วยระบำและเพลงของสตรี จงอย่าได้ประสพภัยจากพระราชา เขาผู้ทำลายประโยชน์ของตนเอง เพราะเห็นแก่สายบัวนั้น"

น้องสาวกล่าวว่า

"ขอให้ผู้ที่กล้าถือเอาซึ่งสายบัวของบุคคลเช่นท่านจงเป็นสตรีมีรูปและความงามอย่างล้ำเลิศ ขอให้พระราชาทรงรับเป็นพระมเหสีเป็นประมุขของสาวสนมกำนัลจำนวนพัน"

คนใช้หญิงกล่าวว่า

"ขอให้นางจงมีความสบายอย่างมากในการลอบกินขนมหวานแต่คนเดียว โดยไม่คิดถึงผู้มีใจกุศลบ้าง ขอให้นางจงมีความปราโมทย์เมื่อได้อาหารอันประณีต นาง – ผู้จงใจถือเอาสายบัว ไม่ถือเอาซึ่งธรรมะของท่าน"

ขณะนั้นมีผู้อยู่บำได้มาฟังธรรมเทศนาด้วย ๓ ราย คือ ยักษ์ ๑ ช้าง ๑ วานร ๑ เขาได้ยินการสนทนาโต้ตอบของดาบสก็พลอยมีความละอายและฉงนไปด้วย เพื่อจะแสดงความสุจริต ยักษ์จึงกล่าวประทักษ์ต่อหน้าดังนี้

"ขอให้เขาผู้ทำแก่ท่านเพื่อสายบัว จงมีที่อยู่ในมหาวิหาร มีหน้าที่จะต้องบูรณะเมืองกจังคลา และต้องสร้างหน้าต่างหนึ่งบานทุกวัน*"

---

* ในอรรถกถาชาดกกล่าวว่าในสมัยกาลพระพุทธกัสสป พระเถระองค์หนึ่งต้องกระทำการซ่อมมหาวิหารประมาณ ๑ โยชน์

ช้างกล่าวว่า

" ขอให้มันจงถูกจับจากป่าอันงามมาอยู่ในหมู่คน ถูกล่ามด้วยโซ่หกร้อยเส้น[๑] และต้องรับความเจ็บจากปฏักของควาญ มัน—ผู้ถือเอาสายบัวของท่านจอมมุนีผู้ประเสริฐ "

วานรกล่าวว่า

" ขอให้มันผู้มีความละกละถือเอาสายบัวของท่านจงมีมาลัยและห่วงสังกะสี่สรวมคอ ถูกโบยด้วยไม้ เต้นไปต่อหน้างูใหญ่[๒] และมีสายเชือกผูกล่ามกับบ้านคน "

พระดาบสโพธิสัตว์ได้กล่าวตอบที่ประชุมทั้งหมดด้วยวาทะอันจูงใจและอาร์ ลำแดงให้เห็นชัดหนักแน่นถึงซึ่งแห่งความดับซึ่งกิเลส

" ขอให้เขาผู้กล่าวเท็จว่า " มันหายไป " แต่แท้จริงเขาได้เอามาจงประสพซึ่งโลกียสุขสมใจปรารถนา และอยู่ครองเรือนตลอดไปจนตาย ขอให้ผู้ที่มีความระแวงสงสัยท่านว่าจะทำกรรมเช่นกล่าวนั้น จงประสพผลเช่นเดียวกัน "

คำประทวงพิเศษของที่ประชุม อันแสดงถึงความเบื่อหน่ายการเสพย์สุข ทำให้ท้าวสหัสสนัยน์ปลาดพระทัย และบังเกิดความนับถือ พระองค์จึงลำแดงพระวรกายอันรุ่งโรจน์ให้ปรากฏแล้วเข้าไปใกล้ดาบส

---

๑. ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่า ผู้แต่งต้นฉะบับสันสกฤตคงไม่เข้าใจความหมายที่จะถ่ายเป็นสันสกฤต และว่าในอรรถกถาชาดกอธิบายว่า ถูกล่ามในที่หกแห่งคือเท้า ๔ คอ ๑ สะเอว ๑

๒. คือเป็นลิงสำหรับคนเล่นงู.

กล่าวคล้ายกับมีความขัดเคืองว่า “ท่านไม่ควรกล่าวเช่นนั้น

“อันความสุขทั้งหลาย ซึ่งผู้ปรารถนาทุกคนย่อมขวนขวายถึงกับไม่นอนไม่หลับ พากเพียรบำเพ็ญทนทุกข์ทรมานต่าง ๆ โดยความยากยิ่ง เพื่อจะให้ได้ แต่ท่านกลับตำหนิติเตียนเรียกว่า “โลกิยสุข” ท่านวินิจฉัยเช่นนั้นเพราะเหตุใด”

พระตาบสโพธิสัตว์ตอบว่า

“กามสุขย่อมประกอบด้วยอกุศลอันไม่มีที่สิ้นสุด เพราะไฉนหรือ ขอจงฟัง เราจะแสดงแก่ท่านโดยสังเขปว่ามุนีทั้งหลายเห็นอย่างไรในกามสุขเหล่านั้นจึงได้ติเตียน

“เพราะกามสุขนี้ มนุษย์จึงตกอยู่ในที่คุมขัง ความตาย ความเหนื่อยยากภัยอันตรายและความทุกข์ซับซ้อนอื่น ๆ เพราะกามสุขนี้แหละ กษัตริย์มักจะกดขี่ธรรมะ และเมื่อกระทำกาลกิริยาแล้วก็ไปสู่นรก

“เมื่อความสัมพันธไมตรีหย่อนลงไปทันที, เมื่อมนุษย์เข้าสู่มรรคแห่งนิติธรรม – มรรคาแห่งความล่อลวงไม่มีจริงอันไม่บริสุทธิ์, เมื่อเขาเสียกิตติคุณแล้ว, ต่อมาก็ประสพทุกข์ เหล่านี้มิใช่เพราะกามสุขเป็นต้นเหตุดอกหรือ

“ก็เมื่อโลกิยสุขย่อมนำมาซึ่งความพินาศให้แก่มนุษย์ทั้งหลาย ไม่ว่าชั้นสูงกลางต่ำ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าด้วยประการฉะนี้ มุนีทั้งหลายผู้ใคร่ในคน จึงหลีกออกห่างจากกามสุขเหล่านั้น เหมือน

หนึ่งหนึ่งอสรพิษที่กำลังพิโรธ

ท้าวสหัสนัยน์พอพระทัยในวาทะของโพธิสัตว์ เปล่งอุทานว่า "กล่าวชอบแล้ว" และโดยความพอพระทัยในจิตใจมั่นคงของดาบส เหล่านั้น พระองค์จึงทรงสารภาพผิดว่า เป็นผู้กระทำอทินนาทาน กล่าวว่า

"การที่จะวินิจฉัยได้แน่ชัดในคุณธรรมจะต้องพิสูจน์ เมื่อคิดดังนี้ ข้าจึงได้ซ่อนสายบัวของท่านเสียเพื่อทดลอง บัดนี้โลกมีโชคดีหนักหนาที่มีมุนีเช่นท่าน ผู้ทรงกิตติคุณงดงามปรากฏชัดจากการทดลองโดยแท้จริง นี่สายบัว ขอท่านจงรับไว้เป็นข้อพิสูจน์แห่งวัตรจริยาอันสูงของท่าน"

กล่าวดังนี้ ท้าวสักกเทวราชก็ยื่นสายบัวให้โพธิสัตว์ แต่พระดาบสไม่พอใจในการกระทำอันมิบังควรและอุกอาจ กล่าวโดยสุภาพแต่ลำแดงความนับถืออันดีว่า

"เรามิใช่ญาติของท่าน และไม่ใช่มิตรสหาย และเราก็ไม่ได้เป็นละครหรือตลกของท่าน เพราะเหตุใดท่านเทพบดีจึงลงมาที่นี่ และทำเล่นกับฤษีเช่นนี้"

เมื่อได้สดับดังนั้น ท้าวสักกเทวราชก็รีบลดความโอภาสแห่งพระวรกายอันรุ่งโรจน์ด้วยกรรณาภรณ์ มหามงกุฎ และวชิระ แล้วน้อมพระเศียรถวายสักการะแก่พระดาบส กล่าวเพื่อประโลมใจว่า

"ข้าแต่ท่าน ผู้ปราศจากความเห็นแก่ตัว ขอได้โปรดอภัยโทษแก่ข้าที่ได้กระทำความผิดโดยไร้สติ เพื่อทดลองท่าน ขอท่านจงยกโทษ

ให้แก่ข้า เหมือนบิดาหรืออาจารย์

"ผู้มีจักษุยังไม่เบิดบรรดุถึงซึ่งปัญญา ย่อมเป็นเห็นการชอบที่จะกระทำผิดต่อผู้อื่น แม้เขาจะมีฐานะเท่าเทียมกัน โดยทำนองเดียวกัน ผู้มีปัญญาผู้รู้จักคนย่อมเห็นเป็นการชอบที่จะยกโทษในความผิดนั้น ๆ ฉะนั้น ขอท่านจงอย่าได้มีความพิโรธในดวงใจในการกระทำทั้งนี้ด้วย"

เมื่อได้กล่าวประโลมดังนี้แล้ว ท้าวสักกะก็ปลาศนาการไปจากที่นั้น

โดยประการฉะนี้แล ผู้เคยศึกษารู้รสแห่งความสุขในปหานธรรม ย่อมเป็นปฏิบักษ์แก่โลกิยสุข เขาจะต่อสู้ขัดขวางการหลอกลวงและการประทุษร้าย.

---

๒๐. เรื่องขุนคลัง

การมีความคิดเห็นว่าบุคคลมีคุณธรรมบางประการอันไม่เป็นความจริงนั้น ย่อมกระตุ้นเตือนสัตบุรุษเหมือนหนึ่งถูกเดือย เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ชนทั้งหลายพึงขวนขวายให้ได้ซึ่งคุณธรรมดังเรื่องที่จะแสดงในลำดับต่อไป

ณ กาลครั้งหนึ่งกล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์อุบัติเป็นขุนคลังของพระราชาธิบดีพระองค์หนึ่ง มีชื่อเสียงในวิชาการ สกุลสูง และจริยาวัตรงบเสงี่ยม เขามีความดำริแต่ในทางสูงมีสติปัญญาหลักแหลม รักความสุจริตในการประกอบธุรกิจ โดยที่ได้ศึกษาวิทยาการหลายสาขา เมื่อกล่าวสุนทรกถาก็มีผู้นิยมชมชอบ

เขาเป็นผู้ประกอบด้วยความกรุณาและมีทรัพย์มาก จึงได้เผื่อแผ่ความสุขด้วยทรัพย์ให้เป็นทานในทิศานุทิศ โดยเหตุนี้จึงมีผู้ยกย่องว่าเป็นรัตนะของคฤหัสถ์ ตามอุปนิสัยเขาก็ตั้งธรรมะอยู่แล้ว ยิ่งได้ประดับด้วยคุณสมบัติ เพราะการใฝ่แสวงความรู้อันเป็นที่สักการะและการอื่นที่คล้ายกัน ชนทั้งหลายจึงมีความนับถือเขาเป็นที่เคารพสักการะยิ่งกว่าบุคคลอื่น

วันหนึ่ง ขุนคลังได้ไปยังพระราชวังด้วยราชกิจ แม่ยายของเขาได้มาเยี่ยมบุตรสาวที่บ้าน เมื่อได้ต้อนรับไต่ถามถึงทุกข์สุขซึ่งกันและกันแล้ว ก็ได้สนทนากันถึงเรื่องอื่น ๆ ในระหว่างที่อยู่กันสองต่อสอง

แม่จึงถามถูกสาวภริยาโพธิสัตว์ว่า “สามีของเจ้ายังรักนับถือเจ้าดีอยู่หรือ เขาแสดงความรักต่อเจ้าอย่างไรหรือไม่ แม่หวังว่าเขาคงจะไม่ประพฤติให้เป็นที่เดือดร้อนเสียใจแก่เจ้า”

บุตรีตอบด้วยเสียงอันนุ่มพร้อมด้วยตามองต่ำเพราะกระดากอายว่า “ความประพฤติและมรรยาทอันประกอบคุณธรรมของเขานั้นจะหาไม่ได้เลยแม้ในสมณะผู้สละโลกแล้ว” แม่เป็นผู้มีอายุ, การฟังและความเข้าใจไม่สู้จะดีนัก จึงจับคำพูดของถูกสาวไม่ถนัด เพราะกล่าวด้วยเสียงเบาและกระดากอาย พอได้ยินพูดถึงสมณะผู้สละโลกก็เลยทึกทักเข้าใจว่าบุตรเขยได้เป็นสมณะเสียแล้ว ก็บังเกิดโทมนัสมีน้ำตานอง พลางคร่ำครวญรำพรรณแก่บุตรสาวว่า “ผู้สละโลกนั้นจะเรียกว่ามีความประพฤติและมรรยาทอย่างไร, ทอดทิ้งครอบครัวที่มีความรัก, แล้วก็การสละโลกเช่นนี้กระทำเพื่ออะไร, ผู้ที่ยังหนุ่ม รูปสวย บอบบาง เคยชินแต่ในชีวิตที่สุข, เป็นคนโปรดของพระราชา เขามีเหตุผลอย่างไรจึงต้องออกไปมีชีวิตอยู่ในป่า, เป็นได้อย่างไร, ที่เขาทอดทิ้งเคหสถานอันมั่งคั่งด้วยโภคสมบัติไปหันที่ไม่ทุกข์ร้อน, โดยที่ครอบครัวก็มิได้กระทำผิด และก่อนที่ความชราจะทำให้ร่างกายทุพพลภาพ เขาผู้มีมรรยาทอันดี, มีบัญญารักธรรมะ เปี่ยมด้วยความกรุณาแก่ผู้อื่น, เป็นได้อย่างไรที่กระทำการอย่างหุนหัน มิได้ปราณีแก่ครอบครัวบ้าง โดยที่เขาเคยต้อนรับอยู่เป็นนิจ ซึ่งสมณพราหมณ์, มิตรสหาย, ผู้มาติดต่อ, ครอบครัวของเขาเอง และครอบครัวของผู้

ที่เดือดร้อนทุกข์ยาก และโดยที่เขาถือว่าทรัพย์อันดีที่สุดก็คือความประพฤติอันไร้ราคี ดังนั้น ในโลกนี้เขาจะไม่ได้เทียวหรือซึ่งสิ่งที่เขาใฝ่แสวงในป่า การละเว้นเมถุน และสละภริยาผู้ภักดีเพื่อนร่วมปฏิบัติศาสนกิจ ข้อนี้เขาไม่เห็นหรือว่าการที่ใคร่ในธรรมะมากเกินไปนั้นย่อมเป็นการละเมิดวิถีแห่งธรรมะด้วย อนิจจา น่าสงสาร น่าตำหนิโชคชาตาที่อำนวยไม่ถูก ที่ให้บุรุษสามารถสละญาติที่รัก โดยมิได้มีความกรุณาเป็นเครื่องยับยั้ง หรือที่ให้เขาเหล่านั้นสามารถสำเร็จกิจควรสักการะตามที่แสวง แม้แต่เพียงส่วนน้อย”

เมื่อภริยาโพธิสัตว์ได้ยินมารดาร้องไห้รำพรรณถ้อยคำอันน่าสงสารอย่างจริงใจ ว่าสามีของนางได้สละโลกเสียแล้วดังนี้ นางก็มีความวิตกตามวิสัยของหญิงผู้มีใจอ่อนโน้มเอียงง่าย ดวงหน้าอันกังวลแสดงถึงจิตใจอันหดเหี่ยว เพราะมีความทุกข์และปวดร้าวมากระทบโดยแรง นางลืมเลือนสิ่งเรื่องเดิม และการสนทนาพาทีต่อเนื่องมา พลางจินตนาว่า “สามีของฉันสละโลกเสียแล้ว แม่ได้ยินข่าวอันเศร้าจึงมาบอกเพื่อปลอบโยน” โดยเข้าใจดังนี้ นางผู้ยังสาวเด็กก็ปริเทวนาคร่ำครวญร้องไห้ด้วยเสียงอันดังแล้วก็สลบ ฝ่ายพวกญาติและบริวารเมื่อได้ทราบเหตุ ก็พากันร้องไห้เศร้าโศก เสียงร้องไห้ได้ยินไปถึงเพื่อนบ้าน มิตรสหาย ญาติในสกุลเดียวกัน และญาติอื่น ผู้เคยติดต่อและหัวหน้าครอบครัวในสกุลพราหมณ์ รวมความว่าประชาชนส่วนมาก เพราะเขาเหล่านั้นคุ้นเคยกับชุนคลัง จึงมาเยี่ยมเต็มรอบบ้าน

ตามปกติชุนคลังเคยร่วมความสุขหรือทุกข์กับคนทั้งหลาย ดังนั้นคนเหล่านั้นเสมือนหนึ่งว่าได้เรียนรู้มรรยาทนจากชุนคลัง จึงแสดงไมตรีจิตแก่เขาในยามนี้ด้วย

โพธิสัตว์กลับจากพระราชวังใกล้จะถึงบ้าน ได้ยินเสียงร้องไห้ดังมาจากเรือน และได้เห็นมีคนมาชุมนุมกัน ณ ที่นั้นเป็นอันมาก จึงให้คนใช้รีบไปก่อนเพื่อสืบสาเหตุ คนใช้กลับมาแจ้งว่า

"เขาถือกันไม่ทราบว่าโดยเหตุใด ท่านได้สละบ้านไปเป็นสมณะเสียแล้ว ข่าวนี้ทำให้คนทั้งหลายผู้มีความรักนับถือท่านพากันมาประชุม"

เมื่อได้สดับข่าวดังนี้ โพธิสัตว์รู้สึกละอาย ความบริสุทธิ์อันแนบแน่นอยู่ภายในรู้สึกวิตกเหมือนถูกตำหนิ จึงรำพึงว่า "คนทั้งหลายนับถือเราเพียงใดหนอ เมื่อได้รับความยกย่องนับถือในคุณธรรมจากคนทั้งหลายถึงเพียงนี้แล้ว จะยังคงยึดมราวาสวิสัยต่อไป เราจะไม่เป็นผู้ขลาดหรือ เราก็จะมีชื่อว่าเป็นผู้ติดในอธรรม มีมรรยาทอันชั่ว เป็นผู้ลบหลู่ธรรมะ แล้วก็จะสูญเสียซึ่งความนับถืออันเรามีอยู่เพราะคุณธรรม ดังนี้ ถึงมีชีวิตก็มิอาจดำรงอยู่ได้ เพราะเหตุดังนั้นเพื่อตอบแทนความเคารพนับถือที่คนทั้งหลายให้เกียรติแก่เรา เราจะสนองเกียรตินั้นโดยการปฏิบัติตามให้เป็นจริง และโดยความนิยมรักความสงบแห่งอรัญประเทศ เราจะสละทิ้งซึ่งเคหสถานอันเป็นบ่อเกิดแห่งความชั่ว และอารมณ์อกุศล

ดำริดังนี้แล้ว โพธิสัตว์ก็หันกลับเข้าไปสู่พระราชสำนัก และ

ขอเข้าเฝ้าพระราชาบิดาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อได้รับพระราชานุญาต และได้ถวายความเคารพแด่พระราชาตามราชประเพณีแล้ว ขุนคลังจึงกราบทูลสนองพระราชปุจฉาถึงสาเหตุที่กลับมาขอเฝ้าว่า "ข้าพระเจ้าปรารถนาจะออกบวช จึงมากราบทูลขอพระราชานุญาต"

ได้ทรงฟังดังนี้ พระราชาก็ทรงปริวิตกร้อนพระทัย รับสั่งปลอบว่า

"ท่านเป็นทุกข์อย่างไรหรือ เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ ผู้ที่รักท่านยิ่งกว่าสหายหรือญาติ ท่านกลับปรารถนาจะปลีกตัวไปอยู่ป่า ดูเหมือนว่าเราไม่อาจจะปลดเปลื้องความทุกข์อันนี้ด้วยทรัพย์ นโยบาย และอำนาจยิ่งใหญ่ของเรา ท่านต้องการเงินหรือ จงเอาไปจากคลังเรานี่ หรือว่ามีความเศร้าโศกเกิดขึ้นแก่ท่าน เอาเถิด เราจะรักษาเอง หรือว่ามีเหตุอื่นใดที่ทำให้ท่านปรารถนาปลีกตัวไปอยู่ป่า ละทิ้งญาติของท่านและตัวเราผู้วิงวอนขอร้องดังนี้"

ขุนคลังได้กราบทูลสนองพระดำรัสอันเปี่ยมไปด้วยพระกรุณาและเกี่ยรติด้วยวาทะอันจูงใจไมตรีว่า

"ความทุกข์ร้อนจากสารทิศจะเกิดแก่บุคคลผู้อยู่ใต้ความคุ้มครองของพระพาหาได้อย่างไร และความเศร้าเพราะโภคทรัพย์ก็หาบังเกิดมีได้ไม่ ฉะนั้น จึงมิใช่ความทุกข์ที่จูงใจข้าพระเจ้าให้ปลีกตัวไปอยู่ป่า แต่มีเหตุอื่น ขอประทานได้ทรงฟัง มีข่าวเล่าลือว่าข้าพระเจ้าได้ปฏิญาณแล้วว่าจะถือเพศสมณะ ชนทั้งหลายมีความเศร้าโศกเพราะเหตุนี้ และร้องไห้ด้วยความเสียดาย ฉะนั้น ข้าพระเจ้าจึงอยากจะไปอยู่

ในที่สงัดแห่งป่า เพราะชนทั้งหลายดงความเห็นว่าข้าพระเจ้าสามารถมีจิตใจในทางบุญกุศลนี้ได้"

พระราชาตรัสว่า "ท่านหาควรที่จะละทิ้งเราเพราะเพียงข่าวลือเช่นนั้นไม่ คุณค่าแห่งบุคคลเช่นท่านนั้นหาได้อยู่กับมติมหาชนไม่ ทั้งการโจทอันไร้สาระ ก็มิได้ทำให้เกิดมีขึ้นหรือเสื่อมไปซึ่งคุณธรรม ข่าวลือเกิดขึ้นจากการนึกคิดที่ยับยั้งไว้มิได้ เมื่อเกิดขึ้นครั้งหนึ่งแล้วก็จะกระจายไปทั่วมิได้มีกีดกัน ผู้ที่เชื่อถือข่าวนั้นเป็นจริงจัง เป็นบุคคลที่น่าเย้ยหยัน และยิ่งเป็นผู้กระทำตามข่าวลือด้วยแล้ว ก็ยิ่งจะเป็นที่เย้ยหยันมากขึ้นอีก"

โพธิสัตว์กราบทูลว่า "ขอเดชะ การหาเป็นเช่นนั้นไม่ ขออย่าได้ทรงตรัสดังนี้ ความเห็นของมหาชนทั้งหลายนั้นควรกระทำตาม ขอได้โปรดทรงพระกรุณาพิจารณาว่า เมื่อบุคคลใดได้ชื่อเสียงเพราะความเป็นที่เคารพสักการะ บุคคลนั้นหาควรหลบอยู่เบื้องหลังกิตติศัพท์ไม่ ถ้าความจริงเขาเป็นผู้ทรงคุณธรรม แต่จะกล่าวมากไปไย ความละอายของเขาเองต้องจูงใจให้เขารับเอาภาระแห่งคุณธรรมนั้นไว้ เพราะว่าถ้าเป็นที่ประจักษ์ว่าเขาได้ปฏิบัติตามคุณธรรมตามมติแล้ว ชื่อเสียงเกียรติคุณก็จะขจรขยายยิ่งขึ้น แต่ตรงกันข้าม ถ้าเขาไม่ทำก็จะเหมือนบ่อน้ำอันแห้งแล้ง กิตติศัพท์อันจอมปลอมซึ่งจะกระจายและหายไปเมื่อถึงเวลาที่ได้ทราบความจริงนั้น ย่อมทำให้กิตติคุณของบุคคลเสียหายได้ เมื่อเสื่อมไปแล้วก็ยากที่จะทำให้เกิดขึ้นใหม่ได้อีก

เมื่อคิดเห็นดังนี้ ข้าพระเจ้าจึงจะสละครอบครัวและทรัพย์สมบัติ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นรากแห่งความยุ่งยากเดือดร้อน ควรจะหลีกไปให้พ้นเหมือนหนึ่งอสรพิษแผ่แม่เบี้ยชูศีรษะเพราะโกรธ ใต้ฝ่าพระบาทมิควรที่จะทัดทานข้าพระเจ้าเลย ขออย่าได้ประทานเงินแก่ข้าพระเจ้า ใต้ฝ่าพระบาทเคยทรงโปรดปรานและประทานบำเหน็จรางวัลแก่ข้าราชบริพารผู้จงรักภักดีตามพระราชจริยาวัตร แต่สำหรับสมณะอนาคาริกประโยชน์อะไรจะมีแก่เงิน ซึ่งจำต้องเกี่ยวกับโลกีย์และอารมณ์ต่าง ๆ”

โพธิสัตว์กราบทูลวิงวอนพระราชาให้ทรงอนุญาตดังนี้ เมื่อได้รับแล้วก็รีบออกไปสู่ป่าทันที แต่มิตรสหาย ญาติ และผู้ที่เคยติดต่อพบเห็น เขาทั้งหลายมีน้ำตานอง กอดเท้า พยายามห้าม บางคนก็บีดทางโดยเอาตัวขวางหน้า กอดมือด้วยความเคารพ บางคนก็พยายามจะจูงเขาไปทางคฤหาสน์ โดยการบังคับอย่างละม่อม โดยกอดตัวและชักชวนอย่างอื่นบ้าง บางคนเพราะความรักถึงกับว่ากล่าวด้วยถ้อยคำอันรุนแรง ตำหนิติเตียนต่าง ๆ ก็มี บ้างก็พยายามชี้แจงชักชวนให้คิดถึงเพื่อนและครอบครองอันควรกรุณา บ้างก็ใช้ความพยายามชี้แจงโต้เถียงให้เห็นเท็จจริง โดยใช้พระคัมภีร์พร้อมด้วยหลักฐาน ยกข้ออ้างแสดงเหตุและผลว่าการเป็นผู้ครองเรือนนั้นเป็นบุญอันสูงสุด บางพวกก็พยายามใช้วิธีต่าง ๆ ที่จะให้เลิกล้มความตั้งใจ โดยยกเอาความยากลำบากในการอยู่ป่ามาชี้แจงให้ฟัง โดยแนะนำให้ปฏิบัติหน้าที่และพันธะตามที่มีอยู่จนกว่าจะถึงที่สุด และยกข้อ

สงสัยที่ว่าจะมีผลรางวัลพึงได้ในโลกหน้าอย่างไรบ้าง เมื่อชุนคลังโพธิสัตว์ได้เห็นมิตรสหายพากันทัดทานการออกบรรพชา และขัดขวางการไปสู่ป่าด้วยหน้าอันโชกด้วยน้ำตาก็เกิดความดำริในใจว่า

"ถ้าบุคคลใดปฏิบัติมิสมควร เป็นหน้าที่ของผู้ที่อ้างว่าเป็นมิตรจะต้องช่วยเพื่อความดีของบุคคลผู้นั้น แม้การนั้นจะรุนแรงบ้าง การกระทำดังนี้เป็นที่รับนับถือว่าเป็นทางอันชอบในหมู่พวกใจกุศลด้วยกัน ก็ถ้าหากว่าการที่เรากระทำเพื่อหวังความดีนั้นเป็นการละมุนละม่อม การกระทำดังนี้ย่อมเป็นทางอันชอบยิ่งขึ้นอีกมาก แต่ว่าเขาเหล่านั้นผู้รักฆราวาสวิสัย กล้าขัดขวางการอยู่ป่า ประดุจดังว่าไปติดต่อกับความชั่วร้าย เขาจะตัดสินด้วยใจอันปรกติได้อย่างไร . คนตายแล้วหรือคนที่ใกล้จะถึงความตาย เป็นผู้ที่ควรแก่การร้องไห้คร่ำครวญ และคนที่พลาดจากคุณธรรมก็ควรแก่การร้องไห้สงสารเช่นเดียวกัน แต่สำหรับตัวเราผู้มีชีวิตอยู่แต่ปรารถนาจะอยู่ป่า จะควรแก่การร้องไห้ด้วยเหตุดังฤๅ

"หากว่าการพลัดพรากจากเราเป็นเหตุแห่งความเสียใจ ไฉนเขาจึงไม่ไปอยู่ป่าเสียกับเราเล่า ถ้าเขายังรักบ้านยิ่งกว่าเราแล้ว ไฉนจึงต้องเสียน้ำตาโดยไร้สาระ เอาละ ยอมให้ว่าการเป็นห่วงครอบครัวทำให้เขาไม่อาจมีภาวะเป็นนักบวชได้ แต่ไฉนในยุทธภูมิหลายแห่งความคิดเช่นนี้จึงไม่เกิดแก่เขาเหล่านั้นมาก่อนบ้าง เราเคยได้ประสพวีรกรรมของมิตรแท้ในยามวิบัติมาแล้ว บัดนี้จงดูมิตรภาพอันหยั่ง

รากซึ้งนั้น ซึ่งประดุจจะแสดงให้เห็นชัดด้วยน้ำตา แม้กระนั้นก็ดูเป็นการล่อลวง เมื่อเขามิได้กระทำการเยี่ยงเรา ความนับถือของมิตรสหายควรได้รับความนับถือตอบ ข้อนี้ทำให้ดวงตาของเขาทั้งหลายชุ่มด้วยอัสสุชล ศีรษะก้มด้วยคารวะ วาทะที่กล่าวไม่คล่องเพราะสอึกสอื้นขณะที่เขาพยายามขัดขวางทัดทานการจากไปของเรา ความจริงข้อนี้มีมากเพียงใด ความรักของเขาก็น่าจะทำให้มีมติอันควรสรรเสริญในอันที่จะติดตามและท่องเที่ยวไปกับเราในราวป่า มากเพียงนั้น หากไม่เช่นนั้นแล้ว ก็เท่ากับเขาทั้งหลายเป็นตัวละครกำลังแสดงบทบาท อันเป็นที่อัปยศแก่สัตบุรุษยิ่งนัก ถ้าบุคคลใดตกอยู่ในความทุกข์ร้อน แม้เขาผู้นั้นจะเป็นคนชั่วร้าย ก็คงจะมีเพื่อนอย่างน้อยสัก ๒-๓ คน อยู่ด้วยเป็นเพื่อน แต่บุคคลผู้ทรงคุณธรรมประเสริฐจะหาแม้สักคนเดียวไปอยู่เป็นเพื่อนในป่าก็หามิได้ อนิจจา

"ผู้ที่เข้าสงคราม เมื่อภัยจากศัตรูอันดุร้ายกำลังคุกคาม เขาเหล่านั้นยังอาจแสดงความกล้าหาญให้เป็นตัวอย่างแก่เราได้ แต่บัดนี้เขาเหล่านั้นไม่ยักตามเรา เมื่อเราจะพาเขาไปยังป่า แน่ทีเดียว เราหรือเขา มีภาวะเหมือนกับกาลก่อนหรือไม่ เราจำไม่ได้ว่าได้เคยทำผิดอย่างใดที่กระทำให้เขาขาดความรักนับถือ ดังนั้นความประพฤติของมิตรสหายดังนี้ อาจเกิดจากความเป็นห่วงในสิ่งที่เขาคิดว่าเป็นความสุขของเขา หรือว่าเพราะเราขาดคุณธรรม ทำให้ขัดข้องแก่เขาที่จะติดตามไปเป็นเพื่อนบ้านในป่า มีผู้ใดบ้างที่จะเสียกำลังใจอันได้มาเพราะคุณธรรม แต่เราจะมัวดำริในเรื่องบุคคลเหล่านี้เสียเวลาทำไม เพราะ

ความจริงเขาไม่สามารถเห็นโทษแห่งชีวิตของคฤหัสถ์ แม้จะปรากฏชัด และไม่เห็นคุณในการบำเพ็ญพรตอยู่ใต้ร่มไม้ จักษุแห่งวิชาของเขาเป็นอันปิดเสียสิ้นแล้ว เขาไม่อาจพรากจากโลกียสุขมูลเหตุแห่งทุกข์ในโลกนี้และโลกหน้า แต่ยังละเลยการบำเพ็ญพรตใต้ร่มไม้อันปราศจากทุกข์และตัวเรา น่าสมเพชการหลงงมงายของคนเหล่านั้น โอหนอ อกุศลเหล่านี้ อันโมหะครอบงำเสียแล้ว มิตรและสัตว์ทั้งหลายจึงถูกขัดขวางมิให้ได้ซึ่งความสงบสุข เมื่อใดเราได้อำนาจด้วยการบำเพ็ญพรตในป่า เมื่อนั้นเราจักทำลายเสียซึ่งโมหะให้พินาศ”

โพธิสัตว์จินตนาการดังนี้ ภายหลังที่ได้ปลงใจแน่วแน่แล้ว ก็บัดเสียซึ่งความวิงวอนขอร้อง เพราะความรักอันมีมากมายหลายประการ ชี้แจงแก่เขาทั้งหลายด้วยความมั่นคงหนักแน่นแห่งการตัดสินใจโดยถ้อยคำที่ประกอบด้วยกรุณาและสุภาพ แล้วก็ออกไปบำเพ็ญสมณธรรมในป่า

โดยประการฉะนี้ การมีความเห็นโดยปราศจากหลักฐานว่าบุคคลทรงไว้ซึ่งคุณธรรมบางประการ ย่อมกระตุ้นเตือนสัตบุรุษเหมือนถูกเดือย เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ บุคคลพึงพยายามให้ได้ซึ่งคุณธรรมนั้นจนสำเร็จ* เพราะเหตุนี้สัตบุรุษผู้ทรงคุณธรรมในฐานะเป็นภิกษุหรืออุบาสก ต้องขวนขวายแสวงหาคุณธรรมมาประดับให้สมควรแก่ฐานะ อนึ่ง ชาดกนี้จะสาธกให้เห็นความยากในการหาเพื่อนที่จะดำเนินชีวิตในทางศาสนา

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๒๑. เรื่องจุฑทโพธิ

บุคคลผู้ข่มโทสะของตนได้ ย่อมผ่อนความพิโรธของศัตรู แต่ถ้าตรงกันข้ามก็กลับจะกระพือความพิโรธให้กำเริบยิ่งขึ้น ข้อนี้มีอนุสาสน์ดังต่อไป

ณ กาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ปฏิสนธิในสกุลพราหมณ์อันทรงศักดิ์ มีชื่อฦาชาว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมอย่างอุกฤษฎ์ มีที่ดินไร่นากว้างใหญ่เป็นปึกแผ่น พระมหากษัตริย์และเทพยดาก็ทรงยกย่อง โพธิสัตว์ได้เจริญวัยและได้รับการศึกษาอันสมควร โดยที่ได้พยายามเอาดีเด่นในการศึกษาภายในเวลาอันสั้น จึงเป็นที่เลื่องลือปรากฏในหมู่ผู้รู้ทั้งหลาย

กิตติคุณของผู้รู้ย่อมคล้ายในที่ชุมนุมชนผู้รู้ เช่นเดียวกับคุณค่าของมณีย่อมเป็นที่รู้จักในหมู่พ่อค้ามณี หรือวีรบุรุษย่อมเป็นที่รู้จักในยุทธภูมิ

ด้วยการปฏิบัติธรรมเป็นนิจในอดีตชาติ และการมีจิตอันเจริญแล้วด้วยปัญญา โพธิสัตว์จึงชินต่อการสละโลก คฤหาศน์จะเป็นที่พึงใจก็หามิได้ ท่านทราบว่าโลกียสุขนั้นเป็นที่ตั้งแห่งความชั่วและบาปทั้งหลาย เพราะแวดล้อมด้วยความทุกข์อันเกิดจากการดิ้นรนขันแข่ง การวุ่นวาย การวิวาท การหลงรัก และมีทางที่จะเสียทรัพย์เพราะราชภัย อุทกภัย อัคคีภัย โจรภัย และญาติที่เป็นศัตรู จึงเห็น

แน่ชัดว่าเหตุเหล่านั้นจะมีผลเป็นความสุขมิได้เลย ฉะนั้นจึงมิได้สนใจเสมือนหนึ่งเป็นอาหารที่เจือยาพิษ และโดยมุ่งประโยชน์เพื่อตนโพธิสัตว์จึงปลงผมและหนวด เลิกนุ่งห่มเครื่องแต่งกายสวยงามหลอกลวงของฆราวาส แต่นุ่งห่มผ้าสีส้มอย่างเดียว ถือเพศดาบสมีศีลเป็นวินัย และมีอธิษฐานเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ฝ่ายภริยาผู้มีความรักสามีมาก ก็ได้ปลงผมเช่นเดียวกัน เลิกนุ่งห่มประดับกายด้วยอาภรณ์อันประณีต คงมีแต่ความงามตามธรรมชาติแห่งสตรีและคุณธรรมคลุมร่างด้วยผ้าสีส้มตามอย่างสามี

เมื่อโพธิสัตว์ทราบความตั้งใจของนางที่จะติดตามไปบำเพ็ญพรตในป่าแล้ว เห็นว่าร่างกายอันบอบบางของสตรีไม่เหมาะกับสมณเพศจึงกล่าวแก่นางว่า

"ที่รัก เจ้าได้แสดงให้เห็นว่ามีความรักในตัวเราอย่างจริงใจข้อนี้ก็พอแล้ว อย่าขืนตั้งใจที่จะติดตามไปเป็นเพื่อนในป่าเลย เจ้าสมควรอยู่ ณ ที่ซึ่งมีสตรีบวชอาศัยอยู่ เจ้าควรอยู่กับเขาเหล่านั้น การแรมคืนในพนาศรมนั้นลำบากมาก จงพิจารณา ป่าช้า บ้านร้าง ภูเขาและป่าชัฏมีสัตว์ดุร้ายชุกชุม เป็นที่อาศัยของนักพรตอนาคาริก เขาจะพักอาศัย ณ ที่ใด ๆ ก็อยู่ได้ เมื่อโอกาสพระอาทิตย์อัสดงคต โดยการสำรวมในสมาธิ สมณะเหล่านั้นชอบเดินจงกรมแต่ผู้เดียว และไม่ชอบเห็นสตรี ฉะนั้นเจ้าจงละเลิกที่ตั้งใจเสียเถิด ประโยชน์อันใดจะเกิดแก่เจ้าในการที่มีชีวิตท่องเที่ยวเช่นนั้น"

ฝ่ายนางผู้ปลงใจแน่วแน่ที่จะติดตามสามี กล่าวตอบโดยมีดวงตาผ้าด้วยอัสสุชล

"ถ้าฉันคิดว่าการไปกับท่านเป็นการน่าเบื่อหน่ายมากกว่าเป็นการบันเทิงแล้ว ท่านคิดหรือว่าฉันจะกระทำสิ่งที่ทำให้ฉันเป็นทุกข์เดือดร้อน และทำให้ท่านไม่พอใจ แต่ฉันไม่อาจทนอยู่ได้เมื่อไม่มีท่าน ฉะนั้นท่านจึงควรให้อภัยแก่ฉันที่จะขัดขืนไม่ฟังคำสั่งของท่าน"

แม้โพธิสัตว์จะได้วิงวอนหลายครั้ง นางก็มิได้ยอมกลับ จึงต้องเลิกล้มการทัดทาน ดังนั้นนางก็ติดตามโพธิสัตว์สามีท่องเที่ยวไปตามหมู่บ้าน เมืองและตลาด

ณ กาลวันหนึ่ง ภายหลังอาหารกลางวันแล้ว พระดาบสโพธิสัตว์เข้าสมาธิเจริญฌานในที่สงัดแห่งหนึ่งในป่า ที่นั้นเป็นภูมิประเทศอันงามนัก มีหมู่พฤกษาชาติเป็นพุ่มร่มเย็น แสงตะวันสอดลอดพุ่มไม้ใบหนาเป็นสาย ๆ ที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง แสงอ่อนคล้ายแสงจันทร์ ละอองบุปผานานาพรรณร่วงลาดดิน กล่าวโดยย่อก็เป็นภูมิสถานอันงามแห่งหนึ่ง ครั้นตกเวลาบ่ายพระดาบสออกจากสมาธิแล้ว ก็เย็บผ้าบังสุกุลเพื่อทำเครื่องนุ่งห่ม ห่างออกไปไม่ไกลนัก นาง – ผู้เป็นเพื่อนอนาคาริก – กำลังทำให้ต้นไม้ ซึ่งนางนั่งอยู่ใต้ร่ม - เปรียบประดุจเทพธิดา - ดูเด่นขึ้นด้วยความงาม – กำลังเจริญกรรมฐานในอารมณ์ และตามวิธีที่พระดาบสโพธิสัตว์สอน เวลานั้นเป็นฤดูใบไม้ผลิ ตามอุทยานพุ่มไม้กำลังบาน รอบ ๆ ต้นมีหน่ออ่อนกำลังโผล่สพรั่ง ฝูงภมร

บินว่อนร้องหึ่งอย่างนุ่มนวล เสียงนกกาเหว่าส่งเสียงร่าเริง ในบึงและบ่อก็เต็มไปด้วยปทุมและกุมุทอันเป็นที่ชวนชมแก่จักษุ ขณะวายุชายพัดรวย ๆ ระรื่นร่ำด้วยสุคนธารสของบุปผานานาพรรณที่กำลังบาน ในกาลนั้นพระราชาธิบดีแห่งแว่นแคว้นทรงประพาสพนาสัณฑ์ เพื่อสำราญพระทัยในฤดูวสันต์อันงาม และได้เสด็จมาถึงตำบลที่ดาบสพำนัก

การได้ทัศนาภูมิภาคป่าเขาลำเนาไพรในฤดูใบไม้ผลิเช่นนี้เป็นที่บันเทิงเริงรมย์ ขณะเมื่อดอกไม้ที่บานและเป็นช่อพรรณต่าง ๆ กำลังสดชื่นประดุจว่าฤดูกาลส่งเสริมความงาม เมื่อนกกาเหว่าตัวผู้และมยุราส่งเสียงร้องระงม ฝูงผึ้งร้องหึ่ง ๆ ตฤณชาติที่ขึ้นใหม่อันนุ่มแผ่คลุมพื้นดิน ดอกบัวก็ขึ้นสพรั่งเต็มแอ่งน้ำ ในกาลสุมทุมพุ่มพฤกษาเป็นรมณียสถานของกามเทพ

เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระดาบสโพธิสัตว์ พระราชาก็เสด็จเข้าไปใกล้ด้วยคารวะ ภายหลังการทักถามตามธรรมเนียมแล้วก็ประทับ ณ ที่ควร ครั้นเมื่อได้ทรงทัศนาดาบสินีอันทรงโฉมตระการความงามของนางทำให้พระทัยไหวหวั่น แม้จะทรงทราบดีว่านางเป็นเพื่อนของพระดาบสในการประกอบศาสนกิจ แต่โดยนิสัยโลภไม่รู้จักพอ พระองค์ทรงดำริหาอุบายที่จะพานางไป แต่ได้ทรงทราบถึงอิทธิ-ฤทธิอันยิ่งใหญ่ของดาบสว่า ไฟแห่งความพิโรธอาจพุ่งเปลวคือคำสาป พระองค์จึงยับยั้งการบังอาจไว้ก่อน แม้กามเทพจะได้ทำลายเสียแล้ว

ซึ่งธรรมะอันอาจหักห้ามการกระทำได้

ความคิดดังนี้เกิดขึ้นในพระทัย "เราจะต้องหยั่งอิทธิฤทธิ์ดูก่อน ว่าดาบสรูปนี้มีอย่างไร แล้วจึงจะจัดการให้เรียบร้อย ถ้าจิตของดาบสยังมีความรักใคร่อาลัยนางอยู่แล้ว ก็คงไม่มีอิทธิฤทธิ์ที่ได้จากการบำเพ็ญตบะ แต่ถ้าไม่มีความรักใคร่อาลัยหรือแสดงความเป็นห่วงแม้แต่น้อย ก็คงจะมีอิทธิฤทธิ์" พระองค์จึงตรัสกับพระดาบสเสียงอ่อนหนึ่งมีไมตรีจิตว่า

"ดูกร ท่านดาบส ในโลกนี้มีคนพาลและผู้แสวงโชคอยู่มาก จึงมิสมควรที่ท่านจะมีเพื่อนร่วมศาสนกิจเช่นนางผู้ทรงโฉมสคราญผู้นี้มาอยู่ในป่าอันห่างไกล ไม่มีผู้ใดพิทักษ์รักษา ถ้านางถูกผู้ใดทำร้าย คนทั้งหลายก็จะติเตียนเรา ขอจงฟัง สมมติว่าเมื่ออยู่ในป่าเปลี่ยวเช่นนี้ มีบุรุษผู้ไม่ยำเกรงท่านผู้ไม่มีกำลังเพราะบำเพ็ญพรต และไม่นับถือธรรมะ มาหักโหมพาเอานางไปโดยอำนาจ ในกรณีเช่นนี้ท่านจะทำอะไรได้ นอกจากร้องให้คร่ำครวญอาลัยนาง เมื่อเกิดโทสะ แม้ที่เดียวใจก็จะต้องเดือดร้อนวุ่นวาย และทำลายเสียซึ่งการเจริญสมณธรรม เพราะเป็นการขัดกัน ฉะนั้น จึงควรให้นางไปอยู่ในที่ที่มีผู้คนเป็นดีที่สุด และการที่สตรีมาอยู่เป็นเพื่อนนั้น จะมีประโยชน์แก่ดาบสฉันใด"

พระดาบสทูลว่า "มหาราชะ" พระองค์ตรัสชอบแล้ว แต่โปรดทรงสดับข้อที่อาตมจะพึงกระทำเมื่อมีเหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้น ผู้ใดกระทำแก่อาตมเพราะเหตุนั้น โดยความหยิ่งผยองยุให้ทำก็ดี หรือ

การหุนหันปราศจากสติผลักดันให้ทำก็ดี เมื่ออาตมยังมีชีวิตอยู่แม้ทีเดียว อาตมจะไม่ยอมปล่อยผู้นั้นเป็นอันขาด เมฆฝนเช่นนั้นจะไม่ทนชุ่ดได้เลย”

พระราชาตรึกในพระทัย “แกยังอาลัยนางอยู่มาก คงไม่มีฤทธิ” โดยความกำเริบดูหมิ่น พระราชาจึงไม่หวั่นเกรงที่จะประทุษร้ายพระดาบสโพธิสัตว์ ด้วยอำนาจแห่งราคะ พระราชารับสั่งแก่อำมาตย์ผู้มีหน้าที่บริหารราชการฝ่ายในว่า “จงพาดาบสินีผู้นี้ไปไว้เป็นนางสนมของเรา” เมื่อดาบสินีได้ยินรับสั่งดังนี้ นางก็บังเกิดความกลัว ตกใจและเสียใจ คล้ายมฤคีที่ถูกสัตว์ร้ายกำลังผจญ สีหน้าเปลี่ยน ตาเบียมด้วยน้ำ โดยความโศกทับถม นางจึงปริเทวนาการด้วยเสียงอันละล่ำละลักว่า

“กล่าวกันว่าในยามทุกข์ มนุษย์มีพระมหากษัตริย์เป็นที่พึ่งประเสริฐสุดเปรียบเหมือนบิดา แต่บุคคลจะขอร้องหาที่พึ่งได้จากผู้ใดเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กระทำร้ายเสียเอง โอ้หนอ ท้าวจตุรมหาราช ผู้เป็นโลกบาล ได้ถูกถอดจากตำแหน่งเสียแล้วหรือ หรือว่าท้าวโลกบาลเหล่านี้ไม่เคยมีจริงเลย หรือว่าท้าวเธอจุติเสียหมดแล้ว เพราะไม่เห็นพยายามช่วยผู้ที่ถูกข่มเหง ธรรมะเห็นจะเป็นเพียงแต่สักว่าเสียงละกระมัง แต่เหตุไฉนจะไปติโทษเทพเจ้าบนฟากฟ้า เมื่อท่านผู้เป็นเจ้าของตัวเราท่านยังนิ่งเฉย ไม่รู้สึกห่วงใยในชาตากรรมของเรา ท่านไม่มีหน้าที่จะปกป้องแม้แต่คนแปลกหน้าดอกหรือ ผู้ที่ถูกคนร้าย

ข่มเหงดอกหรือ ด้วยคำสาปประดุจอสุนีบาต ท่านอาจกระทำให้ขุนเขาทะลายเป็นจุลได้ ถ้าท่านตั้งวาจาว่า "พินาศ" เท่านั้น กระนั้นแล้วท่านก็ยังสงบเงียบ ขณะที่ภริยากำลังถูกทำร้าย และเราก็จะต้องทนทุกข์ทรมานต่อไป อนิจจา เราเป็นสตรีผู้อาภัพยิ่งนัก หรือว่าเราเป็นบุคคลชั่วช้าสามานย์ ไม่สมควรที่จะได้รับความสงสารในยามประสพทุกข์ครั้งนี้ แต่ทว่าดาบสทั้งหลายย่อมมีความกรุณาแก่ผู้ประสพทุกข์ ข้อนี้ไม่ใช่เป็นแนวปฏิบัติของดาบสหรือ เราเกรงว่าท่านดาบสคงจะยังมีความคิดครุ่นอยู่ในใจกระทั่งบัดนี้ที่เราไม่ยอมทั้งท่าน เมื่อท่านสั่งให้เรากลับ อนิจจา เหตุที่เกิดขึ้นดังนี้เป็นความสุขที่เราใฝ่ฝันโดยกระทำตามเจตนาของเราเอง แต่ขัดกับความประสงค์ของท่าน ใช่หรือไม่"

ขณะที่ดาบสินีรำพรรณครำครวญอยู่นั้น – นางจะทำอย่างอื่นได้อย่างไร – นอกจากพิลาปปริเทวนาการด้วยเสียงอันน่าสงสารยิ่งนัก อำมาตย์ผู้รับพระราชบรรหารก็จัดการพานางขึ้นรถต่อหน้าพระดาบสโพธิสัตว์ แล้วนำไปสู่พระราชนิเวศน์ ส่วนพระดาบสได้อดกลั้นข่มเสียซึ่งโทสะอันแรงกล้าด้วยอำนาจแห่งความสงบระงับ คงเย็บผ้าขรุขระเข้าทั้งแล้วเฉยอยู่เช่นเดิม เสมือนหนึ่งว่ามิได้หวั่นไหวแม้แต่น้อย คงสงบระงับเรียบร้อยเป็นปกติ พระราชาตรัสว่า

"เมื่อกี้ ท่านดั่งวาจาอย่างดังเป็นคำเนียงแห่งการมีพละกำลังซึ่งถ้อยคำแห่งความพิโรธโกรธแค้น บัดนี้ ท่านได้เห็นตำตาแล้วว่า นางผู้ทรงโฉมได้ถูกพาไปแล้ว ท่านก็ยังเงียบกริบและหมดทาง เพราะ

ท่านไม่มีอิทธิฤทธิ มาชิ จงสำแดงความโกรธด้วยพละของลำแขนหรือฤทธิเดชที่ท่านได้สะสมมาเพราะการบำเพ็ญตบะ บุคคลผู้ไม่รู้ความสามารถของตัวเอง ยังอาจกระทำพันธะซึ่งตัวเองไม่อาจรักษาได้ บุคคลผู้นั้นย่อมเสื่อม ข้อนี้ท่านพึงทราบ”

พระดาบสทูลตอบ “มหาราชะ” โปรดทรงทราบว่า อาตมได้รักษาพันธะนั้นไว้แล้ว ผู้ใดได้กระทำแก่อาตม ๆ ก็ต่อสู้ อาตมมิได้ปล่อยเขา แต่กลับกดไว้และบังคับด้วยอำนาจให้สงบระงับได้ ฉะนั้น พระองค์ต้องยอมรับว่าอาตมได้กระทำแจ้วตามที่ฉันวาจาไว้”

ความหนักแน่นมั่นคงของพระดาบสโพธิสัตว์พิสูจน์โดยความสงบระงับ ทำให้พระราชารู้สึกเลื่อมใสในคุณธรรม จึงทรงจินตนาว่า “พราหมณ์ผู้นี้คงจะหมายถึงอะไรสักอย่าง เมื่อพูดเป็นนัยดังนี้ เราผู้ไม่ทราบซึ้งถึงวารจิตของท่าน ได้กระทำการล่วงเกินไปแล้ว” เมื่อเกิดวิตกดังนี้ จึงตรัสถามพระดาบสต่อไปว่า

“ก็ใครผู้ใดเล่าที่ท่านกล่าวว่าได้กระทำแก่ท่าน และท่านว่ามิได้ปล่อยเขา แม้จะได้มีการต่อสู้มาก แต่ไม่มากกว่าขุดละอองที่ปลิวเมื่อเปรียบกับเมฆฝน ท่านกำหราบผู้ใด”

พระดาบสทูลว่า “มหาราชะ ขอจงสดับ ผู้ที่มาแล้วทำให้ศูนย์เสียปัญญา และเมื่อยังไม่เกิด ย่อมทำให้ตาสว่าง ผู้นั้นได้เกิดขึ้นภายในตัวอาตม แต่อาตมบังคับดับได้ ผู้นั้นมีชื่อว่าโทสะอันร้ายกาจแก่ผู้เดียงมันยิ่งนัก มันผู้นั้น เมื่อปรากฏขึ้น ศัตรูของมนุษย์ย่อมยินดี

ได้เกิดขึ้นภายในตัวอาตม แต่อาตมบังคับมันให้ถอยไป โทสะนั้นจะทำให้ศัตรูของอาตมดีใจนัก มันผู้นั้น เมื่อประทุออก ทำให้มนุษย์กระทำแต่สิ่งไม่ดี ทำให้จิตมืดเหมือนตาบอด มันผู้นั้นคือผู้ที่อาตมปราบได้แล้ว ผู้มีชื่อว่าโทสะ จริง อาตมได้ประหารสัตว์ร้ายตัวใหญ่อันน่ากลัว ซึ่งบังเกิดขึ้นภายในจิต โทสะที่ชนะผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นสิ้นคุณความดีหมด แม้แต่ผลกำไร (บุญ) ที่ได้มาแต่ก่อน ๆ ก็พลอยเสียศูนย์ไปหมด ไฟที่เกิดขึ้นเพราะการเสียดสีจากไม้ ย่อมเผาผลาญไม้นั้นให้ไหม้พินาศฉันใด ความโกรธอันเกิดขึ้นในจิตของบุคคล เพราะความเห็นผิด ก็ย่อมทำความพินาศให้แก่เขาได้ฉันนั้น บุคคลผู้ไม่สามารถดับพิษแห่งความโกรธอันเร่าร้อนหัวใจ เมื่อระเบิดออกประดุจเปลวเพลิงร้ายกาจ ผู้นั้นย่อมมีผู้นับถือน้อย กิตติคุณก็จางหาย เหมือนแสงจันทร์ – มิตรของกุมุท – ย่อมจางหายเมื่อมีแสงอรุโณทัย แต่ผู้อดทนต่อการประทุษร้ายจากคนอื่น เห็นความโกรธเป็นศัตรูที่แท้จริง กิตติคุณของคนผู้นั้นย่อมกระจ่างสดใสทั่วไป เหมือนแสงจันทร์ที่ลอยในอัมพรยามศุกลปักษ์ อีกประการหนึ่ง ความโกรธยังมีโทษอย่างอื่นติดตามมาอีกหลายอย่าง คนโกรธ แม้จะประดับด้วยอาภรณ์อันงาม ก็ดูน่าเกลียด เพราะไฟแห่งโทสะได้ทำลายความงามเสียสิ้นแล้ว เมื่อนอนอยู่บนบรรจถรณ์อันวิจิตร ก็หาความสุขมิได้ เพราะหัวใจได้ถูกศรแห่งโทสะทำให้บาดเจ็บ เมื่อมีโทสะทำให้หลงใหล มนุษย์จะถึงวิถีไปสู่ความสุข และดำเนินไปในวิถีอันผิด ทำให้เสื่อม

เสียความสุข คือกิตติคุณ เหมือนพระจันทร์ในกาพย์กษัย์ย่อมอับรัศมี เพราะความโกรธ มนุษย์จะพุ่งตัวไปสู่ความหายนะ แม้จะมีมิตรสหายพยายามห้ามปราม โดยปกติเขาจะมีใจเคียดแค้นอย่างบัดซบ กำลังจิตใจก็เสีย จึงไม่อาจทราบว่าอย่างไรดีอย่างไรชั่ว เมื่อมีโทสะพาไป เขาอาจกระทำบาปกรรมอันตนจะสำนึกเสียใจภายหลัง เพราะต้องรับโทษหลายร้อยปี ศัตรูผู้มีโทสะกล้าเพราะได้รับบาดเจ็บสาหัสจะอาจทำความเสียหายร้ายแรงได้อย่างใด โทสะเป็นศัตรูของเราที่มีอยู่ภายใน ข้อนี้อาตมรู้แน่ ใครบ้างเล่าจะยอมปล่อยให้มันแสดงความดูถูกอีก เพราะเหตุนี้ อาตมจึงไม่ยอมปล่อยมัน แม้มันจะได้ดันรนต่อสู้อยู่ภายใน มีใครบ้างที่จะยอมให้ตัวเองได้รับความเสียหาย โดยปล่อยให้ศัตรูคือโทสะทำร้ายได้"

วาทะอันเสียดแทงใจ และขันติอันอัศจรรย์ที่แสดงให้เห็นว่ามีอยู่ในพระดาบส ทำให้พระราชาคลายพิโรธ และกลับพระทัยได้ จึงตรัสว่า

"วาทะของท่านที่กล่าวมาแล้ว อันเกิดจากจิตที่สงบระงับมีค่ายิ่งนัก แต่ทว่าจะกล่าวมากไปไย..... เราสำคัญผิดเพราะไม่เข้าใจในตัวท่าน"

กล่าวสรรเสริญดังนี้แล้ว พระราชาก็เข้าไปใกล้ หอดพระองค์ลงแทบเท้าพระดาบส รับสารภาพผิดที่ได้กระทำล่วงเกิน พระองค์ได้ตำรัสให้ส่งตัวดาบสินีกลับคืนเมื่อได้ขอขมาโทษแก่นางแล้ว และได้ปวารณาพระองค์เป็นผู้ปฏิบัติพระดาบสต่อไป

โดยประการฉะนี้ บุคคลผู้ข่มโทสะได้ ย่อมผ่อนตามศัตรูให้บรรเทาความพิโรธ แต่ถ้ากระทำอีกอย่างหนึ่งก็จะทำให้ศัตรูพิโรธยิ่งขึ้น เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ บุคคลพึงขวนขวายดับโทสะ * ชาดกนี้ควรนำออกแสดงเมื่อกล่าวสรรเสริญขันติว่า “ความรู้สึกเป็นศัตรูย่อมจะดับได้ด้วยไมตรีจิต การข่มตนเองย่อมทำให้โทสะไม่กำเริบ โดยประการฉะนี้ ผู้ที่ขับไล่โทสะไปให้พ้นได้ ย่อมยังคุณประโยชน์ให้บังเกิดแก่ทั้งสองฝ่าย” และเมื่อจะแสดงถึงโทษของความโกรธและความมีใจสูงของพระตถาคตเจ้า ก็ควรแสดงทำนองเดียวกัน

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๒๒. เรื่องหงส์ทรงธรรม

แม้ในยามยาก สัตบุรุษก็ประพฤติกิริยาอาการอสัตบุรุษไม่อาจทำตามอย่างได้ ยิ่งเมื่อโชคอำนวย ผู้มีใจกุศลก็ยิ่งเจริญรอยตามจริยาวัตรของสัตบุรุษได้น้อยมาก ดังมีอนุสาสน์ต่อไปนี้

กล่าวกันว่า ณ กาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาหงส์ชื่อธตราศฎร์ มีบริวารหลายร้อย อาศัยอยู่ในสระมานส์[๑] หัวหน้าบริวารหงส์ชื่อสุมุข เป็นผู้ฉลาดในการบริหาร รู้จักนโยบายที่ชอบและไม่ชอบ มีปัญญาหลักแหลม ทรงไว้ซึ่งวัตถุและเหตุการณ์ในขอบเขตอันกว้าง และเวลาอันช้านาน สุมุขเกิดในสกุลที่มีชื่อเสียงได้สำแดงสกุลชาติให้เด่นชัดด้วยความสามารถ อัธยาศัย และความเสงี่ยมเจียมตัว เขาทรงไว้ซึ่งคุณธรรมคือความกรุณาความซื่อสัตย์และความพากเพียร เด่นด้วยความบริสุทธิ์ในความประพฤติ การดำรงชีวิต และมรรยาท ยิ่งกว่านี้เขายังสามารถอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อย คอยสอดส่องตรวจเหตุการณ์เสมอไม่ประมาท ฉลาดในการเคลื่อนพลและการสงคราม และมีความรักนับถือพระยาหงส์ผู้เป็นประมุขยิ่งนัก โดยการที่พระยาหงส์กับสุมุขต่างมีความรักซึ่งกันและกัน คุณสมบัติก็ยิ่งปรากฏชัดยิ่งขึ้น ทั้งสองเคยสั่งสอนบริวารหงส์เหมือนหนึ่งอาจารย์กับหัวหน้าศิษย์สอนศิษย์ทั้งหลาย หรือเหมือนบิดากับบุตรหัวปีสอน

๑ สระมานส คือสระอโนดาต ในอรรถกถาชาดกเรื่องจุลลหงส์มีชื่อ มานุสิยะ

บุตรอื่น ๆ อบรมจิตใจให้ปฏิบัติแก่ผู้อื่นด้วยความประพฤติอันสงบสุข และเรื่องอื่น ๆ อันจะนำให้เกิดประโยชน์แก่สัตว์ทั่วไป จึงเป็นที่นำนับถือบูชาของเทพยดา, มาร, ยักษ์ วิทยาธร และนักพรตผู้ได้พบเห็น

สกุณาในอากาศมีปีกทั้งสองกระพือปีกอยู่โดยมิได้หยุดเพื่อประคองตัวฉันใด พระยาหงส์ก็ไม่รู้จักกิจอื่นนอกจากประคองร่าง คือการส่งเคราะห์ฝูงหงส์ให้พ้นทุกข์ฉันนั้น โดยการส่งเคราะห์ดังกล่าวนี้ฝูงหงส์นั้นจึงเจริญบริบูรณ์เหมือนมนุษย์ผู้เจริญบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมและวัตถุ ดังนั้นสระมานสจึงมีความงามยิ่งนัก

ประดับด้วยฝูงหงส์อันส่งเสียงทำให้ระลึกคล้ายเสียงกำไลเท้าสตรีกระทบอันไพเราะนุ่มนวล สระจึงวิจิตรมาก หงส์เมื่อรวมกันเป็นฝูงใหญ่ก็งามคล้ายปทุมชาติเคลื่อนที่ เมื่อแยกกันเป็นฝูงเล็ก ๆ ขนาดไม่เท่ากัน ก็ทำให้สระงามล้ำกว่านภากาศซึ่งประดับด้วยก้อนเมฆกระจายทั่วไป

ด้วยการตุ่มหลงในความสง่างามอันเป็นผลสืบเนื่องจากคุณธรรมของพระยาหงส์ผู้มุ่งประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย และคุณธรรมของสุมุขอำมาตย์หงส์ จึงมีสิทธา, ฤษี, วิทยาธรและเทพยดาในที่ต่าง ๆ มักกล่าวสรรเสริญคุณธรรมเสมอว่า

'ร่างกายอันงามนั้นเปรียบเหมือนทองชมพูนุชบริสุทธิ์ เสียงที่ลั่นออกมาก็ถ้วนแล้วแต่วจนะที่ฟังได้ สัทธรรมเป็นแนวของความประพฤติอันสงบเสงี่ยมและนโยบาย เขาจะเป็นใครก็ตามที่มีรูปเป็น

หงส์ก็แต่เพียงร่างเท่านั้น'

กิตติศัพท์ของหงส์ทั้งสองนี้ได้กระจายไปทั่วสากลพิภพ โดยทวยเทพผู้ปราศจากอคติกล่าวสรรเสริญคุณธรรม จึงเป็นที่เชื่อถือกันทั่วไป จนถึงกับเป็นข้อสนทนากันในที่ประชุมอำมาตย์ของพระมหากษัตริย์ ข้อความที่บรรยายกันนั้นแพร่สะพัดประดุจดังว่าเป็นของขวัญ

ในกาลนั้น พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชย์ในกรุงพาราณสี เคยได้ทรงสดับในที่ประชุมอันมีอำมาตย์ผู้ใหญ่และปุโรหิตอาจารย์กล่าวสดุดีคุณธรรมของพญาหงส์กับหงส์เสนาบดี จึงบังเกิดความสนพระทัยใคร่เห็นหงส์ทั้งสองนั้น จึงตรัสกับอำมาตย์ผู้ปรีชาสามารถได้ศึกษาวิทยาการหลายสาขาว่า "ท่านจงจัดการให้เราได้ชมซึ่งหงส์ผู้ประเสริฐทั้งสอง โดยใช้ปัญญาและอุบายของท่านอย่างดีที่สุด"

อำมาตย์ผู้มีปัญญารับพระราชบรรหารแล้ว ก็ตริตรองตามแนวแห่งนิติธรรม และเมื่อได้เห็นทางจัดการได้แล้ว จึงกราบทูลว่า

"ขอเดชะ อันวิสัยสัตว์ย่อมแสวงความสุข ความสุขจะชักนำสัตว์มาจากที่ใด ๆ ก็ได้ เพราะเหตุนั้น ถ้าให้มีข่าวเลื่องลือว่ามีสถานที่อันวิเศษเป็นที่จูงใจ หงส์ก็อาจมาสู่ที่นั้น ขอพระองค์จงมีรับสั่งให้สร้างสระอันสวยงามเหมือนที่ฝูงหงส์เคยอาศัย แต่ให้วิเศษยิ่งกว่าสร้างขึ้นในวนะแห่งหนึ่งของพระองค์ เมื่อเสร็จแล้วก็โปรดให้ป่าวประกาศพระราชทานความคุ้มครองแก่บรรดาสกุณาทั้งหลาย ที่จะมา

อาศัยอยู่กินในสระนี้ให้ทราบทั่ว ๆ กันทุกวัน ข่าวถึงเรื่องความสวยงามอันวิเศษของสระนี้ ซึ่งเป็นทางนำไปสู่ความสุขสำราญ อาจชักนำให้หงส์เกิดมีความอยากรู้อยากเห็นแล้วก็อาจมายังสระนี้ได้ ขอได้โปรดทรงพระดำริดังนี้ ตามธรรมดาความสุขนั้นเมื่อได้แล้วก็คลายรสแล้วก็หายไปเลย แต่ส่วนความสุขที่ยังไม่ได้เป็นแต่เพียงได้ยินได้ฟังก็ดูเป็นที่น่าประสงค์ตริงใจยิ่งนัก เพราะยังมิได้ประสพแก่จักษุจริง"

พระราชาทรงเห็นชอบด้วย จึงรับสั่งให้สร้างสระอันงามยิ่งกว่าสระมานส ใกล้กับพระอุทยานชานพระนคร แล้วเสร็จในเวลาไม่ช้า สระนั้นมีน้ำใสบริสุทธิ์ ประกอบด้วยพรรณไม้น้ำต่าง ๆ เป็นต้นว่า บัทม, อุบล, กุมุท, ปุณฑาริก, เสาคันธิก ตามรสะ กะห์ลาระ[๑]

ไม้ยืนต้นมีดอกอันมีกิ่งก้านใกวแกว่งปกรายรอบขอบสระ ดูประหนึ่งว่าได้เข้าครองและคลุมสระเสียทั้งหมด ฝูงภุมราบินเวียนว่อนเหนือผิวน้ำ คล้ายกับว่าติดใจดอกบัวที่แย้มกำลังไหว เพราะถูกละอองน้อย ๆ อันกระเพื่อม ณ ที่นี้ความงามยิ่งน่าดูขึ้นอีกมาก เพราะพรรณไม้น้ำบานรับแสงจันทร์ ทำให้ดูเหมือนแสงจันทร์เป็นหย่อม ๆ ลอดลงมาจากช่องไม้ใบบัง เกสรดอกบัวและดอกอื่น ๆ อันถูกละอองซัดกระเพื่อมเข้าไปติดขอบสระ คล้ายกับว่ามีลวดทองคำมาประดับ ในที่หลายแห่งซึ่งมีกลีบเกสรปทุมปกคลุมก็ดูเป็นที่สวยงามเหมือนกับมีของกำนัลมาคอยต้อนรับ ความงามอีกอย่างหนึ่ง ก็คือน้ำอันราบเรียบใสจนแลเห็นพื้นดินในท้องสระได้ชัดเจน มีมัจฉาชาติสีงามต่าง ๆ ฝูงใหญ่

---

๑ Saugandhika, tamarasa, kahlara, ไม่ทราบว่าเป็นชื่อดอกอะไร

แม้จะว่ายอยู่ใต้น้ำก็เห็นได้ถนัด เหมือนหนึ่งว่าลอยอยู่ในอากาศ

ณ ที่ใกล้กันนี้, ซึ่งช้างจุ่มงวงลงไปในน้ำ แล้วพ่นน้ำเป็นม่านฝอยระยิบคล้ายกับไข่มุกดำร่วง, ดูเหมือนว่าละลอกในสระนั้นได้ถูกบดเป็นผงละออง โดยกระทบกับหินแล้วกระจายไปในอากาศ, กล่าวได้ว่าน้ำนั้นอบหอมด้วยกลิ่นน้ำมัน ซึ่งพวกวิทยาธรหญิงใช้แล้วมาสรงสนานในสระ และน้ำมันช้างที่ถึงฤดูสมพาส และเกสรดอกไม้ในสระนั้นเอง ความกระจ่างใสของสระมีประการฉะนี้ จึงเปรียบได้ว่าเป็นกระจกเงาสำหรับดวงดารา ชายาของพระจันทรเทพบุตร มีเหล่าสกุณาร่าเริงชุกชุมส่งเสียงร้องระงมทั่วไป

สระที่พระราชาทรงสร้างมีความงามดังพรรณนา ทรงพระราชทานแด่มวลสรรพวิหค โดยมิได้มีสิ่งขัดขวางอย่างแสนสำราญ เพื่อให้เป็นที่มั่นใจแก่วิหคทั้งหลาย พระองค์ให้ป่าวประกาศรับรองความปลอดภัยทุก ๆ วัน มีข้อความว่า “พระมหากษัตริย์ทรงยินดีพระราชทานสระนี้ พร้อมทั้งพรรณไม้น้ำนา ๆ ชนิดแก่มวลสกุณาบักษาชาติ และทรงรับรองความปลอดภัยด้วย”

ณ กาลวันหนึ่ง เมื่อฤดูเก็บผลไม้ได้พาเมฆดำผ่านพ้นไปแล้ว ผลไม้กำลังออกทั่วไป ทำให้ขอบฟ้าใสสะอาดปราศจากเมฆ สระอันมีน้ำราบเรียบ, ดอกบัวต่าง ๆ กำลังออกดอกสพรั่ง, จึงเป็นที่น่าชม

ยิ่งนัก ฤดูนี้เป็นฤดูที่พระจันทร์ส่องแสงสว่างและงามที่สุด ภูมิพสุธา ก็กำลังให้พืชผลาหารหลายอย่างโดยอุดม เป็นเวลาที่หงส์หนุ่มจะออกหากิน ครั้งนั้น มีหงส์ในฝูงโพธิสัตว์ ๒ ตัวออกจากสระมานสบินท่องเที่ยวไปตามภูมิภาคต่าง ๆ อันฤดูกาลทำให้ชุ่มชื่น ได้มาถึงอำนาจักรของพระเจ้าพรหมทัต เมื่อได้เห็นสระและความสวยงามน่าพิศวงด้วยพรรณบุปผานานาชนิด ดอกบัวเมื่อบานเหมือนเปลวไฟ—ดอกกุมุทเมื่อแย้มก็เหมือนสรวล ได้ยินเสียงบักษาชาติหลายพรรณร้องขรมไม่ได้ศัพท์ ภุมรากำลังสาดวนเชยเกสรดอกไม้ร้องหึ่ง ๆ ได้ดมกลิ่นหอมของละอองดอกบัวและกุมุทที่ลมรำเพยพัดโชยเย็นระรื่นผ่านละลอกริ้วน้อย ๆ คล้ายพวงมาลา แม้หงส์ทั้งสองนี้จะเคยชินกับสระมานสก็จริง แต่เมื่อได้ประสพความงามอันวิเศษกว่า ก็บังเกิดความคิดขึ้นในใจว่า “พวกเราต้องมาที่นี่” ธรรมดาบุคคลเมื่อได้ประสพความสุขอันอยู่ในวิสัยที่ทุกคนอาจมีได้ ก็ย่อมคิดถึงญาติมิตรสหายก่อนเพราะความรัก หงส์ทั้งสองได้พักอยู่ที่สระนี้อย่างเกษมสำราญจนถึงวสันตฤดูใหม่ เมื่อเริ่มฤดูนั้นเมฆเป็นก้อนใหญ่เหมือนกองทัพแทตย์กำลังยกพล กระทำให้มืดมัว แต่ทว่าไม่มืดทึบ มีแสงฟ้าแลบส่องเป็นครั้งคราวเหมือนการกวัดแกว่งอาวุธ เป็นเวลาที่มยุราร่าเริงรำแพนแสดงปีกหางอันงามแล้วส่งเสียงโกญจนาบ่อย ๆ คล้ายกับยินดีปรีดาในความมีชัยของเมฆ ส่วนนกน้อยอื่น ๆ ก็สนุกร่าเริงส่งเสียงดังเช่นเดียวกัน เป็นกาลเมื่อลมพัดแรง มีกลิ่นหอมดอกไม้ป่าเช่นรัง กะลัมพะ

อรชุน เกตะกะ ทำให้เย็นสบายประดุจดังว่าฉมนั้นเป็นอัสสาสะของพนาสณฑ์ เป็นกาฬเมื่อนกยางหนุ่มเป็นฝูง ๆ ปรากฏในท้องฟ้าเห็นชัดตัดกันกับเมฆดำอันเบื้องบน ทำให้คล้ายกับเมฆนั้นมีพันเป็นแถว ๆ เป็นเวลาที่หงส์กำลังจะออกจากที่อยู่ โดยแสดงความใคร่ให้ปรากฏด้วยการส่งเสียงร้องอันนุ่มนวล

ณ กาลนั้นหงส์ทั้งสองได้กลับมาสู่สระมานส เมื่อได้กระทำความเคารพแก่พญาหงส์ผู้ประมุขแล้ว จึงเล่าถึงภูมิประเทศที่ได้ท่องเที่ยวไปแล้วพรรณนาถึงความดีอันล้ำเลิศของสระที่ได้จากมา และกล่าวว่า "ขอเดชะ ทางทิศใต้ของภูเขาหิมวัต มีพระมหากษัตริย์ทรงนามว่าพรหมทัต เสวยราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี ได้ทรงสร้างสระอันงามวิเศษยิ่งนัก สมบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งอันพึงชมต่าง ๆ สุดจะพรรณนา เพื่อประทานแก่มวลสกุณาปักษาชาติ ผู้จะเสพย์สุขได้ตามใจชอบโดยอิสระ และได้มีป่าวประกาศพระราชทานความพิทักษ์คุ้มครองให้ปลอดภัยทั้งปวงทุกวัน นกทั้งหลายพักอาศัยอยู่โดยไม่มีจำกัดขัดข้อง ปราศจากภัยเหมือนหนึ่งอาศัยในที่ของตน เมื่อสิ้นฝนแล้ว พระองค์ควรเสด็จไป ณ ที่นั้น" เมื่อหงส์ทั้งหลายได้ทราบข่าวนี้ ต่างมีความปรารถนาแรงกล้าที่จะได้เห็นสระนั้น

พญาหงส์โพธิสัตว์, มองหน้าสุมุขอำมาตย์เป็นเชิงถาม กล่าวว่า "เจ้าเห็นอย่างไร"

สุมุขถวายคำนับแล้วกล่าวว่า "ข้าพระเจ้าเห็นว่าพระองค์ยังหา

ควรเสด็จไปณที่นั้นไม่ เพราะเหตุใดหรือ อันความสวยงามน่าพึงใจต่าง ๆ เหล่านั้นล้วนเป็นเครื่องล่อ ณที่นี้เราทั้งหลายก็มิได้ขาดแคลนอะไร กล่าวโดยทั่วไปใจมนุษย์ไม่ซื่อตรง ความกรุณาอ่อนโยนก็มักจะหลอกลวง ภายนอกแสดงวาจาอ่อนหวานและเมตตาเป็นเครื่องกำบัง แต่ภายในนั้นซ่อนนิสัยโหดร้ายและความชั่ว ขอได้โปรดทรงพิจารณาดังนี้

"สัตว์จตุบาทและทวิบาท ย่อมสำแดงความรู้สึกให้เห็นเป็นสำคัญด้วยการส่งเสียงร้อง แต่มนุษย์เป็นสัตว์ชนิดเดียวที่ชำนาญในการทำเสียงอันมีความหมายตรงข้ามกับความตั้งใจ ภาษาของมนุษย์ก็ไพเราะ เจตนาดี และสมบูรณ์พร้อม วาณิชทั้งหลายย่อมกล้าเสียค่าใช้จ่ายเพื่อหวังผล ฉะนั้นจึงไม่สมควรทุกกาละที่จะไว้ใจมนุษย์โดยเพียงแต่เชื่อสิ่งเล็กน้อยคือวาจา แนวความประพฤติอันมีภัยและผิดนั้น จะสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีไม่ได้ แม้แต่จะกระทำเพื่อจุดหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง, ถ้าการไปชมสระนั้น ไม่อาจถมเลิกได้แล้ว เราก็ไม่สมควรที่จะไปอยู่นานหรือตั้งใจไปอาศัยที่นั้นเสียเลย เราควรเพียงไปชมความงาม เสร็จแล้วก็กลับโดยไม่ช้า ข้าพระเจ้ามีความเห็นดังนี้"

โดยที่หงส์ทั้งหลายซึ่งมีความใคร่ได้เห็นสระนั้นมีจำนวนมากขึ้น พากันขอร้องพระยาหงส์ครั้งแล้วครั้งเล่าให้ไปยังสระนั้น จึง ณ ราตรีกาลอันกระจ่าง มีแสงจันทร์และดวงดาวต่าง ๆ แจ่มจ้า พระยาหงส์

ขัตติยราชกัญญา จึงตกลงยอมตามความประสงค์ของบริวาร พากันบินไปยังสระโดยมีสุมุขเสนาบดีกับบริวารแวดล้อมเป็นอันมาก ประดุจดังพระอินทรเทพบุตร มีเมฆขาวแวดล้อมเป็นบริวารฉะนั้น

เมื่อหงส์ทั้งหลายได้เห็นสระอันสวยงาม ความปลาดใจและปีติยินดีก็เกิดขึ้นจิต ยิ่งเมื่อเข้าไปถึงสระ ความวิจิตรก็ยิ่งทวีขึ้น ด้วยร่างอันงามของหงส์ และการจับพวกเป็นหมู่ ๆ น่าชมยิ่ง ขณะที่ลงเล่นในสระ โดยที่สระนั้นมีบริเวณแปลกต่าง ๆ กันมากมาย ดีกว่าสระมานส หงส์ทั้งหลายจึงปรีดาปราโมทย์ยิ่งนัก ไม่ช้าความรักที่ใหม่ก็เกิดขึ้น ลบเลือนสระมานส์หายไปจากใจ

หงส์ทั้งหลายได้ยินป่าวประกาศเรื่องความปลอดภัย ได้เห็นเสรีภาพการเคลื่อนไหวของสกุณาที่อาศัยอยู่ ณ แถบนั้น และปลาบปลื้มในความงามต่าง ๆ ยิ่งเมื่อได้ลอยล่องท่องเที่ยวไปในน้ำก็ยิ่งมีความสนุกเพลิดเพลินถึงขนาดที่สุด เหมือนบุคคลผู้ที่สนุกสุขสำราญท่องเที่ยวในวนะ

ในกาลนั้นผู้รักษาสระได้รายงานการมาของฝูงหงส์ กราบทูลพระราชาว่า “ขอเดชะ มีหงส์ประเสริฐสองตัว รูปร่างลักษณะกิริยาเหมือนหงส์วิเศษที่เคยเลือกครบทุกอย่าง ได้มายังสระแล้ว ประดุจดังว่าได้มาเพิ่มพูนความงามให้แก่สระ ปีกอันงามผ่องเหมือนทองชมพูนุช ปากและเท้าก็เลื่อมระยับยิ่งกว่าทองคำ ตัวใหญ่เกินขนาดธรรมดา ร่างกายก็สมส่วน มีบริวารแวดล้อมมาหลายร้อยพัน”

เมื่อได้ทรงสดับข่าว พระราชาจึงทรงคัดเลือกพรานนกผู้ชำนาญและมีฝีมือเยี่ยมของพระองค์คนหนึ่ง ให้รับหน้าที่จับหงส์ประเสริฐนั้นให้จงได้ พรานกราบทูลรับสนองพระราชบรรหาร เมื่อได้เฝ้าสังเกตสถานที่ซึ่งหงส์ทั้งสองนั้นเคยชอบท่องเที่ยวบ่อย ๆ แล้ว ก็จัดการวางแร้วซุ่มซ่อนไว้มิดชิด ขณะที่บริวารพากันเที่ยวไปทั่วบริเวณสระทั้งใกล้และไกล จิตใจร่าเริงสนุกสนานมิได้ระแวงกลอุบาย วางใจในความปลอดภัยที่ป่าวประกาศ พระยาหงส์ได้ถูกแร้วยึดเท้าไว้ข้างหนึ่งแล้ว

การไว้วางใจนั้นย่อมมีอันตรายมาก เมื่อก่อให้เกิดขึ้นโดยน่าเชื่อถือโดยวางวิธีการอันแนบเนียน ชั้นแรกก็ทำให้ความสงสัยในภยันตรายหายไป แล้วต่อมาก็เกิดความประมาทขาดการดำริรอบคอบ, โดยเกรงว่าบริวารทั้งหลายอาจประสพภัยเช่นนี้ได้ พระยาหงส์จึงร้องแสดงให้ทราบซึ่งภัย ฝ่ายบริวารเมื่อได้ยินเสียงร้อง ทราบว่าประมุขของตนถูกจับก็มีความกลัว พากันบินขึ้นสู่อากาศ ส่งเสียงร้องมิได้ศัพท์ โดยมิได้กังวลห่วงใยซึ่งกันและกัน คล้ายเหล่าทหารที่เสียแม่ทัพในสงคราม แต่สุมุขอำมาตย์หาได้ห่างไปจากพระยาหงส์ไม่

อันว่าดวงใจที่ผูกพันด้วยความรักนั้น ย่อมไม่ไยดีในขณะมีภยันตรายเผชิญหน้า ความยากแค้นลำเค็ญของมิตร เป็นความทุกข์โศกสาหัสของบุคคลเช่นนี้ยิ่งกว่ามรณกรรม

พระยาหงส์พูดกับอำมาตย์ "เจ้าจงไปเถิด สุมุข การที่ยัง

วนเดียนอยู่ที่นี่เป็นการเขลา เจ้าจะมีโอกาสช่วยข้าได้อย่างไร ในเมื่อข้าตกอยู่ในสภาพเช่นนี้"

สุมุขตอบ "ถ้าข้าพระเจ้าอยู่ที่นี่ ก็ใช่ว่าจะทำให้มรณกรรมถึงที่สุดหามิได้ ถ้าข้าพระเจ้าจะไป ก็มิใช่ว่าข้าพระเจ้าจะหลุดพ้นจากชราและมรณะ เมื่อพระองค์เป็นสุขข้าพระเจ้าก็ได้อยู่ปฏิบัติเป็นนิจ เมื่อพระองค์มีทุกข์ ข้าพระเจ้าจะทิ้งไปได้อย่างไร ถ้าหากว่าข้าพระเจ้าละทิ้งพระองค์ เพราะเห็นแก่เล้นด้ายอันเล็กน้อยคือชีวิตของข้าพระเจ้าแล้ว ข้าพระเจ้าจะหาโล่ห์ที่ไหนมากำบังการกล่าวโทษอันเปรียบห่าฝนข้าแต่พระองค์ผู้เป็นประมุข เป็นการมิสมควรอย่างยิ่งที่ข้าพระเจ้าจะทอดทิ้งพระองค์ในยามทุกข์ยาก ข้าพระเจ้าจะประพฤติตามกรรมอย่างไร ข้าพระเจ้าก็ยินดีรับทั้งสิ้น"

พระยาหงส์พูด "ผู้ที่ติดแร้วจะมีวิธีการอย่างอื่นไม่ได้นอกจากเข้าสู่ห้องครัว เจ้าคิดเห็นเป็นสุขอย่างไร ในเมื่อใจและเท้าทั้งสองของเจ้าก็ยังเป็นอิสระ มิได้มีเครื่องพันธนาการ หรือเจ้าเห็นประโยชน์อย่างไรแก่ตัวข้า, ตัวเจ้า, หรือแก่บริวารในการมรณกรรมของเราทั้งสอง เจ้าจงอธิบายถึงผลอันพึงได้ในการที่สละชีวิตของเจ้าเพื่อเหตุการณ์อันหนึ่ง ซึ่งผลอันนั้นก็เห็นได้น้อย เหมือนที่ราบและไม่ราบในที่มืด"

สุมุขตอบ "ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์มิได้เห็นผลแห่งการปฏิบัติตามมรรคาแห่งธรรมะดอกหรือ การยกย่องบูชาพระธรรม

วิธีอันชอบ ย่อมมีผลอันสูงสุด เพราะเหตุนี้ ข้าพระเจ้าผู้รู้ธรรมและรู้ว่ามีผลเกิดจากการปฏิบัติธรรม — มีความรักในตัวพระองค์ผู้เป็นประมุข จึงมิได้ห่วงใยในชีวิตของข้าพระเจ้า"

พระยาหงส์พูด "แน่ทีเดียว ข้อนี้เป็นธรรมะของสัตบุรุษ — มิตรผู้ซื่อสัตย์ต่อมิตร ย่อมไม่ทอดทิ้งมิตรในยามทุกข์ยาก แม้ตนเองจะถึงแก่ชีวิต บัดนี้เจ้าได้ปฏิบัติธรรม และได้สำแดงความรักในตัวเราให้ประจักษ์ชัดแล้ว ฉะนั้น ข้าจึงขอร้องเจ้าเป็นครั้งสุดท้าย ขอให้เจ้าจงไปเสียเถิด ข้าอนุญาตให้เจ้าไปได้แล้ว อีกประการหนึ่ง เหตุการณ์ได้บังเกิดถึงขั้นนี้แล้ว — เจ้าผู้มีปัญญาก็เป็นหน้าที่ของเจ้าที่จะเข้าดำรงตำแหน่งที่ว่างเพราะศูนย์เสียซึ่งตัวข้า"

ขณะที่หงส์ทั้งสองเกี่ยงแย่งแสดงความรักซึ่งกันและกันอยู่นั้น พรานก็ปรากฏตัววิ่งเข้ามาประดุจพระยามัจจุราช เมื่อเห็นพรานเข้ามาใกล้หงส์ทั้งสองเงียบสงบ ฝ่ายพรานได้เห็นหงส์บริวารบินหนีไปหมดแล้ว ก็คิดว่าคงมีหงส์อื่นติดแร้วบ้าง จึงตรวจดูตามที่ ๆ วางแร้วไว้ ก็เห็นแต่หงส์สองตัวนี้เท่านั้น เขาปลาดใจในความงาม คิดว่าคงจะติดทั้งสองตัว จึงยกแร้วที่วางไว้ที่ใกล้นั้น เมื่อได้เห็นตัวหนึ่งติดแร้ว แต่อีกตัวหนึ่งมิได้ติด แต่อยู่เป็นเพื่อน ความอัศจรรย์ใจก็ยิ่งมีมากขึ้น พรานเข้าไปใกล้สุมุขแล้วพูดว่า

"หงส์ตัวนี้ติดแร้ว หมดอิสรภาพ เมื่อข้าเข้ามาใกล้ จึงบินหนีไม่ได้ แต่เจ้าผู้มิได้ติดแร้ว มีอิสระ แข็งแรง มีปีกที่พาไปได้

ไยเจ้าจึงไม่บินหนีเมื่อข้าเข้ามา”

เมื่อได้ฟังพรานถาม สุมุขก็ตอบเป็นภาษาคนด้วยน้ำเสียงอันชัดในถ้อยคำและพยางค์ มีน้ำเสียงแสดงซึ่งจิตอันมั่นของผู้พูด กล่าวสุนทรกถาเผยให้เห็นธรรมะซึ่งมีอยู่ในสันดาน

“ท่านถามว่าข้าผู้มีอิสสระ เหตุไฉนจึงมิได้บินไป มูลเหตุนั้นมีดังนี้ หงส์ตนนี้ตกอยู่ในความทุกข์เพราะติดแร้ว ท่านเป็นผู้มีอำนาจในตัวเขา เพราะเท้าของเขาติดแร้วของท่าน แต่เขามีอำนาจในตัวข้ามั่นคงยิ่งกว่าแร้ว เพราะคุณธรรมอันผูกมัดใจของข้าไว้แน่นกระชับ”

เมื่อได้ฟังดังนี้ ความนับถืออย่างหนึ่งได้บังเกิดแก่พรานถึงแก่บิดาซาบซ่าน และถามสุมุขว่า

“หงส์อื่นมีความกตัญญูข้า พากันบินหนีขึ้นฟ้าไปหมด แต่ไฉนเจ้าจึงมิได้ทิ้งไปบ้าง เขาเป็นอะไรกับเจ้า”

สุมุขตอบ “เขาผู้นี้เป็นพระราชาของข้า เป็นสหายของข้า ข้ารักยิ่งกว่าชีวิต เป็นผู้มีคุณแก่ข้า เขากำลังตกทุกข์ เพราะเหตุนี้ข้าจึงไม่ทอดทิ้งเขา แม้จะเอาชีวิตรอด ข้าก็ไม่ทิ้ง”

สังเกตว่าพรานใจอ่อนลงและนับถือ สุมุขก็กล่าวต่อ “ข้าแต่ท่านผู้เป็นมิตร ถ้าการสนทนาครั้งนี้นำมาซึ่งความสุข บางทีท่านอาจจะปล่อยเรา เพราะเห็นแก่ธรรมะก็ได้”

พรานตอบ “ข้าไม่ประสงค์จะทำร้ายเจ้าดอก ที่ข้าต้องการจับก็มิใช่ตัวเจ้า เจ้าจงไปได้ เพื่อไปหาญาติมิตร ผู้คงจะดีใจเมื่อได้

เห็นเจ้า”

สุมุขตอบ “ถ้าท่านไม่ประสงค์ให้ข้าเศร้าโศกแล้ว ท่านต้องอนุญาตให้ข้าขอ ถ้าท่านพอใจจะเอาหงส์เพียงหนึ่งแล้ว โปรดเอาตัวข้าไปเถิด แล้วปล่อยเขาคนนั้น ร่างของเราก็มีขนาดและส่วนเท่ากัน อายุก็เท่ากัน ฉะนั้นของเอาตัวข้าไถ่แทนพระยาหงส์ แล้วท่านก็คงไม่เสียผล ของดำริให้ดี ท่านคงจะรับข้าไว้ เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ จงผูกมัดข้าเสียก่อน แล้วปล่อยพระยาหงส์ไป เมื่อทำดังนี้ท่านก็จะได้ประโยชน์เท่ากัน แต่ท่านได้อนุมัติตามคำขอร้องของข้าด้วย แล้วยังจะกระทำให้บังเกิดความปลาบปลื้มยินดีแก่ฝูงหงส์ และได้ซึ่งมิตรภาพของหงส์ทั้งหลายด้วย มาเถิดท่าน จงทำให้ฝูงหงส์ปลาบปลื้ม โดยปล่อยประมุขของเขา เพื่อให้เห็นประมุขปรากฏงามสง่าในนภากาศอันใสสด ประดุจดวงจันทร์เมื่อเจ้าแห่งแทตย์ (คือราหู) ปล่อยมาฉะนั้น”

แม้จะมีอาชีพโดยการทำร้ายสัตว์ และมีใจแข็งกระด้างเพราะความเคยชิน พรานก็ยังบังเกิดรู้สึกในถ้อยคำที่สุมุขอำมาตย์หงส์กล่าวอย่างมั่นคงแต่นุ่มนวล เน้นให้เห็นความสำคัญ แสดงให้เห็นชัดถึงความรักอันตรึงตราซึ่งมีอยู่ในประมุขโดยปราศจากกังวลห่วงใยในชีวิตของตน แสดงให้เห็นคุณธรรมแห่งความกตัญญู เขาบังเกิดมีความนับถือท่วมท้น พลางประสานมือพนมนบแก่สุมุขกล่าวว่า “พูดดีแท้ ชอบแท้ เจ้าผู้เจริญ การไม่เห็นแก่ตัว ถ้ามีในหมู่มนุษย์หรือ

เทพยดา ก็นับว่าเป็นการอัศจรรย์ ดังที่เจ้าปฏิบัติ อ้างว่าเป็นหน้าที่เสี่ยงชีวิตตนเพื่อช่วยชีวิตนาย ฉะนั้น ข้าขอบูชาเจ้าและปล่อยนายของเจ้าเป็นอิสสระ ผู้ใดจะอาจทำร้ายแก่เขาผู้เป็นที่รักยิ่งของเจ้ามากกว่าชีวิต”

กล่าวดังนี้แล้ว พรานก็ปล่อยพระยาหงส์ให้หลุดจากแร้ว โดยมิได้ลังเลใจในกระแสรับสั่งของพระราชา พึงแต่เสียงความกรุณาที่บังเกิดขึ้นแก่ตน ส่วนสุมุขอำมาตย์หงส์มีความยินดียิ่งนัก ที่ได้ช่วยพระยาหงส์ให้พ้นภัย มองดูหน้าพรานด้วยความยินดีและกรุณากล่าวว่า

“ท่านได้ทำให้ความยินดีปลาบปลื้มบังเกิดแก่ข้า โดยการปล่อยพระราชาของฝูงหงส์ โอท่าน — ต้นเหตุแห่งความปลาบปลื้มแก่มวลมิตร ขอท่านจงเป็นที่ปลาบปลื้มยินดีแก่ญาติมิตรของท่านเป็นเวลาหลายพันปี เพื่อให้การกระทำของท่านไม่ไร้ผล ขอท่านจงนำข้ากับพระราชาของข้าไปยังพระราชสำนัก ให้เราทั้งสองนั่งไปบนไม้คานของท่าน โดยมีอิสสรภาพไม่ต้องผูกมัด เมื่อได้ทอดพระเนตรพระยาหงส์กับอำมาตย์ พระราชาก็คงโปรดปรานพระราชทานโภคทรัพย์เป็นอันมากยิ่งกว่าที่ท่านนึกฝัน ยังความยินดียิ่งใหญ่ให้เกิดแก่ท่าน”

พรานได้ยอมทำตามขอร้องโดยคิดว่าถึงอย่างไรพระราชาก็ควรจะได้ทอดพระเนตรหงส์ประเสริฐทั้งสองนี้ เขาจึงให้หงส์ทั้งสองนั่งในกระบุง โดยมิได้กระทำให้ชอกช้าและผูกมัด แล้วสอดไม้คานหาบไปถวายพระราชา

"ขอเดชะ" เขากราบทูล "ขอเชิญทอดพระเนตรบรรณาการวิเศษ ซึ่งข้าพระเจ้าได้นำมาถวาย นั่นคือพระยาหงส์ที่เลื่องลือ กับอำมาตย์หัวหน้าบริวาร"

เมื่อได้ทรงทัศนาประมุขหงส์ทั้งสอง อันมีร่างเป็นมันเลื่อมงามยิ่งคล้ายทองคำสองแท่ง พระราชาปลาดพระหัยและยินดีมาก รับสั่งกับพรานว่า

"เจ้าได้หงส์ทั้งสองนี้มาอย่างไร โดยมิได้มีบาดเจ็บและผูกมัด อาจจะบินหนีไปจากเจ้าผู้เดินด้วยเท้า จงเล่าให้ละเอียดที"

พรานถวายบังคมและกราบทูลว่า

"ข้าพระเจ้าได้วางแร้ว — ต้นเหตุแห่งความบาดเจ็บอันทารุณไว้ตามแหล่งน้ำและบ่อหลายแห่ง อันเป็นที่ ๆ วิหคทั้งหลายมาเล่น ประมุขหงส์นี้เดินมาโดยมิได้ระแวงสงสัย เพราะวางใจ เท้าข้างหนึ่งจึงติดแร้วที่ซุ่มไว้ ส่วนอำมาตย์นั้นไม่ได้ติดแร้ว แต่สมัครอยู่เป็นเพื่อน ได้อ้อนวอนขอให้เอาตัวของเขาไถ่แทนพระยาหงส์ โดยกล่าวเป็นภาษามนุษย์อย่างชัดและไพเราะ การที่ขอไถ่ตัวด้วยความจริงใจนั้น เกิดจากอำนาจที่เขาพร้อมที่จะเสียสละชีวิตแทนได้ วาจาอันไพเราะและการกระทำอันหนักแน่นเพื่อช่วยเจ้านายเช่นนี้ กระทำให้ข้าพระเจ้าเกิดใจอ่อน จึงได้ปล่อยพระยาหงส์ พร้อมทั้งปลดปล่อยโทสะร้ายของข้าพระเจ้าด้วย เขามีความยินดีที่เจ้านายของเขาได้ถูกปลดปล่อย เขาขอบใจให้พรแก่ข้าพระเจ้าเป็นอันมาก แล้วสั่งให้พาเขาเข้า

มาเผ้าในลักษณะที่ได้ทรงทอดพระเนตรบัดนี้ เขาว่าข้าพระเจ้าจะมิเสียแรงเปล่าโดยมิได้รางวัล เพื่อสมนาคุณที่ปล่อยเจ้านายของเขา และโดยเห็นแก่ข้าพระเจ้า, ผู้ทรงธรรมผู้นี้ – จะเป็นใครก็ตาม ภายนอกมีร่างเป็นวิหค – ได้ปลุกความอ่อนโยนแห่งจิตในหัวใจเช่นข้าพระเจ้า ให้บังเกิดขึ้น และได้มายังพระราชมณเฑียรสถานโดยความสมัครใจพร้อมด้วยพระราชาของเขา”

พระราชาธิบดีทรงชื่นชมและประหลาดพระทัยในถ้อยคำของพราน พระองค์ได้ประทานบัลลังก์สำหรับพระยาหงส์ พร้อมด้วยที่วางเท้าอันเหมาะสมแก่ตำแหน่งพระราชาธิบดี เพราะเท้าบัลลังก์นั้นแวววับด้วยแสงจินดาต่าง ๆ ปูลาดด้วยผ้าคลุมอันมีค่างามมาก พร้อมทั้งหมอนอันสำหรับพิงพนัก สำหรับสุมุขอำมาตย์พระองค์ประทานที่นั่งไม้ไผ่อันควรแก่ตำแหน่งอัครเสนาบดี ณ กาลนั้นพระยาหงส์โพธิสัตว์เห็นเป็นเวลาสมควรที่จะกล่าวปฏิสันถาร จึงทูลพระราชาด้วยเสียงอันนุ่มนวลดังเสียงกำไลเท้ากระทบกัน

“พระราชาผู้เจริญ พระวรกายอันสง่างามคงจะทรงสมบูรณ์ด้วยพลานามัย ข้าพระเจ้าหวังว่าแม้ส่วนอื่นอันประกอบด้วยคุณธรรมก็คงจะสมบูรณ์ดีเช่นกัน พระวรกายยังคงสำแดงซึ่งคุณธรรมในการกล่าวสุนทรกถาและทรงบำเพ็ญทานเป็นนิตย์อยู่เสมอหรือประการใด พระองค์ได้ทรงอุทิศพระองค์เพื่อปกครองอาณาประชาราษฎรให้ปราศจากภัยพิบัติ ทรงแจกจ่ายบำเหน็จรางวัลและทรัพย์ในการอันควร ทรง

เพิ่มพูนกิตติคุณอันรุ่งโรจน์ และความรักนับถือของปวงประชาราษฎร พร้อมทั้งสวัสดิภาพให้เจริญยิ่งขึ้นหรือไฉน พระองค์ทรงมีอำมาตย์ผู้มีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์สุจริต คอยช่วยราชการ, อำมาตย์ผู้รังเกียจการทุจริต ชำนาญในการบริหารสมควรปฤกษา เพื่อประโยชน์ของประชาราษฎรมิใช่หรือ ข้าพระเจ้าหวังว่าคงจะไม่ทรงละเลยความสำคัญข้อนี้ให้ผ่านพระราชดำริไปเสีย เมื่อพระราชาผู้เป็นเจ้าประเทศราชในอาณาจักร ภายหลังที่ได้อบรมสั่งสอน เพราะรัฐประสาสโนบาย และพระอุตสาหวิริยภาพของพระองค์ ได้มาวิงวอนขอพระราชทานพระกรุณา ข้าพระเจ้าก็หวังว่าพระองค์คงจะทรงปฏิบัติตามความรู้สึกสงสารโดยมิได้ทรงเชื่อวางใจแต่อย่างเดียว เพราะความวางใจนั้น มิใช่อะไรนอกจากการหลับแห่งความประมาท ข้าแต่จอมวีรบุรุษ พระราชจริยาที่มุ่งเพื่อให้ได้มาซึ่งธรรมะ อรรถะ และกามะ โดยปราศจากอุปสรรค ไม่เป็นที่สรรเสริญของสัตบุรุษหรือ และได้กระจายทั่วไปด้วยผลแห่งพระกฤษฎาธิคุณมิใช่หรือ หวังว่าศัตรูที่ปองร้ายคงจะได้แต่เพียงถอนใจใหญ่"

เมื่อจะตอบ พระราชาทรงแสดงความสงบระงับแห่งอินทรีย์ด้วยความปีติปราโมทย์ ตรัสว่า "ข้าแต่พระยาหงส์ เรามีความสุขสมบูรณ์ทุกประการ เพราะเราได้ประสพความสุขที่เราปรารถนามาช้านาน ในอันที่จะได้พบกับท่านผู้เป็นที่นับถือ ชายผู้นี้จับท่านด้วยแร้วหวังว่า เพราะความดีใจอย่างยิ่งใหญ่ เขาคงไม่ทำอันตรายแก่ท่าน

ด้วยไม้สำหรับทุบตี เพราะเคยปรากฏว่า เมื่อนกประสพภัย ใจของคนพาล – อันความดีใจทำให้เศร้าหมอง บังคับให้คนเหล่านั้นกระทำบาปกรรมได้”

พระยาหงส์ทูลว่า “มหาราชะ ข้าพระเจ้ามิได้รับบาดเจ็บขณะที่ตกอยู่ในทุกข์ทรมานครั้งนั้น ทั้งชายผู้นี้ก็มิได้กระทำแก่ข้าพระเจ้าเยี่ยงศัตรู เมื่อเขาเห็นสุมุขผู้มิได้ติดแร้วอยู่เป็นเพื่อน เพราะความรักข้าพระเจ้า เขามีความแปลกใจอยากรู้เหตุ ได้สนทนากันด้วยไมตรียิ่ง ภายหลังที่สุมุขได้กล่าววาจาสุภาพอันเป็นที่ชอบใจของเขาแล้ว เขาก็ปลดข้าพระเจ้าให้พ้นแร้ว และปล่อยข้าพระเจ้าให้เป็นอิสสระ ทั้งได้แสดงคารวะและนับถือแก่ข้าพระเจ้า โดยเหตุนั้น และเพื่อเป็นคุณประโยชน์แก่ชายผู้นี้ สุมุขจึงขอร้องให้เขาพาเราทั้งสองมาสู่ราชสำนักของพระองค์ ณ ที่นี้ ขอให้การมาของเราจงบังเกิดความสุขแก่ชายผู้นี้ด้วย”

พระราชาตรัสว่า “เราได้รอการมาของท่านด้วยความใคร่ฉะนั้น จึงขอต้อนรับท่านทั้งสอง ณ บัดนี้ การได้เห็นท่านเป็นอาหารอันดีแก่จักษุของเรา ทำให้เรามีความปลื้มปีติมาก สำหรับพรานนั้น เราจะให้บำเหน็จรางวัลอย่างงามในมิช้า เขาควรได้รางวัลใหญ่เพราะได้แสดงความกรุณาแก่ท่านทั้งสองเป็นอย่างดี”

แล้วพระราชาก็พระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่พรานเป็นจำนวนมาก แล้วตรัสกับพระยาหงส์ว่า “ท่านได้มาสู่สำนักนี้ อันเหมือน

เป็นสำนักของท่านด้วย ฉะนั้นเชิญท่านพักผ่อนตามสบาย โดยมิต้องกังวลในมรรยาทสำหรับเรา และโปรดแจ้งให้ทราบว่าเราจะสนองความประสงค์ของท่านด้วยวิธีและอาการอย่างใด ทรัพย์สมบัติของเราทั้งหมดขอมอบให้ท่านใช้ มิตรผู้แสดงความปรารถนาด้วยวาจาอย่างตรง ๆ ย่อมกระทำให้เป็นที่พอใจของผู้มีทรัพย์ยิ่งกว่าความพอใจที่มีในทรัพย์นั้น เพราะเหตุนั้น การแสดงตรง ๆ อย่างไม่ปกปิดในหมู่มิตรย่อมมีคุณประโยชน์มาก”

พระราชาใคร่จะสนทนากับสุมุขบ้าง จึงผินพระพักตร์อันเป็นการแสดงความโปรดปรานยกย่อง ตรัสว่า

“เป็นการแน่ว่าผู้เพิ่งพบกันย่อมไม่กล้าพอที่จะพูดตรง ๆ กับมิตรที่ได้ใหม่เพราะยังไม่รู้ใจของเขา ถึงกระนั้นเขาก็ใช้ถ้อยคำอ่อนหวานประกอบด้วยสำนวนสุภาพ เพราะเหตุนี้เราจึงเชิญท่านร่วมสนทนาด้วย ซึ่งคงกระทำให้เห็นว่าเราปรารถนามิตรภาพของท่าน จงเพิ่มความปีติในจิตใจของเราด้วย”

สุมุขอำมาตย์หงส์ได้สดับดังนี้ จึงน้อมศีรษะถวายความเคารพทูลว่า

“การที่สนทนากับฝ่าพระบาทผู้ทรงศักดิ์เสมอพระอินทร์ เป็นมหกรรมอย่างหนึ่ง ฉะนั้นใครบ้างจะไม่รู้สึกว่าการประทานพระราชอัธยาศัยไมตรีอย่างนี้เป็นการเกินกว่าที่เขาประสงค์ แต่จะไม่เป็นการโอหังบังอาจเกินไปหรือ ที่ข้าราชบริพารจะเข้าร่วมสนทนาในระหว่าง

พระราชาของมนุษย์และหงส์ ขณะที่สองพระองค์กำลังแลกเปลี่ยนมิตรกถาอย่างไพเราะ หามิได้ ผู้มีการศึกษาดีย่อมไม่กระทำเช่นนั้น ข้าพระเจ้าก็ทราบดี จะทำได้อย่างไร ด้วยเหตุดังทูลนี้ ข้าพระเจ้าจึงสงบอยู่ หากข้าพระเจ้าสมควรได้รับพระราชทานอภัยโทษก็ขอได้โปรดทรงพระกรุณาด้วย”

พระราชามีพระพักตร์แสดงความโสมนัสชื่นชม กล่าวสรรเสริญสุมุขว่า

“เป็นการสมควรแท้ที่โลกยินดี เมื่อได้สดับซึ่งกิตติศัพท์แห่งคุณธรรมของท่าน การที่พระราชาแห่งหงส์นับถือท่านเป็นมิตรก็สมควรแท้ การสงบเสงี่ยมและกิริยาท่าทางอันผึกมาดีแล้วเช่นนี้จะมีแก่บุคคลอื่นมิได้ นอกจากผู้ที่ได้ปราบตนภายในสงบแล้ว ฉะนั้นเราจึงเชื่อว่าสัมพันธไมตรีระหว่างเราอันได้เริ่มขึ้นแล้วนั้น คงจะไม่ขาดลงได้เลย การพบของบัณฑิตย่อมก่อให้เกิดมิตรภาพขึ้น”

ฝ่ายพระยาหงส์ทราบว่า พระราชาปรารถนามิตรภาพ ประสงค์จะแสดงความรัก จึงทูลสรรเสริญว่า

“พระองค์ได้ทรงปฏิบัติกับเราทั้งสอง เสมือนผู้ที่กระทำแก่มิตรดีที่สุด ตามพระอุปนิสัยเออออาร์ แม้ความคุ้นเคยจะเพิ่งบังเกิดขึ้นเมื่อตะกี้นี้เอง ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ใจของใครบ้างที่จะไม่แพ้การปฏิบัติอันมีเกียรติเช่นที่ทรงแสดง ผลที่ทรงหวังจะได้จากการคบข้าพระเจ้าจะเป็นประการใด หรือทรงเห็นเป็นความสำคัญเพียงใดก็

ตามที่ ความจริงก็มีอยู่ว่า พระองค์ได้ทรงดำแดงพระราชอัธยาศัย โดยการต้อนรับอย่างดียิ่ง พระองค์ผู้ทรงรักคุณธรรม แต่ความข้อนี้ไม่ประหลาดสำหรับพระราชาผู้ปราบพระองค์เองได้แล้ว ทรงรับพระราชภาระเพื่อรักษาหิตประโยชน์ของมวลประชาราษฎร ทรงมั่นในการบำเพ็ญพรต ซาบซึ้งสุขุมคัมภีรภาพในพระราชดำริเหมือนมุนี แท้จริงเพียงแต่ดำเนินตามพระกมลสันดานอันประเสริฐเท่านั้น พระองค์ก็จะเป็นคลังแห่งมวลคุณธรรมทั้งปวง คุณธรรมเท่านั้นที่ทำให้ผู้ทรงไว้ได้รับความสรรเสริญดังที่ข้าพระเจ้ากล่าวยกย่องพระองค์ คำสรรเสริญนั้นทำให้เกิดความสุข แต่ในปราการแห่งความชั่วมันหาเป็นความสุขไม่ ดังนั้น ผู้ที่ซาบซึ้งในหลักแห่งธรรมะและอธรรมะ จะดำเนินตามวิธีที่ผิด อันนำทางไปจากความดีหรือไฉน มิใช่ความเชี่ยวชาญในการทหาร มิใช่อำนาจแห่งพระราชทรัพยสมบัติ และมิใช่นโยบายอันสัมฤทธิผล ที่เจ้านายจะได้ถึงฐานะอันสูง ซึ่งอาจได้โดยมิต้องเหนื่อยยากและเสียทรัพย์สิน ถ้าได้ดำเนินตามมรรคาอันชอบ ปลูกฝังคุณธรรมให้เจริญขึ้น คุณธรรมย่อมอำนวยความสุข ดังที่อมรินทราธิราชเสวยอยู่ ผู้ทรงคุณธรรมจะได้ซึ่งความสงบเสงี่ยม คุณธรรมเท่านั้นเป็นมูลแห่งเกียรติศักดิ์ พระกฤษฎาภินิหารของพระมหากษัตริย์ก็ตั้งอยู่บนคุณธรรมนี้ โดยดำพังคุณธรรมอันงามยิ่งกว่าแสงศศิธร อาจทำให้ศัตรูสงบระงับได้ แม้ใจจะดุร้ายด้วยความพิโรธฤษยาและมานะ แม้ความเห็นแก่ตัวเองจะลึกแน่น เพราะความพยาบาทอัน

สืบเนื่องมาช้านาน ข้าแต่มหาราช, ผู้ครองแผ่นดินอันกษัตริย์ทั้งหลาย น้อมถวายอภิวาทแด่พระรัศมี ด้วยเหตุนี้ ขอพระองค์จงทรงอบรมประชาราษฎรให้รักธรรมะ ทรงนำเป็นแบบอย่างในความสงบเสงี่ยมอันงามยิ่ง โดยมิเสื่อมถอย พร้อมทั้งคุณธรรมอื่น ๆ ของพระองค์ ความสุขสวัสดีของประชาราษฎรเป็นพระราชกรณียกิจประการแรกของพระราชา การทำให้เกิดสถานะเช่นนั้นย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า และการที่จะบรรลุจุดหมายดังกล่าวได้ ก็ต่อเมื่อพระราชาทรงรักมั่นในธรรมะ และราษฎรทั้งหลายก็มักนิยมเจริญรอยตามจริยาวัตรของผู้ปกครอง ขอพระองค์จงปกครองแว่นแคว้นของพระองค์ด้วยธรรมะ ขอองค์อมรินทราธิราชจงทรงพิทักษ์รักษาพระองค์ มาตรว่าเมื่อเสด็จอยู่ ความบริสุทธิ์ย่อมมีแก่ผู้พึ่งอาศัยพระองค์ก็จริงแหล่ แต่ข้าพระเจ้าก็จำต้องทูลลา ณ บัดนี้ เพราะความเศร้าโศกของหงส์บริวารทำให้ต้องกลับ”

พระราชาและผู้ที่อยู่ ณ ที่นั้นเห็นชอบด้วยถ้อยคำของพระยาหงส์โพธิสัตว์ พระราชาจึงทรงอนุญาตแก่หงส์ประเสริฐทั้งสองด้วยวาจาอันสมควรแก่เกียรติและกรุณา

พระยาหงส์บินขึ้นสู่นภากาศอันงามยิ่งตามฤดูกาล มีสีน้ำเงินแก่เหมือนใบดาบอันไร้ราคี มีสุมุขหงส์มหาอำมาตย์ติดตามประดุจฉายา เข้าสมทบกับบริวาร ชนทั้งหลายผู้ได้เห็นพระยาหงส์ต่างเต็มตื้นด้วยความยินดีปราโมทย์ยิ่งนัก

ภายหลังกาลต่อมา พระยาหงส์ผู้มีความกรุณาแก่ญาติมิตรได้กลับมายังสำนักพระราชาอีก พร้อมด้วยฝูงบริวาร และได้แสดงธรรมะถวาย ฝ่ายพระราชาก็ทรงถวายความเคารพบูชาเป็นการตอบแทน

โดยประการฉะนี้ สัตบุรุษ แม้เมื่อประสพทุกข์ ก็ยังประพฤติกิริยาอันอสัตบุรุษมิอาจเลียนแบบได้ ยิ่งการเจริญรอยตามปฏิปทาของสัตบุรุษด้วยกยิ่งทำได้น้อยมาก * ชาดกนี้ควรยกขึ้นอ้างได้เมื่อกล่าวสรรเสริญธรรมกถาว่า "โดยประการฉะนี้ ธรรมกถาย่อมเป็นคุณแก่ผู้แสดงและผู้ฟังทั้งสองฝ่าย ในทำนองเดียวกันเมื่อบรรยายถึงกัลยาณมิตร ก็ควรแสดงว่า "โดยประการฉะนี้ ผู้มีกัลยาณมิตรย่อมจะบรรลุความสำเร็จ แม้ในเหตุการณ์อันประกอบด้วยอันตราย" อนึ่ง เพื่อยกเป็นอุทาหรณ์ถึงการที่พระอานนท์เคยเป็นมิตรของพระบรมศาสดาจารย์ในอดีตชาติก็กล่าวว่า "ดังนั้นพระมหาเถระองค์นี้ได้เคยร่วมชาติเปลี่ยนแปลงมากับพระบรมโพธิสัตว์ มีความรักเคารพนับถือแต่พระองค์มาช้านานหนักหนาแล้ว"

---

* ดูเชิงอรรถเรื่อง ๑ หน้า ๑๑

ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์หมายเหตุว่าชาดกนี้มีในบาลีถึง ๓ เรื่อง คือ หังสชาดก จุลลหังสชาดก และมหาหังสชาดก หังสชาดกเป็นเรื่องย่อจากมหาหังสชาดก ผู้แต่งชาดกมาลา ใช้เค้าเรื่องในจุลลหังสชาดกเป็นส่วนใหญ่ บางตอนมีใจความตรงกันก็มี เรื่องนิทานหงส์ทองนั้น ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์ตรวจพบว่ามีในโพธิสัตว์อวตาร ซึ่งผู้มีชื่อผู้หนึ่งกำลังรวบรวมยังมิได้พิมพ์ จึงยังสอบไม่ได้ละเอียด และว่าเรื่องคล้ายกันก็มีในหิโตประเทศเล่ม ๓ ด้วย

๒๓. เรื่องมหาโพธิ

ความกรุณาแก่ผู้ที่เคยมีอุปการะนั้นย่อมไม่ลดน้อยสำหรับสัตบุรุษ แม้จะถูกประทุษร้าย ความกตัญญูย่อมอบรมให้เกิดคุณธรรมคือขันติ มีอนุสาสน์ดังจะกล่าวต่อไป

กาลครั้งหนึ่งเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดายังเป็นพระโพธิสัตว์ กล่าวกันว่าพระองค์เสวยพระชาติเป็นปริพพาชกผู้พเนจร มีนามว่า มหาโพธิ[๑] เมื่อยังเป็นฆราวาสได้ศึกษาอย่างแตกฉานในวิชาการอันเป็นที่นิยมในโลก สนใจในจิตรศิลป จึงมีความรู้ในวิชานี้ ภายหลังมหาโพธิได้สละโลกียวิสัยโดยมุ่งบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก จึงได้ศึกษาธรรมศาสตร์และได้สำเร็จความรู้ในวิชานี้อย่างเยี่ยม โดยอาศัยบุญญาภิสมภาร, ปัญญาอันสุขุมลึกซึ้ง, ความรอบรู้ในโลกียกิจ และความชาญฉลาดในศิลปแห่งการสนทนาแก่ชนทั้งหลาย จึงไม่ว่ามหาโพธิไปสู่ประเทศใด, ก็มีผู้ใคร่คบหาสมาคม บัณฑิตและเจ้านายผู้อุปถัมภ์บัณฑิต พราหมณ์และนักพรตอื่น ๆ ก็บำรุงเลี้ยงอุปถัมภ์อย่างดี

คุณธรรมนำมาซึ่งความสง่างาม เมื่อปรากฏบนพื้นฐานแห่งกุศลธรรม แต่การปฏิบัติธรรมอย่างง่ายย่อมได้รับความนับถือและการบูชาอย่างสูงจากชนทั้งหลาย แม้ศัตรูก็ต้องบูชาเพราะห่วงใยในชื่อเสียงของตน

---

๑. แปลว่าผู้มีปัญญายิ่งใหญ่ — ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์

กาลครั้งนั้นดาบสโพธิสัตว์ได้จาริกไปตามหมู่บ้าน เมือง ตลาด ประเทศ อาณาจักร และราชสำนักหลายแห่ง เมื่อบำเพ็ญหิตานุหิต แก่ปวงชน ได้มาถึงราชอาณาจักรของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ผู้เคยได้ทรงทราบกิตติคุณต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ พระองค์ทรงยินดีเมื่อได้รับรายงานว่าพระดาบสถึงพระนครแล้ว พระราชาเคยได้รับรายงานเช่นนี้มาก่อน จึงได้ทรงเตรียมสร้างอาศรมไว้สำหรับให้พักในพระราชอุทยาน ฉะนั้นเมื่อพระดาบสมาถึงจึงได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติ เสด็จไปรับด้วยพระองค์เอง และทรงแสดงความนับถือด้วยประการต่าง ๆ พระองค์ได้ทรงเป็นอุบัฏฐากแก่พระดาบส และทรงสดับโอวาทเหมือนศิษย์สดับคำสอนของอุปัชฌาจารย์

ผู้รักคุณธรรม เมื่อมีอาคันตุกะผู้ทรงคุณธรรมมาสู่สำนักอันสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์โดยความเชื่อไว้วางใจสนิท ย่อมถือเป็นการบุญอย่างหนึ่ง ฝ่ายพระโพธิสัตว์นั้นก็ได้แสดงธรรมมิกถาทุกวัน เป็นที่ยินดีแก่โสตและหทัย เตรียมทางให้ดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์โดยลำดับ สัตบุรุษทั้งหลายย่อมปรารถนาแสดงธรรมแก่ปวงชน แม้เขาเหล่านั้นจะไม่ฝักใฝ่ใคร่ในธรรม แต่เขาแสดงธรรมด้วยความกรุณาเพื่อประโยชน์แก่ผู้อยู่ใกล้เคียง เขาจะไม่ให้โอวาทแก่บุคคลผู้ใคร่รับธรรมเปรียบประดุจดังภาชนะที่สะอาดหมดจด สำแดงให้เห็นความเคารพรักธรรมะ ได้อย่างไร

ส่วนอำมาตย์ของพระราชา แม้จะได้รับพระราชทานเกียรติ

อันสมควรแก่วิทยฐานะ กับปุโรหิตาจารย์ผู้ได้รับการเคารพอันสมควร ก็ไม่อาจทนดูการเคารพบูชาของพระราชาซึ่งมีมากยิ่งขึ้นโดยลำดับ ความริษยาทำให้ใจเศร้าหมอง กิตติคุณชื่อเสียงของบุคคลผู้สามารถน้อมใจมนุษย์ด้วยความเลิศล้ำในคุณธรรมนั้น เพียงพอที่จะคุ้ยเขี่ยให้เกิดเพลิงแห่งอิสสาขนในจิตใจของบุคคลผู้มีเกียรติเพราะมีแต่ความชำนาญในวิชาอาชีพอย่างเดียวเท่านั้น

อำมาตย์เหล่านั้นไม่อาจเอาชนะพระดาบสได้ในการโต้แย้งกรณีข้อพิพาทอันเป็นปัญหาในธรรมศาสตร์ และเสียใจที่พระราชาทรงผักใฝ่ในธรรมะยิ่งขึ้น ดังนั้นเพื่อปลุกปั่นพระราชาให้เลิกนับถือพระดาบส เขาจึงกราบทูลว่า "ขอเดชะ ใต้ฝ่าพระบาทมิควรวางพระทัยในบรรพชิตรูปนี้ เป็นการประจักษ์ชัดว่าเขาเป็นจารบุรุษของพระราชาคู่แข่งขัน ผู้ได้ทราบว่าพระองค์ทรงรักคุณธรรมและผักใฝ่ในธรรมะ ถือเอาโอกาสนนใช้ดาบสผู้ฉลาดมีวัยอันอ่อนหวานเรียบร้อย แต่มีกลโกงชักจูงพระองค์ให้ติดนิสสัยชั่ว และแจ้งข่าวสารต่าง ๆ ในพระองค์แก่ศัตรู เพราะผู้ที่แสร้งแสดงตนว่าเป็นผู้บูชาธรรมะ สอนให้ทรงมีกรุณาเสียหมดและอบรมให้เกิดรู้จักความละอายอันทุเรศ ชักนำให้ทรงปฏิญญาที่จะดำเนินทางศาสนกิจ อันขัดกับพระราชวัตรและยุทธกรรม เป็นการดำเนียงในการบำรุงสารัตถวัตถุ (อรรถะ) และความเกษมสำราญ (กามะ) เป็นภัยที่อาจบังเกิดเพราะดำเนินนโยบายไม่ดี วิธีที่เขาสอนใต้ฝ่าพระบาทนั้นก็เพียงแต่แนะนำแนวทางที่ควร

ปฏิบัติ อันเกิดจากทานโดยแท้ ไม่แต่เท่านั้น เขามักชอบสนทนากับผู้เดินข่าวของพระราชาองค์อื่น และเขาก็มิใช่เป็นผู้ไม่รู้นิติธรรมศาสตร์ อันกล่าวถึงจริยาวัตรของกษัตริย์ ฉะนั้น ความข้อนี้จึงเป็นที่ข้องใจของข้าพระเจ้าทั้งหลาย”

ถ้อยคำที่กล่าวโดยเจตนาให้เกิดความสงสัย เมื่อพูดซ้ำบ่อย ๆ และมากคน โดยผู้ที่แสร้งทำเป็นหวังดีต่อพระราชาดังนี้ ย่อมบังเกิดผลโดยแท้ ความกินแหนงแคลงใจอันบังเกิดขึ้น ทำให้ความนิยมนับถือพระโพธิสัตว์ถอยลง พระราชอัธยาศัยก็เปลี่ยนแปลงไป

เสียงอสนีบาตอันเสียดแทงเลื่อนลั่นดัง ๆ กัน หรือเสียงกัมปนาทอย่างอื่นอันเรียกว่าภัยพิบัตินั้น ย่อมเสียบแทงโสตทวารของมนุษย์เพียงไร ผู้ที่มั่นคงไม่หวั่นไหวในสุรเสียงเหล่านั้น โดยมีความเชื่อไว้วางใจและความหนักแน่นแห่งพละอำนาจของตนมีบ้างไหม

บัดนี้การขาดความวางใจทำให้ความรักและนับถือพระโพธิสัตว์ลดน้อยลง พระราชาจึงคลายความโปรดปรานไม่เหมือนแต่ก่อน แต่พระโพธิสัตว์ก็มิได้สนใจเพราะใจของท่านบริสุทธิ์ คิดในใจว่าพระราชามีพระราชภาระมาก แต่เมื่อได้เห็นความเย็นชาขาดความเอาใจใส่ของข้าราชบริพารก็ทราบว่าตนได้กระทำให้พระราชาไม่ทรงพอพระทัยแล้ว จึงจับไม้เท้าสามเส้า[๑] หม้อน้ำและบริกขารอย่างอื่นของ

---

๑. ไม้เท้าสามเส้า triple staff ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์ไม่ได้อธิบาย แต่ผู้แปลได้พบในคำนำของกัสสปสีหนาทสูตทีฆนิกายฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษกล่าวถึงบรรพชิตพวกหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลเรียกว่าเตทัณฑิกา ถือไม้เท้าสามอันมัดรวมเป็นอันเดียวมีความหมายให้สังวรใจ วาจาและกาย

ปริพพาชกเตรียมการเดินทางต่อไป ฝ่ายพระราชาเมื่อทราบข่าวนี้และโดยที่ยังทรงมีความนับถือเดิมเหลืออยู่บ้าง ประกอบกับไม่ประสงค์จะแสดงการเพิกเฉยอันไร้มรรยาทและความสุภาพ จึงเสด็จไปยังพระโพธิสัตว์ เพื่อแสดงความวิตกกังวลและแสร้งทำมารยาหน่วงเหนี่ยวไว้ตรัสว่า

"เพราะเหตุอย่างใดหรือ ท่านจึงตั้งใจจะไปจากเราทั้งหลายโดยกระทันหันเช่นนี้ หรือท่านมีข้อกล่าวหาว่าเราขาดการสนใจในท่านอย่างไรบ้าง ซึ่งทำให้ท่านบังเกิดความเกรงกลัว ถ้าเป็นดังว่านี้แล้ว ท่านก็สงสัยเราเปล่า ๆ โดยไม่มีเหตุ คงจะเป็นการบกพร่องอะไรสักอย่างหนึ่งกระมัง"

พระโพธิสัตว์ทูลว่า

"การไปของข้าพเจ้ามีเหตุผลสมควร อันการปฏิบัติบกพร่องในสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ นั้น หาได้กระทำให้ข้าพระเจ้าโกรธเคืองอย่างใดไม่ แต่เพราะเหตุว่าพระองค์มิได้ทรงเป็นภาชนะสำหรับรองรับธรรมะเสียแล้ว เพราะทรงมีความประพฤติหลอกลวง เหตุนั้นข้าพระเจ้าจึงออกไปเสียแต่บัดนี้"

ขณะนั้นสุนัขตัวโปรดของพระราชาวิ่งเข้ามาที่พระโพธิสัตว์ด้วยอาการอย่างศัตรู อ้าปากกว้างเห่า พระโพธิสัตว์ชี้ให้ดูสุนัขกล่าวว่า

"มหาราชะ, จงดูสุนัขนี้เป็นพยาน แต่ก่อนสุนัขตัวนี้เคยมาเล่นกลิ้งเกลือกกับข้าพระเจ้า เพราะขณะนั้นมันเอาเยี่ยงอย่างพระองค์

บัดนี้มันแสดงความรู้สึกของพระองค์ให้เห็นชัดโดยการเห่า เพราะมันแสร้งมายาไม่เป็น แน่ทีเดียวว่ามันคงจะได้ยินผรุสวาทกล่าวถึงข้าพระเจ้าซึ่งอาจมีได้ เมื่อความรักนับถืออันถูกทำลายเสียแล้ว และบัดนี้มันได้แสดงให้สมคล้อยกับถ้อยคำเหล่านั้นเพื่อประจบพระองค์ เพราะการกระทำเช่นนี้เป็นความประพฤติของบ่าวผู้กินข้าวของนาย”

ถ้อยคำตำหนิติเตียนดังนี้กระทำให้พระราชาละอาย ต้องลดพระเนตรลงต่ำ ใจอันหลักแหลมของพระโพธิสัตว์ทำให้เกิดความรู้สึกและน้อมจิตใจของพระองค์ ทรงรู้สึกว่าเป็นการไม่สมควรที่จะแสร้งมายาทำเป็นแสดงความรัก จึงน้อมพระเศียรกระทำความคารวะตรัสว่า

“ถูกแล้ว ท่านเป็นผู้ถูกกล่าวถึงในการสนทนา บุคคลผู้บังอาจได้กล่าววาทะเช่นนั้นในที่ประชุม ส่วนข้ามัวสาละวนในเรื่องอื่น จึงได้ผ่านเรื่องนี้ไปโดยมิทันพิจารณา ท่านต้องให้อภัยโทษแก่ข้า และขอเชิญพักอยู่ที่นี่ โปรดอย่าไปเลย”

พระโพธิสัตว์ทูลว่า “มหาราชะ, ที่ข้าพระเจ้าประสงค์จะไปจากที่นั้นนั้น หาใช่เพราะการปฏิบัติอันไม่สมควรหรือมีความขัดแค้นอย่างใดไม่ แต่ได้พิจารณาเห็นว่าขณะนี้เป็นกาลไม่สมควรที่จะอยู่ที่นี่ ฉะนั้นข้าพระเจ้าจึงจากไป ขอจงทรงดำริข้อความต่อไปนี้

“ถ้าข้าพระเจ้าจะไม่ไปเสียเองในขณะนี้ โดยยังห่วงใยหรือไร้ความรู้สึก – เพราะอย่างไรก็ต้องไป เมื่อการรับรองอันมีเกียรติได้ลด

หมดเกี่ยวติแล้ว – กลายเป็นของธรรมดาสามัญ จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าในภายหลัง ข้าพระเจ้าอาจถูกลากคอขับไล่ไสส่งก็ได้

"ข้าพระเจ้ามิได้จากไปด้วยความเจ็บใจโกรธแค้น แต่เห็นว่าบัดนี้เป็นทางอันสมควรกระทำแล้ว อุปการคุณที่ได้รับมาแต่ก่อน ย่อมไม่ลบเลือนไปจากหัวใจของสัตบุรุษ เพราะกระทบการปรามาสเพียงครั้งเดียว แต่คนสันดานชั่วไม่สมควรที่จะมีผู้อุปถัมภ์ฉันใด บ่อน้ำอันแห้งไม่สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ต้องการน้ำก็ฉันนั้น ถ้าหากจะให้ได้ผลจากบุคคลดังกล่าวนั้น จะต้องบำรุงเลี้ยงมากจึงจะได้ แล้วผลที่ได้ก็น้อยมากและไม่บริสุทธิ์จริงด้วย

"ผู้ที่ประสงค์ความสะดวกสบาย ไม่ชอบความยากลำบาก ต้องรับใช้เฉพาะผู้อุปถัมภ์ที่สำรวมใจสงบราบเรียบ เหมือนน้ำบริสุทธิ์ในสระใหญ่ในฤดูใบไม้ร่วง ข้อนี้เป็นแนวปฏิปทา ที่มนุษย์ทั้งหลายรับรองแล้ว อีกประการหนึ่งผู้ที่ไม่ชอบบุคคลผู้แสดงการยึดมั่นในอุปาทานของตนหรือผู้ที่รับใช้คนอื่นผู้ที่ไม่ชอบตน ก็เหมือนกับผู้นั้นทำร้ายตนเอง อนึ่ง ผู้ที่ไม่รู้อุปการคุณของผู้อื่น บุคคลเช่นนี้แม้มีรูปร่างเป็นมนุษย์ก็จริง แต่สงสัยว่าอุปนิสัยอันแท้จริงของเขานั้นเป็นไฉน อันมิตรภาพนั้นย่อมสลายได้ เพราะขาดการติดต่อและการสนใจอันเพียงพอ และการขอบ่อย ๆ ด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อจะรักษาความรักนับถืออันยังเหลืออยู่บ้าง เมื่อพำนักอยู่ ณ ที่นี้ ข้าพระเจ้าจึงขอทูลลา"

พระราชาตรัสว่า "ถ้าท่านมีความตั้งใจหนักแน่นว่าจะไปจงได้

โดยเห็นว่าการจากไปไม่อาจเลิกล้มได้แล้ว ข้าก็ขอให้ท่านกลับมาใหม่ในภายหลัง ท่านได้กล่าวว่า มิตรภาพควรรักษาไว้ด้วยการมิให้ขาดซึ่งการติดต่อ ไม่ใช่หรือ"

พระโพธิสัตว์ทูลว่า "มหาราชะ, การมีชีวิตอยู่ในโลกเป็นเรื่องซึ่งมีอุปสรรคมาก เพราะมีปฏิปักษ์ในรูปภัยพิบัตินานาประการ เพราะเหตุนี้ข้าพระเจ้าจึงรับสัญญาแน่ว่าจะกลับมาอีกมิได้ ข้าพระเจ้าแสดงได้แต่เจตนาว่าจะมาเฝ้าอีก ณ กาลอื่น เมื่อมีเหตุผลอันไม่อาจเพิกเฉยเกิดขึ้น"

เมื่อได้ทูลพระราชาจนเป็นที่พอพระทัยแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ออกไปจากอาณาจักร โดยได้รับการส่งเสียสมเกียรติ รู้สึกว่าใจชุ่มชื่น เพราะเสพกับคนที่ยังติดอยู่กับโลก และได้อาศัยอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง ณ ที่นั้นพระโพธิสัตว์สำรวมจิตเจริญสมาธิ และไม่ช้าก็สำเร็จฌานสี่ และอภิญญาห้า กษณะที่เสพสันติสุขจิตอันประกอบด้วยเมตตา ก็หวนระลึกถึงพระราชา โดยที่มีความสนใจในภาวการของพระองค์ จึงเพ่งจิตไปทางนั้น ก็ได้เห็นด้วยทิพยจักษุญาณว่า อำมาตย์ทั้งหลายกำลังชักจูงพระองค์ให้ทรงนับถือลัทธิจอมปลอม อำมาตย์คนหนึ่งพยายามชักจูงให้เลื่อมใสในลัทธิอันไม่มีต้นเหตุ โดยยกตัวอย่างเป็นข้ออ้างยากที่จะแสดงให้เห็นต้นเหตุได้ เขากล่าวว่า "อะไรเป็นต้นเหตุให้เกิดรูปร่าง สี การจัดส่วนสัด ความอ่อนนุ่ม ฯ ล ฯ ของก้านกลีบ เกสร และตุ่มเกสรของบัว ใครทำให้ชนนกในโลกต่าง ๆ กัน

โดยเหตุเดียวกัน พิภพนี้ก็เกิดขึ้นเองจากสิ่งสำคัญที่มีคุณสมบัติในตัวของมันโดยแน่แท้"

อำมาตย์อีกคนหนึ่งนับถือว่ามีพระเจ้าผู้เป็นใหญ่ (อิศวร) เป็นต้นเหตุ อธิบายคติของเขาว่า

"เป็นไปไม่ได้ว่าโลกนี้จะทรงอยู่ได้ถ้าไม่มีเหตุ มีผู้หนึ่งผู้ครอบครองนิรันดรโดยผู้เดียว โดยผลแห่งการเพ่งจิตลงบนปณิธานอันประเสริฐ ท่านผู้นี้เป็นผู้สร้างและทำลายโลก"

อำมาตย์คนหนึ่งแสดงลัทธิหลอกลวงตรงกันข้ามว่า ภพนี้เป็นผลของกรรมเก่า เป็นต้นเหตุให้เกิดโชคชาตาดีหรือชั่ว บุคคลจะพยายามแก้ไขให้เป็นผลหาได้ไม่ กล่าวว่า "ผู้ที่จะสร้างสรรพวัตถุและคุณสมบัติต่าง ๆ ชนิดมากมายเหลือล้นไม่มีขอบเขตจำกัดพร้อม ๆ กันได้อย่างไร ไม่ใช่, พิภพนี้เป็นผลของการกระทำบางก่อน เพราะแม้แต่ผู้เชี่ยวชาญในการกระทำความเพียร เพื่อความสุขของตัวก็ยังประสพทุกข์ได้"

อำมาตย์อีกคนหนึ่งชักจูงพระราชาให้ดุ่มหลงคิดเพลิดเพลินในกามสุข โดยยกเหตุดังที่ได้ฟังมาจากพวกถือลัทธิศูนย์เปล่า กล่าวว่า

"ท่อนไม้ต่างกันด้วยสี, คุณสมบัติ, รูปทรง, จะกล่าวมิได้ว่าเกิดจากผลของบุพพกรรม แต่มันก็มีอยู่ และเมื่อแตกสลายไปแล้วมันก็ไม่งอกขึ้นอีก ลักษณะอันคล้ายกันนี้ก็อาจมีได้แก่โลก เพราะเหตุนี้บุคคลจึงต้องเห็นว่าความสุขเป็นยอดปรารถนาแห่งชีวิต"

อำมาตย์อีกคนหนึ่ง ทำประหนึ่งว่าสอนราชวัตรได้แนะนำให้ทรงปฏิบัติตามศิลปศาสตร์สำหรับกษัตริย์ อันดำเนินวกเวียนไปตามนิติธรรม เกลื่อนกลั้วด้วยความทารุณขัดกับธรรมะ กล่าวว่า

"ใต้ฝ่าพระบาทควรถือเอาประโยชน์จากมนุษย์เหมือนต้นไม้ใบร่ม โดยทรงพิจารณาเลือกใช้ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ ตามนัยนี้ พระองค์ควรพยายามแผ่พระกิตติคุณให้ไพศาล ด้วยการสนองอุปการะคุณแก่เขา นานเท่าที่นโยบายของพระองค์หมดความต้องการใช้เท่านั้น ควรแต่งตั้งใช้ให้เหมาะกับงานในลักษณะเดียวกับการจัดเตรียมสัตว์สำหรับบูชายัญกรรม"

อำมาตย์เหล่านั้นต่างก็ปรารถนาจะชักจูงพระราชาให้รับนับถือลัทธิจอมปลอมของแต่ละคนด้วยอรรถาธิบายดังนี้ พระโพธิสัตว์เห็นว่าพระราชาทรงเสพกับพาลชน และทรงพร้อมที่จะยอมให้ถูกชักจูงโดยบุคคลที่ทรงเชื่อถือ กำลังจะตกเหวแห่งลัทธิเหลวไหล จึงบังเกิดมีความกรุณาดำริหาทางที่จะให้รอดพ้น

ผู้มีใจกุศล เพราะอบรมซึ่งคุณธรรมเป็นนิจ ย่อมรักษาไว้ในใจซึ่งคุณความดี อันผู้อื่นได้กระทำแก่ตน ส่วนความชั่วที่ได้ประสพย่อมร่วงหล่นหายไปจากใจเหมือนหยดน้ำตกบนกลีบบัว

เมื่อได้ตกลงใจที่จะสงเคราะห์โดยวิธีอย่างใดแล้ว พระโพธิสัตว์จึงนิรมิตรลิงใหญ่ตัวหนึ่งขึ้นในอาศรม แล้วแล่เอาแต่หนัง และบันดาลให้ร่างส่วนอื่นศูนย์หายไปหมด พระโพธิสัตว์ครองหนังลิงนิรมิตร

สำแดงกายให้ปรากฏที่ทวารพระราชวัง เมื่อผู้รักษาได้เปิดรับแล้ว ก็ได้ถูกนำไปสู่ที่เฝ้าพระราชา พระโพธิสัตว์ได้ผ่านทหารรักษาพระองค์ที่รักษาการอยู่ภายนอกหลายชั้น ในฉานชาฉาต่าง ๆ ก็มีเสนาอำมาตย์, พราหมณ์, ราชบุรุษ และคหบดีผู้มีชื่อแห่งนครพรั่งพร้อมเต็มหมดแล้วจึงเข้าไปในท้องพระโรงคัด อันมีทวารบาลถือดาบและกระบองอยู่ภายนอก พระราชาประทับบนราชบัลลังก์แวดล้อมด้วยสันนิบาตอันมีบุรุษผู้ทรงคุณวุฒิและสติปัญญา แต่งกายอย่างงามและเป็นระเบียบ พระราชาเสด็จลุกขึ้นต้อนรับ แสดงพระอัชฌาศัยรับรองด้วยเกียรติและคารวะสมแก่แขก เมื่อได้ปราศรัยแสดงความยินดีซึ่งกันและกันและพระโพธิสัตว์ได้นั่งลง ณ ตั่งที่พระราชทานแล้ว พระราชา, เพราะสงสัยใคร่รู้เรื่องหนังลิงว่าได้มาอย่างไร จึงตรัสถาม

"ใครเป็นผู้ให้หนังลิงนี้แก่ท่าน ผู้ซึ่งได้แล้วซึ่งความดีเพราะการให้นั้น"

พระโพธิสัตว์ทูลว่า

"มหาราชะ, ข้าพระเจ้าได้มาโดยตนเอง ไม่ได้รับมาจากคนอื่น ขณะที่นั่งหรือนอนบนพื้นดินแข็ง มีแต่หญ้าแห้งทอดเพียงบาง ๆ ร่างกายก็ไม่เป็นสุข การบำเพ็ญศาสนกิจก็ไม่สะดวกสบาย ข้าพระเจ้าได้เห็นลิงใหญ่ตัวหนึ่งที่อาศรม คิดในใจว่า "นี่เป็นเครื่องมืออันชอบที่ต้องการสำหรับบำเพ็ญศาสนกิจ ถ้าได้หนังลิงนี้สำหรับปูนั่งหรือนอน ก็จะทำให้ปฏิบัติศาสนวัตรได้ดี โดยมิต้องพักปรารถนาถึงราชอาสน์อันลาด

ด้วยภูษาภรณ์ ผลของการดำริมีดังนี้ ครั้นปราบดิงได้ ข้าพระเจ้าจึงได้หนังของมัน”

เมื่อได้ทรงสดับดังนี้ พระราชามิได้ตรัสประการใด เพราะความสุภาพและการศึกษาดี แต่ทรงรู้สึกละอาย จึงฉดพระเนตรทอดลงต่ำ ส่วนอำมาตย์ทั้งหลายผู้ซึ่งแต่ก่อนก็ไม่ชอบพระโพธิสัตว์อยู่แล้ว ก็ฉวยโอกาสนี้แสดงความเห็น หันมาทางพระราชาด้วยสีหน้าอันยิ้มเยาะ ชี้พระโพธิสัตว์ทูลว่า

“ท่านผู้นี้ช่างรักศาสนาเสียนี่กระไร มีความยินดีอยู่เพียงเท่านี้ มีความหนักแน่นมั่นคงอะไรอย่างนั้น ช่างสามารถที่จะหาทางดีที่สุดให้สำเร็จความมุ่งหมายได้อย่างนี้ น่าอัศจรรย์นัก ที่ว่าอยู่ก็คนเดียว และซูบผอมเพราะการบำเพ็ญพรต แต่ก็สามารถปราบดิงใหญ่ที่เข้ามาในอาศรมได้ อย่างไรก็ตาม ขอความสำเร็จจงมีแก่ท่านในการบำเพ็ญพรตเถิด”

ด้วยอาการสงบอย่างเดิม พระโพธิสัตว์ตอบอำมาตย์ว่า

“ท่านผู้มีเกียรติติเตียนข้าโดยมิได้คำนึงถึงคำสอนแห่งฉันทิของท่าน วิธีนี้หาใช่วิธีที่ทำให้เกียรติภูมิความรู้รุ่งเรืองไม่ ขอท่านจงดำริข้อนี้ ผู้ที่สบประมาทศัตรูด้วยถ้อยคำอันทำลายฉันทิของตนนั้น กล่าวกันว่าผู้นั้นหวังจะทำลายเกียรติของศัตรู แต่ต้องเสียชีวิตของตนเป็นค่าตอบแทน”

เมื่อติเตียนอำมาตย์เหล่านั้นรวมกันแล้ว พระโพธิสัตว์ประสงค์

จะแสดงโทษของแต่ละคนอีกครั้งหนึ่ง จึงกล่าวกับอำมาตย์ผู้ถือลัทธิไม่มีเหตุว่า

"ท่านถือว่าพิภพนี้เกิดขึ้นเพราะมีสิ่งสำคัญและมีคุณสมบัติในตัวเอง ถ้าความข้อนี้เป็นจริงแล้ว ทำไมท่านจะติเตียนข้าเล่า ข้าผิดในข้อใด ถ้าสิ่งนี้ตายเพราะผลธรรมดาของมันเอง ฉะนั้นข้าได้ฆ่ามันถูกต้องแล้ว อย่างไรก็ดี ถ้าข้าได้ทำบาปเพราะฆ่ามัน ก็ปรากฏชัดว่าการตายของมันเป็นเหตุมาจากภายนอก ถ้าเป็นเช่นนี้ ท่านต้องละเหตุทุกทิฏฐิ หรือมิฉะนั้นก็ยกเหตุอื่นเป็นข้ออ้างอันมิสมควรแก่ท่านอีกประการหนึ่ง ถ้าการปรุงแต่งสิ่ง ๆ ๆ ของก้าน, กลีบ ๆ ๆ ของบัว มิใช่เกิดจากเหตุหนึ่งเหตุใดแล้ว บัวนี้ก็ย่อมมีอยู่เสมอเป็นนิจและทั่วไปทุกหนแห่งมิใช่หรือ แต่การหาเป็นดังนี้ไม่ บัวเกิดจากเมล็ดอยู่ในน้ำ สภาพดังนี้มีที่ใด บัวก็มีที่นั้น ที่ไหนไม่มี บัวก็ไม่เกิด ข้อนี้ข้าแสดงให้ท่านเพื่อพิจารณาด้วยดี

"ผู้ที่ปฏิเสธว่าไม่มีต้นเหตุ โดยวิธียกเหตุยกผลเป็นข้อโต้เถียงคัดค้าน ผู้นั้นจะไม่เป็นผู้ละทิ้งคำสอนของตนเองดอกหรือ และอีกทางหนึ่ง ถ้าเขาไม่ใช้ข้อโต้เถียงคัดค้าน เขาจะทำอย่างไรกับคำสอนส่วนมาก ถ้าไม่มีข้อโต้เถียงประกอบ ผู้ไม่เห็นเหตุในสิ่งใดโดยเฉพาะประกาศว่า ไม่มีเหตุ เพราะไม่เห็น เมื่อเหตุในสิ่งนั้นสำแดงให้ปรากฏ ผู้นั้นจะไม่เคลือบคลาด และโต้เถียงด้วยถ้อยคำติเตียนรุนแรงหรือ และถ้าเหตุนั้นมีอยู่แต่ยังไม่ปรากฏ ไฉนท่านจะกล่าวยืนยันว่าเหตุไม่มี แม้มีอยู่

แต่ไม่เห็น เพราะมีเหตุอื่นบังเสียก็ได้ เช่นสีขาวแห่งดวงอาทิตย์ก็ไม่แลเห็น เมื่อดวงอาทิตย์ตกเป็นตัวอย่าง

"อีกโสดหนึ่ง เพื่อแสวงความสุขท่านย่อมติดตามสิ่งที่ท่านพึงปรารถนา และไม่ติดตามสิ่งที่ขัดขวางความปรารถนา การที่ท่านรับใช้พระราชาก็เพื่อหวังประโยชน์ทำนองเดียวกัน แต่ถึงกระนั้น ท่านยังกล้าปฏิเสธว่าไม่มีเหตุ อย่างไรก็ดี ถ้าท่านยังแข็งขืนยืนยันในอเหตุกทิฏฐิของท่านแล้ว การตายของดิงก็กล่าวไม่ได้ว่าเกิดจากเหตุ ฉะนั้นท่านจะติโทษข้าได้อย่างไร"

ด้วยข้ออ้างอันกระจ่างชัด พระโพธิสัตว์ได้กระทำให้อำมาตย์เจ้าลัทธิอเหตุกฉงนจนปัญญา แล้วจึงกล่าวกับอำมาตย์ผู้เชื่อในพระผู้เป็นเจ้าว่า

"ท่านผู้มีเกียรติผู้นี้ก็เหมือนกัน ท่านไม่ควรจะติโทษข้า ตามลัทธิของท่าน พระผู้เป็นเจ้าเป็นต้นเหตุแห่งสรรพสิ่งทั้งปวง ขอจงฟัง ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทำทุกอย่างแล้ว พระองค์ก็เป็นผู้ฆ่าดิงนี้ อย่างนั้นไม่ใช่หรือ ท่านยังมีใจเป็นอมิตร ติโทษข้าเพราะการกระทำผิดของอีกคนหนึ่งได้อย่างไร แต่ถ้ากล่าวว่าการฆ่าดิงนี้มิใช่การกระทำของพระผู้เป็นเจ้า เพราะท่านประกอบด้วยความกรุณาแล้วไซร้ ท่านจะประกาศได้อย่างไรว่าพระผู้เป็นเจ้าสร้างโลกนี้ อนึ่ง เพราะท่านเชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงพระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้ทำทั้งสิ้น ท่านมีความหวังอย่างไรในการขอความกรุณาพระผู้เป็นเจ้าด้วยการสรรเสริญวิงวอนและ

อื่น ๆ เมื่อผู้ทรงสร้างเองทรงบันดาลการกระทำต่าง ๆ ของท่านโดยพระองค์เอง ถ้าท่านกล่าวว่า การบูชายัญท่านกระทำเองต่างหาก ถึงกระนั้นท่านก็ปฏิเสธมิได้ว่า พระผู้เป็นเจ้าเป็นต้นเหตุของการบูชายัญ พระองค์ผู้ทรงกระทำเองด้วยความสมบูรณ์แห่งมหิทธานุภาพ ทรงเป็นต้นเหตุแห่งกรรม หาใช่ผู้อื่นไม่ อนึ่งโสด ถ้าพระผู้เป็นเจ้ากระทำบาปกรรมทั้งหลายอันมีมากมายแล้ว ท่านเห็นคุณธรรมอย่างไรในพระองค์ จึงอบรมให้มีความเคารพบูชายิ่งนัก อีกทางหนึ่ง ถ้าพระองค์มิใช่เป็นผู้กระทำบาปกรรม เพราะทรงเกลียดชังความชั่วร้ายทั้งปวงแล้ว ก็เป็นการไม่ถูกต้องที่กล่าวว่าพระองค์เป็นผู้สร้างสรรพสิ่งทั้งหลาย อนึ่งอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระองค์นั้นจะต้องอาศัยธรรมะหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้าอาศัยธรรมะ พระผู้เป็นเจ้าจะเกิดก่อนธรรมะไม่ได้ ถ้าอาศัยเหตุอื่นภายนอก ควรเรียกเหตุนั้นว่า “พันธนะ” ถ้าไม่เรียกสภาพแห่งที่พึ่งอาศัยว่า “พันธนะ” แล้ว สภาพอะไรเล่าที่จะไม่เรียกว่า “อำนาจยิ่งใหญ่” อย่างไรก็ดี แม้จะมีเหตุผลดังกล่าวโดยยึดมั่นในลัทธิบูชาพระผู้เป็นเจ้า มิได้ตรึกตรองให้ถ่องแท้ถึงเหตุที่อาจเป็นได้หรือเป็นไม่ได้เช่นนี้แล้ว ท่านยังยึดมั่นว่าพระผู้เป็นเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นเป็นต้นเหตุของจักรวาลนี้ ถ้าเช่นนั้นเป็นการสมควรหรือที่ท่านกล่าวหาว่าข้าเป็นผู้ฆ่าดิงตัวนั้น อันพระผู้เป็นเจ้าได้ทรงตัดสินแล้ว”

พระโพธิสัตว์ได้โต้ด้วยเหตุผลอื่นต่อเนื่องกันดังกล่าวนี้ กระทำให้อำมาตย์ผู้บูชาพระอิศวรพูดไม่ออก แล้วหันไปทางอำมาตย์ผู้เชื่อ

ในกรรมเก่า กล่าวโดยแยบคายว่า

"ท่านก็เหมือนกัน ไม่ควรนึกติเตียนข้า ตามคติของท่าน ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นผลของกรรมเก่า เพราะเหตุนั้นจึงขอบอกแก่ท่านว่า ถ้าสรรพสิ่งทั้งปวงเกิดจากอำนาจแห่งกรรมเก่าแล้ว สิงตัวนี้ก็ถูกข้าฆ่าตายโดยชอบแล้ว กรรมเก่าของมันเผามันต่างหาก ข้ามีความผิดในเรื่องนี้ตรงข้อไหน ท่านจึงติเตียนข้า สมมติว่าข้ากระทำกรรมชั่ว เพราะฆ่าสิงใหญ่ตัวนี้ ข้าก็เป็นต้นเหตุแห่งการตายของมัน หาใช่กรรมเก่าไม่ ท่านกล่าวว่ากรรมย่อมก่อให้เกิดกรรมใหม่เสมอ ไม่มีผู้ใดจะสิ้นสุดหลุดพ้นจากกรรมได้ตามลัทธิของท่าน

"แน่ทีเดียว ถ้าได้เห็นอย่างนี้บ้างว่า ความสุขอันบุคคลได้รับเพราะอาศัยอยู่ในเหตุแห่งทุกข์ หรือความทุกข์ได้รับเพราะอยู่ในเหตุแห่งความสุข ก็ชอบที่จะอนุมานได้โดยไม่มีปัญหาว่าโชคดีหรือร้าย ต้องอาศัยบุพพกรรมเป็นต้นเหตุเหล่านั้น แต่ตามความจริงกฎที่ก่อให้เกิดซึ่งสุขหรือทุกข์ดังกล่าวข้างต้นยังไม่เห็นมีที่ไหน เพราะเหตุนั้นบุพพกรรมจึงมิใช่เป็นต้นเหตุแต่อย่างเดียวแต่ทั้งหมด อนึ่งกรรมใหม่อาจหยุดไม่มีก็ได้ เมื่อไม่มีกรรมใหม่ กรรมเก่าอันจะต้องมี เพื่อจรรโลงโลกจะเกิดจากไหน อย่างไรก็ดี ถ้าท่านยังยืนยันลัทธิบุพพกรรมอยู่แล้ว ท่านมีเหตุอะไรที่จะตัดสินว่าข้าเป็นผู้ฆ่าสิงนั้น"

มหาโพธิชี้แจงด้วยข้ออ้างอันเถียงไม่ได้ด้วยประการฉะนี้ จึงทำให้อำมาตย์ผู้นั้นนิ่งเหมือนหนึ่งว่าได้ปฏิญญาณที่จะไม่พูดต่อไป พระ-

โพธิสัตว์ยิ้มกล่าวกับอำมาตย์ผู้เป็นเจ้าลัทธิศูนย์ว่า

"ท่านผู้มีเกียรติก็ใครจะติโทษข้า เมื่อท่านเป็นผู้นับถือลัทธิศูนย์แม้เพียงเล็กน้อย ถ้าภพหน้าไม่มีภายหลังที่คนตายแล้ว เราจะหลีกเลี่ยงการทำชั่วทำไม เราจะมัวหลงงมงายนับถือการทำดีทำไมกัน ผู้กระทำตามอารมณ์ที่เขาเห็นว่าดีที่สุด ผู้นั้นคือผู้ฉลาด หากลัทธิของท่านเป็นของจริง ก็เป็นการถูกต้องที่ข้าได้ฆ่าฉิงนั้น – ถ้าหากว่าบุคคลใด – เพราะเกรงต่อมติมหาชน ไม่กล้ากระทำทุจริต แต่กระทำตามวิถีแห่งสุจริต – เขาผู้นั้นก็ไม่พ้นจากการติเตียนของมหาชน เพราะการกระทำของเขากับคำพูดขัดกัน และโดยเกรงต่อมติมหาชนเช่นเดียวกัน เขาผู้นั้นก็จะไม่ได้รับความสุขอันปรากฏขึ้นในวิถีแห่งชาตา ผู้ใดยอมตัวให้ถูกนำผิดไปตามลัทธิอันไร้ผลและหลอกลวงดังนี้ ผู้นั้นจะไม่โง่ที่สุดในบรรดาพวกโง่เขลาทั้งหลายดอกหรือ

"ส่วนข้อที่ท่านอ้างว่า ท่อนไม้ต่างกันด้วยสี คุณสมบัติและรูปกล่าวไม่ได้ว่าเกิดจากผลของกรรม และเมื่อแตกสลายแล้วก็ไม่งอกขึ้นอีก และโลกนี้มีภาวะคล้ายกันนั้น ข้อนี้ท่านมีเหตุผลอย่างไรที่เชื่อดังนั้น โปรดชี้แจง หากท่านยังยืนยันยึดถือคติศูนย์เปล่าของท่านแล้ว ท่านมีเหตุผลข้อใดที่ติโทษผู้ฆ่าฉิงหรือฆ่าคน"

พระโพธิสัตว์กระทำให้อำมาตย์เจ้าลัทธิศูนย์เปล่าเงียบไป โดยปฏิเสธหักล้างอย่างสละสลวย แล้วจึงกล่าวกับอำมาตย์ผู้เชี่ยวชาญในศิลปศาสตร์ของขัตติยะว่า

"เพราะเหตุใดท่านจึงติโทษข้า ถ้าท่านเห็นจริงว่าแนวปฏิบัติตามนิติธรรมนั้นเป็นการชอบ ตามคติของท่านการกระทำทั้งหลาย ไม่ว่าดีหรือชั่วย่อมกระทำเพื่อผลอันจะพึงเกิดเป็นวัตถุ เมื่อผลเกิดขึ้นแล้ว บุคคลพึงใช้โภคทรัพย์นั้นเพื่อประโยชน์ตนโดยประพฤติตามธรรม สำหรับข้อนี้ข้าขอกล่าวว่า ถ้าหวังประโยชน์ตน การประพฤติสุจริตก็อาจละเลยเสียได้ แม้แต่แก่ญาติที่รักสนิท การที่ข้าฆ่าลิงตัวนี้เพื่อเอาหนังของมันมาใช้ ท่านจะติโทษข้าได้ด้วยเหตุใด เมื่อถือตามแนวคติของท่านดังที่ปรากฏในคัมภีร์ อีกประการหนึ่ง ถ้าการฆ่าลิงจะพึงประณามได้ว่าเป็นการทารุณและมีผลร้ายสนองแน่ ถ้าเช่นนั้นแล้วท่านมีวิธีใดที่จะยกนิทานเป็นข้ออ้างอันไม่รับรองความข้อนี้ เอาละ ถ้าข้อนี้ปรากฏในคติของท่านเรียกว่า "นโยบาย" แล้วไซร้ ก็ความผิดบกพร่องอย่างไรที่เรียกว่า "ขาดนโยบาย" โอ! ผู้บังอาจ—ผู้เหยียดหยามมนุษย์ สอนความอยุติธรรมโดยยกคัมภีร์ธรรมศาสตร์เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ถ้าท่านยังยืนยันในคติอันจอมปลอม—ข้อนี้ไม่ได้กล่าวไว้อย่างชัดแจ้งในคัมภีร์ไม่ใช่หรือ—แล้วการตายของลิงนั้นไม่ใช่เพราะข้า เพราะเหตุว่าข้าบฏิบัติตามคติในคัมภีร์ของท่าน"

โดยประการฉะนี้ มหาโพธิปริพาชกได้ปราบเสี่ยงฉัทธิของอำมาตย์ทั้ง ๕ ด้วยการโจมตีหักล้างด้วยวาทะอันหนักแน่น แม้อำมาตย์เหล่านั้นมีอิทธิพลในที่ชุมนุม และมีวิริยภาพประจำสันดาน เมื่อพระโพธิสัตว์เห็นว่าที่ชุมนุม อันมีพระราชาเป็นประธานได้กลับใจ

มีความเดือดใจแล้ว ปรารถนาที่จะกำจัดเสี้ยนซึ่งความข้องใจอันบังเกิดขึ้นเพราะการฆ่าลิง มหาโพธิจึงทูลพระราชาว่า

"มหาราชะ ความจริงข้าพระเจ้ามิได้ฆ่าสัตว์มีชีวิตตัวหนึ่งตัวใดเลย ข้าพระเจ้าได้นิรมิตลิงด้วยอิทธิฤทธิ หนังลิงข้าพระเจ้าแล่ออกมาจากลิงนิรมิต เพื่อใช้เป็นเครื่องประกอบการวิสัชนา ฉะนั้นขออย่าได้วินิจฉัยข้าพระเจ้าโดยความหลงผิด"

กล่าวดังนี้แล้ว มหาโพธิก็บันดาลให้หนังลิงนิรมิตนั้นปลาศนาการ ครั้นเมื่อเห็นว่าพระราชาและที่ประชุมมีจิตสมควรแก่การกลับทิฏฐิแล้ว จึงกล่าวว่า

"ผู้ที่พิจารณาเห็นสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่เกิดจากเหตุ, ผู้รักกระทำการโดยอิสสระ, ผู้เชื่อว่ามีโลกอีกโลกหนึ่งหลังจากโลกนี้, ผู้รักษาศีลอันชอบ, ผู้อบรมให้เกิดความกรุณา, ผู้นั้นอาจฆ่าสัตว์มีชีวิตได้หรือมหาบพิตร, จงทรงพิจารณาดังต่อไปนี้ บุคคลผู้เชื่อนับถือลัทธิอันแท้จริงสมเหตุผล จะกระทำกรรมเพื่อประโยชน์แห่งกิตติคุณนิดเดียวได้อย่างไร แม้ผู้ไม่เชื่อเหตุ, ผู้เชื่อการพึ่งพิงอาศัยสิ่งอื่น, ผู้มุ่งวัตถุประโยชน์ และผู้ยึดนิติธรรมเป็นแนวปฏิบัติ, ก็ไม่กระทำเช่นกัน คติของคนนั้นจะเป็นคติที่ถูกหรือผิดก็ตาม ย่อมเป็นมูลเหตุชักนำให้ตนประกอบกรรมตามคตินั้น ๆ โดยเหตุว่าคนย่อมแสดงหลักแห่งความเชื่อด้วยวาจาและกิริยา เพราะเจตนาย่อมสอดคล้องกับความประพฤติอันกำหนดเป็นหลักในคติ โดยเหตุนี้นิทานอันดีก็ควรรักษาไว้ ที่ไม่ดี

ก็เลิกเสีย เพราะมันเป็นมูลเหตุแห่งภัยพิบัติ บุคคลพึงดำเนินตามปฏิปทา คือเสพกับบัณฑิต แต่ไม่เสพกับพาล เป็นความจริงว่ามีนักพรต—ควรจะเรียกว่าบีศาจมากกว่า ท่องเที่ยวไปในร่างอันหุ้มห่อด้วยผ้าอย่างสมณะ แต่แท้จริงหาข่มอายตนะของตนได้ไม่ พวกเหล่านี้ทำให้คนสามัญด่มจมเพราะทิฏฐิที่ผิด เหมือนอสรพิษที่ทำอันตรายแก่คนแม้เพียงแต่ได้แลเห็น เสียงอันขัดแย้งของพวกนับถือลัทธิไม่มีเหตุกับลัทธิอื่นแสดงลักษณาการอย่างสุนัขบ้าแสดงให้รู้ด้วยการเห่า เพราะเหตุนี้ ผู้มีปัญญาย่อมไม่บำรุงเลี้ยงคนพวกนี้ แต่จะรักษาไว้แต่คุณความดี ถ้าเขามีกำลังรักษาได้ แต่บุคคล—แม้จะมีกิตติคุณรุ่งโรจน์ในโลก ก็ไม่ควรคบเป็นมิตรกับผู้ไม่สมควร, แม้เพียงเพื่อหวังประโยชน์ พระจันทร์ย่อมเสียแสงรัศมีอันงาม เมื่อประสพกับกาฬอันมืดครึ้มของเหมันต์ ฉะนั้น โดยไม่ต้องเสพย์กับพวกที่ห่างเหินจากธรรมะ แต่ต้องเสพย์กับผู้เจริญธรรมะ พระองค์จงแผ่พระกิตติคุณให้รุ่งเรือง โดยปลุกประชาราษฎร์ให้รักธรรมะและเลิกยึดถือความชั่วโดยการปฏิบัติตามพระสัทธรรม พระองค์อาจกระทำให้ราษฎรส่วนมากมั่นอยู่ในความประพฤติดีและดำเนินตามมรรคาอันจะนำไปสู่สวรรค์ บัดนี้พระองค์จะต้องปกป้องราษฎรและก็ทรงเต็มพระทัยที่จะกระทำอยู่แล้ว ฉะนั้นขอจงรับเอาพระสัทธรรมและวินัย ทำให้เป็นมรรคาอันรื่นรมย์ จงชำระความประพฤติคือศีลให้บริสุทธ์ จงแสวงกิตติคุณให้รุ่งโรจน์โดยทานบริจาค สำแดงพระทัยไมตรีแก่อาคันตุกะเหมือนหนึ่ง

เป็นญาติของพระองค์ ของทรงปกครองราชอาณาเขตด้วยธรรมะ และราชวัตรตลอดกาลนาน โดยประการฉะนี้ จะทรงได้ซึ่งความสุข กิตติคุณและสวรรค์

"พระราชา ถ้าไม่สามารถปกป้องกสิกร, ผู้เลี้ยงภาษีอากร ผู้ทำไร่นาและเลี้ยงสัตว์, อันเปรียบกับต้นไม้ซึ่งมีดอกออกผล, ก็จะประสพความยากในเรื่องทรัพย์ที่เป็นผลสืบจากพันพสุธา ถ้าไม่สามารถปกป้องผู้มีอาชีพทางซื้อขายสินค้าต่าง ๆ ชนิด, พ่อค้าและชาวกรุง, ผู้เลี้ยงภาษีอากรแก่พระองค์ ๆ ก็จะลำบาก, เพราะเรื่องการคลัง โดยทำนองเดียวกัน ถ้าพระราชาผู้ไม่มีเหตุที่จะติโทษกองทัพ, ไม่ยกย่องกองทัพ, ไม่สนใจแก่ทหารผู้แสดงความกล้าหาญในสมรภูมิ, ผู้เชี่ยวชาญในวิทยาศาสตร์แห่งสรรพาวุธ, พระราชาพระองค์นั้นย่อมไม่ประสพชัยชะนะในการสงคราม ในทำนองเดียวกัน พระราชาผู้ทรงกระทำให้จริยวัตรเศร้าหมองเพราะการไม่สนใจนับถือผู้ปฏิบัติศาสนกิจ, ผู้ทรงศีลอันดีเลิศหรือทรงคุณวุฒิหรือโยคะ, ทรงคุณธรรมอย่างผู้มีใจสูง, ย่อมจะไม่ได้รับการสรรเสริญของเทพยดา เหมือนผู้เก็บผลไม้ที่ยังดิบ, ย่อมทำให้เมล็ดเสียเปล่าโดยมิได้น้ำหวานฉันใด, พระราชาผู้เรียกเก็บส่วยสาอากรอันมิชอบธรรม ย่อมทำลายประเทศโดยมิได้รับผลฉันนั้น อีกด้านหนึ่งต้นไม้อันมีประโยชน์มาก, ได้ผลเป็นที่พอใจเมื่อถึงเวลาสุกฉันใด, ประเทศที่มีประมุขปกครองดี, ก็จะให้ผลเป็นความเจริญในทางวัตถุและทางธรรมสามประการ และความเกษม

สุขด้วยฉันนั้น จงเลี้ยงอำมาตย์ผู้ซื่อสัตย์ ฉลาด และมีปัญญา เพื่อทำนุบำรุงผลประโยชน์ของพระองค์ รวมทั้งมิตรที่ดีและพระญาติวงศ์ โดยผูกใจด้วยบียวาจา และพระราชทานสิ่งของในลักษณะอันเป็นที่ภูมิใจ จงให้พระสัทธรรมนำพระราชจริยา โดยตั้งพระทัยสงเคราะห์ราษฎรให้พ้นทุกข์ ประทานความยุติธรรมปราศจากอคติและพยาบาท ขอพระองค์จงทรงประสพแต่ความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้าเถิด”

มหาโพธิได้นำพระราชาให้ออกพ้นมรรคาของลัทธิที่ผิด และนำเข้าสู่มรรคอันประเสริฐ แล้วจึงเหาะขึ้นสู่นภากาศกลับไปยังอาศรมในป่า พวกที่ชุมนุมก็พากันน้อมศีรษะประณมมือเคารพ

โดยประการฉะนี้ ความกรุณาของสัตบุรุษซึ่งมีแก่บุคคลผู้เคยมีอุปการะย่อมไม่ลดน้อยเสื่อมคลายแม้จะถูกประทุษร้าย เพราะข้อนี้เป็นกัญญูธรรมอันปลูกฝังให้บังเกิดขันติธรรมขึ้น *เมื่อพิจารณาดังนี้ บุคคลพึงไม่ควรลืมอุปการคุณที่เคยได้รับเพราะเหตุหยุมหยิมเช่นการทำร้าย เมื่อจะแสดงถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าควรกล่าวว่า “โดยประการฉะนี้ พระบรมศาสดา แม้แต่กาลก่อนตรัสรู้พระโพธิญาณ ก็ได้เคยปราบทิฏฐิของคณาจารย์อื่นแล้วทรงสอนสัจจธรรม” อนึ่ง เมื่อจะชี้โทษการถือลัทธิผิด หรือสรรเสริญลัทธิ

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

ที่ถูก ก็ควรนำนิทานนี้มาบรรยายว่า “สัทธิจอมปลอมย่อมไม่ทานต่อการโต้ด้วยเหตุผลอันหนักแน่น เพราะไม่มีหลักเป็นที่พึ่งและควรจะหลีกเลี่ยงเสียจากมิจฉาทิฏฐิ”

---

๒๔. เรื่องมหากะปี

สัตบุรุษย่อมไม่เป็นทุกข์เดือดร้อนถึงความป่วยเจ็บซึ่งจะมีแก่ตน ยิ่งกว่าการศูนย์เสียความสุขซึ่งผู้กระทำให้เกิดความป่วยเจ็บจะพึงได้รับ ข้อนี้มีโอวาทดังจะบรรยายต่อไป

ณ ด้านหนึ่งแห่งหิมวาต มีภูมิภาคอันเจริญรมย์ ดินอันเรียกได้ว่าเป็นร่างกายของภูมิประเทศแถบที่อุดมสมบูรณ์ด้วยโลหะธาตุหลายชนิด ก็อบอวลด้วยกลิ่นหอมน้ำมันต่าง ๆ ป่าและไม้อันเปรียบเหมือนเครื่องนุ่งห่มตอนบนก็ประดุจจะคลุมด้วยผ้าไหมสีเขียวแก่ ที่ลาดและที่เชิงต่ำในภูมิภาคนั้นมีฉากภาพน่าชม ประสานกับสีรูปลักษณะต่าง ๆ ไม่เสมอกัน และการผสมกลมกลืนทำให้งามคล้ายกับว่าได้ถูกจัดตกแต่งอย่างประณีตเจาะจง ในภูมิประเทศอันเป็นที่หย่อนใจของวิทยาธร มีลำธารจากภูเขาผ่านหลายสาย เต็มไปด้วยหุบห้วยเหวผาอันลึกและชัน ระงมด้วยเสียงสูงและต่ำของภมร มีลมโชยกระพือพัดพฤกษชาติที่กำลังออกดอกและผล ณ ที่นี้กล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นวานรใหญ่อยู่โดยโดดเดี่ยว แม้จะมีภาวะเช่นนี้ พระโพธิสัตว์ก็มิได้ขาดสำนึกในพระธรรม มีกตัญญู ใจสูง เพียรมาก และความกรุณา ดุจดังว่าติดแน่นอยู่กับตัวไม่รู้จากไปเลย อันว่าพสุธา ป่า ภูเขา และมหาสมุทรได้พินาศหลายร้อยครั้งเมื่อถึงวาระที่สุดแห่งยุค ไม่โดยอุทกภัย ก็โดยอัคคีภัย หรือวาตะภัย แต่มหา

กรุณาของพระโพธิสัตว์ไม่รู้จักพินาศ โดยเลี้ยงชีพด้วยใบและผลพฤกษ์ในป่าอย่างง่าย ๆ เหมือนดาบส แสดงความสงสารเมื่อมีเหตุการณ์ต่าง ๆ บังเกิดแต่สัตว์ทั้งหลายเท่าที่ได้พบเห็นภายในขอบเขตที่อยู่ วานรโพธิสัตว์อาศัยอยู่ ณ ภูมิประเทศนั้น กาลวันหนึ่งมีกะทาชายติดตามฉัวที่พลัดฝูง หลงทางไม่อาจหาทิศในท้องฟ้าได้ จึงเดินตุหรัดตุเหร่มาจนถึงตำบลนั้น เขาหมดกำลังเพราะความหิวกระหายน้ำ ร้อนและเหนื่อยกาย มีใจเป็นทุกข์ร้อนเพราะไฟแห่งโทมนัสเผาอยู่ภายใน เขานั่งลงที่โคนไม้ต้นหนึ่ง เหมือนดังว่าน้ำหนักแห่งความทุกข์ทับอยู่มาก เหลียวดูรอบ ๆ เขาเห็นลูกมะพลับ[๑] เหลืองคร่ำสุกหล่นจากต้น โดยความหวเขาได้เก็บกินก็รู้สึกว่าอร่อย เกิดอยากจะรู้ว่าต้นอยู่ที่ใด จึงแลหาโดยรอบก็เห็นต้นที่มีผล มะพลับต้นนี้มีโคนอยู่บนริมที่ลาดของน้ำตกแห่งหนึ่ง แต่กิ่งทอดลงมามีผลสุกสีคร่ำตามปลายกิ่ง โดยความอยาก ชายผู้นั้นได้ไต่ขึ้นไปบนที่ลาด และยืนขึ้นไปบนต้นมะพลับเอื้อมมือไปคว้ากิ่งที่มีลูกห้อยย้อยลงไปในหน้าผา อารามอยากจะเก็บลูกให้ได้ เขาไต่ลงไปจนถึงปลายกิ่ง ทันใดกิ่งทานน้ำหนักไม่ได้ก็หัก ดังนั้นขาดกลางตกลงไปข้างล่างเหมือนถูกฟันด้วยขวาน เขาติดกิ่งไม้ตกลงไปในหุบผา มีลาดหินชันเป็นกำแพงรอบเหมือนบ่อ แต่โดยที่

---

๑. ต้นฉบับภาษาอังกฤษว่าดิมพุก หรือดิมพุกิ เป็นพรรณไม้ประเภท diosperos embryopteris เป็นต้นไม้ขรรมจา ไม่รู้ จุ่มเขียวเสมอ ใบยาวเป็นมัน ปทานุกรมพืชผลเศรษฐกิจของอินเดียอธิบายว่าผลกินได้ แต่เปรี้ยวจัด เป็นอาหารสำหรับคนจนอรรถกถาชาดกแปลว่ามะพลับ จึงแปลตามนั้น

กิ่งและใบรองรับและตกลงไปในน้ำ เขาจึงไม่ได้บาดเจ็บถึงกระดูกหัก เมื่อขึ้นจากน้ำเขาก็เหลียวหาทางที่จะขึ้นแต่ก็ไม่เห็นมี เมื่อรู้สึกว่าไม่มีทางออก จะต้องอดตายที่นี่แน่ในไม่ช้า เขาก็ยังบังเกิดความทุกข์โศกอย่างสาหัสเหมือนถูกศรแทงหัวใจ เขาร้องไห้น้ำตาอาบหน้า คร่ำครวญด้วยหมดความเพียร คิดแต่สิ่งร้ายที่จะเกิดดังนี้ว่า

"ข้าตกหุบผาในป่าอันห่างไกลมนุษย์ ใครจะพบ แม้จะค้นหาอย่างดี นอกจากความตาย ใครจะช่วยข้าให้ขึ้นจากหุบผาที่ได้ตกลงมาเหมือนสัตว์ป่าที่ถูกจับด้วยตกหลุมพราง ข้าไม่มีญาติมิตรสหายที่อยู่ใกล้ นอกจากยุงที่ดูดเลือด อนิจจา ค่ำคืนในหลุมนี้ดูมืดมิดซึ่งสภาพของโลก ข้าจะไม่เห็นความสวยงามของสวน พุ่มไม้ ป่าไม้ และห้วยธาร ท้องฟ้าที่ประดับด้วยดาวทั่วไปเหมือนมณีก็จะไม่เห็นอีก แล้วความมืดอันทึบเหมือนกลางคืนกาพย์ล้อมอยู่รอบ"

เขาปริเทวนาการครวญคร่ำดังนี้ ณ ที่นั้นหลายวัน โดยได้อาศัยน้ำและผลมะพลับที่หล่นลงมาพร้อมกับตัว ณ กาลนั้นวานรโพธิสัตว์เที่ยวแสวงหาผลาหารในป่าได้มายังที่เกิดเหตุ คล้ายกับกิ่งมะพลับที่ต้องลมกวักเรียก วานรได้ไต่ขึ้นไปบนต้น โชงกมองลงไปในน้ำตกก็เห็นชายคนนั้นนอนรอการช่วย ตาและแก้มตอบโหล ขาเหี่ยวแห้งและซีดเผือด กำลังหิวโหยอย่างมาก สภาพอันน่าสงสารปลุกความกรุณาอันใหญ่ยิ่ง ละเลิกการหาอาหารสำหรับตน จับตาเพ่งดูชายนั้น พร้อมกับกล่าววาจาเป็นภาษาคนว่า

"ท่านอยู่ในหุบผาซึ่งคนไม่อาจลงไปได้ โปรดแจ้งว่าท่านเป็นผู้ใด และเหตุใดจึงมาอยู่ดังนี้"

ชายผู้นั้นเงยหน้าขึ้นดูวานร น้อมศีรษะคำนับและประสานมือวิงวอนตอบ "ข้าแต่ท่านผู้มีศักดิ์ ข้าเป็นมนุษย์หลงทางท่องเที่ยวมาในป่า จึงได้ประสพเคราะห์กรรมขณะไต่ขึ้นไปเก็บลูกไม้ที่ต้นนั้น ข้าประสพภัยพิบัติห่างไกลจากญาติมิตร จึงขอวิงวอนท่านผู้คุ้มครองวานรทั้งหลาย ขอท่านจงคุ้มครองข้าด้วย"

คำวิงวอนดังนี้เร้าความสงสารอันไม่มีขอบเขตของพระมหาสัตว์ได้สำเร็จ คนตกทุกข์ปราศจากญาติมิตรที่จะช่วย กำลังอ้อนวอนให้ช่วยด้วยสีหน้าอันวิตกและพนมมือ ย่อมปลุกความกรุณาให้เกิดขึ้นในใจ แม้แต่จะเป็นศัตรู ยิ่งเป็นผู้หนักด้วยความกรุณาแล้ว ก็ย่อมเป็นที่น่าสนใจมาก วานรโพธิสัตว์มีความสงสาร ปลอบด้วยวาจาอันสุภาพซึ่งผู้ตกทุกข์ในขณะนั้นมิได้คาดคิดว่าจะได้ฟัง ว่า

"อย่าวิตกทุกข์ร้อนคิดว่าจะไม่มีกำลังเพราะตกลงในหุบผานี้หรือว่าไม่มีญาติที่จะช่วย เขาเหล่านั้นช่วยได้อย่างไร ข้าก็จะช่วยท่านอย่างนั้น ขออย่ากลัว"

ปลอบด้วยวาจาอันอุ่นใจแล้ว วานรก็จัดหาผลมะพลับและผลไม้อื่นส่งลงไปให้ เพื่อเตรียมการช่วยเหลือให้พ้นภัย วานรได้ไปยังที่แห่งหนึ่ง ผูกหัดการบีนไต่โดยมีหินหนักเท่าตัวคนทับอยู่บนหลัง เมื่อได้รู้กำลังแบกของตนและแน่ใจว่าสามารถนำชายผู้นั้นขึ้นมาได้แล้ว จึง

ไต่ลงไปในหุบผาเบื้องล่าง กล่าวกับชายผู้นั้นด้วยความสงสารว่า "มาเถิด ท่าน ขึ้นขี่หลังข้ายึดไว้ให้แน่น ข้าจะพาท่านกับประโยชน์ของข้าขึ้นไปให้ได้ สัตบุรุษกล่าวว่าร่างกายมีประโยชน์สำหรับการช่วยเหลือดังนี้ ถ้าหาไม่แล้วก็หาประโยชน์อะไรมิได้ ผู้มีปัญญาย่อมใช้ร่างกายเป็นเครื่องมือสำหรับบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อยู่ใกล้

ชายนั้นรับคำกระทำความเคารพวานรแล้วก็ขึ้นขี่หลัง โดยความมั่นคงแห่งจิตและคุณธรรมอันแน่นหนา แม้จะปวดร้าวด้วยน้ำหนักอันเกินตัวที่ทับอยู่บนหลัง วานรโพธิสัตว์ก็สามารถพาชายขี่หลังขึ้นมาจนได้ แม้จะลำบากยากยิ่ง เมื่อช่วยให้รอดแล้วก็มีความปลาบปลื้มอย่างที่สุด แต่ก็หมดกำลัง เดินโซเซดำรงกายไม่ใคร่ได้ หาที่เรียบได้แห่งหนึ่งเพื่อนอนพักเอาแรง มิได้ระแวงภัยจากชายนั้น เพราะใจบริสุทธิ์และเป็นผู้มีคุณ วานรกล่าวด้วยความไว้ใจว่า

"ป่าแถบนี้เป็นที่เข้าได้ง่าย มีสัตว์ร้ายเคยมา ฉะนั้นเพื่อมิให้มีผู้ใดมาฆ่าตัวข้าและทำลายความสุขของเรา โดยการจู่โจมไม่ทันรู้ตัว ขณะที่ข้ากำลังพักเหนื่อย ท่านจงระวังภัยจากทุกทิศ เผ้าข้าและตัวของท่าน ร่างกายของข้าอ่อนเพลียเหลือเกิน อยากจะนอนหลับสักหน่อย"

ชายนั้นรับคำเหมือนมีความสัตย์สุจริตว่า "เชิญท่านหลับตามสบายเถิด ของจงมีความปีติเมื่อตื่น ข้าจะเฝ้าท่านอยู่ที่นี่"

เมื่อวานรโพธิสัตว์หลับด้วยความเหนื่อยอ่อนแล้ว ก็มีความคิดชั่วเกิดขึ้นในใจชายนั้นดังนี้

"การอยู่ในป่านี้ลับไปจะต้องเลี้ยงชีวิตด้วยรากไม้อันต้องพยายามมาก หรือมิฉะนั้นก็ได้ผลไม้เท่าที่โชคอำนวย ร่างกายที่ทรุดโทรมอย่างนี้จะเลี้ยงชีวิตได้อย่างไร ยิ่งจะให้ได้กำลังคืนมาก็ยิ่งจะยากขึ้นอีก ถ้าเรายังกะปลกกะเปลี้ย จะเดินฝ่าป่าชัฏได้อย่างไร แต่ในร่างกายวานรมีอาหารเพียงพอ อันจะช่วยให้เราผ่านพ้นป่าทุรกันดารนี้ได้ จริงอยู่วานรได้ทำคุณแก่เรา แต่เราก็กินมันเนื้อได้ เพราะมันเกิดมาเป็นสัตว์สำหรับเช่นนั้น นอกนั้นในยามทุกข์สาหัส เราก็อาจกระทำตามบัญญัติ[๑]ได้ เพราะเหตุนี้เราต้องเอามันเป็นอาหาร แต่เราจะฆ่ามันได้ก็เมื่อมันหลับสนิทโดยไว้ใจ ถ้าจะทำร้ายมันซึ่งหน้าโดยเปิดเผย ราชสีห์ก็เอาชะนะมันมิได้ ฉะนั้น จะต้องไม่มัวชักช้าเสียเวลา"

เมื่อตกลงใจดังนี้แล้ว เพราะความโลภชั่วร้ายบังเกิดขึ้นในใจ ทำลายล้างกตัญญู ความสำนึกในศีลธรรม แม้ความรู้สึกกรุณาสงสารในจิตก็ไม่มี ลืมคิดถึงกำลังอันอ่อนเพลียของตนเอง มัวพะวงแต่จะกระทำทุจริต ชายโฉดก็ยกหินก้อนหนึ่งทุ่มใส่ศีรษะวานร แต่กระทำด้วยมือสั่นเพราะอ่อนเพลีย รีบร้อน และตะโมก, หินซึ่งมุ่งทุ่มให้ตายก็เป็นแต่เพียงทำให้วานรตื่น มิได้ประหารศีรษะเต็มกำลังน้ำหนัก จึงมิได้แตกยับถึงตาย เป็นแต่เหลี่ยมข้างหนึ่งเฉียดกระทำให้บาดเจ็บเล็กน้อย ตกถูกพื้นดินเสียงดังสนั่น

---

๑. อาปัทธรรมเป็นบัญญัติของพราหมณ์ ใช้แทนการประพฤติชอบและการประกอบอาชีพสำหรับบุคคลพึงกระทำได้ในยามทุกข์สาหัสเมื่อปฏิบัติหลักเดิมมิได้ คำอธิบายของศาสตราจารย์แมกซ์มูลเลอร์

วานรโพธิสัตว์ได้รับบาดเจ็บเพราะหินกระทบศีรษะ โดดลุกขึ้นทันที แลหาผู้ประทุษร้ายโดยรอบก็ไม่เห็นผู้ใด นอกจากชายนั้นกำลังยืนอยู่ตรงหน้า มีท่าทางกระดาก งง และขลาด ดังเด และหมดอาลัย แสดงถึงความวุ่นวายใจโดยหน้าซีดสลด หมดความสดชื่น ความกลัวอันฉับพลันทำให้คอแห้ง ร่างกายโชคด้วยเม็ดเหงื่อ ไม่กล้าเหลือบตาขึ้นดู เมื่อวานรแน่ใจว่าชายผู้นั้นเป็นผู้ทำร้าย ก็บังเกิดความสงสารสุดซึ้ง โดยมิได้กังวลถึงความบาดเจ็บ เขามิได้โกรธ หรือถูกความเคียดแค้นมาครอบงำ เขามีความกรุณาแก่ชายผู้ได้ประกอบกรรมชั่วร้ายยิ่งนัก คำนึงถึงแต่ความสุขของตน เขามองดูชายนั้นด้วยตาอันชุ่มรำพรรณว่า

"เพื่อนเอ๋ย เจ้าผู้เป็นมนุษย์ ไฉนจึงกระทำการดังนั้น เจ้าคิดเห็นอย่างไร ทำได้อย่างไร เจ้าผู้จะต้องบ่องกันต่อสู้ศัตรูมิให้ทำร้ายข้ากลับประทุษร้ายข้าเสียเอง ข้ารู้สึกภูมิใจเมื่อมาสำนึกว่าได้กระทำความดีอันยากที่จะกระทำได้ แต่บัดนี้เจ้าได้ลบล้างความภูมิใจนั้นเสียแล้ว โดยกระทำสิ่งที่ยากยิ่งกว่า ภายหลังที่ได้รอดกลับคืนมาจากอีกโลกหนึ่ง คือจากปากมัจจุราช เดี๋ยวนี้ก็เท่ากับว่ารอดจากหุบผาอันหนึ่งมาหยก ๆ ก็กลับตกหน้าผาอีกอันหนึ่ง เท่าที่ข้าวันเป็นความจริงทุเรศแท้ อวิชชา สิ่งที่ร้ายและทารุณที่สุด เพราะอวิชชานี้ทำให้สัตว์ทั้งหลายได้รับทุกข์ร้อนสาหัส หลอกลวงด้วยความหวัง เพื่อความเจริญอันจอมปลอม เจ้าได้ทำลายตนเอง ทำให้เพิ่มแห่งเศร้าโศกคุ

ขึ้นในใจของข้า ทำให้กิตติคุณของเจ้าเป็นไฝฝ้า สกัดกั้นการรักนับถือคุณธรรมของเดิมที่มีอยู่ ทำลายความไว้วางใจ เป็นเบ้าแห่งลูกศรของคำติโทษ เจ้าหวังผลอะไรที่กระทำดังนั้น ความปวดเจ็บเพราะบาดแผลของข้านั้นมิได้กระทำให้เกิดความวิตกทุกข์ร้อนมากเท่ากับความคิดที่เกิดขึ้นในใจในข้อที่ว่า เพราะตัวข้าเป็นต้นเหตุที่ทำให้เจ้ากระโดดลงสู่ทุจจริตกรรม และข้าก็ไม่มีอำนาจที่จะชำระล้างบาปกรรมนั้นได้

"เอาเถิด มาไปกับข้า เดินเคียงข้างไปกับข้า และต้องไม่พ้นสายตาของข้า เพราะเจ้าเป็นผู้ที่ไว้ใจมิได้แล้ว ข้าจะพาเจ้าไปให้พ้นป่านี้อันเป็นที่ชุมนุมแห่งภยันตรายมากมาย ไปส่งถึงทางที่จะไปยังบ้านคน ถ้าเจ้าท่องเที่ยวไปในป่าโดยลำพัง ร่างกายก็ทุพลภาพ ทั้งไม่รู้จักลู่ทาง เจ้าอาจจะถูกทำร้ายเป็นอันตรายได้ แล้วการที่ข้าส่งเคราะห์ให้เจ้ารอดชีวิตก็จะกลับไร้ผลเปล่า"

วานรโพธิสัตว์สอนชายผู้นั้นแล้วก็พาไปยังชายแดนถิ่นคนอยู่ เมื่อชี้ทางให้เดินต่อไปก็ลาว่า

"เจ้ามาถึงถิ่นที่คนอาศัยแล้ว แต่นี้ก็จะพ้นจากป่าอันทุรกันดาร ขอให้เจ้าจงเดินทางไปโดยสวัสดี หวังว่าเจ้าคงพยายามละเว้นการกระทำชั่ว เพราะผลของกรรมชั่วนั้นเป็นกาลอันแสนทุกข์เดือดร้อน"

วานรกล่าวสั่งสอนเหมือนอาจารย์สอนศิษย์ดังนี้แล้ว ก็กลับไปยังถิ่นที่อยู่ในป่าเดิม ส่วนชายผู้ได้กระทำกรรมอันชั่วร้ายบาปอย่างยิ่ง

รู้สำนึกความผิดซึ่งเผาผลาญเหมือนไฟกำลังลุกโชติ เกิดเป็นโรคเรื้อนอันน่าเกลียดน่ากลัวขึ้นโดยทันที ร่างกายเปลี่ยนไป ผิวหนังมีเม็ดทั่วไปและกลายแตกมีหนองไหลอาบร่างทำให้เน่าน่าชังที่สุด ไม่ว่าเขาจะไปสู่ที่ใด คนทั้งหลายก็พากันกลัว ร่างกายพิกลน่าเกลียดที่สุด จนไม่มีเค้าว่าเป็นร่างมนุษย์ ทั้งน้ำเสียงอันแสดงความป่วยเจ็บสาหัสก็ไม่ใช่เสียงคน ชนทั้งหลายพากันคิดว่าเป็นปีศาจ จึงขับไล่ขู่เข็ญจะทำร้ายด้วยก้อนดิน และกระบอง พร้อมด้วยคำหยาบช้าชู่สำทับ

ณ กาลวันหนึ่ง พระราชาพระองค์หนึ่งเสด็จล่าสัตว์ในป่าได้ทรงทอดพระเนตรเห็นชายผู้นั้นอันมีร่างกายน่าเกลียดกลัวมากคล้ายเปรตผ้าที่นุ่งห่มอันโสมมก็ขาดวิ่นหมด จนแทบจะไม่มีอะไรปิดบังความอาย พระราชามีพระทัยสงสาร ประกอบด้วยความกลัว รับสั่งถามว่า

"เจ้าเป็นใคร ร่างกายไม่เป็นรูปด้วยโรคเรื้อน ผิวหนังก็เต็มไปด้วยแผลหนอง ซิดเผือด ซูบผอม ทุเรศยิ่งนัก ผมก็เต็มไปด้วยฝุ่น เจ้าเป็นเปรต ปีศาจ อสุรกาย หรือปุตน[๑] หรือว่าเป็นตัวโรคอย่างหนึ่งในหลายโรคที่เจ้ามีและแสดงอยู่นั้น"

ชายนั้นน้อมศีรษะถวายความเคารพทูลตอบด้วยเสียงอันกระท่อนกระแท่น "ข้าพระเจ้าเป็นมนุษย์ มิใช่ปีศาจ" เมื่อพระราชาตรัสถามถึงสาเหตุที่มีสภาพดังนั้น เขาก็สารภาพความชั่วและทูลว่า

"ความทุกข์ที่ข้าพระเจ้าได้รับอยู่ขณะนี้เป็นแต่เพียงดอกผลอัน

---

๑. ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่าปุตนเป็นผีชนิดหนึ่งร้ายกาจมาก อาศัยอยู่ตามสุสาน ชอบเสพเนื้อมนุษย์

เกิดจากลำต้นที่ข้าพระเจ้าได้เพาะหว่านโดยกระทำทรยศแก่มิตร โอ! ผลของกรรมนั้นจะยิ่งทุกข์ทรมานมากกว่านั้น เพราะเหตุนั้น พระองค์ควรทรงถือว่าผู้ทรยศแก่มิตรเป็นศัตรูของพระองค์ ควรทรงโปรดปรานีแก่มิตรผู้มีใจอาร์แก่พระองค์ ผู้ประทุษร้ายแก่มิตรย่อมจะประสพสภาพอันทุกข์ทรมานในโลกนี้ จากเหตุผลดังกล่าวพระองค์ก็อาจทรงอนุมานได้ว่า ในโลกหน้าบุคคลผู้ใดมีใจโลภและชั่วช้าต่าง ๆ พยายามทำร้ายชีวิตมิตรจะมีสภาพอย่างไร ส่วนบุคคลผู้มีใจกอปรด้วยความรักและกรุณาแก่มิตร ย่อมได้ชื่อเสียงกิตติคุณเป็นที่ไว้วางใจของมิตร และได้รับประโยชน์จากมิตรด้วย เขาจะมีใจปีติและสงบเสงี่ยม ศัตรูจะเห็นเขาเป็นบุรุษที่ยากจะประทุษร้าย และในที่สุดเขาผู้นั้นก็ได้เสพสุขในสวรรค์ เมื่อได้ทราบอำนาจและผลของการประพฤติดีหรือร้ายแก่มิตรดังนี้แล้ว พระองค์ควรยึดมั่นตามปฏิปทาของสัตบุรุษ ผู้ใดดำเนินตามมรรคานี้ ผู้นั้นย่อมถึงซึ่งความสุข”

โดยประการฉะนี้ สัตบุรุษย่อมไม่วิตกทุกข์ร้อนในความป่วยเจ็บของตนมากกว่าความวิตกทุกข์ร้อนถึงการที่ผู้กระทำให้ตนป่วยเจ็บจะต้องศูนย์เสียซึ่งความสุข* ดังนั้น เมื่อจะแสดงถึงพระทัยอันยิ่งใหญ่ของพระตถาคต และเมื่อจะบรรยายถึงการสดับพระธรรมเทศนาด้วยโยนิโสมนสิการ การแสดงถึงขันติและกตัญญูแก่มิตร และการแสดงถึงโทษแห่งทุจริตกรรม นักควรยกเรื่องนี้ขึ้นอ้างด้วย.

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๒๕. เรื่องละมั่ง

แม้แต่ผู้พยายามจะเอาชีวิต ผู้มีความกรุณายิ่งใหญ่ก็ยังมีความสงสารในยามเมื่อผู้นั้นประสพทุกข์สาหัส เขาจะไม่ทอดทิ้งบุคคลดังกล่าว ข้อนี้มีโอวาทานุสาสน์ดังต่อไปนี้

กล่าวกันว่า ครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เกิดเป็นละมั่ง[๑] อาศัยอยู่ในป่าลึกแห่งหนึ่ง ภูมิประเทศแถบนั้นอยู่ห่างไกลทางสัญจรและเสียงมนุษย์ เป็นที่อยู่ของสัตว์ป่ามากหลายชนิด มีหญ้าทึบสูงปกคลุมรากต้น และพุ่มไม้เตี้ย ๆ ไม่เห็นพื้นดิน ไม่มีรอยคนย่ำ ไม่มียานล้อเคยผ่านแสดงให้เห็นทางหรือแนว แต่ทว่ามีลำราง จอมปลวกและหลุมมากแห่งทั่วไป ละมั่งตัวนี้มีร่างกายกำยำ มีกำลังแข็งแรงว่องไว หนังมีสีสวยงามเป็นพิเศษ ชอบอบรมความกรุณาจนเคยชิน มีความรักในสรรพสัตว์ทั่วไป มีความสันโดษเลี้ยงชีวิตด้วยหญ้า ใบไม้ และน้ำ และพอใจในที่อยู่อาศัยในป่า จึงเป็นเครื่องประดับอันงามสำหรับภูมิภาคนั้น มีความใคร่ในการหลุดพ้นโดยสิ้นเชิงเหมือนโยคี

ละมั่งอาศัยอยู่ในป่าชัฏแต่ผู้เดียว มีรูปกายเป็นสัตว์ป่า แต่มีปัญญาเหมือนมนุษย์ แสดงความเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง และ

---

๑. ในต้นฉบับภาษาอังกฤษว่า Sarabha คือ ศรภ อรรถกถาชาดกฉบับ ส. อ. ส. แปลว่าละมั่ง นิบาตชาดกแปลว่าเนื้อทรายทอง ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์ อธิบายว่าดูเหมือนจะมิได้หมายถึงสัตว์สามัญ แต่เป็นสัตว์ที่ไม่น่าเชื่อ กล่าวว่ามีแปดเท้า แข็งแรงมาก อาจต่อสู้ราชสีห์และช้างได้

พอใจในอาหารคือใบหญ้าเหมือนดาบสผู้บำเพ็ญโยคะ

กาลครั้งหนึ่ง พระราชาผู้ครองอาณาเขตนั้นได้เสด็จมายังป่านี้ พระองค์ทรงถืออนุที่โก่งแล้วและลูกศร ประทับบนหลังอาชาอันงามยิ่ง กระหายจะแสดงฝีพระหัตถ์ในการใช้อาวุธฆ่าสัตว์ กำลังไล่ติดตามเนื้อทรายด้วยความสนุกโดยรวดเร็ว ม้าพระที่นั่งเป็นม้าฝีเท้าจัด ได้พาพระองค์ห่างจากราชบริพารอันประกอบด้วย ช้าง, ม้า, รถ, และพลเดินเท้า พอเห็นละมั่งโพธิสัตว์แต่ไกล พระองค์ก็ตั้งใจจะฆ่า เตรียมพาดลูกศรอันแหลมประทับสาย กระตุ้นม้าให้รีบติดตามละมั่ง แต่ละมั่งก็รีบหนีไปโดยว่องไว เมื่อได้เห็นพระราชามุ่งมั่นจะทำร้าย ทั้งนี้มิใช่ว่าจะไม่มีกำลังต่อสู้กับผู้รุกรานก็หามิได้ แต่เป็นเพราะระงับยับยั้งการก่อกรรมทำร้ายและโทสะ ขณะที่ถูกพระราชากวดติดตามนั้น ละมั่งพบหลุมใหญ่ ๆ ขวางทางก็กระโดดพ้นไปได้ง่ายเหมือนข้ามแอ่งน้ำเล็ก ๆ และหนีต่อไปโดยเร็ว เมื่อม้าพระที่นั่งควบติดตามละมั่งในทางเดียวกัน มาถึงหลุมใหญ่ก็ชะงัก ไม่กล้ากระโดดแล้วหยุดลงในฉับพลัน พระราชาประทับอยู่บนหลัง พระหัตถ์ทรงศรก็คะมำตกจากม้า พระเศียรพุ่งลงไปในหลุมใหญ่ เหมือนพวกแพทย์ตกลงจมในมหาสมุทร พระองค์มัวดูแต่ละมั่งไม่เห็นหลุมลึก จึงเสียหลักเมื่อม้าหยุดชะงักวิ่งควบลงทันที และตกจากหลังเพราะความเผลอ. เมื่อเสียงฝีเท้าควบหยุดหายไป ละมั่งโพธิสัตว์คิดในใจว่า "พระราชากลับหรืออย่างไร" แล้วเหลียวหลังกลับไปดู ก็เห็นม้าตัวเปล่าไม่มี

คนขี้ยืนอยู่ริมบ่อ เมื่อเห็นดังนั้นก็คิดต่อไปว่า “ไม่ต้องสงสัยพระราชาคงตกบ่อแน่ แถบนี้ก็ไม่มีต้นไม้ใหญ่อันมีร่มเงาชวนให้ลงนั่งพัก ทั้งไม่มีสระน้ำที่มีน้ำสะอาดใสบริสุทธิ์เหมือนกลิ่นนิลอุบล ควรแก่สระสนานสำราญกาย ทั้งเมื่อเสด็จเข้ามาในป่าชัฏอันชุมด้วยสัตว์ร้าย พระองค์ก็คงไม่ลงจากหลัง ปล่อยม้าตัวงามไว้ณที่เช่นนั้น แล้วทรงพักผ่อนหรือเสด็จล่าสัตว์โดยลำพัง อีกประการหนึ่งป่าทางแถบนี้ก็ไม่มีที่จะเสด็จไปซุ่มซ่อน แน่แล้วคงจะตกลงไปในหลุมนั้น”

แน่ใจดังนี้ ความกรุณาอันแรงกล้าที่มีแก่ผู้พยายามจะเอาชีวิตก็บังเกิดขึ้นในจิตของพระมหาสัตว์ รำพึงว่า “เมื่อสักครู่นี้เอง พระราชาองค์นี้เสวยสุขสมบัติอันควรแก่พระราชอิสริยศักดิ์ ประชาราษฎรเคารพบูชา โดยพนมมือเหมือนบูชาพระจอมเทวาธิราช พลพยุหเสนาสี่เหล่าคือขบวนรถ, ม้า, ช้าง, และเดินเท้า พร้อมด้วยของชวัชสมัดเป็นสง่า มีสาตราวุธและเกราะมันวับ เดินเข้าจังหวะเสียงดนตรี แวดล้อมอย่างพรักพร้อมตามเสด็จ เบื้องบนพระเศียรก็มีฉัตรอันงามกางกั้นแสงอาทิตย์ มีพนักงานถวายพัดโบกให้เย็นสบาย ประกอบกับด้ามพัดนี้ก็ประดับด้วยมณีฉายแสงกระทำให้ดูงดงามยิ่งนัก บัดนี้พระราชาองค์นั้นกำลังนอนอยู่ก้นบ่อใหญ่ กระดูกคงจะหัก เพราะตกอย่างแรง คงจะสลบหรือคร่ำครวญด้วยทุกข์ทรมาน อนิจจา! ประสพทุกข์สาหัสอะไรอย่างนี้ สามัญชนผู้ชินต่อความทุกข์ทรมานจะไม่สู้เดือดร้อนนักเมื่อประสพกับความทุกข์ ไม่เหมือนคนผู้มีฐานะสูงผู้ซึ่งจะรู้สึกทุกข์

ทรมานสาหัสเมื่อได้ประสพ เพราะเคยแต่ความประณีตสุขสบายเสมอ พระราชาคงจะขึ้นจากบ่อไม่ได้โดยถ่ายพัง ถ้ามีชีวิตอยู่แม้เล็กน้อยก็ไม่ควรทอดทิ้งให้เป็นไปตามชาตากรรม”

ละมั่งดำริดังนี้แล้ว จึงไปยังปากหลุมอันชันด้วยความกรุณาบังคับ ก็ได้เห็นพระราชากำลังตะเกียกตะกายจะขึ้นจากบ่อ เลือดเกราะเปรอะเปื้อนหมดสง่า มงกุฎและฉลองพระองค์เสียรูปหมดสิ้น ความปวดเจ็บเพราะตกลงมากระทำให้จิตใจเป็นทุกข์หมดหวัง เมื่อได้เห็นสภาพของพระราชาดังนี้ โพธิสัตว์ลืมว่านั่นเป็นศัตรู เกิดสงสารและรู้สึกเจ็บปวดด้วยพระราชาจนน้ำตาไหล กล่าวกับพระราชาด้วยวาจาอันอ่อนน้อมสุภาพ แสดงถึงนิสัยใจกุศลอันแนบแน่นอยู่ภายในปลอบใจพระราชาด้วยวาจาเคารพอันสมควรด้วยเสียงชัดไพเราะว่า

“มหาราชะ ข้าพระเจ้าหวังว่าพระองค์คงจะไม่ได้รับบาดเจ็บในการที่ตกลงมาในบ่อซึ่งเหมือนกับขุมนรก หวังว่าพระวรกายคงไม่หักความเจ็บปวดค่อยบรรเทาบ้างหรือยัง ข้าพระเจ้ามิใช่ผู้มีศาจ แต่เป็นสัตว์ป่าอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์ โดยเลี้ยงชีพด้วยใบหญ้าและน้ำของพระองค์ โปรดอย่าทรงวิตกทุกข์ร้อนที่ตกลงมาในหลุมนี้ ข้าพระเจ้ามีกำลังพอที่จะช่วยให้พ้นได้ ถ้าพระองค์ไว้วางใจข้าพระเจ้าแล้ว, จงมีรับสั่ง, ข้าพระเจ้าจะลงไปทันที”

วาจาอันน่าพิศวงของละมั่งเร้าให้พระราชาต้องสรรเสริญ ความละอายเกิดขึ้นในพระทัย จึงทรงตรัสรองดังนี้ “เป็นได้อย่างไรที่สัตว์

นี้แสดงความสงสารแก่เราผู้เป็นศัตรู — ผู้มุ่งมาตรฆ่าตัวเขาด้วยการว่องไวดังที่เขาได้เห็น เราประพฤติมิสมควรแก่ผู้ไม่มีผิดได้อย่างไร เขาทำให้เรางงด้วยถ้อยคำอันนุ่มนวลแต่เป็นคำตำหนิอย่างแหลม เรากลายเป็นสัตว์ แต่เขาเป็นใครผู้หนึ่งซึ่งร่างเท่านั้นเป็นละมั่ง เขาสมควรได้รับเกียรติโดยเรารับความสงเคราะห์ของเขาด้วยไมตรี" ดำริดังนี้แล้วพระราชาจึงตรัสว่า "ร่างกายของข้ามีเกราะบ้องกันอยู่จึงไม่สู้บาดเจ็บมากนัก ความปวดเจ็บเพราะตกบ่อก็พอทนได้ แต่ความทุกข์ที่ตกบ่อไม่ได้ทรมานใจข้าเหมือนเดือดร้อนใจที่ทำกับท่านผู้มีใจบริสุทธิ์และเป็นที่เคารพบูชาเห็นปานดังนี้ ขอท่านจงอย่าได้ถือโทษที่ข้าเห็นท่านเป็นสัตว์ป่าโดยดูแต่ร่างภายนอกที่ปรากฏ ไม่รู้ถึงคุณลักษณะอันแท้จริงของท่าน"

ฝ่ายละมั่งโพธิสัตว์ทราบจากพระราชดำรัสว่าพระราชามีไมตรีรับการช่วยเหลือแล้ว จึงได้ทดลองวิธีช่วยโดยเอาก้อนศิลาที่มีน้ำหนักเท่าคนบรรทุกหลัง เมื่อทราบกำลังความสามารถดีแล้ว, ด้วยใจมั่นที่จะช่วยพระราชาให้พ้นทุกข์ จึงกระโดดลงไปในบ่อแล้วเข้าไปใกล้ทูลโดยคารวะว่า

"ขอประทานโปรดถูกตัวข้าพระเจ้าโดยความจำเป็นสักครู่หนึ่ง เพื่อให้ข้าพระเจ้าได้ซึ่งความสุข ข้าพระเจ้าอาจทำให้พระพักตร์ผ่องใสด้วยความปีติปราโมทย์ ขอเชิญเสด็จขึ้นประทับบนหลัง และเกาะไว้ให้แน่น"

พระราชาทรงเห็นชอบด้วยคำเชิญ จึงเสด็จขึ้นขี่หลังละมั่งประดุจดังว่าทรงประทับหลังอัศดร ละมั่งได้บินบ่ายขึ้นมาจากหลุมด้วยพละกำลังว่องไวหาที่เปรียบมิได้ ยกตัวท่อนข้างหน้าสูงคล้ายรูปคชสารศิลาที่กำลังเหาะขึ้นสู่อากาศ ซึ่งมักจะมีตามโค้งคูหา เมื่อได้พาพระราชาขึ้นมาพ้นบ่ออันยากที่จะขึ้นได้ และนำมายังม้าพระที่นั่งที่ยืนอยู่แล้ว ละมั่งโพธิสัตว์ก็มีความปีติยินดีอย่างยิ่ง ภายหลังที่ได้ชี้ทางให้ทรงทราบแล้ว ก็เตรียมจะกลับไปสู่สำนักตามเดิม แต่พระราชาบังเกิดสำนึกความกตัญญูที่ได้รับการช่วยเหลืออย่างสงบเสงี่ยม สวมกอดละมั่งโดยความรักตรัสว่า

"ละมั่งเอ่ย, ชีวิตของข้านี้เป็นของท่าน ฉะนั้นไม่จำเป็นต้องกล่าวเพิ่มเติมว่าท่านต้องถือว่าบรรดาสิ่งทั้งหลายที่อยู่ใต้อำนาจของข้าแล้วก็เป็นทรัพยสมบัติของท่านทั้งสิ้น ขอเชิญท่านได้โปรดไปชมพระนครของข้าอยู่ ถ้าเป็นที่พอใจ ขอเชิญท่านพำนักอยู่ที่นั้น เป็นการมิสมควรที่ข้าจะกลับไปยังพระนครแต่ผู้เดียว ทิ้งท่านไว้โดดเดี่ยวในป่าชัฏอันน่าสพึงกลัว มีพรานมารบกวนเนือง ๆ ท่านจะต้องเผชิญกับความหนาว, ร้อน, ฝนและภัยพิบัติอื่น ๆ เชิญท่านมาไปด้วยกันกับข้า"

ละมั่งโพธิสัตว์กล่าวสรรเสริญพระราชาด้วยถ้อยคำอันสงบเสงี่ยมนุ่มนวลและเคารพว่า "ข้าแต่พระองค์ บัณฑิตชนผู้ประเสริฐ ในบรรดาผู้รักธรรมะเช่นพระองค์ ความประพฤติดังนี้เป็นการชอบแล้ว เพราะธรรมะซึ่งสัตบุรุษปฏิบัติเนืองนิจย่อมเป็นส่วนสำคัญของอุปนิสสัย

แต่ที่ทรงดำริว่า ข้าพระเจ้าผู้เคยอยู่ป่าควรเข้าไปอยู่ในพระราชฐานนั้น หาควรไม่ โปรดอย่าทรงดำริเลย ความสุขสำหรับมนุษย์ก็อย่างหนึ่ง สำหรับสัตว์ป่าก็อย่างหนึ่ง แล้วแต่ความเคยชินของแต่ละพวก ถ้าพระองค์ปรารถนาจะให้ข้าพระเจ้ามีความยินดีแล้ว ขอพระองค์ได้โปรดงดเลิกการล่าสัตว์เสียเถิด สัตว์ป่าทั้งหลายเหี้ยมโหดโฉดเขลาสมควรได้รับความสงสารเพราะข้อนี้โดยแท้ การแสวงหาความสุขก็ดี, การหลีกเลี่ยงภัยก็ดี, สัตว์ทั้งหลายก็มีความรู้สึกนึกคิดเหมือนมนุษย์ ขอได้โปรดทรงทราบ, โปรดทรงดำริไว้ในพระทัยเสมอว่าการกระทำสิ่งใดอันไม่เป็นที่พอใจแก่พระองค์เอง, สิ่งนั้นก็ไม่สมควรกระทำแก่ผู้อื่น. การกระทำชั่วย่อมเสื่อมเสียเกียรติคุณ, สัตบุรุษย่อมติเตียน, แล้วก็เป็นทุกข์ด้วย. พระองค์ต้องทำลายความชั่วภายในเสมือนปรปักษ์ของพระองค์. เป็นการมิสมควรที่จะข้ามผ่านไปเสียเช่นเดียวกับการป่วยเจ็บ. การบำเพ็ญกุศลกรรมเป็นปัจจัยให้พระองค์ได้ซึ่งพระราชอิสริยยศ อันเป็นยอดแห่งการนับถือของชนทั้งหลาย และเป็นที่ตั้งแห่งบรมสุข คลังแห่งกุศลอันนี้พระองค์ควรทรงจัดให้แผ่ไพศาล, พระองค์ไม่ควรให้ทักขิไณยบุคคลละเหี่ยใจ จงทรงสะสมซึ่งกุศลกรรม — เครื่องมือสำหรับพระราชอิสริยยศและความสุขโดยการบริจาคทานอันใหญ่ เพิ่มความงามด้วยการให้ถูกเวลาอันเหมาะ และโดยกิริยาอันเคารพ จงทรงรักษาศีล อันจะทรงศึกษาได้ถูกต้อง โดยการเสวนากับสัตบุรุษทั้งหลาย และโดยการแสดงพระราชอัธยาศัยไมตรีแก่

สรรพสัตว์ทั้งปวงเหมือนหนึ่งพระองค์ทรงหวังกระทำแก่พระองค์เอง”

ฉะนั้นโพธิสัตว์สั่งสอนโดยประการฉะนี้ ยังพระราชาให้ทรงปฏิบัติตามที่สอน เสร็จแล้วฉะนั้นโพธิสัตว์ก็ไปสู่สำนักเดิมในป่า โดยพระราชาทรงแลตามด้วยความเคารพ

โดยประการฉะนี้ ผู้ที่มากด้วยเมตตาย่อมมีความกรุณาสงสาร แม้ผู้ที่พยายามจะประทุษร้ายชีวิต เมื่อผู้นั้นประสพทุกข์ ผู้มีเมตตาย่อมไม่ละเลยเพิกเฉยต่อผู้ประสพเคราะห์กรรม * ชาดกนี้ควรยกขึ้นแสดงเมื่อกล่าวถึงความกรุณาสงสาร เมื่อพรรณนาถึงความมีใจสูงของพระตถาคต และเมื่อบรรยายถึงการสดับฟังพระธรรมเทศนาด้วยโยนิโสมนสิการ โดยทำนองเดียวกันอาจใช้บรรยายเมื่อกล่าวถึงการเป็นปฏิปักษ์ย่อมระงับดับได้ด้วยการเป็นมิตร และเมื่อกล่าวถึงคุณธรรมของขันติว่า “โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่าพระมหามุนี แม้เมื่อเสวยพระชาติเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็ทรงปฏิบัติด้วยความกรุณาแก่ผู้ที่ประทุษร้ายชีวิต ฉะนั้น เมื่อเป็นมนุษย์หรือผู้ที่ตั้งอธิษฐานถือเพศบรรพชิตอนาคาริก ไฉนจะไร้เสียซึ่งความกรุณาสงสารสัตว์ เพราะเหตุนี้ อารยชนควรสำแดงความกรุณาสงสารแก่มวลสัตว์มีชีวิตทั่วไป”

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๒๖. เรื่องรุรุมฤค

อันว่าความทุกข์เดือดร้อน ย่อมไม่มีในสัตบุรุษ แต่มีในบุคคลอื่น และความทุกข์ของบุคคลอื่นนั่นแล – มิใช่เพราะความทุกข์เดือดร้อนของตน – ที่สัตบุรุษมีอาจทนดูดายได้ ดังเรื่องที่จะแสดงต่อไป

ณ กาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นรุรุมฤค อาศัยอยู่ในป่าทึบตอนหนึ่งห่างไกลจากทางสัญจรของมนุษย์ บริบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์หลายหลากชนิด มีพฤกษาชาติเช่นต้นรัง[๑] ฯ ๓ ฯ มีพุ่มไม้และพงอ้อ หญ้าคาแน่นขนัด ตามกิ่งก้านสาขาที่ล้ำออกมาก็มียอดอ่อนของไม้เลื้อยขึ้นพันเหมือนคลุมด้วยผ้าโปร่ง เป็นถิ่นที่อาศัยของสัตว์ต่าง ๆ เช่นมฤคพันธุ์รุรุ เนื้อ ฟาน โค กระทิง ช้าง วัวดาน กระบือ กวาง อีเก้ง หมูป่า เสือดาว สุนัขไน เสือลาย สุนัขป่า สิงห์ หมี และอื่น ๆ ในบรรดาสัตว์ทั้งหลายนั้น รุรุมฤคเป็นเด่นกว่าเพื่อน โดยมีหนังสีเหมือนทองคำบริสุทธิ์ผุดผ่อง ขนอ่อนนุ่มมีจุดสีต่าง ๆ ประดับทั่วไปสดใสเหมือนทับทิม นิล มรกตและไพฑูรย์ ตาใหญ่สีน้ำเงินสุกใสอ่อนละไม เขาและกีบมีสีอันงดงาม ประดุจดังว่าประดับด้วยมณีจินดา ร่างกายของรุรุมฤคมีความงาม

---

๑. ชื่อต้นไม้และพืชที่ไม่ทราบ ยังมีอีกหลายศัพท์ที่มิได้แปล เพราะหาในปทานุกรมบาลีอังกฤษไม่พบ

หาที่เปรียบมิได้ เสมือนหนึ่งว่าเป็นชุมเพชรพลอยเคลื่อนที่ได้ โดยรู้สำนึกว่าร่างกายของตนเป็นสิ่งพึงปรารถนายิ่งนัก และรู้ดีว่ามนุษย์ไม่ใคร่มีความสงสาร รุรุมฤคโพธิสัตว์จึงเที่ยวไปแต่ในทางอันห่างไกลปราศจากการติดต่อของมนุษย์ และโดยมีปัญญาหลักแหลมจึงระวังหลีกเลี่ยงไม่ไปในที่ซึ่งมีภัยอันตรายได้ทำอุบายต่อลวงต่าง ๆ เช่น แร้ว ตาข่าย หลุมพราง กิ่งไม้ที่มีผล เมล็ดพืชพันธุ์และอาหารอื่นที่หว่านทิ้งไว้ นอกนั้นยังได้เตือนสัตว์ทั้งหลายที่ตามมาข้างหลังให้หลีกเลี่ยงระวังภัยเหล่านี้ด้วย เขาปกครองบริวารเหมือนอาจารย์หรือบิดา ในโลกนี้มีที่ไหนบ้างที่ชนผู้ใคร่ความสุขจะไม่ยกย่องนับถือสิ่งที่งามเลิศรวมทั้งมีปัญญาประเสริฐ เป็นที่เคารพสักการะเพราะกุศลกรรมบถ

กาลวันหนึ่งขณะที่อยู่ในป่าชัฏ มฤคโพธิสัตว์ได้ยินเสียงคนร้องเรียกให้ช่วย โดยถูกกระแสน้ำอันเชี่ยวในลำธารที่อยู่ใกล้พาลอยไป เพราะฝนเมื่อเร็ว ๆ นี้นทำให้น้ำมากสูงขึ้น

"กระแสน้ำอันนองเชี่ยวพาข้าไปแล้ว ไม่มีใครช่วย ไม่มีเรือจะรับ ผู้มีความสงสารของจงมาช่วยข้า และช่วยโดยเร็ว แขนข้าหมดแรงไม่อาจประคองตัวอยู่ในน้ำได้ หากก็ไม่เห็นมี จงช่วยเร็วเวลาไม่รอแล้ว"

เสียงร้องด้วยความทุกข์ลำหัสน่าสงสารกระทบโสตโพธิสัตว์เหมือนถูกบาดเจ็บที่หัวใจ จึงวิ่งออกจากสุมทุมพุ่มไม้ กล่าววาจาปลุก

ปลอบซึ่งเคยกล่าวมาแล้วหลายร้อยชาติก่อนนั้น ซึ่งได้เคยกำจัดความกลัว, ความเศร้าโศก, ความเสียใจ และความเหน็ดเหนื่อยมาแล้ว แม้ในขณะนี้กวางก็ยังกล่าวคำว่า "อย่ากลัว อย่ากลัว" เป็นภาษามนุษย์อย่างชัด ดังและซ้ำ พอพ้นป่าก็เห็นชายคนนั้นแต่ไกล เหมือนของกำนัลวิเศษซึ่งลำธารนำมาให้ ตั้งใจมั่นที่จะช่วยชีวิตชายนั้น โดยมิได้คำนึงถึงภยันตรายแก่ตน มฤคได้ลงไปในลำธารอันมีกระแสน้ำไหลเชี่ยวน่ากลัวยิ่งนัก เหมือนนักรบผู้องอาจฝ่าเข้าไปรังควานกองทัพข้าศึก มฤคได้ทอดตัวขวางทางที่ชายนั้นลอยมา ร้องบอกให้เกาะตัวเขาให้แน่น ฝ่ายชายนั้นหมดสติเพราะความกลัว ขาแขนก็เกือบจะไม่มีแรง กำลังก็หมดแล้ว จึงขึ้นขี่หลัง และถูกกระแสน้ำเชี่ยวพัดพาออกไปนอกทาง มฤคโพธิสัตว์ก็สามารถดำรงกำลังไว้ได้ เพราะสันดานประเสริฐ และเข้าถึงฝั่งดังประสงค์ เมื่อได้ส่งชายนั้นขึ้นตลิ่งและแก้ไขให้หายเหน็ดเหนื่อยปวดเจ็บแล้ว ตัวเองก็มีติโสมนัสอย่างสุดซึ้ง พักอุ่นตัวให้แห้งด้วยความร้อนภายใน แล้วชี้ทางให้ชายนั้นเดินทางกลับ

การปฏิบัติอันยิ่งใหญ่ในการช่วยชีวิตซึ่งไม่มีตัวอย่าง แม้แต่ญาติสนิทหรือมิตรสหาย กระทำให้ชายนั้นรู้สำนึกตัว ประกอบทั้งรูปร่างอันงดงามของมฤคทองทำให้เกิดความรักใคร่นับถือ เขาน้อมศีรษะกระทำคารวะแล้วกล่าวถ้อยคำอันสุภาพว่า

"ตั้งแต่เป็นเด็กมาจนถึงบัดนี้ ยังไม่มีญาติหรือมิตรสหายคนใด

ได้กระทำแก่ข้าเหมือนท่านได้กระทำครั้งนี้ ฉะนั้น ชีวิตนี้เป็นของท่าน ถ้าท่านจะใช้มันเพื่อกิจอย่างใดอันเป็นประโยชน์ของท่านแม้เพียงเล็กน้อย ข้าก็จะนับถือว่าท่านได้กรุณาแก่ข้ามาก เชิญสั่งให้ข้ากระทำกิจอย่างหนึ่งอย่างใดสำหรับท่านสุดแต่จะเห็นสมควร เพื่อให้ได้ซึ่งความโปรดปรานของท่าน”

มฤคโพธิสัตว์กล่าวชมตอบว่า

“ความรู้จักคุณนั้นไม่เป็นสิ่งน่าพิศวงอย่างใดสำหรับสุภาพบุรุษ เพราะคุณสมบัติอันนี้เกิดจากสันดานของเขา โดยที่โลกทุกวันนี้เห็นความเสื่อมแห่งศีลธรรม จึงได้รับเอาความรู้จักคุณเป็นคุณธรรมข้อหนึ่ง เพราะเหตุนั้น ข้าจึงขอบอกท่านดังนี้ว่า ขอให้ความกตัญญูของท่านนั้นจงจูงใจที่จะไม่เล่าให้ผู้หนึ่งผู้ใด รู้เรื่องที่สัตว์ปลาดได้ช่วยชีวิตท่านไว้ ร่างกายอันงามของข้านี้เป็นสิ่งพึงปรารถนายิ่งนัก ตามธรรมดาใจของมนุษย์ผู้มีใจโลภมาก ย่อมมีความกรุณาปราณีน้อยและไม่มีความยับยั้งตนเองด้วย เหตุฉะนั้น ขอท่านจงรักษาไว้ซึ่งคุณธรรมของท่านและของข้า อันความประพฤติทุจริตแก่มิตรนั้นย่อมไม่นำมาซึ่งบรมสุข ขอท่านอย่าได้ระคายใจโกรธเคืองที่ข้ากล่าวดังนี้ ข้าเป็นมฤคไม่ชำนาญในความสุภาพอันต่อลองของมนุษย์ อีกประการหนึ่งเป็นความผิดของบุคคลผู้ฉลาดในโวหารวิบาย มีความรู้สามารถแลรังทำเป็นผู้ซื่อสัตย์สุจริต จนกระทั่งผู้ที่ซื่อสัตย์สุจริตจริง ๆ กลับกลายเป็นผู้ที่น่าสงสัย ฉะนั้น ขอท่านจงประพฤติดังที่ข้าพูดนี้เถิด”

ชายผู้นั้นรับคำว่าจะปฏิบัติตาม น้อมศีรษะเคารพแก่มฤคโพธิสัตว์ กระทำประทักษิณแล้วก็ลาจากไป

ในกาลครั้งนั้น มีพระมเหสีของพระราชาทรงราชย์ในประเทศนั้น เคยทรงสุบินนิมิตรได้สมจริง สุบินนั้นจะปลาดพิศวงอย่างไรก็มักได้สมจริงทุกคราว คืนหนึ่งพระนางบรรทมหลับทรงสุบินตอนรุ่งอรุณว่าได้ทรงเห็นกวางทองงามยิ่งนัก ประดุจดังดวงมณีจินดาหลายหลากชนิดส่องแสงพรรณราย ยืนบนพระราชบัลลังก์โดยมีพระราชาและเสนาอำมาตย์ล้อมรอบ กำลังแสดงพระธรรมเทศนาด้วยคำเนียงมนุษย์อันชัดถูกต้อง พระองค์ตกพระทัยตื่นพร้อมกับเสียงประโคมเภรีปลุกบรรทมพระราชา พระนางได้เข้าเฝ้าพระราชภัสดาในโอกาสแรก พระราชาทรงต้อนรับด้วยพระกรุณาสมควรแก่ฐานันดรศักดิ์ และความสิเน่หา ด้วยดวงพระเนตรอันสุกใสเบิกกว้างเพราะความอัศจรรย์ใจ และพระปรางอันน่ารักระริกสั่นเพราะความอิ่มเอิบ พระนางได้ทูลบรรยายถึงสุบินนิมิตรอันปลาด เปรียบประดุจว่าได้นำบรรณาการมาทูลถวายฉะนั้น เมื่อพระนางเล่าสุบินปลาดจบแล้ว ได้กราบทูลว่า

"ขอใต้ฝ่าพระบาทได้โปรดให้หากวางตัวนั้น เมื่อพระราชสำนักมีกวางเพ็ชรเช่นนี้ ก็จะรุ่งเรืองงดงามเหมือนนภากาศอันมีกลุ่มดาวมฤคฉะนั้น"[๒]

---

๑. การปลุกบรรทมด้วยประโคมดุริยางค์เป็นประเพณีในราชสำนัก—ศ. จ. แมกซ์มูลเลอร์

๒. คือมฤคศิระ ดาวกลุ่มหนึ่งเรียกว่า โอเรียน มีเจ็ดดวง สามดวงเรียงเป็นเส้นตรง หมายถึงเขี้มขัดของพรานชื่อโอเรียน—ปทานุกรมของเวบสเตอร์

พระราชาเคยทรงเชื่อความแม่นยำในสุบินของพระนางที่เคยมีมาแล้วแต่กาลก่อน ได้มีรับสั่งให้จัดการตามปรารถนา ทั้งนี้เพราะมีพระประสงค์จะตามพระทัยมเหสีอย่างหนึ่ง และพระองค์ก็อยากได้กวางเพ็ชรนั้นเหมือนกันอีกอย่างหนึ่ง จึงมีพระราชบรรหารให้พรานหลวงค้นหากวางวิเศษ และป่าวประกาศให้ทราบทั่วกันในพระนครวันแล้ววันเล่าว่า

"มีกวางตัวหนึ่งหนังเป็นทอง มีจุดสีต่าง ๆ สดใสเป็นเงางาม ราวกับประดับด้วยเพ็ชรพลอย มีชื่อเสียงว่ารู้พระธรรม มีคนเคยเห็น ผู้หนึ่งผู้ใดนำความมาแจ้งให้ทราบที่อยู่ของกวางนั้น จะพระราชทานหมู่บ้านอันสมบูรณ์ยิ่งแห่งหนึ่ง พร้อมด้วยหญิงงามสิบคนเป็นสิทธิ์เด็ดขาด"

ชายผู้ซึ่งรุรุมฤคโพธิสัตว์ได้ช่วยชีวิตไว้ได้ฟังประกาศนี้วันแล้ววันเล่า โดยเป็นคนยากจน ความทุกข์เพราะความยากแค้นก็เริ่มรบกวนจิตใจ แต่ก็ยังระลึกได้ถึงบุญคุณที่ได้รับความอุปการะจากรุรุมฤค จิตใจของเขาแบ่งแยกเป็นสองฝ่ายด้วยความโลภและความกตัญญูแกว่งไกวเหมือนชิงช้า โดยมีความคิดว่า

"เราจะทำอย่างไรดี จะถือธรรมะหรือว่าจะเอาทรัพย์ เราจะยึดมั่นในคำสัตย์ ที่ได้ให้ไว้แก่ผู้มีบุญคุณ หรือว่าจะทำหน้าที่บำรุงเลี้ยงครอบครัว ทางไหนที่เราจะยึดถือมากที่สุด โลกนี้หรือโลกหน้า เราจะดำเนินตามจริยาวัตรของสัตบุรุษหรือดำเนินตามอย่างคนในโลกนี้ เราจะขวนขวายหาทรัพย์หรือหาคุณความดี ดังที่

สัตบุรุษรักษาไว้อย่างมั่นคง จะคิดถึงเวลาบัจจุบันนี้หรือเวลาในอนาคต” แต่ในที่สุดใจถูกความโลภเข้าครอบงำ จึงตกลงดังนี้ว่า “ถ้าเราได้ทรัพย์อันยิ่งใหญ่ครั้งนี้แล้ว เราอาจใช้ทรัพย์นั้นให้เกิดประโยชน์ มีความเกษมสำราญอยู่ในโลกนี้ และมีความสุขในโลกหน้าด้วย เพราะตั้งใจจะบำรุงเลี้ยงญาติสหายและวณิพก” เมื่อตกลงใจ เธอคิดถึงอุปการะคุณของรุรุมฤค เขาจึงเข้าเผาพระราชากราบทูลว่า

“ขอเดชะ, ข้าพระเจ้าเคยพบกวางประเสริฐ และรู้จักสำนักของเขา จะโปรดให้ข้าพระเจ้าบอกชี้ตัวแก่ผู้ใด”

เมื่อได้ทรงสดับข่าวนี้ พระราชาทรงยินดียิ่งนัก รับสั่งว่า “ดีมาก เจ้าชี้บอกแก่ข้าเอง” แล้วพระองค์ก็ทรงเครื่องสำหรับล่าสัตว์เสด็จออกจากพระนคร มีขบวนทัพแวดล้อมตามเสด็จ ชายนั้นได้นำทางไปถึงริมฝั่งลำธารที่กล่าวข้างต้น พระราชาจึงตรัสสั่งให้ขบวนทัพตั้งวงล้อมป่านั้นไว้โดยรอบ พระองค์เองทรงศรน้าวพระหัตถ์สวมปลอก[๑] มีราชบริพารที่คัดเลือกว่าชื่อสัตย์ และเข้มแข็งตามเสด็จเข้าไปในลุ่มทุ่มพุ่มไม้ที่ชายนั้นนำทาง เมื่อเข้าไปถึงก็แลเห็นรุรุมฤคอยู่ณสำนักโดยสงบเสงี่ยมและไม่รู้สึกตัว เขาจึงชี้และทูลพระราชาว่า “นั่นกวางวิเศษพระเจ้าข้านั่น — โปรดทรงทอดพระเนตรจงดี และระ

---

๑. ศาสตราวุธแมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่าปลอกนิ้ว (อังคุลิตราณ) พวกพรานใช้สำหรับกันนิ้วมิให้เป็นอันตรายจากสายศร

วัง” กล่าวดังนี้พลางยกมือขึ้นชี้ด้วยความร้อนรน แต่โอ มือนั้นได้ขาดหลุดไปจากแขนเหมือนถูกตัดด้วยดาบ แท้จริง กรรมของบุคคลย่อมแสดงผลอย่างรวดเร็ว เมื่อกระทำแก่สิ่งอันศักดิ์สิทธิ์วิเศษ ถ้ากรรมนั้นมีวิบากผลร้ายแรง และไม่มีกุศลอื่นมาช่วยถ่วง พระราชาใคร่ทัศนากวางวิเศษ จึงทอดพระเนตรไปตามทางที่ชายนั้นแจ้ง ในท่ามกลางป่าทึบเหมือนเมฆที่ตั้งใหม่ พระองค์ได้เห็นร่าง ๆ หนึ่งส่องแสงงามรุ่งโรจน์เหมือนกองเพชรพลอย คือมฤคผู้ทรงธรรมอันเปรียบประดุจว่าแสงไฟฟ้าเมื่อฟ้าผ่าแลบออกมาจากอุทรประเทศของก้อนเมฆ โดยโปรดความสวยงามของกวางทอง พระราชาประสงค์จะจับให้ได้ จึงรีบก่งศรพาดถูกกระชับสาย ทรงดำเนินเข้าไปใกล้เพื่อยิงให้ถูก ฝ่ายรุรุมฤคโพธิสัตว์ได้ยินเสียงรอบข้างก็รู้ทันทีว่าถูกล้อมแน่แล้ว เมื่อได้เห็นพระราชาเข้ามาจะยิงด้วยศร ก็ทราบว่าไม่มีทางที่จะหนีพ้น จึงร้องเป็นภาษาคนอย่างชัดกล่าวกับพระราชาว่า

“มหาราชะ, โปรดหยุดก่อน อย่ายิงข้าพระเจ้า ขอเชิญฟังความอยากรู้ของข้าพระเจ้าก่อน โปรดทรงแจ้งว่าผู้ใดเป็นผู้ทูลให้ทรงทราบถึงสำนักของข้าพระเจ้า อันอยู่ห่างไกลจากมนุษย์ ว่าข้าพระเจ้าเป็นกวางอย่างนี้มีอยู่ในป่า”

พระราชารู้สึกจับใจที่ได้ฟังคำปราศรัยเป็นภาษาคนอันปลาด รู้สึกโปรดกวาง จึงทรงชี้ด้วยศรตรัสว่า ชายนี้เป็นผู้แจ้งให้เราทราบถึงตัวท่านอันประเสริฐ” กวางโพธิสัตว์ก็เห็นและจำชายนั้นได้ กล่าว

ตำหนิว่า "โอ้! อนาถหนอ ผู้นั้น, คำที่กล่าวว่า "ช่วยขอนไม้ขึ้นมาจากน้ำดีกว่าช่วยคนอกตัญญูขึ้นจากน้ำ" นั้นเป็นความจริงนัก โดยการกระทำดังนี้เขาได้ตอบแทนการช่วยชีวิตของเขาแล้ว ไฉนเขาจึงไม่เห็นว่านั่นเป็นการทำลายความสุขของตนเองพร้อมกัน"

พระราชาสนพระทัยใคร่ทราบสาเหตุแห่งการตำหนิดังนั้น กล่าวแก่รุรุมฤคว่า

"ข้าได้ยินท่านติเตียนใครคนหนึ่ง ไม่รู้เรื่องราวที่กล่าวคลุมเครือไม่ทราบว่าท่านหมายถึงผู้ใด ใจของข้าก็พลอยวิตกร้อนไปด้วย ฉะนั้นโปรดแจ้งให้ทราบว่าผู้ที่ท่านกล่าวถึงนั้นเป็นใคร เป็นมนุษย์ ปีศาจ วิหคหรือสัตว์ป่า"

กวางโพธิสัตว์ทูลว่า "มหาราชะ, ที่ข้ากล่าวนั้นหาใช่ประสงค์จะติเตียนบริภาษก็หามิได้ แต่โดยที่ข้าพระเจ้าทราบว่าความประพฤติเช่นนี้ควรแก่การตำหนิ ข้าจึงกล่าวติเพื่อบ้องกันมิให้เขากระทำความชั่วเช่นนั้นอีก เพราะใครบ้างที่ชอบใช้ผรุสวาทแก่บุคคลผู้กระทำบาปเปรียบเหมือนโรยเกลือบนแผลแห่งความผิด แม้แพทย์ก็จำต้องวางยาอันแรงแก่บุตรเพื่อรักษาโรค เขาผู้ที่ข้าพระเจ้าได้ช่วยชีวิตขึ้นมาจากน้ำด้วยความสงสาร คือคนที่กระทำให้ภัยเกิดขึ้นแก่ข้าพระเจ้าณ บัดนี้ แท้จริงการคบกับคนพาลย่อมไม่นำไปสู่ความสุข"

พระราชาหันพระพักตร์อันถมึงแสดงอาการติเตียนรุนแรงตรัสถามว่า "อ้า จริงหรือที่เจ้าได้รอดชีวิตมาได้เพราะกวางนี้" ชายผู้

นั้นหน้าซีดเผือดเหงื่อแตกเพราะความกลัว ทุกข์ร้อนและหมดอาลัย ทูลด้วยเสียงแผ่วเบาเพราะละอายใจว่า "จริงพระเจ้าข้า" พระราชาได้ทรงฟัง ก็ตรัสด้วยสุรเสียงอันดังด้วยความเกลียดชังว่า "ทุเรศนะแก" แล้วจับถูกศีรษาดสายตรัสว่า "อย่าเห็นเป็นการเล็กน้อย คนที่มีหัวใจไม่รู้จักอ่อนเมื่อตนเองได้รับการช่วยเหลือถึงปานดังนี้แล้ว ก็เป็นคนชั่วร้ายที่สุดของเพื่อนร่วมชาติ ทำให้เพื่อนทั้งหลายเสื่อมเสีย คนชั่วช้าเลวทรามดังนี้จะมีชีวิตต่อไปทำไม" ตรัสดังนี้แล้วพระองค์ก็ทรงกระชับคันศรตรงกลาง และกำหมายยิงเสียให้ตาย แต่กวางโพธิสัตว์เต็มตื้นด้วยความกรุณายิ่งใหญ่ ตรงเข้าขวางกลางทูลว่า "ขอพระองค์อย่าประหารผู้ที่ถูกประหารแล้ว ในขณะที่เขาฟังคำชักชวนแห่งความโลภ – ศัตรูของเขา เขาก็ฉิบหายสิ้นแลวทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพราะในโลกนี้เขาได้ทำลายซึ่งชื่อเสียงของตนเอง และในโลกหน้าธรรมะของเขาก็ศูนย์เสียหมด โดยเหตุนี้เมื่อความหนักแน่นแห่งจิตใจได้จางหายเพราะอดทนต่อทุกข์ทรมานมิได้ มนุษย์จึงตกลงไปในความชั่ว เพราะความหวังอยากได้ทรัพย์ เหมือนแมลงถูกแสงสว่างชักนำให้มารุมไฟ ขอพระองค์ได้โปรดทรงสงสารเขา และคลายพิโรธ การที่เขากระทำเช่นนี้เพื่อประสงค์สิ่งใด ขอสิ่งนั้นจงสำเร็จเป็นประโยชน์แก่การกระทำอันชาดสดินั้นเถิด ขอจงทอดพระเนตร ข้าพระเจ้ามายืนก้มศีรษะคอยรับพระบัญชาพร้อมแล้ว"

ความเมตตาและความปรารถนาที่จะช่วยชายนั้นให้ได้ผลสมประสงค์

ทั้ง ๆ ที่เขาได้กระทำแก่ตนอย่างโหดเหี้ยม กระทำให้พระราชาปลาดพระทัยยิ่งขึ้น พระองค์กลับมีพระทัยเคารพนับถือ มองดูรุรุมฤคและตรัสว่า

"กล่าวชอบแล้ว ชอบแล้ว ท่านที่เคารพ การที่ท่านสำแดงความสงสารแก่ผู้ที่ประทุษร้ายแก่ท่านอันเห็นได้ประจักษ์เช่นนี้ แสดงว่าท่านเป็นมนุษย์โดยคุณธรรม ส่วนเราเป็นมนุษย์เพียงรูปร่าง สำหรับชายผู้ท่านเห็นควรกรุณา และเป็นต้นเหตุที่นำข้ามาพบท่านที่เคารพ ข้าจะให้ทรัพย์แก่เขาตามปรารถนา และสำหรับตัวท่าน ข้าอนุญาตให้ท่านมีอิสระเที่ยวได้ทั่วไปในอาณาจักรของข้าโดยปลอดภัย"

กวางโพธิสัตว์ทูลว่า "มหาราชะผู้ประเสริฐ ข้าพระเจ้าขอรับพรนั้นโดยมิให้เป็นการเสียเปล่า ขอพระองค์จงทรงอนุมัติให้การพบปะกันครั้งนี้เกิดประโยชน์แก่พระองค์ ขอให้ข้าพระเจ้าได้กระทำประโยชน์แก่พระองค์บ้าง"

พระราชาทรงอนุมัติและเชิญรุรุโพธิสัตว์ขึ้นนั่งบนราชรถ กระทำความเคารพประดุจดังอาจารย์ เดินขบวนกลับสู่พระนคร เมื่อได้จัดการต้อนรับอันสมควรแก่อาคันตุกะแล้ว ก็เชิญขึ้นนั่งบนพระราชบัลลังก์ พระองค์กับพระมเหสีสนมกำนัล มีเสนาอำมาตย์ราชบริพารทั้งปวงแวดล้อมพร้อมกันเงยหน้าดูโพธิสัตว์ด้วยความปีติอิ่มเอิบและความเคารพ ขอร้องให้แสดงธรรมด้วยถ้อยคำว่า

"มนุษย์ทั้งหลายมีความคิดเห็นต่างกันในธรรม แต่ท่านทรง

คุณธรรมอันชั้งถูกต้องขอเชิญท่านแสดงพระธรรมแก่เราทั้งหลายเถิด"

ดังนั้นรุรุมฤคโพธิสัตว์จึงแสดงธรรมเทศนาแก่พระราชาและราชบริพารด้วยถ้อยคำอันดังชัดไพเราะนุ่มนวลเหมาะยิ่งนักว่า

"การปฏิบัติตามพระธรรมมีอยู่มากมายหลายชั้น และแยกเป็นหมวดหมู่อีกมาก แต่การงดเว้นไม่ทำร้าย ไม่ลักทรัพย์ ฯ ล ฯ เหล่านี้เป็นหัวข้อซึ่งสรุปแล้ว คือ ความกรุณาสงสารสัตว์ ข้าแต่มหาราชะผู้ประเสริฐ ถ้าความสงสารสัตว์นั้นกระทำให้มนุษย์เห็นสัตว์เหล่านั้นเหมือนตนเองหรือครอบครัวของตนเอง ใจของเขาก็คงไม่ปรารถนาที่จะอบรมให้มีการทำชั่ว แต่เพราะความสงสารไม่มีในมนุษย์ จึงเป็นต้นเหตุให้เกิดการระส่ำระสายวุ่นวายทั่วไป เพราะทำให้จิตใจเสื่อมคุณงามความดี รวมทั้งวาจาและกายด้วย และมิใช่แต่คนอื่นเท่านั้น แม้ในครอบครัวของตนเองก็เป็นเช่นนั้น เพราะฉะนั้นผู้ใฝ่แสวงธรรมะจึงควรยึดความกรุณาสงสารเป็นหลักอันจะมีผลานิสงส์มาก ความกรุณาสงสารย่อมแผ่ขยายธรรมะอื่นให้เจริญเช่นเดียวกับฝนบำรุงพืชให้งอกงามมีผล มนุษย์เมื่อมีความกรุณาสงสารอยู่ในใจย่อมทำลายล้างอารมณ์ที่จะประทุษร้ายผู้อยู่ใกล้ จิตใจจะบริสุทธิ์ กายและวาจาจะไม่ดำเนินไปในทางผิด ดังนั้นความรักนับถือคุณความดีของผู้อยู่ใกล้ย่อมเพิ่มพูนและเป็นต้นเค้าของคุณธรรมอย่างอื่นเช่น จาคะ ขันติ ฯ ล ฯ อันทำให้เกิดมุทิตาและเป็นทางนำมาซึ่งกิตติคุณ ผู้มีกรุณาย่อมไม่เร้าให้ผู้อื่นเกิดกังวล เพราะจิตใจของเขาสงบเพราะมีกรุณา

คนทั้งหลายจะเชื่อถือไว้ใจเขาเหมือนกับเป็นญาติ อารมณ์รุนแรงใด ๆ ก็ไม่อาจยึดครองจิตใจของผู้ซึ่งใจมั่นด้วยความกรุณา แม้แต่เพลิงแห่งโทสะก็จะไม่พลุ่งขึ้นในใจ เพราะความกรุณาจะสงบระงับดับเย็นเหมือนน้ำ จะกล่าวมากไปไย เพราะเหตุนี้ผู้มีปัญญาจึงเชื่อมั่นว่าธรรมะทั้งหลายมีอยู่ในความกรุณาทั้งสิ้น มีธรรมะใดบ้างไหมซึ่งสัตบุรุษอบรมให้เกิดขึ้น ไม่สืบเนื่องมาจากความกรุณา เมื่อเห็นดังนี้แล้ว พระองค์จึงควรตั้งพระทัยให้แน่วแน่ในอันที่จะเพิ่มพูนความกรุณา แก่ชนทั้งหลาย ถือเสมือนเป็นโอรสหรือพระองค์เอง โดยพระราชจรยาวัตรอันเพียบพร้อมด้วยกุศลกรรมบถ พระองค์จะได้ซึ่งความเคารพรักนับถือของประชาชน เชิดชูพระราชอิสริยศักดิ์ให้รุ่งเรืองยิ่ง”

พระราชาทรงสรรเสริญธรรมิกถาของกวางโพธิสัตว์ ประชาชนชาวพระนครและชนบททั่วประเทศต่างตั้งมั่นในการปฏิบัติธรรมะ พระองค์ได้โปรดพระราชทานความปลอดภัยทั้งปวงแก่บรรดาสัตว์จตุบาททวิบาททั้งหลายทั่วกัน

โดยประการฉะนี้ สำหรับสัตบุรุษความทุกข์ย่อมไม่มี มีแต่ความทุกข์ของคนอื่น และความทุกข์ของผู้อื่นนั่นแล ที่สัตบุรุษมิอาจทนดูดายได้ หาใช่ความทุกข์ของส่วนตัวไม่ *ชาดกเรื่องนี้อาจนำไปแสดงเมื่อบรรยายถึงความกรุณา และอาจสาธกเมื่อกล่าวถึงการมีใจสูง และเมื่อติโทษคนพาล

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๒๗. เรื่องพระยาวานร

ชนทั้งหลายผู้เจริญรอยตามวัตรปฏิปทาของสัตบุรุษย่อมได้ชนะซึ่งหัวใจแม้เป็นศัตรู ข้อนี้มีอนุสาสน์ดังต่อไปนี้

ในกลางป่าหิมวาตมีภูมิภาคตอนหนึ่งอุดมด้วยสมุนไพรใช้ได้คุณชงัดหลากหลายชนิด มีไม้ใหญ่ทรงกิ่ง ก้าน ดอก ผลนานาพรรณแปลกต่างกันมากมาย ชุ่มชื้นด้วยน้ำจากภูเขาอันใสประดุจแก้วเสียงวิหคต่าง ๆ ร้องระงมประดุจเพลงดนตรี ในป่านี้กล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์อุบัติเป็นพระยาวานร มีบริวารฝูงใหญ่แม้จะมีภาวะดังนี้ ความฤษยา ความเห็นแก่ตัว และความโหดร้ายประดุจดังว่าเป็นข้าศึกก็ไม่กล้ากลายเข้ามาในจิตใจ เพราะได้ฝึกฝนในทาน และกรุณาเป็นเนื่องนิจ และปฏิบัติในธรรมอันเป็นศัตรูของอธรรมเหล่านั้น พระยาวานรสำนักอยู่บนต้นไทรใหญ่อันสูงเด่นชะง้ำพ้าเหมือนยอดขุนเขา อาจกล่าวได้ว่าเป็นเจ้าป่า กิ่งก้านทึบ ใบเขียวแก่ดุประดุจกุ่มเมฆ กิ่งเหล่านั้นคดโค้งเพราะหนักผลซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าลูกตาล รสหวาน อร่อย ล้วนน่ารักและกลิ่นหอมยิ่งนัก

ผู้ทรงธรรมนั้น แม้จะมีสภาพเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็ยังมีบุญกุศลอันนำความสุขมาสู่มิตรสหาย และได้ใช้บุญกุศลนั้นเพื่อประโยชน์แก่เขา เหมือนผู้มีทรัพย์อยู่ในต่างถิ่นย่อมอาจใช้ทรัพย์เพื่อประโยชน์แก่มิตรสหายได้ฉะนั้น กิ่งใหญ่ของต้นไทรนี้ยื่นล้ำออกไปในแม่น้ำซึ่งไหลผ่าน พระยาวานรโพธิสัตว์ทราบการณ์ไกล ได้สั่งบริวารว่า “ถ้าเจ้าทั้งหลายไม่ป้องกันให้กิ่งไทรนั้นมีลูกได้แล้วไซร้ เราทุกคน

จะมิได้กินลูกจากกิ่งอื่นอีก" ครั้งหนึ่งบังเอิญวานรบริวารตรวจข้าม ไม่เห็นลูกอ่อน ๆ ลูกหนึ่ง เป็นลูกเล็กเพราะมีใบซึ่งมดห่อทำรังปกปิด ลูกนี้โตขึ้นมีสี กลิ่น รส และอ่อนนุ่ม ครั้นสุกเข้าก้านก็เหี่ยวหล่นลงไปในแม่น้ำ ไหลลอยตามกระแสน้ำ ในที่สุดไปติดร้านที่ปักกันลงไปในแม่น้ำโดยพระราชบัญชาของพระราชาธิบดี ผู้กำลังสรงสนานพร้อมด้วยพระสนมกำนัลสนุกเล่นน้ำในขณะนั้น

กลิ่นอันหอมกระจายทั่วไป เป็นที่ชื่นชมของฆานะประสาท กระทำให้กลิ่นอื่นอันขจรจากพวงมาลา เมรัย และเครื่องสุคนธ์ของพระสนมกำนัลที่สระสนาน และสรวมกอดกันโดยหรรษานั้นเหือดหายไปสิ้น กลิ่นหอมผลไทรทำให้หญิงทั้งหลายติดใจ เขาพากันสูดกลิ่นอย่างยาวด้วยตาหรี่ และเที่ยวเสาะตามหาเพราะความอยากรู้อยากเห็น ในที่สุดตาที่ใคร่เห็นก็ประสพลูกไทรใหญ่กว่าลูกตาลสุกติดเสาร้าน เมื่อเห็นแล้วก็ไม่อาจถอนตาไปดูอื่นได้ พระราชาเองก็สนพระทัยใคร่ทรงทราบต้นเหตุที่แท้จริงไม่น้อยกว่าพระสนม จึงมีรับสั่งให้นำลูกไทรมาให้ทรงพิจารณา และเมื่อแพทย์หลวงได้ตรวจแล้วก็ได้ทรงลองชิมรสดูด้วย รสอันปลาดกระทำให้พระราชาพิศวงเช่นเดียวกับใจเคลิบเคลิ้มไปตามอารมณ์ของผู้ดมหรสพเมื่อแสดงดีถึงขนาดจนเพลิดเพลิน สีและกลิ่นของลูกไทรที่กระตุ้นพระราชาให้หลากพระทัยเมื่อก่อนนั้น บัดนี้รสยิ่งทำให้ทรงติดพระทัยโปรดที่สุด จนถึงกับก่อให้เกิดโลภ แม้ว่าจะทรงเคยประสพกับสิ่งประณีตวิเศษต่าง ๆ มาแล้ว พระราชาก็ยังไม่วาย

ที่จะอยากได้เสวยรสอันนั้น ความดำริดังนี้ก็บังเกิดขึ้น

"ถ้าไม่ได้กินผลไม้นี้แล้ว ผลไม้ใดเล่าจะเป็นที่โปรดของพระราชา ผู้ที่ได้ผลไม้นี้ก็คือพระราชาผู้เป็นใหญ่โดยแท้จริง และไม่ต้องทรงใช้พระราชอำนาจด้วย" เมื่อได้ตกลงว่าจะค้นหาให้ได้แล้ว พระองค์ก็ทรงจินตนาต่อไป "ต้นไม้ซึ่งมีลูกนี้คงจะไม่อยู่ห่างไกลจากที่นี้เป็นแน่ และคงจะอยู่ริมแม่น้ำ ลูกไม้นี้คงจะอยู่ในน้ำไม่นาน เพราะรสกลิ่นและรสก็ยังดีบริบูรณ์ไม่เสียหาย หรือมีรอยชอกช้ำ ฉะนั้นคงตามหาต้นได้" เมื่อทรงตรองเห็นดังนี้ พระองค์ผู้โปรดรสอันวิเศษก็ทรงเฉลิมเล่นสนุกในน้ำและเมื่อได้ทรงสั่งราชกิจอันจำเป็นเพื่อรักษาพระนครในขณะที่พระองค์ไม่อยู่ ก็เสด็จออกจากที่นั่นมีขบวนเสนาอำมาตย์พร้อมสรรพด้วยศาสตราวุธ ขบวนได้เดินขึ้นไปทางต้นแม่น้ำ พระราชาได้ชมเพลิดเพลินในภูมิประเทศป่าไม้หลายหลาก และได้ถากถางทางบุกเข้าไปในพนาสณฑ์อันเป็นที่สัตว์ร้ายอาศัย ได้เห็นไม้ใหญ่เป็นดงงามตามธรรมชาติทำให้ช้างและกวางตื่นตกใจด้วยเสียงพิชัยเภรี ในที่สุดได้มาถึงบริเวณต้นไทรมหาศาลอันยากที่คนจะเข้าไปใกล้ได้ ปรากฏแก่พระราชาว่าพระยาไม้นี้ดูประดุจก้อนเมฆอันมีน้ำถ่วงหนัก สูงเด่นเห็นได้ไกลกว่าบรรดาไม้ทั้งหลายอันประดุจบริวาร แม้จะอยู่ไกลภูเขาสูงชันก็ดูประดุจเหมือนเป็นภูเขานั้นเองทีเดียว กลิ่นอันหอมหวลยิ่งกว่ามะม่วงสุกที่มาจากต้น กระทบขบวนเสด็จเหมือนหนึ่งต้อนรับ

ทำให้พระราชามั่นพระทัยว่าเป็นต้นไม้ที่ทรงแสวง เมื่อเข้าไปในระยะใกล้ได้เห็นวานรหลายร้อยอยู่บนกิ่งก้านกำลังกินลูกไม้ พระราชาทรงพระพิโรธที่วานรแย่งสิ่งที่พระองค์ประสงค์อย่างยิ่ง ตรัสสั่งว่า "ที่ถึงได่มันไปให้พ้น ประหารมันให้หมด อ้ายถึงถ่อยเหล่านั้น" ทหารรับพระราชบัญชาก็เตรียมธนูพาดสายจะยิงวานร และร้องตะโกนชูชับไล่ให้หนีไป บางคนก็ฉวยก้อนดินท่อนไม้และหอกปาพุ่งไปทำร้ายเข้ารุกล้อมต้นไทรใหญ่ประดุจดังเข้าจู่โจมตีป้อมปราการข้าศึก

พระยาวานรโพธิสัตว์ได้สังเกตเห็นขบวนทัพอึงเข้ามาใกล้เหมือนเสียงคำรณของคลื่นอันมีลมแรงกระพือโหม ได้เห็นพระยาไม้ถูกรุกรานด้วยลูกธนู หอก ก้อนดินและท่อนไม้มากมายเหมือนสายฟ้าฟาด บรรดาบริวารทั้งหลายไม่สามารถทำอะไรได้นอกจากส่งเสียงร้องอึงคึงด้วยความกลัว มองดูหน้าพระยาฝูงด้วยหน้าซีดหมดหวัง ใจของพระยาวานรเต็มตื้นด้วยความกรุณา โดยที่ตนเองมิได้วิตกเดือดร้อนเศร้าโศก พระยาวานรได้ปลอบบริวารให้อุ่นใจ และเมื่อได้ตัดสินที่จะช่วยแล้วจึงบินขึ้นไปบนยอดไทร หวังจะกระโดดไปยังยอดเขาที่อยู่ใกล้ อันอาจถึงได้โดยกระโดดหลายทอด แต่พระยาวานร โดยวิริยภาพแรงกล้าสามารถกระโดดไปถึงได้ในครั้งเดียวเหมือนนกและยึดที่นั้นไว้ได้ วานรอื่นจะกระโดดข้ามระยะนี้ไม่ได้ แม้จะกระโดด ๒ ครั้ง แต่พระยาวานรผู้กล้าสามารถกระโดดข้ามได้ครั้งเดียว เหมือนหนึ่งว่าเป็นระยะสั้น ๆ ความกรุณาอบรมให้เกิดความตั้งใจมั่น แต่ความกล้าหาญต่างหากที่ทำ

ให้โดดได้สำเร็จ ดังนั้นจึงพยายามที่จะสงเคราะห์บริวารให้จงได้โดยความบากบั่น พระยาวานรเห็นทางสำเร็จในใจแล้ว ได้ขึ้นไปยังที่สูงเด่นแห่งหนึ่งที่ลาดภูเขา พบหวายต้นหนึ่งสูงแข็งแรงมีรากติดแถมันขนาดพอกับระยะระหว่างภูเขากับต้นไทร ผูกหวายกับเท้าแล้วกระโดดกลับไปที่ต้นไทร แต่ระยะห่างมากทั้งเท้าก็มีหวายผูกพันก็ดขัดจึงกระโดดพอถึงกิ่งใกล้ที่สุดได้เท่านั้น เมื่อยึดกิ่งไว้แน่นและดึงหวายให้ตึงแล้วก็สั่งบริวารโดยสัญญาณตามเคยของฝูง ให้รีบหนีจากต้นไทร บริวารทั้งหลายกำลังตื่นตระหนกตกใจกลัว เมื่อเห็นมีทางหนีทางรอดก็รีบรุดเหยียบตัวพระยาวานรไต่หวายต่อไปจนพ้นภัย โดยมิได้คำนึงถึงพระยาวานร โดยที่ถูกวานรเหยียบย่ำมากมายมิได้ขาดระยะ เนื้อหนังร่างกายก็ฟกช้ำหมดกำลังแรง แต่ทว่าจิตใจยังมั่นแน่วแน่

เมื่อพระราชาและอำมาตย์ได้ทัศนาภาพดังนี้ก็มีความหลากใจยิ่งนัก การสำแดงพละกำลังและสติปัญญา รวมทั้งการไม่เห็นแก่ตัวและความกรุณาสงสารผู้อื่นเช่นที่กล่าวนี้ แม้ผู้ได้ยินได้ฟังก็บังเกิดความพิศวง ก็ผู้ที่อยู่ใกล้ได้เห็นเหตุการณ์จะพิศวงมากสักเพียงใด พระราชาตรัสสั่งราชบุรุษว่า “พระยาวานรถูกบริวารเหยียบย่ำเพราะความกลัว ร่างกายบอบช้ำเมื่อยล้าเพราะอยู่ในท่านั้นมาช้านาน คงจะไม่สามารถถอยกลับโดยตนเองได้ ฉะนั้นจงชิงผ้าเป็นเพดานขึ้นใต้ตัวพระยาวานรแล้วเอาขนยิงหวายและกิ่งไทรให้ขาดพร้อมกันทั้งสองทาง” ราชบุรุษก็จัดการตามพระบรรหาร พระราชาตรัสให้ประคองยกร่าง

พระยาวานรขึ้นจากเพดานผ้าวางบนแท่นอันนุ่ม ขณะนั้นสันดิสมปฤดี เพราะความเจ็บปวดและหมดพละกำลังเป็นลมสลบ เมื่อได้ชำระบาดแผลด้วยเนยใส และน้ำมันอย่างอื่นอันควรแก่การรักษาฟกช้ำ ความรู้สึกก็ค่อยกลับมีขึ้นทีละน้อย เมื่อฟื้นได้สติแล้วพระราชาก็เสด็จเยี่ยม เพราะทรงใคร่ทราบเหตุและทรงนับถือ ตรัสถามถึงการเจ็บว่า

"ท่านทอดตัวเป็นสะพานสำหรับวานรทั้งหลาย โดยไม่รู้สึกห่วงใยในชีวิตตนเอง เพื่อช่วยชีวิตวานรเหล่านั้น ท่านเป็นอะไรกัน และวานรเหล่านั้นเป็นอะไรแก่ท่าน ถ้าท่านเห็นว่าข้าเป็นผู้ควรทราบแล้วโปรดเล่าเรื่อง ข้าคิดว่าเป็นพันธนาการแห่งมิตรภาพมิใช่เล็กน้อยที่ผูกพันจิตใจบุคคลให้อาจสามารถกระทำการเช่นนั้นได้"

เพื่อสนองพระราชประสงค์ของพระราชาที่ทรงใคร่ทราบเรื่อง พระยาวานรจึงแสดงตนให้ทรงทราบและทูลว่า

"วานรทั้งหลาย ผู้พร้อมจะทำตามคำสั่งของข้าพระเจ้า ได้มอบภาระหน้าที่ให้ข้าพระเจ้าเป็นผู้ปกครอง ส่วนข้าพระเจ้ามีพันธะด้วยความรักเสมือนบิดารักบุตร ก็ต้องกระทำตามหน้าที่ซึ่งก็ได้กระทำแล้ว ข้าแด่พระราชาผู้ทรงเดช ข้อนี้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างข้าพระเจ้ากับวานรเหล่านั้น กาลเวลาได้กระทำให้ความสัมพันธ์หยั่งรากลึกและทำให้มิตรจิตระหว่างสัตว์จำพวกเดียวกันเพิ่มพูนขึ้น การอยู่กินร่วมกันทำให้เกิดความรักซึ่งกันและกันเหมือนญาติ"

พระราชาทรงสดับคำนี้ก็โปรดมาก ตรัสว่า

"มนตรีและอำมาตย์ทั้งหลายย่อมปฏิบัติภารกิจเพื่อประโยชน์ของพระราชาผู้เป็นเจ้านาย หาใช่พระราชาจะปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่อำมาตย์มนตรีไม่ ข้าแต่ท่านผู้มีเกียรติ เพราะเหตุใดเล่าท่านจึงเสียสละตัวเพื่อประโยชน์แก่บริวาร"

พระยาวานรโพธิสัตว์ทูลว่า "ขอเดชะ, ข้อที่รับสั่งนั้นเป็นหลักแห่งราชนิติ แต่สำหรับข้าพระเจ้ายากที่จะปฏิบัติตามได้ เราทั้งหลายรู้สึกเป็นความทุกข์ทรมานสาหัสที่จะมองข้ามความเจ็บปวดอันหนักและเหลืออดทน แม้ผู้เจ็บปวดนั้นมิใช่เป็นผู้รู้จักมักคุ้นกับเราเลย แต่ถ้าผู้เจ็บปวดนั้นมีใจนับถือจดจ่อในตัวเราเหมือนญาติแล้ว จะเป็นทุกข์สาหัสยิ่งขึ้นอีกสักเพียงไหน ดังนั้นเมื่อได้เห็นความหมดหวังท่วมทับวานรทั้งปวง เพราะภัยอันตรายอันใหญ่หลวง ความเศร้าใจก็บังเกิดขึ้นแก่ข้าพระเจ้า จนมิได้คิดห่วงใยถึงส่วนตัวเลย เมื่อได้เห็นขนุกุ่งแล้วมีลูกมันแปดบแด่นขึ้นมารอบด้าน ได้ยินเสียงสายขนุดังน่าพรั่นพริ่ง ไม่ทันได้คิดถึงอื่นใดและไม่ชักช้า ข้าพระเจ้าได้กระโดดจากต้นไทรไปยังภูเขา แต่ความทุกข์เดือดร้อนของบริวารผู้น่าสงสารเพราะความตระหนกตกใจกลัวท่วมท้น จึงทำให้ข้าพระเจ้าต้องกลับไปหาบริวารอีก ข้าพเจ้าได้เอาต้นหวายอันมีรากลึกมั่นเหมาะสมสำหรับความพยายามที่จะช่วยบริวารผูกเข้ากับเท้า แล้วกระโดดจากภูเขามายังต้นไทร ใช้มือทั้งสองจับกิ่งใกล้ที่สุด เหมือนมือที่ยื่นมาคอยรับระหว่างนี้ตัวข้าพระเจ้าห้อยอยู่กลางระหว่างปลายหวายข้างหนึ่ง และ

กิ่งไทรที่ยื่นอีกข้างหนึ่ง ส่วนพวกบริวารก็พากันรีบหนีเอาตัวรอดด้วยดีใจ มิได้รีรอ”

พระราชาทอดพระเนตรเห็นความบีติเกิดขึ้นแก่พระมหาสัตว์แม้จะมีอาการป่วยเจ็บอยู่มาก แต่ยังทรงพิศวงจึงตรัสว่า

“ท่านผู้มีเกียรติได้ประโยชน์อย่างใดจากการนั้นโดยมิได้คำนึงถึงอันตรายแก่ตน และรับเอาซึ่งภัยพิบัติอันมีแก่ผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง”

พระยาวานรทูลตอบว่า “มหาราชะ แน่ทีเดียวว่าร่างกายของข้าพระเจ้านั้นได้หักฟกช้ำดำเขียวแล้ว แต่ทว่าจิตใจได้ถึงสภาพอันสูงสุดแห่งความหนักแน่น เพราะได้กำจัดความทุกข์เดือดร้อนของผู้ที่ข้าพระเจ้าได้ปกครองมาช้านาน วีรชนผู้ปราบศัตรูอันหยิ่งผยองในสงครามมีรอยบาดแผลที่ขา เป็นเครื่องประดับอันงามแสดงถึงความสามารถกล้าหาญฉันใด ข้าพระเจ้าก็ยินดีรับทุกขเวทนาสำหรับการนี้ฉันนั้น บัดนี้ข้าพระเจ้าได้ตอบแทนการที่ได้ครองตำแหน่งพระยาฝูงมาเป็นเวลาช้านานติดต่อกันโดยความผาสุกสมบูรณ์ อันแสดงว่าบริวารเหล่านั้นใช่แต่จะยกย่องนับถือบูชาข้าพระเจ้าอย่างเดียว ยังมีความรักภักดีในตัวของข้าพระเจ้าด้วย เพราะเหตุนั้นการปวดเจ็บทางร่างกายจึงไม่ทำให้ข้าพระเจ้าเศร้าโศก แม้การพลัดพรากจากมิตรสหาย การเสียศูนย์ซึ่งความสุขสำราญ และการมรณะอันใกล้เข้ามาเพราะการกระทำดังกล่าวแล้ว ก็ไม่ทำให้เศราโศกเช่นเดียวกัน ข้าพระเจ้าเห็นว่าเป็นการฉลองอย่างใหญ่เสียอีก การได้มาซึ่งความพอใจในตนเอง เพราะ

บุญเก่าตอบสนอง การให้ความอิ่มใจตามที่มีผู้วิงวอนขอร้อง กิตติคุณอันปราศจากมลทิน การที่พระมหากษัตริย์ทรงยกย่อง การไม่กลัวความตาย และความพอใจของสัตบุรุษในพฤติการณ์ของข้าพระเจ้า คุณธรรมเหล่านี้ – ข้าแต่พระองค์ผู้เปรียบประดุจไม้ใหญ่, เป็นที่ตั้งแห่งคุณธรรมอื่นๆ ข้าพระเจ้าได้มาด้วยการยอมรับภาวะทรกรรมดังนี้ ความชั่วอันมีลักษณะตรงกันข้ามกับคุณธรรมเหล่านั้น ย่อมจะประสพผลเยี่ยงอย่างพระราชาผู้ปราศจากความกรุณา ทรงกระทำแก่ผู้พึ่งพิงอาศัยพระองค์ ถ้าหากพระราชาไร้ซึ่งคุณธรรม ได้ทำลายกิตติคุณ และความชั่วได้เข้าสิงอยู่ภายในแล้ว พระราชานั้นหวังไปที่ไหนได้นอกจากนรกอันมีเปลวเพลิงเผาผลาญร้ายแรงยิ่งนัก เพราะเหตุดังกล่าว ข้าพระเจ้าจึงทูลบรรยายถึงความดีและความชั่ว ขอพระองค์จงทรงปกครองราชอาณาจักรด้วยธรรมะ เพราะโชคลำแดงความรักปรวนแปรเหมือนนิสัยของสตรี กองทัพ – ไม่ใช่เพียงทหาร, สัตว์ที่ใช้ในการรบ ประชาชน – ทั้งชาวพระนคร และชาวชนบท ผู้ไม่มีที่พึ่งทั้งหลาย ทั้งสมณะและพราหมณ์ – เหล่านี้ พระราชาต้องทรงขวนขวายให้บังเกิดมีความสุขอันควรแก่ฐานะ ประดุจดังว่าพระราชาเป็นบิดาของเขาทั้งหลาย โดยประการเช่นนี้ การเพิ่มพูนกุศล, ทรัพย์ และเกียรติศักดิ์จะส่งเสริมให้พระองค์ทรงเจริญรุ่งเรืองทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐ, ด้วยพรของพระราชฤษีผู้ศักดิ์สิทธิ์ในอดีตกาล และด้วยการบำเพ็ญกรุณาธรรมแก่ปวงประชาราษฎร ขอพระองค์

จงเจริญด้วยอิสสรศักดิ์ยิ่งเทอญ”

เมื่อสั่งสอนพระราชาผู้สดับฟังอย่างศิษย์โดยความตั้งใจ และเคารพในคุณค่าอันสูงแห่งคำสอนแล้ว พระยาวานรโพธิสัตว์ก็ละร่างกายอันไม่ทำหน้าที่เพราะทุกขเวทนาสาหัสไปสู่สวรรค์

ดังนั้น, โดยประการฉะนี้ บุคคลผู้ปฏิบัติตามแบบอย่างความประพฤติของสัตบุรุษ ย่อมได้ชัยชนะซึ่งหัวใจแม้ของศัตรู เมื่อได้พิจารณาเห็นดังนี้แล้ว ผู้ปรารถนาจะใคร่ได้ซึ่งความรักของชนทั้งหลาย พึงเดินแบบความประพฤติของสัตบุรุษ * อนึ่ง ชาดกนี้ควรยกขึ้นบรรยายเมื่อพรรณนาถึงพระตถาคตว่า “สัตว์ทั้งหลายไม่อาจนำมาซึ่งประโยชน์สำหรับตนเองเหมือนพระบรมศาสดาทรงนำมาซึ่งประโยชน์สำหรับผู้อื่น ในทำนองเดียวกันเมื่อกล่าวถึงการสดับฟังพระธรรมเทศนาด้วยความตั้งใจ เมื่อบรรยายถึงความกรุณาก็ควรยกความข้อนี้ขึ้นแสดงด้วย และเมื่อแสดงเทศนาแก่ชัตติยวงศ์ ควรยกความต่อไปนี้ขึ้นกล่าวว่า “โดยประการฉะนี้ พระราชาควรทรงกรุณาสงสารราษฎรของพระองค์” และเมื่อกล่าวถึงความกตัญญู ก็ควรอ้างว่า “โดยประการฉะนี้ สัตบุรุษย่อมสำแดงความกตัญญูให้เห็นประจักษ์”

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๒๘. เรื่องกศานติวาทิน

อันที่จริงสำหรับบุคคลผู้ยึดมั่นในขันติธรรมอย่างเต็มเปี่ยมและรักษาความสงบระงับไว้อย่างดียิ่งนั้น ย่อมไม่มีสิ่งใดที่เขาจะอดทนมิได้ ข้อนี้มีอนุศาสน์ดังต่อไป

กาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์อุบัติเป็นนักพรตผู้สละโลกแล้ว ท่านเห็นแจ้งว่าการมีชีวิตเป็นคฤหัสถ์มีโอกาสน้อยที่จะปฏิบัติธรรมะได้ เพราะเกี่ยวข้องกับธุรกิจอันไม่มีดีหลายอย่าง มีบาปและความชั่วมากล้ำกรายเสมอ ไม่เหมาะแก่การวิเวก เพราะหมายถึงการทำให้เกิดสารวัตถุ (ทรัพย์) และกามะ เป็นช่องทางให้เกิดอารมณ์เศร้าหมอง คือ ความรัก ความอาฆาต ความหลง ความฤษยา ความโกรธ ความโลภ ความหยิ่ง ความเห็นแก่ตัวและอื่น ๆ ทำให้หมดละอายและหมดความนับถือลัทธิศาสนา เป็นที่อาศัยของความละโลภและความใคร่อันชั่วช้า ท่านเข้าใจอีกทางหนึ่งว่า การเป็นผู้ไม่มีบ้าน (อนาคาริก) เป็นที่พึงใจ เพราะปราศจากซึ่งทรัพย์สมบัติอันเป็นวัตถุและปราศจากสิ่งยั่วยวนต่าง ๆ ไม่มีสิ่งชั่วทั้งหลายมารบกวน คิดเห็นดังนี้ พระโพธิสัตว์จึงได้ออกบวชเป็นฤษี เด่นด้วยจริยาวัตร ความรู้ ความสงบแห่งจิต ความเจียมตัวและการข่มตนเอง โดยที่ชอบเทศน์เรื่องขันติ และสั่งสอนธรรมะตามหลักความอดกลั้นตามปฏิญญาที่กำหนดยึดถือ ชนทั้งหลายจึงไม่เรียกนามตัวและนามสกุล แต่เรียก

ชื่อตั้งขึ้นใหม่ว่า กศานติวาทิน คือผู้สอนขันติ การเด่นด้วยชื่อเสียง หรือวิชา หรือทบะ การรักใคร่ในศิลป ร่างกาย ภาษาและความประพฤติเป็นต้นเหตุให้มีการตั้งชื่อใหม่สำหรับบุรุษ สำหรับกรณีนี้เป็นเช่นนั้น ชื่อจริงหายไป ชื่อใหม่กศานติวาทินเข้ามาแทน เพราะเป็นผู้รู้พละแห่งขันติ ปรารถนาจะให้มนุษย์ได้ประดับด้วยคุณธรรมนั้นเช่นตัวเอง จึงมักชอบสั่งสอนตามแนวนี้เสมอ ความอดกลั้นอันยิ่งใหญ่ซึ่งเป็นนิสัยของพระฤษีแสดงให้ประจักษ์โดยความสงบ อันมิได้แปรเปลี่ยนแม้เมื่อถูกผู้อื่นทำร้าย รวมทั้งการเทศนาอันวิเศษในหลักธรรมข้อนี้ กระทำให้มีกิตติคุณว่าเป็นมุนี

สำนักของพระฤษีนั้นอยู่ในป่าแห่งหนึ่ง เป็นที่สงัดวิเวก งามเหมือนอุทยาน มีผลและดอกไม้ตลอดฤดูกาล มีสระน้ำสอาดประดับด้วยบัวเขียวบัวขาว การที่พระฤษีพำนักอยู่ ณ ที่นั้น กระทำให้สถานที่นั้นเป็นอาศรมอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะว่าที่ใดมีผู้ใจบุญทรงคุณธรรมวิเศษพำนักอาศัย ที่นั้นก็เป็นสถานที่ประเสริฐ — เป็นฝั่งควรสักการะอันพึงใฝ่แสวง เป็นอาศรมสำหรับบำเพ็ญพรต เทพยดาทั้งหลายซึ่งสถิต ณ แถบนั้นต่างมาบูชา ชนทั้งหลายผู้ฝักใฝ่ในธรรมะปรารถนาจะให้พ้นทุกข์ก็พากันมาบูชาเนืองๆ พระฤษีได้ต้อนรับบุคคลเหล่านั้นโดยสั่งสอนให้มีความอดกลั้น อันเป็นที่เจริญหูและเจริญใจแก่ผู้สดับตรับฟังเป็นอันมาก

ณ กาลครั้งหนึ่งในวสันตฤดู พระราชาแห่งประเทศนั้นทรงใคร่

เล่นสนุกในน้ำ อันเป็นสิ่งพึงปรารถนายิ่งในฤดูกาลอันอบอ้าว พระองค์พร้อมพระสนมกำนัลได้เสด็จประพาสป่า เพราะมีสิ่งเพลิดเพลินสนุกสนานเหมาะสมสำหรับเป็นพระราชอุทยานหลายประการ ขณะที่พระราชาทรงซอกแซกเที่ยวไปตามหมู่ไม้งามด้วยพระสนมกำนัลแผ่กระจายไปทุกด้าน ทำให้ความงามเพิ่มยิ่งเหมือนนันทอุทยาน* ด้วยการเล่นกีฬาต่าง ๆ อันเจริญทัศนาของพระองค์เองและของราชบริพารผู้ร่าเริงสนุกในสุมทุมพุ่มไม้ใต้ร่มไม้ใหญ่อันมีดอกประดับประดุจยิ้มหรรษา และในสระน้ำซึ่งมีดอกบัวบาน พระราชาทรงเกษมสำราญด้วยการเล่นสนุกสนานอันไม่มีจำกัดของหมู่นารี พระองค์ทรงยิ้มเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นนารีบางคนแสดงความหวาดกลัว มีดวงหน้าพึงพิศยามเมื่อถูกภมรตอมรังแก เพราะมันหอมกลิ่นเครื่องปรุงสำหรับสรงสนานและสำหรับจุนเจิม ประกอบกับกลิ่นสุคนธชาติของมาลัยและเมรัย แม้นารีเหล่านั้นจะมีดอกไม้อันงามทัดอยู่ที่หู ที่ผมก็มีช่อมาลาประดับอย่างมาก ถึงกระนั้น นางทั้งหลายก็ยังไม่อิ่มในการแสวงหาดอกไม้ ในทำนองเดียวกัน พระราชาก็ไม่ทรงอิ่มที่จะทอดทัศนาการบันเทิงเริงร่าเล่นสนุกของนารี พระองค์ทรงทอดพระเนตรนางพระกำนัลเป็นหมู่ ๆ คล้ายพวงมาลัย เดี๋ยวเกาะรอบร่มไม้ เดี๋ยวก็แล่นไปยังสระบัว บางทีก็ชุมนุมกันเหมือนภมรตามต้นไม้ที่มีดอก แม้เสียงร้องละโมภอาหารของนกดุเหว่าการพ้อนของมยุรา และเสียงหึงของผึ้งก็แพ้เสียงสรวลระริก การพ้อน

---

*. อุทยานของพระอินทร์—ผู้แปล

และการขับร้องของนารีเหล่านั้น เสียงเภรีในขบวนดังเพียงพ้าลั่น ชวนให้มยุรีส่งเสียงร้องแล้วแผ่หางเป็นวงประดุจดังตัวละครถวายความเคารพแด่พระราชาโดยแสดงนาฏศิลป

เมื่อได้ทรงเกษมสำราญกับพระสนมกำนัลโดยทรงดำเนินไปตามหมู่ไม้คล้ายพระราชอุทยานจนเป็นที่พอพระทัยแล้ว ประกอบกับทรงรู้สึกเหนื่อย เพราะเพลิดเพลินมิได้พัก ทั้งความมืนเมาก็ครอบงำพระหฤทัย พระราชาจึงทอดพระองค์ลงบนพระที่ใต้ร่มไม้แล้วบรรทมหลับ ฝ่ายพระสนมทั้งหลายเมื่อเห็นพระราชาไม่ทรงเล่นสนุกกับตน ทั้งยังไม่อิ่มใจในความงามของพนาลัย อันยังมีอีกมากมายทำให้หลงใหล จึงพากันออกไปจากที่นั้นโดยแยกกันเที่ยวเป็นหมู่ ๆ ตามใจชอบ ทำให้เสียงอาภรณ์เครื่องประดับกะทบกันระคนกับเสียงปราศรัยหยอกล้อแจ้วจันเขาเดนเที่ยวสนุกไปโดยไม่มีขอบเขตตามวิสัยสตรี มีเครื่องยศสำหรับราชอิสริยศักดิ์ เช่นกลดพัดวี ที่นั่งอันประดับด้วยสุวรรณาภรณ์ ซึ่งนางทาสีเชิญตามไป แม้นางทาสีทั้งหลายจะวิงวอนและขอร้อง พระสนมก็ยังไม่วายเด็ดดึงดอกไม้กิ่งไม้ที่อยู่ใกล้เพราะความคนอง แม้จะมีดอกไม้ประดับอยู่มากแล้ว เช่นจัดเป็นอาภรณ์เครื่องประดับบ้าง เป็นพวงมาลัยบ้าง ก็ยังอดไม่ได้ที่จะเก็บดอกไม้ต่าง ๆ ที่อยู่ริมทางที่มีดอกงาม หรือกิ่งระย้าสวย ๆ เสียจนเกลี้ยง ทั้งนี้เพราะความโลภ

ขณะที่พระสนมทั้งหลายท่องเที่ยวไปในวนาลัยอันมีความงามจนเป็นที่เพลิดเพลินหลงใหลนั้น เขาได้เข้าไปถึงอาศรมของพระฤษีกศาน-

ติวาทิน หัวหน้าบริวารผู้ติดตามพระสนม แม้จะทราบตระหนักถึงอิทธิ-ฤทธิและจิตใจอันสูงของพระมุนี ก็มิกล้าทัดทานห้ามปรามมิให้เข้าไปในเขตอาศรม เพราะเกรงว่าจะเป็นที่ขัดเคืองแก่พระสนมและพระราชา ก็โปรดปรานพระสนมยิ่งนัก ดังนั้นพระสนมกำนัลจึงเข้าไปในเขตอาศรมคล้ายกับว่าได้ถูกชักชวนโดยความงามของบรรณศาลา ซึ่งผู้พำนักอาศัย ณ ที่นั้นก็ทรงอิทธิฤทธิพิเศษ ทำให้ทิวความงามยิ่งขึ้น เขาได้เห็นพระมุนีนั่งขัดสมาธิอยู่ใต้ร่มไม้ เป็นทัศนียภาพอันเป็นศิริมงคลและบริสุทธิ์แก่จักษุ ความสงบทำให้เค้าหน้าอ่อนสุภาพ ความที่มีจิตมั่นทำให้เป็นที่น่าเกรงขาม ใบหน้าดูคล้ายกับว่ามีรัศมีแห่งตบะญาณประภัศร และโดยที่ได้เจริญฌานเป็นนิจ จึงทำให้มีความสงบระงับ เป็นลักษณะแสดงว่าอายตนะมิได้ถูกรบกวน แม้จะมีอารมณ์อันสูงล้ำแห่งสมาธิตั้งอยู่ในจิต กล่าวโดยสรุปก็เหมือนหนึ่งว่าพระมุนีนั้นเป็นองค์ที่ตั้งแห่งธรรมะ รัศมีแห่งตบะทำให้จิตของพระสนมกำนัลระงับลง การได้เห็นพระมุนีเท่านั้นก็ทำให้ความระเริงสนุกและความหยิ่งเหือดหายไปสิ้น นางเหล่านั้นเข้าไปหาพระมุนีด้วยกิริยาอ่อนน้อม นั่งล้อมรอบด้วยความเคารพ ส่วนพระฤษีก็ปฏิสันถารตามธรรมเนียม ต้อนรับและกล่าวคำสุภาพเหมาะแก่อาคันตุกะ แล้วถือโอกาสที่นางทั้งหลายไต่ถาม แสดงการต้อนรับโดยให้โอวาทสั่งสอนธรรมะด้วยถ้อยคำซึ่งสตรีฟังเข้าใจได้ง่าย พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบการบรรยายด้วยว่า

"ผู้ใดได้เกิดมาเป็นมนุษย์มีอินทรีย์และอวัยวะบริบูรณ์ใช้การได้ดี ไม่มีพิกลพิการ แต่ละเลยไม่กระทำความดีทุกวัน เพราะขาดความเอาใจใส่ ผู้นั้นจะไม่ถูกหลอกลวงดอกหรือ เขาไม่รู้หรือว่าจะต้องตาย บุคคลอาจมีโชคประเสริฐด้วยกำเนิด ด้วยรูปร่าง ด้วยวัย ด้วยอำนาจอันยิ่งใหญ่ หรือทรัพย์สมบัติ แต่จะไม่ได้สบความสุขสำราญในโลกหน้า เว้นเสียแต่จะได้ทำให้บริสุทธิ์ด้วยทาน ศีล และธรรมะอื่น ๆ เพราะโดยแท้จริงแล้ว ผู้ที่มิได้มีกำเนิดสูงและอื่น ๆ แต่เป็นผู้ชังความชั่ว ประพฤติแต่ความดีมีทาน ศีล และอื่น ๆ บุคคลเช่นนี้ย่อมจะได้รับความสุขทุกอย่างในกาลต่อไป เหมือนทะเลในฤดูฝนได้รับน้ำเพิ่มขึ้นจากแม่น้ำ สำหรับบุคคลผู้ประเสริฐด้วยชาติสกุล รูปร่าง วัย อำนาจ หรือทรัพย์สมบัติ การยึดมั่นในธรรมเป็นอาภรณ์อันวิเศษที่สุดในโลกนี้ พวงมาลัยอันทำด้วยทองคำของเขานั้นเป็นแต่แสดงถึงความสมบูรณ์มั่งคั่งแห่งทรัพย์ ดอกไม้บานเป็นเครื่องประดับต้นไม้ให้งาม แสงพ้าแลบเป็นเครื่องประดับกลุ่มเมฆฝน อุบลและกุมุทมีผึ้งเคล้าเป็นเครื่องประดับสระ แต่คุณธรรมอันได้อบรมถึงวิสุทธิแล้ว เป็นเครื่องประดับอันชอบสำหรับมนุษย์ ความแตกต่างของมนุษย์ในเรื่องอนามัย อายุ รูปพรรณ ความสมบูรณ์ด้วยทรัพย์ และชาติกำเนิดนั้นจัดเป็นสามชั้นคือชั้นต่ำ ชั้นกลางและชั้นสูง ทั้งสามชั้นมิได้เป็นไปตามสภาวธรรม หรือมีเหตุภายนอกปรุงแต่ง แต่หากเป็นผลกรรมของมนุษย์นั้นเอง เมื่อทราบว่าเป็นกฎแห่งชีวิตของมนุษย์

และเมื่อคำนึงถึงความปรวนแปรบอบบางของชีวิตแล้ว ชนทั้งหลายจึงควรเว้นประกอบกรรมชั่ว มุ่งแต่จะประกอบกุศล เพราะทางนี้เท่านั้นที่เป็นวิถีนำไปสู่ภูติคุณและความสุข ใจที่ชั่วจะลุกเหมือนไฟ เผาผลาญคุณความดีของตนเองและของเพื่อนที่อยู่ใกล้ ฉะนั้นผู้เกรงกลัวทุจริตจึงควรระวังให้ห่างพ้นความชั่วโดยอบรมให้เกิดสิ่งที่ตรงกันข้าม คือความดี เปรียบเหมือนไฟ แม้จะลุกไหม้ร้ายแรง ถ้าได้พบกับแม่น้ำใหญ่มีน้ำเต็มฝั่ง ไฟนั้นก็ย่อมดับ ฉันเดียวกับไฟที่ลุกอยู่ในใจคนก็จะดับได้โดยอาศัยขันติ ซึ่งจะรับใช้เขาต่อไปในภพนี้และภพหน้า ดังนั้นขันติจึงมีคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่ ผู้อบรมขันติจะหลีกพ้นความชั่ว เพราะได้ปราบมูลเหตุของมัน และเขาจะไม่ก่อให้เกิดศัตรูเพราะการเจริญเมตตา ฉะนั้นเขาจะเป็นบุคคลที่น่านับถือ มีชีวิตเป็นสุข และในที่สุดก็จะได้สิ้นสวรรค์ง่ายเหมือนเข้าบ้าน ทั้งนี้เพราะยึดมั่นในกุศลจริยาวัตร

"ดูกรนางผู้ทรงศักดิ์ ข้ากล่าวว่าขันตินี้เป็นที่เชิดชูยกย่องว่าเป็นกุศลกรรมอย่างสูง เป็นที่อบรมสูงสุด ได้มาด้วยบุญและคุณความดี เหมือนการกระทำให้บริสุทธิ์โดยมิต้องใช้น้ำ เหมือนสมบัติอันประเสริฐได้มาจากกระแสแห่งคุณธรรมต่าง ๆ หลายสาย เป็นที่สรรเสริญว่าใจอันหนักแน่นมั่นคงของสัตบุรุษนั้นงดงามยิ่งนัก แม้จะถูกผู้อื่นทำร้ายก็มิได้หวั่นไหว มีคุณสมบัติสมชื่อว่าอกสมา[๑] เป็นคุณประโยชน์แก่มนุษย์

---

๑. อกสมา แปลอย่างเดียวกับอกขันติ คือขันติ

ชาติ และมีความกรุณาสงสารรวมอยู่ด้วย ขันติธรรมเป็นอาภรณ์สำหรับผู้มีศักดานุภาพ เป็นพละอำนาจอันสุดยอดของนักพรต เพราะเหตุว่าขันตินั้นมีผลคล้ายห่าฝนดับไฟแห่งความชั่วที่ลุกโพลง จึงอาจเรียกได้ว่าเป็นผู้ดับโชคร้าย ทั้งในปัจจุบันนี้ และภายหลังมรณกรรม สำหรับสัตบุรุษขันติเป็นเสื้อเกราะทำให้ลูกศรที่ยิงจากฉันทู่หมดคม โดยมากลูกศรเหล่านี้กลายเป็นมาลาแห่งคำสรรเสริญ อันอาจสอดเข้าในพวงมาลัยแห่งเกียรติยศได้ กล่าวกันว่าขันติเป็นผู้ประหารโมหะศัตรูของธรรมะ และเป็นเครื่องช่วยให้บรรลุถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างสะดวก เมื่อเป็นดังนี้ใครบ้างจะไม่พยายามอย่างที่สุดเพื่อให้ได้ซึ่งขันติอันเป็นธรรมะนำไปสู่ความสุข”

ด้วยเทศนาอันเป็นหลักมั่นดังนี้ พระโพธิสัตว์ได้ต้อนรับเหล่านารีผู้เป็นแขก ระหว่างเวลานั้นพระราชาอิมพระบรรทมแล้วตื่นขึ้น ความอ่อนเพลียหายแล้ว แต่พระเนตรยังหนักซึมเซาไม่หายหมดทีเดียว โดยประสงค์จะทรงเล่นสนุกต่อไป จึงตรัสถามนางพนักงานเฝ้าพระที่ด้วยพระพักตร์บึ้งว่าพระสนมไปไหน นางพนักงานทูลว่า “มหาราชะพระสนมกำลังเพิ่มความงามให้แก่พนาลัยแห่งอื่น กำลังเดินชมต่อไป” เมื่อทรงทราบดังนี้ พระราชาใคร่ทรงเห็นพระสนมกำนัลกล่าวสัพยอกหยอกเย้าสรวลเสและทำอะไรต่าง ๆ จึงเสด็จจากพระที่ มีนางพนักงานเชิญกลด พระแซ่ พระภูษา และพระแส้งดาบ มีขันทีแห่งราชสำนักสรวมเสื้อเกราะถือพลองตามเสด็จ พระราชาเสด็จพระดำเนินตามพระ-

สนมกำนัลไปในป่า เป็นการง่ายที่จะติดตามทางเดินเพราะมีร่องรอยแห่งการระเริงเล่นอย่างเด็ก เช่นดอกไม้ต่างๆ ช่อดอกไม้ กิ่ง ตกหล่นเกลื่อนกลาดทั่วไป นอกนั้นยังมีรอยแดงแห่งหมากพลูที่เคี้ยวบ้วนทิ้งไว้อีก โดยประการดังนี้พระราชาก็ติดตามไปถึงอาศรม แต่พอได้ทัศนาพระฤษีกศานดาวาทินนั่งอยู่ มีพระสนมกำนัลล้อมรอบ พระองค์ก็ทรงพระพิโรธ ทั้งนี้เป็นเพราะพระฤษีนั้นเคยเป็นปฏิปักษ์ของพระองค์มาแต่ชาติก่อน เคยมีเรื่องแข่งดีกัน ประกอบทั้งขณะนั้นบัญญาก็มืดมนและพระทัยก็ท่วมท้นด้วยฤษยา โดยที่อำนาจการบังคับพระองค์เองมีน้อยมาก พระพักตร์ก็หมดอาย ลืมขนบธรรมเนียมและมารยาทอันสุภาพ ตกอยู่ในอำนาจแห่งโทสะ สีพระพักตร์แปรเปลี่ยน มีพระเสโทแตกเป็นเม็ด พระองค์สั่น พระขนงขมวดนิ่ว พระเนตรแดงก่ำกลิ้งไปมาและจ้องเขม็ง ความสง่าภาคภูมิหายหมด พระองค์บิบพระหัตถ์ทั้งสองกูไปมา รีดพระอำมรงค์และสลัดพระพาหุรัด ตรัสบริภาษมหาฤษีด้วยผรุสวาจาว่า

"อ้ะหา. อ้ายคนเถาผู้นี้เป็นใคร หมิ่นบรมเดชานุภาพเมียของกู อ้ายคนเจ้าเล่ห์ผู้ปลอมเป็นมุนีกระทำเหมือนพรานนก"

พวกขันทีมีความวิตกร้อนใจในอาการเช่นนี้ กราบทูลว่า "มหาราชะ, ที่ตรัสดังนั้นหาควรไม่ พระมุนีรูปนี้ได้ชำระตนเองให้บริสุทธิ์ด้วยปฏิญญา การข่มใจและการบำเพ็ญเพียรมาตลอดชนมายุ มีนามว่ากศานดิวาทิน" แต่พระราชามิได้ตริตรองตามที่ขันทีทูล เพราะ

จิตใจเลื่อมเลื่อย ๆ แล้ว ตรัสต่อไปว่า "เอ้า ถ้าเช่นนั้นอ้ายคนเจ้ามารยาผู้นี้ก็ได้ตั้งตัวเป็นนักพรตผู้ประเสริฐล่อลวงประชาชนด้วยกลอุบายอย่างนี้มาช้านานแล้ว เอาเถอะ, ข้าจะเปิดโฉมหน้าอันแท้จริงให้ปรากฏ ถึงแม้มันจะหุ้มห่อร่างกายอย่างนักพรต และซ่อนเร้นปิดบังไว้ด้วยศิลปแห่งเล่ห์กลและทำเป็นสมณจอมปลอม" ตรัสดังนี้พระองค์จับพระแสงดาบที่นางพนักงานเชิญตามมา เสด็จเข้าไปยังพระมหาฤษีโดยเร็ว มุ่งหมายจะฟาดฟันประดุจว่าเป็นศัตรูคู่แข่ง ส่วนพระสนมกำนัลได้ทราบก่อนจากบริวารว่า พระราชาเสด็จตามมาใกล้จะถึงแล้ว ครั้นได้เห็นพระพักตร์อันงามเปลี่ยนแปลงด้วยโทสะ ก็พากันวุ่นวายมีหน้าแสดงความวิตกทุกข์ร้อน ลุกขึ้นจากที่นั่ง อำลาพระฤษีแล้วออกไปรับเสด็จ เข้ายืนใกล้ล้อมรอบ กระพุ่มหัตถ์นบหน้า มีลักษณะประดุจหนึ่งกลุ่มบัวหลวงในฤดูใบไม้ร่วง ขณะที่ความสดชื่นกำลังเริ่มทำให้แย้มผลิจากดอกตูม แม้ความงามแห่งกิริยาท่าที ความสงบเสงี่ยม และความสวยงามของนางพระสนมกำนัลก็มิอาจคลายความพิโรธที่เผาผลาญอยู่ในจิตใจ พระสนมทั้งหลายเริ่มได้สติภายหลังการตกตื่น เมื่อได้เห็นพระราชาแสดงอากัปปกิริยาเปลี่ยนแปลง กำลังทรงพระแสงเสด็จตรงเข้าไปที่พระฤษีซึ่งถูกเพ่งด้วยพระเนตรอันอาฆาต เขาทั้งหลายจึงเข้าขวางทางและห้อมล้อมทูลวิงวอน "มหาราชะ ขอประทานได้โปรดระงับการกระทำอันหุนหันก่อน ขอประทานงดเสียเถิด บุรุษผู้นี้คือพระฤษีกศานติวาทิน ผู้เป็นที่เคารพ" พระราชายิ่งทรงพระ

พิโรธเพราะพระหฤทัยหฤโหด ทรงดำริว่า "แน่แล้ว นางเหล่านี้คงรักเข้าแล้ว" จึงตรัสติเตียนการไม่เกรงพระอาญาที่ทูลวิงวอน โดยทรงแสดงความไม่พอพระทัยเห็นได้ถนัด ขมวดพระขนงเพ่งหน้าอย่างดุ เหมือนความกษัยาที่ครอบครองพระทัย แล้วผินพระพักตร์ไปทางขันทีสั่นพระเศียรจนทำให้อุณหิสและกรรณิกาเคลื่อนไหว พลางตรัสและชำเลืองดูพระสนมกำนัล

"ชายผู้นี้พูดถึงแต่ขันติ แต่ก็มิได้ปฏิบัติ ดังเช่นตัวเองก็ยังไม่พ้นความโลภในอันที่จะเกี่ยวข้องกับอิสตรี ถ้อยของตัวก็ยังไม่ตรงกับการกระทำ ยิ่งใจอันร้ายก็ยิ่งไม่ตรงใหญ่ มันผู้ไม่มีเครื่องขัดขวางอายตนะ มาทำอะไรในป่า จึงแสร้งทำเล่ห์หลอกลวงว่าเป็นผู้มีปัญญา นุ่งห่มและนั่งอย่างผู้วิเศษ"

ส่วนพระสนมกำนัลเมื่อได้ถูกพระราชาบริภาษแสดงเหี้ยมโหดแล้วก็บังเกิดความทุกข์เศร้าโศก เพราะทราบถึงความร้ายกาจและความดื้อดึงอันไม่มีทางที่จะชักชวนให้กลับใจได้ ส่วนขันทีก็มีความตกใจเดือดร้อนเป็นทุกข์เช่นกัน จึงให้สัญญาแก่พระสนมกำนัลด้วยมือให้หลบถอยไป ดังนั้นเขาทั้งหลายจึงถอยกลับ ก้มหน้าด้วยความอายและเศร้าโศกถึงพระฤษีผู้วิเศษว่า

"เราทั้งหลายเป็นต้นเหตุให้พระราชาพิโรธแก่ผู้ไม่มีบาป ปรามตนเอง และมีชื่อเสียงว่าศักดิ์สิทธิ์ ใครจะรู้ว่าที่สุดเป็นอย่างไร เพราะโทสะพระราชาคงจะกระทำสิ่งหนึ่ง ไม่อย่างนี้ก็อย่างอื่นอันไม่

บังควรแก่พระฤษีผู้ทรงธรรม คงจะทำลายพระราชจริยาวัตรอันนำมาซึ่งอิสสรศักดิ์ของพระองค์เอง คงประทุษร้ายร่างกายพระมุนี และตบะญาณของท่าน ทำให้จิตใจของเราผู้หาผิดมิได้พลอยเศร้าโศกไปด้วย เมื่อได้รำพรรณทอดถอนใจใหญ่ส่งสารพระฤษีดังนี้ เพราะจะทำอะไรได้ ก็จากไป พระราชาทรงพลุ่งพล่านดาลโทสะเสด็จเข้าไปที่พระฤษีนั่ง ทรงพระแส่งดาบชักจากฝักเพื่อจะประหาร เมื่อพระฤษีโพธิสัตว์เห็นดังนี้ แม้จะถูกคุกคามก็ส่งบระงับนิ่งเฉย มีความมั่นหนักแน่น มิได้หวั่นไหวอย่างใด พระราชาจึงทรงพิโรธหนักขึ้น ตรัสว่า

"ช่างสามารถทำเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ได้สนิทจริง ๆ กล้ามองดูข้าเหมือนกับว่าเป็นมุนีแท้ ๆ แสร้งทำท่าทางสำไถยอย่างผึ่งผยอง"

พระโพธิสัตว์มิได้หวั่นไหวอย่างใด เพราะเคยปฏิบัติความอดกลั้นจนชินแล้ว เข้าใจดีด้วยความหลากใจในท่าทางอันดุร้ายของพระราชาว่าเกิดจากโทสะ จนทำให้พระองค์ทรงกระทำสิ่งอันมิควรสละทั้งความสุภาพและมรรยาทอันดีเลี่ยงเชิง ไม่มีท่วงทีจะสำนึกได้ว่าดีชั่วเป็นอย่างไร มีความกรุณาส่งสารพระราชามาก เพื่อปลอบใจจึงทูลว่า

"การได้ประสพอคารวะในโลกนี้มิใช่ของปลาดเพราะอาจเป็นเวรและความผิด ฉะนั้นจึงไม่ถือสาร้อยอย่างไร แต่ที่อาตมเสียใจมากก็คือไม่สามารถต้อนรับพระองค์แม้ด้วยวาจา เช่นผู้อื่นที่มายังสำนักอาตมข้าแต่มหาราช โปรดทรงฟัง สำหรับพระองค์ผู้มีหน้าที่จัดการให้ผู้

กระทำมิชอบ ดำเนินตามทางที่ถูกและทรงกระทำอย่างอื่นเพื่อประโยชน์ของมวลสัตว์ทั้งหลาย จึงมิควรที่จะกระทำการโดยความหุนหัน ควรทรงดำริพิจารณาตามวิถีทางก่อน บางทีของดีอาจเห็นเป็นชั่ว และโดยกลับกัน บางทีของชั่วกลับเห็นเป็นดี การที่จะกระทำสิ่งใดให้ถูกต้องนั้น จะรู้เห็นทันท์ไม่ได้ ต้องสอบสวนในข้อขัดแย้งโดยชั่งเหตุผลตามหลักกรรมวิธีหลายประการ พระราชาองค์ใดได้ทรงทราบชัดถึงแนวปฏิบัติอันถูกต้องภายหลังการพิจารณาและได้ทรงประกอบกิจนี้โดยทำนองคลองธรรมแล้ว พระราชาองค์นั้นย่อมยังธรรมะ อรรถะและกามะให้เกิดมีแก่ประชาชน แล้วพระองค์เองก็จะได้ซึ่งความเจริญในคุณธรรมทั้งสามประการฉะนี้ด้วย เพราะเหตุนั้นพระองค์ควรทรงทำพระทัยให้บริสุทธิ์ปราศจากความหุนหัน และทรงตั้งมั่นที่จะปฏิบัติในทางเจริญกิตติคุณ แท้จริงการประพฤติล่วงละเมิดนั้นเป็นที่เสื่อมเสียมาก หากผู้ล่วงละเมิดนั้นเป็นบุคคลชั้นสูงผู้ไม่เคยกระทำเช่นนี้มาแต่กาลก่อน ในป่าสำหรับบำเพ็ญพรตเช่นนี้มีพระราชอำนาจคุ้มครองปกป้องอยู่ พระองค์ย่อมไม่ให้โทษแก่ผู้ใด ไม่ทรงกระทำสิ่งที่สัตบุรุษติเตียน เป็นผลร้ายทำลายกิตติคุณ ก็เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว สมควรหรือไฉนที่พระองค์จะทรงกระทำดังนี้ การที่พระสนมกำนัลอันมีบุรุษบริวารเป็นผู้พิทักษ์บังเอิญมาสู่สำนักอาศรมนั้น เป็นความผิดของอาตมข้อใด พระองค์จึงปล่อยให้โทสะเข้ามาเปลี่ยนแปลงพระองค์ได้ เอาละสมมุติว่าอาตมมีบกพร่อง พระองค์ก็ควรมีความอดกลั้น เพราะขันติ—

ความอดกลั้นเป็นอาภรณ์พิเศษสำหรับผู้ทรงเดชานุภาพ แสดงถึงปัญญาหลักแหลมที่รักษาไว้ได้ซึ่งธรรมะอื่นอันมีในพระองค์ พระราชาไม่ทรงสง่างามเพราะทรงประดับกรรณิกาดีพ้าแก่อันระย้าส่องแสงระยับกับพระปราง หรือมงกุฎเพ็ชรรัตน์ต่าง ๆ ประดับบนมกุฎ แต่ทรงสง่างามเพราะมีขันติประดับ ขอจงพิจารณา อย่าทรงเพิกเฉยต่อคุณธรรมนั้น ขอจงทรงระงับการโกรธง่ายอันไม่ควรยึดถือ แต่ควรยึดมั่นในความอดกลั้นอย่างระมัดระวัง เหมือนดังว่าเป็นพระราชอาณาจักรแท้จริงกษัตริย์ผู้ทรงปฏิบัติดีแก่นักพรต ย่อมได้เสวยความสุข"

แม้จะได้รับโอวาทตักเตือนจากพระฤษี พระราชา ผู้มีพระทัยชั่วก็ยังไม่เชื่อและสงสัย ตรัสว่า "ถ้าแกไม่ใช่นักบวชจอมปลอม แต่เป็นผู้รักษาปฏิญญาข่มใจอันแท้จริงแล้ว มีเหตุผลกลใดแกจึงขอความคุ้มครองจากข้า เมื่อแสร้งทำเป็นสั่งสอนให้ข้าอดกลั้น"

พระโพธิสัตว์ทูลว่า "มหาราชะ โปรดทรงฟังเหตุที่อาตมทูลให้ทรงอดกลั้น อาตมทูลเช่นนั้นก็เพื่อรักษาพระเกียรติคุณมิให้เสื่อม โดยถูกกล่าวโทษที่ทรงกระทำแก่อาตม เมื่อมีผู้กล่าวว่าพระราชาองค์นี้ทรงฆ่านักพรตผู้ไม่มีผิด — ผู้เป็นพราหมณ์ ความตายเป็นสิ่งที่ต้องมีแก่สัตว์ทั้งหลายโดยแน่นอน ฉะนั้นอาตมจึงไม่กลัว และไม่มีเหตุที่จะพึงควรกลัว เมื่อได้ระลึกถึงความประพฤติของอาตม การที่อาตมกล่าวสรรเสริญขันติว่าเป็นเครื่องมืออันนำไปสู่ความพ้นทุกข์นั้น ก็กล่าวเพื่อประโยชน์ของพระองค์ว่าไม่ควรที่จะได้รับผลร้ายโดยการประหาร

ธรรมะต้นเหตุแห่งความสุข อาตมสรรเสริญขันติก็เพราะขันติเป็นขุม
แห่งคุณธรรม เป็นเกราะป้องกันความชั่ว เป็นบุญอันประเสริฐที่
อาตมถวายแด่พระองค์”

พระราชามิได้ใยดีในวาทะสุภาพของพระฤษี พระองค์ตรัส
ประชดว่า “เดี๋ยวให้ข้าเห็นขันติของแกที” ตรัสแล้วก็ฟาดดาบฟัน
มือขวาของพระมุนีที่กำลังแสดงท่าห้ามปราม มีน้ำงามและยาวขาด
จากแขนเหมือนดอกบัวถูกตัดขาดจากก้าน พระโพธิสัตว์ก็มิได้มีทุกข์
เวทนาแม้มือถูกตัดขาด ยังคงมั่นอยู่ในความอดทน แต่กลับเกิดสงสาร
ผู้ประทุษร้าย ผู้เคยเสพแต่ความสุข เพราะเห็นภัยพิบัติอันร้ายกาจ
อันจะพึงมีและแก้ไขมิได้แก่ผู้นั้น ดำริในใจว่า “อนาถนัก พระราชา
ได้ล่วงละเมิดขอบเขตแห่งความดีเสียแล้ว เป็นผู้ที่มิควรแก่โอวาท”
พระฤษีมีใจสงสารพระราชาเหมือนสงสารคนไข้ผู้ซึ่งแพทย์ทอดอาลัย

“ร่างกายของแกจะถูกตัดเป็นชิ้น ๆ จนกว่าจะตาย จงเลิกล้ม
การบำเพ็ญจอมปลอม และละทิ้งการล่อลวงเสีย” แต่พระโพธิสัตว์
มิได้ตอบ เพราะทราบดีว่าพระราชาไม่ทรงฟังคำตักเตือนและมีนิสัย
ดิ้งดือ แล้วพระราชาก็ทรงตัดมือ แขน หู จมูกและเท้าทั้งสอง
ของพระฤษีโดยอาการอย่างเดียวกับที่กระทำครั้งแรก แต่ถึงกระนั้น
พระมหามุนีก็มิได้ทุกข์โศกหรือโกรธแค้น เมื่อดาบอันคมกระทบร่าง
กาย ปัญญาที่รู้ว่าคลไกแห่งสังขารจะต้องถึงซึ่งที่สุดเป็นแน่แท้แล้ว
และการฝึกฝนอบรมในขันติธรรมจนเป็นสันดาน กระทำให้มีพละกำลัง

ยิ่งนัก โดยผลแห่งเมตตาที่อบรมมาจนชิน จิตของผู้ทรงคุณธรรมย่อมไม่เปิดทางให้ทุกข์โศกของตนเองไปถึงได้ แม้ในขณะที่แขนขาถูกตัดขาด จิตใจก็มิได้หวั่นไหว แต่การที่รู้เห็นว่าพระราชาตกจากธรรมะเสียแล้วนั้น กระทำให้พระมุนีเศร้าใจเป็นทุกข์ร้อน แท้จริงผู้มีเมตตายึดมั่นดำรงไว้ซึ่งความสงบระงับโดยตลอดนั้นย่อมไม่เดือดร้อนในเวทนาที่เกิดขึ้นภายในตน แต่เป็นทุกข์ร้อนในความทุกข์ยากของผู้อื่น ส่วนพระราชาเมื่อได้กระทำทารุณกรรมแล้วก็บังเกิดโรคร้อนเร่าเหมือนไฟเผาขึ้นทันทีทันใด เมื่อออกไปจากเขตอาศรม ทันใดนั้นธรณีก็แยกแล้วกลืนพระองค์ลับไป ภายหลังต่อมาพสุธาดลก็คำรณอย่างน่ากลัว มีแสงเพลิงพลุ่งขึ้นมาจากช่องที่แยก เหตุนี้กระทำให้เป็นที่ตระหนกตกใจกลัวทั่วไป ราชบริวารทั้งหลายก็พากันสนเท่ห์ตกใจ อำมาตย์ของพระราชาทราบดีถึงอำนาจตบะฌานของพระมุนีและสันนิษฐานว่าภัยพิบัติเกิดจากเหตุนั้น จึงพากันวิตกว่าพระฤษีอาจเผาผลาญพินาศหมดทั้งประเทศ โดยความวิตกดังนี้ อำมาตย์จึงเข้าไปหาพระฤษีกระทำความเคารพกระพุ่มมือวิงวอนว่า “ขอให้พระราชาผู้มีใจอุ่มหลงที่ได้กระทำรุนแรงโดยหุนหันแก่ท่านถึงภาวะเช่นนี้จงเป็นผู้รับคำสาปของท่านแต่ผู้เดียวเถิด โปรดอย่าผลาญพระนครเลย โปรดอย่าทำลายประชาชน สตรีและเด็ก คนชราและคนเจ็บไข้ พราหมณ์และคนจน เหตุเพราะพระราชาทำผิดผู้เดียว ท่านเป็นผู้รักนับถือธรรมะ ควรจักรักษาอาณาจักรของพระราชา และอาณาจักรธรรมะของท่านด้วย”

พระฤษีปลอบใจอำมาตย์กล่าวว่า "อย่าวิตกเลย ท่าน, สำหรับพระราชาผู้ตัดแขน ขา หู จมูก กระทำให้อาตมผู้เป็นนักพรตอยู่ในบ่า หาความผิดมิได้ ต้องพิการทุพพลภาพดังนี้ บุคคลอย่างอาตมจะทำร้าย หรือคิดกระทำร้ายได้ดังฤๅ ขอพระราชาองค์นั้นจงมีพระชนม์ยืนนาน และขออย่าได้ประสพภัยพิบัติเลย ผู้ตกอยู่ใต้ความทุกข์โศก ความตาย และความเจ็บไข้ มีโลภะและโทสะครอบงำ ต้องเสวยทุกข์เพราะบาปกรรม ผู้นั้นเป็นบุคคลที่ควรสงสาร ใครหรือจะโกรธบุคคลเช่นนั้นได้ ก็และหากว่าการกระทำดังว่า กล่าวคือการถือโทสะ และการสาปแช่งพระราชาเป็นการน่ากระทำเพื่อเร่งให้บาปกรรมของพระองค์ส่งผลเร็วเข้าแล้ว ผู้ที่จะเสียหายมากก็มิใช่ผู้อื่นใด นอกจากตัวอาตมเอง บุคคลผู้เคยประสพแต่ความสุข เมื่อได้ประสพความทุกข์ แม้แต่เพียงชั่วระยะสั้น ก็รู้สึกเดือดร้อนและอดทนมิได้ แต่บัดนี้เมื่ออาตมไม่อาจบ้องกันพระราชาผู้ทำลายความสุขของพระองค์เองด้วยอาการอย่างนี้แล้ว เหตุใดเล่าอาตมจึงจะกลับมีความสามารถแล้วโกรธแค้นพระราชา แม้พระราชาไม่ทรงเกี่ยวข้อง ทุกคนที่เกิดมาก็ต้องประสพความทุกข์เนื่องจากมรณะ ฉะนั้นในบรรดาความทุกข์ทั้งหลาย การเกิดอย่างเดียวเท่านั้นที่เราควรขจัดขัดขวาง เพราะปฏิสนธินี้มิใช่หรือที่ทุกข์เกิดและมีอยู่ อาตมได้เสียร่างกายอันไร้ค่านี้โดยอาการต่าง ๆ หลายชาติหลายกัลป์มาแล้ว อาตมจะตัดเอาความอดกลั้นเพราะถูกประหารซึ่งร่างกายได้ฉันใด มันจะไม่เหมือน

ละทิ้งเพียงน้ำที่หนึ่งเพราะเห็นแก่ฟางหรือ อาตมจะรู้สึกโกรธแค้นพยาบาทได้ไฉน เพื่อพำนักอยู่ในบ้า ตั้งมั่นในปฏิญญาที่จะสละโลกีย์วิสัย เป็นผู้สั่งสอนขันติธรรม และไม่ช้าก็จะถึงแก่มรณะ ฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายอย่าวิตกกังวลอาตมเลย ขอท่านทั้งหลายจงมีความสงบสุขเถิด”

พระฤษีโพธิสัตว์ได้เทศนาสั่งสอนอำมาตย์ทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในธรรมะของสัตบุรุษ ส่วนท่านจอมมุนีผู้ยึดมั่นในขันติธรรมเป็นนิจ ไม่ไหวหวั่น ก็จะดำโดดนี้ไปสู่สวรรค์

ดังนั้น ผู้ที่ได้อบรมบริบูรณ์ด้วยขันติธรรมและรักษาไว้ซึ่งความสงบระงับอย่างเคร่งครัด ย่อมไม่มีสิ่งใดที่จะอดทนมิได้* ดังนั้น เมื่อจะบรรยายถึงขันติ ก็ควรยกพระมุนีนี้ขึ้นเป็นอุทาหรณ์ สำหรับโทษแห่งความพิโรธฉุนเฉียวก็ควรยกพระราชาเป็นทัศนะอุทาหรณ์ เมื่อจะนำชาดกนี้มาแสดงถึงโทษแห่งกามราคะอันชั่วร้าย ควรกล่าวอ้างว่า “โดยประการฉะนี้ กามราคะย่อมชักจูงให้ติดนิสัยชั่วอันจะนำไปสู่หายนะ” อนึ่ง ชาดกนี้อาจแสดงให้เห็นความไม่เที่ยงแห่งความเจริญรุ่งเรืองของวัตถุ

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๒๙. เรื่องชาวพรหมโลก

เพราะเหตุว่าคติของผู้ไม่มีสัทธาย่อมเป็นที่ติเตียนได้ ฉะนั้นผู้ที่หลงผิดยึดถือลัทธิจอมปลอม จึงยิ่งควรได้รับความสงสารจากสัตบุรุษ ข้อนี้มีอนุสาสน์ดังจะเล่าต่อไป

กาลครั้งหนึ่งกล่าวกันว่า พระบรมศาสดาของเราเมื่อยังสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญฌานเป็นนิจ สะสมบุญไว้มาก ได้อุบัติในพรหมโลก เนื่องจากกุศลกรรมแก่กล้าส่งผลสนอง อย่างไรก็ดี โดยมีอุปนิสัยกรุณาสงสารติดมาแต่บุพพชาติ การที่ได้เสพความสุขในพรหมโลกซึ่งได้มาเพราะเจริญฌานอันประเสริฐนั้น มิได้กระทำให้ความปรารถนาที่จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อื่นเสื่อมศูนย์หายไป

โดยการเสพสุขเวทนาด้วยวัตถุ ชาวโลกย่อมมัวเมาประมาท แต่การเจริญสมาธิเป็นนิรันดร์ แม้เป็นจิตฝ่ายสูง ก็มิได้บีบบังความปรารถนาที่จะสงเคราะห์ผู้อื่นให้ลับหายไปจากจิตของผู้มีใจกรุณา

วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ได้ส่องดูกามโลก[๑] (โลกมนุษย์) ซึ่งอยู่ใต้พรหมโลก อันเป็นภูมิภาคซึ่งมีอาณาเขตที่จะประกอบการุญกรรมได้ เพราะในโลกนั้น (โลกมนุษย์) มีความทุกข์ยาก ภัยภิบัติมาเยี่ยมกรายเสมอในรูปลักษณะหลายอย่าง มีมูลเหตุที่รบกวน

---

๑ ส. จ. แมกซ์มูลเลอร์อธิบายว่าพรหมโลกอยู่เหนือโลกมนุษย์ และว่าความสุขตามคติในสมัยนั้นมี ๔ ชั้น คือ ๑. การเกิดในราชตระกูลในมนุษย์โลก ๒. การเกิดในสวรรค์พิภพ ๓. การเกิดในพรหมโลก และ ๔. การเข้าถึงซึ่งนิพพาน

ศีลธรรมให้เสื่อมทราม ภัยพิบัติอันร้ายกาจ การประทุษร้ายแก่สัตว์มีชีวิต และกามสุข ท่านได้เห็นพระราชาแห่งกรุงวิเทห ทรงนามว่าอังคทินนประพฤติมิชอบในระบอบมิจฉาทิฏฐิอันมีอยู่มาก เพราะความผิดที่ทรงเสพกับปาปมิตรบ้าง และผลของการยึดมั่นในคติที่ผิดบ้าง พระองค์ได้รับคำชี้ชวนว่า ไม่มีชาติอื่นภายหลังชาตินี้ ฉะนั้นจะมีผลเกิดจากการทำดีหรือทำชั่วได้อย่างไร โดยที่ทรงเชื่ออย่างนี้ การปฏิบัติทางศาสนกิจก็ไม่มี พระองค์ไม่โปรดการบำเพ็ญทาน ศีล ฯ ล ฯ และดูหมิ่นผู้ปฏิบัติเช่นนั้น เพราะไม่มีศัทธา จึงมีจิตร้ายแก่คัมภีร์ที่เกี่ยวกับศาสนา เย้ยหยันเรื่องราวที่กล่าวถึงโลกอื่น มีความนับถือสมณพราหมณ์น้อยมาก ไม่เห็นเป็นสำคัญ ทรงละเลิงเสพแต่กามสุขโดยฉะเพาะฝ่ายเดียวเท่านั้น ผู้ที่มีความเชื่อแน่นอนว่าต่อจากชาตินี้ย่อมมีชาติหน้า ซึ่งการทำดีหรือชั่วย่อมให้ผล คือความสุขหรือทุกข์ บุคคลเช่นนี้ย่อมละเว้นทำชั่ว และพยายามประกอบความดี ถ้าไม่มีศัทธา คนก็มักจะทำตามใจชอบ

พระเจ้าอังคทินน — ผู้หลงติดในคติผิด ย่อมจะก่อให้เกิดผลร้ายเป็นภัยพิบัติอย่างใหญ่หลวงแก่ประชาชน ทำให้พระพรหมฤษีบังเกิดความสังเวช วันหนึ่งขณะที่พระราชาผู้มัวเมาในกามสุข กำลังประทับอยู่ในซุ้มไม้อันงามโดดเดี่ยว พระพรหมได้เสด็จลงมาจากพรหมโลกปรากฏเฉพาะพระพักตร์ มีรัศมีโชติช่วง เมื่อพระราชาได้ทอดพระเนตรเห็นผู้มีกายรุ่งโรจน์เหมือนกลุ่มเพลิง ส่องแสงดุจประกายของฟ้า

แลบ แผ่ส่วางเหมือนประมวลแสงอาทิตย์หลายชั้นอันแผดจ้า พระองค์ก็ตกพระทัยเพราะรัศมี ลุกขึ้นจากที่ประทับเสด็จไปต้อนรับโดยการะประสานพระหัตถ์เงยพระพักตร์ดูพระพรหมผู้ลอยอยู่ในนภากาศ ตรัสประพาสด้วยความเคารพว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระบาทคล้ายปทุมมาลย์ พระองค์มีที่พักพระบาทอยู่ในนภากาศราวกับว่าเป็นพสุธา รัศมีโอภาสของพระองค์ส่องสว่างไปทั่วทั้งที่ใกล้และที่ไกลประดุจแสงสุริยะ พระรูปโฉมเป็นที่เจริญแก่นัยน์ยิ่งนัก พระองค์คือผู้ใด"

พระพรหมโพธิสัตว์ตอบว่า

"ข้าแต่พระราชา ท่านจงทราบว่าอาตมเป็นพรหมฤษี สถิตณพรหมโลก ได้สำเร็จเพราะอำนาจจิตมีเพียรยึดมั่นในศาสนา ปราบราคะและโทสะ – ศัตรูทั้งสองผู้หยิ่งผยองยิ่งนัก – เหมือนปราบจอมทัพศัตรูทั้งสองในสงคราม"

พระราชาเมื่อได้ทรงทราบก็ทรงจัดการรับรองเป็นอย่างดีสมควรแก่ผู้เป็นแขกพิเศษ มีน้ำสำหรับชำระพระบาท น้ำอรฆยะ[๑] พร้อมทั้งแสดงปิยวาจาปฏิสันถารอันสมควร แล้วทรงพิจารณาพระพรหมตรัสชมว่า

"ข้าแต่พระมหาพรหมฤษี พระวรกายของพระองค์ปลาดมาก ฤทธิคงเดชล้ำมนุษย์ พระองค์ทรงดำเนินในอากาศง่ายดายเหมือน

---

๑ เป็นเครื่องบูชาอาคันตุกะผู้ทรงศักดิ์สำหรับต้อนรับตามพิธีธรรม.

ดำเนินบนแผ่นดิน โดยไม่ต้องยึดเกาะกำแพงอาคาร ข้าแต่พระองค์ผู้มีรัศมีคล้ายแสงวิชชุประกาย โปรดทรงเล่าว่าได้ฤทธิเดชพิเศษอย่างนี้ด้วยวิธีใด"

พระพรหมโพธิสัตว์ตรัสว่า

"ข้าแต่พระราชา ฤทธิเดชล้ำมนุษย์นี้ได้เพราะบำเพ็ญฌาน รักษาศีลบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ข่มอายตนะได้สนิทยิ่ง ซึ่งอาตมได้ผึกหัดปฏิบัติมาแต่ชาติปางก่อน จนเกิดเป็นอุปนิสัยสันดาน"

พระราชาตรัสถาม "จริงหรือว่าหลังจากบัจจุบันนี้มีภพอีก"

พระพรหม "แน่นอนทีเดียว หลังจากละภพนี้แล้ว ก็มีภพใหม่"

พระราชา "ข้าจะเชื่อดังนั้นได้อย่างไร"

พระพรหม "เป็นความจริงที่มีหลักฐาน อาจพิสูจน์ได้โดยการพิจารณาทบทวนเหตุผลด้วยวิธีสามัญ ประมาณการรู้เห็นด้วยอายตนะและอื่น ๆ มีตัวอย่างอันผู้ควรเชื่อได้กล่าวไว้ และอาจทดลองได้โดยวิธีพิจารณาอย่างถ่องแท้ ขอจงฟังข้อนี้ อันว่าฟากฟ้าซึ่งมีอาทิตย์จันทร์และดาวประดับ กับสัตว์รูปต่าง ๆ นานาประเภทนั้นก็ล้วนเป็นโลกภายหลังจากชาตินี้ อันมีรูปลักษณะเห็นได้ชัด ขอจงทำจิตใจให้หายมืนชาเพราะความสงสัยจนไม่เห็นซึ่งความจริงข้อนี้ อนึ่งปรากฏบางครั้งบางคราวว่ามีบุคคลระลึกชาติปางก่อนได้ เพราะเขาได้เจริญฌานและมีความทรงจำแจ่มกระจ่าง จากหลักฐานนี้ก็อนุมาน

ได้ว่าชาติหน้าหลังจากชาตินี้แน่ ก็ตัวอาตมานี่แหละ ที่กล่าวนี้ไม่เป็นพยานหลักฐานแก่พระองค์ดอกหรือ อีกประการหนึ่งพระองค์ควรจะอนุมานได้ว่า ชาติหน้ามีจากความข้อนี้คือ การที่สัตว์มีปัญญาดีย่อมสันนิษฐานก่อนได้ว่าติดมาจากบุพพชาติ ความรู้อย่างต่ำ ๆ ของสัตว์ในครรภ์นั้นก็สืบเนื่องติดต่อมาจากปัญญาในอดีตชาติ นอกจากนั้นก็เป็นที่เก็บปัจจัยแห่งความรู้ที่เรียกว่าพุทธิ ฉะนั้นจึงต้องมีแดนสำหรับใช้ความรู้นั้นตั้งแต่แรกเริ่มปฏิสนธิ ในโลกปัจจุบันนี้ยังไม่อาจหาพุทธิปัญญาได้ เพราะไม่มีตาและอายตนะอื่น ๆ กล่าวโดยอนุมาน ที่อันอาจจะหาพุทธิปัญญาได้นั้นคือชาติหน้า เป็นที่รู้กันทั่วไปตามที่ได้ประสพพบเห็นว่าลูกมีนิสัยผิดแผกกับพ่อและอัธยาศัยอื่น ๆ ก็ต่างกัน ข้อนี้จะเกิดเพราะไม่มีต้นเหตุก็หามิได้ ฉะนั้นจึงอนุมานว่านิสัยนั้นติดมาจากชาติก่อน ทารกแรกคลอด – แม้จิตใจยังต่ำ อวัยวะต่าง ๆ ยังไม่คล่อง แต่ก็ยังรู้จักดูดนมโดยไม่ต้องสอนแม้จะหลับสนิท ข้อนี้แสดงว่าในชาติก่อนทารกเคยรู้จักวิธีถูกต้องสำหรับกินอาหาร การผึกหัดอบรมทำจิตใจให้ผ่องใส ทำให้เกิดปัญญา ได้ความรู้สำหรับใช้ในกิจการต่าง ๆ บางทีพระองค์คงสงสัยข้อความตอนสุดท้าย เพราะไม่เคยมีความรู้เรื่องชาติหน้า หากเป็นดังนั้นไซร้ พระองค์ควรดำริว่าดอกบัวที่บานและหุบเองก็เป็นข้อพิสูจน์อีกอย่างหนึ่งว่า มันเคยผึกหัดการเคลื่อนไหวเหล่านั้นมาแล้ว ถ้าไม่ยอมรับรองข้อนี้แล้ว เหตุใดพระองค์จะยอมรับรองว่าการดูดนมเป็นผลของการผึกหัดมาแต่ชาติก่อน

ความสงสัยในข้อนี้ จะขจัดไปได้เมื่อทรงพิจารณาว่ากรณีหนึ่งเป็นการบังคับ อีกกรณีหนึ่งเป็นการไม่บังคับ การขวนขวายไม่มีในกรณีนั้นแต่มีในกรณีนี้ ในกรณีดอกบัว การบานการหุบอาศัยกาลเวลา แต่การดูดนมหาเป็นเช่นนั้นไม่ ในกรณีดอกบัวมิได้มีการขวนขวาย แต่การดูดนมมีแน่ แสงอาทิตย์ต่างหากที่ทำให้ดอกบัวแย้มขยาย โดยการพิจารณาอย่างสุขุมด้วยประการฉะนี้ พระองค์จะทรงเชื่อได้ว่าชาติหน้ามีแน่"

พระราชาไม่สบายพระทัย เมื่อได้ทรงพังถึงเรื่องโลกหน้า เพราะทรงติดในมิจฉาทิฏฐิและเพราะมีบาปหนัก ตรัสว่า

"ข้าแต่พระมหาฤษี ถ้าโลกหน้ามิใช่เรื่องสำหรับหลอกเด็กให้กลัว หรือถ้าพระองค์เห็นว่าข้าควรเชื่อแล้ว โปรดให้ยืมเงินสักร ๕๐๐ นิศกะ ณ ที่นี้ แล้วข้าจะใช้ให้หนึ่งพันในชาติหน้า"

เมื่อพระราชาตรัสวาทะอันมิสมควรโดยมิได้กระดากตามนิสัย-ของอาจ เปรียบประดุจดังว่าได้สำรอกพิษแห่งมิจฉาทิฏฐิ พระพรหมฤษีจึงตอบโดยอาการเหมาะสมว่า

"แม้ยังอยู่ในชาตินี้ ผู้ที่ใครๆ ใช้เงินให้เพิ่มพูนเป็นประโยชน์ย่อมไม่ให้ยืมแก่คนขี้เมา คนโลภ คนดื้อ หรือคนเกียจคร้าน เพราะทรัพย์ที่ตกไปถึงบุคคลดังกล่าวย่อมทำให้เขาฉิบหาย แต่ถ้าเขาเป็นคนมียางอาย อากัปกิริยาสงบระงับ ฉลาดในธุรกิจ เขาจะให้ยืมเงินแก่บุคคลดังกล่าว แม้แต่จะไม่มีพยานรู้เห็น การให้เงินในลักษณะเช่นนี้

ร นิศกะ เป็นเหรียญทอง ใช้เป็นเงินตรามีค่าต่างกันตามกาลสมัย

ย่อมทำให้เกิดสุข การชำระหนี้ในชาติหน้าก็ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกัน เป็นการไม่สมควรที่จะทำสัญญาให้ยืมเงินแก่พระองค์ผู้มีจริยาวัตรมิชอบ เพราะทรงยึดถือทิฏฐิอันชั่ว เพราะในกาลวันหนึ่งเมื่อพระองค์ถูกส่งไปนรกเพราะกระทำความชั่วเนื่องจากถือลัทธิผิด พระองค์จะต้องนอนอยู่ในนรกมีทุกข์เจ็บปวด จิตใจก็ชาตายไปหมด ใครบ้างจะไปทวงหนี้พันนิศกะแก่พระองค์ได้ ณ ที่นั้นนภากาศไม่มีแสงอาทิตย์และแสงจันทร์อันงามอย่างอิตถีเพศผู้ทำลายความมืดมน แผ่นดินที่นั้นไม่แลเห็นดวงดาวประดับฟ้า เหมือนกุมุทบานประดับสระ ฉะนั้น สถานที่ที่ผู้ไม่มีความเชื่ออาศัยอยู่ในภพหนานั้น มีความมืดมนปกปิด ถมหนาวเหน็บพัดตลอดเวลา เย็นทะลุเข้ากระดูก ปวดเจ็บยิ่งนัก ผู้มีปัญญาใครเขาจะไปทวงเอาเงิน ณ ที่เช่นนั้น บางคนท่องเที่ยวอยู่ในก้นนรกเป็นเวลาช้านาน ที่นั้นหนาทึบไม่เห็นอะไร อบด้วยควันไฟอันร้ายกาจ เขาเจ็บเป็นโรค ถากผ้าขี้ริ้วรัดด้วยเชือกหนัง พลางร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวดเนื่อง ๆ และหกล้มทับกันเองบ่อย ๆ บางคนเท้ามีบาดแผลวิ่งพล่านไปทุกทางในขุมนรกชื่อชวลัตถุกูฏ คือแกลบที่กำลังลุกโพลง หวังจะหลุดพ้นไปจากที่นั้น แต่ก็ไม่ถึงที่สุดแห่งบาปกรรมและสิ้นชีวิตสักที บางคนก็ถูกบริวารพระยายมผู้ดุร้ายน่ากลัวผูกมัดไว้ในท่าต่าง ๆ แล้วปาดขาอย่างชอบใจ เหมือนช่างไม้ปาดไม้ด้วยมีดคม ดุจดังว่าผู้ตกนรกเหล่านั้นเป็นท่อนไม้สด ๆ คนนรกบางพวกถูกแล่หนังร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวด บางคน

ถูกแล่เนื้อเหลือแต่กระดูก แต่ไม่ตาย เพราะบาปกรรมเลี้ยงไว้ บางพวกที่ถูกตัดขาดเป็นท่อน ๆ ก็มี บางพวกต้องลากรถที่ลุกเป็นไฟมาช้านานแล้ว ปากคาบเหล็กร้อนผูกเครื่องเทียมแดมีประฏักส์แดงลุกโชติคอยไล่ต้อน พื้นที่เหยียบย่ำก็เป็นเหล็กมีไฟอันไม่รู้จักดับ เผาร้อนตลอดกาล บางพวกเมื่อเจอเขาดังฆาต ก็ถูกบดขยี้ ร่างกายเป็นจุณเพราะภูเขาผ่านทับไป แม้จะได้รับทุกข์เวทนาแสนสาหัสถึงเพียงนี้ก็ยังตายไม่ได้จนกว่าบาปกรรมจะหมดสิ้น บางพวกถูกบีบด้วยสากทองแดงอันใหญ่ร้อนเป็นไฟในรางอันมีไฟเผาลุกแดงมาเป็นเวลาห้าร้อยปีติดต่อกัน แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ตาย บางพวกถูกเอาศีรษะแขวนกับต้นไม้อันถูกเผาให้ร้อนแดงเหมือนต้นกัลปังหา ถ้าต้นหยาบชรุขระมีหนามเหล็กคมลุกเป็นไฟ แล้วถูกทุบตีและด่าว่าด้วยคำหยาบโดยนายนิรยบาล บางพวกต้องเสพผลความประพฤติของตน นอนบนกองถ่านไฟที่ลุกแดงเหมือนทองฉะดาย เขาต้องทนทุกข์ทรมานไปตามเวรกรรมไม่มีผู้ใดช่วยได้ นอกจากนอนร้องครวญคราง บางพวกหอบลำไส้ออกนอกปาก ร่างกายก็ปวดเจ็บสาหัสเพราะถูกหอกหลายร้อยเล่มที่พันอันมีไฟลุกเป็นช่อทิ่มแทง ในกาลนั้นเขาจะถูกสั่งสอนให้เชื่อว่าภายหลังชาตินี้ภพหน้าก็มี มีคนนรกบางพวกสวมเครื่องประดับศีรษะทำด้วยทองเหลืองลุกเป็นไฟ บางคนก็ถูกต้มในหม้อทองเหลือง บ้างก็ถูกประหารด้วยอาวุธอันคมตกลงมาเหมือนสายฝน มีฝูงสัตว์ร้ายแทะกินเนื้อจนถึงกระดูก บางพวกกรากกรำทำงานจน

หมดกำลังวิ่งลงไปในบ่อน้ำเค็มในขุมไวตรณี อันมีน้ำร้อนเหมือนไฟ เมื่อขาถูกน้ำเนื้อก็จะหายไป แต่ชีวิตไม่ตาย เพราะบาปกรรมยังเหลืออยู่ พวกที่เจ็บป่วยเพราะถูกทรมานด้วยไฟ พากันไปยังขุมนรกชื่อ อสุจิกุณป (นรกแห่งกเลวระ) เหมือนดังว่าเป็นบ่อน้ำจืด แต่ก็กลับไปเจอความทรมานปวดเจ็บหาที่เปรียบมิได้ เพราะถูกพวกกิมิชาติรุมกันทำให้กระดูกผุ ณ ที่อันนี้พวกถูกเผามาช้านาน ร่างกายล้อมรอบด้วยไฟลุกแดงเหมือนเสาเหล็กมีเปลวพลุ่งโดยรอบ แต่ก็ไม่ไหม้เป็นเถ้าถ่าน เพราะบาปกรรมยังคงเหลืออยู่ให้มีชีวิตทรมานต่อไป บางแห่งก็มีการเลี้ยงคนด้วยเลี้ยงลุกเป็นไฟ ตัดด้วยมีดอันคมอย่างมีดโกน บางคนศีรษะถูกประหารด้วยฆ้อนอันแกร่งไกว ทำให้ปวดเจ็บร้องคราง บ้างก็ถูกเหล็กเสียบตลอดตัวตั้งบนขาหยั่งเหล็กแล้วย่างไฟถ่านไม่มีควัน บ้างก็ถูกบังคับให้ดื่มน้ำทองเหลืองที่ละลายร้อนเป็นไฟ ทำให้ส่งเสียงร้องครวญขึ้นอีก บ้างก็ถูกสุนัขร่างกำยำขบกัดด้วยฟันอันแหลมคมฉีกเนื้อไปจากขา ล้มกลิ้งลงบนดิน ร่างกายมีแผลฉีกขาดร้องโหยหวลด้วยความเจ็บปวดยิ่งนัก

"สภาพนรกขุมต่าง ๆ มีลักษณะทรมานร้ายกาจดังนี้ ถ้ากรรมส่งพระองค์ไปยังสถานที่นั้น ใครเล่าจะคิดไปทวงหนี้แก่พระองค์ ณ กาลนั้น ขณะที่กำลังทรงประสพทุกข์ทรมาน จิตใจก็ระทมด้วยหมดกำลังและความเศร้าโศก พระองค์อาจตกอยู่ในขุมนรกหม้อทองแดง เต็มไปด้วยศพคนชั่วร้ายยากที่จะเข้าไปใกล้ เพราะเปลวเพลิง

อันร้อนที่ต้มหม้อนั้น ทำให้พระองค์วิ่งวุ่นทุกข์ร้อนกลัวจะถูกต้มโดยไม่มีผู้ใดช่วยได้ เมื่อเป็นดังนี้ใครเล่าจะไปเรียกร้องทวงหนี้แก่พระองค์ ณ กาลนั้น หรือบางทีพระองค์อาจถูกมัดพระองค์ติดกับเหล็กแหลมที่เผาแดง หรือทาบบนดินที่มีไฟเผาจนแดง ขณะที่พระองค์ทรงกรรแสงพิไรร่ำน่าสงสาร พระวรกายก็จะไหม้มอดไป ใครเล่าจะไปเรียกร้องทวงหนี้ณกาลนั้น ใครจะต้องการเรียกเก็บหนี้จากพระองค์เมื่อทรงตกอยู่ในสถานะทุเรศหมดยศศักดิ์เช่นนั้น กำลังรับทุกข์ทรมานสาหัส แม้จะพูดตอบก็พูดมิได้ หรือสมมุติว่าพระองค์ถูกลมหนาวเจียบแทงเข้าถึงกระดูก ทำให้ร้องครวญครางไม่ออก หรือมิฉะนั้นก็ทรงร้องก้องกังวาลเพราะความเจ็บปวดขณะที่ลมกำลังจะพัดพระวรกายให้ขาดสบั้นออกจากกัน ใครบ้างจะกล้าขอเงินจากพระองค์ในภพหน้าเช่นนั้น หรือหากว่าพระองค์ถูกนายนิรยบาลประหาร หรือให้นอนในกองเปลวเพลิง หรือถูกสุนัขและกามารุมกินเลือดเนื้อของพระองค์ ใครจะมาเร่งรัดทวงหนี้พระองค์ได้ในภพหน้าเช่นนั้น หรือถ้าพระองค์ถูกทรมานโดยไม่หยุดหย่อนโดยถูกทุบ ตัด ตี เฉือน เผา ฝาน บดหรือสับ หรือกล่าวโดยย่อถูกกระทำทุกวิธีที่จะทำให้ร่างกายฉีกขาด พระองค์จะใช้หนี้แก่อาตมในกาลนั้นได้อย่างใด ”

การพรรณนาสภาพนรกอันสพึงกลัวอย่างยิ่งนั้นไม่พลาดผลอันบังเกิดแก่พระราชา เมื่อได้ทรงสดับก็ตกพระทัยกลัว ละทิ้งมิจฉาทิฐิผิดไม่ยึดถือ ทรงเชื่อว่าภพหน้ามีแน่ พระองค์ทรงทำสักการะแก่มหาพรหม

ตรัสว่า

"เมื่อได้ทราบเรื่องราวทุกข์ทรมานต่าง ๆ ในขุมนรกแล้ว ใจแทบจะสลายเพราะความกลัว และรู้สึกร้อนใจใคร่หาที่พึ่งสำหรับความทุกข์นั้น เพราะข้าเห็นแต่ใกล้ จึงดำเนินตามทางมิชอบ จิตใจหันผิดไปตามลัทธิชั่ว บัดนี้ขอพระองค์จงเป็นผู้ชี้ทางให้ที่เถิด ข้าแต่พระมุนี พระองค์รู้แท้ซึ่งปฏิปทาอันชอบ ขอจงเป็นอาจารย์และสรณะของข้าเถิด แสงอาทิตย์อุทัยกำจัดความมืดมนฉันใด พระองค์ก็ได้กำจัดความมืดแห่งมิจฉาทิฏฐิของข้าฉันนั้น ข้าแต่พระมหาฤษี ขอจงชี้ทางแก่ข้า ซึ่งถ้าได้ดำเนินตาม ข้าจะไม่ประสพทุกข์เมื่อตายจากโลกนี้แล้ว"

ฝ่ายพระพรหมโพธิสัตว์เห็นพระราชามีอารมณ์หวั่นไหว ทราบว่าได้ทรงกลับพระทัยแล้ว สมควรเป็นภาชนะที่จะรองรับพระสัทธรรม จึงได้เทศนาสั่งสอน เพราะมีกรุณาสงสารเหมือนบิดากับบุตรหรืออาจารย์กับศิษย์ – ดังนี้ว่า

"มรรคอันโอฬารที่จะนำไปสู่สรวงสวรรค์นั้นก็คือวิถีทางเดินซึ่งพระมหากษัตริย์ในอดีตได้เคยทรงดำเนินมาแล้ว โดยท่านทรงเคารพบูชาธรรม มีวัตรปฏิบัติแก่สมณพราหมณ์เหมือนสานุศิษย์ที่ดี แสดงความกรุณาแก่ประชาราษฎร์ด้วยพระราชจริยาวัตรของพระองค์เอง ฉะนั้นจงปราบอธรรม ซึ่งปราบได้ยาก จงข้ามพ้นความโลภอันยากที่จะข้ามพ้นได้ แล้วพระองค์ก็จะได้เป็นผู้มีรัศมีพรรณราย เสด็จขึ้นไป

ยังพระมหานครของท้าวสักกเทวราช อันมีประตูทองประดับด้วยเพชรพลอยวับวาม

"ขอความเลื่อมใสในพระธรรมอันสัตบุรุษทั้งหลายนับถือบูชา และซึ่งพระองค์ทรงรับไว้ในจิตที่ชินต่อมิจฉาทิฐินั้น จงแนบแน่นอยู่ในพระองค์ยั่งยืนนาน จงละทิ้งคติชั่วอันมิใช่ธรรม ซึ่งประชาชนพากันยึดมั่นเพื่อสนองให้เป็นที่ชอบใจของคนพาล ขณะที่พระองค์ปรารถนาจะดำเนินในวิถีแห่งสัมมาปฏิบัติตามที่มีในพระสัทธรรมนั้น พระองค์ได้เข้าถึงมรรคาอันชอบแล้ว ได้ทำลายความคิดผิดที่ขัดแย้งแก่พระธรรมเสียแล้ว ฉะนั้นขอจงใช้พระราชทรัพย์เป็นเครื่องมือสำหรับแสวงหาคุณธรรม และจงทรงสำแดงพระกรุณาแก่ปวงชน อันเป็นสวัสดิมงคลและส่งเสริมความสุขสวัสดีแก่พระองค์ด้วย ขอจงทรงรักษาไว้จงดีซึ่งการสังวรณ์อินทรีย์และศีล โดยประการฉะนี้พระองค์จะมิได้ประสพภัยพิบัติในปรโลก ขอให้การปกครองของพระองค์มีความรุ่งเรืองสืบเนื่องมาจากความรุ่งโรจน์ของกุศลกรรม เป็นที่พึ่งอาศัยของบุคคลผู้ประกอบสุจริตธรรม และงดงามด้วยความบริสุทธิ์ เมื่อได้ทรงปกครองดังกล่าว พระองค์จงขวนขวายให้ได้ซึ่งความสุขอันแท้จริงสำหรับพระองค์พร้อมด้วยสารัตถประโยชน์ และระงับดับทุกข์ร้อนของปวงสัตว์ เพิ่มพูนพระเกียรติคุณให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นเพราะเหตุนี้

"บัดนี้พระองค์อยู่ในโลก ประทับเหนือราชรถศึก จงเอาการ

บูชาสัตบุรุษเป็นนายสารถี จงเอาพระวรกายซึ่งอบรมรักษาธรรมะเป็นราชรถ จงเอาเมตตาเป็นดุม ศีลทานเป็นล้อ และความปรารถนายิ่งยวดในการสะสมบุญเป็นเพลา จงคุมอัสดร – คืออินทรีย์ด้วยบังเหียนคือสติ ใช้ความไม่ประมาทเป็นปะฎัก ถืออาวุธอันมีอยู่ในคลังแห่งการศึกษา มีความละอายเป็นเครื่องประดับราชรถ ความสงบเสงี่ยมอ่อนน้อมเป็นเสาธง ขันติเป็นแอก เมื่อประทับยืนบนราชรถนั้น ถ้าหากมีพระทัยมั่นมานะบังคับพระองค์เองได้ พระองค์ก็จะทรงขับขี่ราชรถไปได้อย่างคล่องแคล่ว โดยการงดเว้นใช้ผรุสวาท จะทรงขับราชรถวิ่งไปโดยไม่มีเสียงล้อกระแทก ถ้าทรงใช้ปิยวาจา เสียงล้ออันนี้ก็จะหนักแน่นลึกซึ้ง การไม่ละเลยสังวรจะรักษาราชรถมิให้ส่วนต่าง ๆ เคลื่อนคลอน ถ้าทรงระวังไม่ขับหลงไปในทางคดแห่งทุจริตธรรม ก็จะทรงขับไปในทางที่ชอบ โดยใช้ยานนี้ซึ่งงามด้วยรัศมีแห่งปัญญาประดับด้วยธงทิวแห่งกิตติคุณ และมีธงฉานแห่งสันติสยบอยู่เบื้องบน มีความกรุณาสงสารเป็นบริวารแวดล้อม พระองค์ก็จะเสด็จไปถึงปรมัตถ์คืออาตมันสูงสุด และจะไม่ลงไปสู่ภูมินรกนั้นเลย”

เมื่อพระพรหมฤษีโพธิสัตว์ได้กำจัดความมืดมนแห่งมิจฉาทิฏฐิด้วยวาทะอันแจ่มแจ้งให้หายสิ้นไปจากจิตใจแล้ว ท่านก็ปลาศนาการไปจากที่นั้น ส่วนพระราชานั้น เมื่อได้รับความรู้เกี่ยวกับปรโลกอย่างถี่ถ้วนแล้ว ก็ทรงรับนับถือพระสัทธรรมด้วยสัทธามั่น พระองค์กับ

อำมาตย์ราชบริวารกับประชาชนชาวพระนครและชาวชนบททั้งประเทศ-ต่างก็ปฏิบัติมั่นในทาน ศีล และสังวรอย่างเคร่งครัด

ศาสตราจารย์แมกซ์มูลเลอร์หมายเหตุท้ายเรื่องว่ายังไม่เคยตรวจพบเรื่องนี้ทางฝ่ายบาลี ทั้งยังไม่เคยทราบว่ามีเรื่องคล้ายกันในคัมภีร์ของพุทธสาสนิกฝ่ายเหนือ (มหายาน) แต่ในประเทศไทยเรื่องนรกมีพรรณนาในมาลัยสูตร ไตรภูมิ และเนมิราชชาดก คล้ายกันมาก และมีมานานแล้ว

๓๐. เรื่องช้าง

ผู้ทรงคุณธรรมย่อมถือเป็นสิ่งสำคัญเมื่อได้กระทำให้เกิดความสุขแก่ผู้อื่น แม้การนั้นจะต้องประสพถึงบาดเจ็บ โดยถือเสียว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นการได้ ข้อนี้มีอนุสาสน์ดังจะกล่าวต่อไป

กาลครั้งหนึ่งกล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์อุบัติเป็นคชสาร อาศัยอยู่ในป่าแห่งหนึ่งอันเหมาะสำหรับช้าง กล่าวคือมีต้นไม้อ่อนอันเป็นหน่อของต้นไม้ใหญ่ ซึ่งมีกิ่งก้านออกผลสะพรั่งอยู่บนยอด ทางเบื้องล่างที่พื้นดินก็มีพุ่มไม้ ต้นไม้ และหญ้าชนิดอ่อน ๆ ปกคลุม มีทิวเขาและที่ราบสูงอันทำให้ดูเหมือนความงามของป่าได้ติดอยู่ที่นั้น ไม่อยากไปที่อื่น ป่านั้นเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายชนิด มีสระน้ำอันบริบูรณ์และลึก ห่างไกลจากที่อยู่ของมนุษย์ มีทะเลทรายกว้างใหญ่ล้อมรอบทุกด้าน ปราศจากต้นไม้ พุ่มไม้และน้ำ ช้างโพธิสัตว์อาศัยอยู่โดยโดดเดี่ยว ณ ที่นี้ พอใจในใบไม้ ก้านบัว และน้ำ มีสันโดษและสันติเหมือนดาบส

ครั้งหนึ่งขณะที่ท่องเที่ยวไปริมชายป่า ช้างได้ยินเสียงคนมาจากป่าชัฏ ความคิดก็เกิดขึ้นในใจว่า "นี่เสียงอะไร ขึ้นต้นที่เดียวทีศนี้ก็ไม่มีหนทางไปสู่บ้านเมืองใด พวกล่าสัตว์ที่จะบุกฝ่าป่าชัฏอันกว้างใหญ่ดังนี้ก็คงไม่น่าเป็นได้ ยิ่งข้อที่จะมาจับช้างก็ยิ่งไม่มีทีเดียว เพราะการ

ที่จะทำดังนั้นต้องมีภารกิจมากมาย แน่ทีเดียวว่าคนเหล่านั้นคงพลัดถิ่น คนนำทางอาจจะหลง หรือมิฉะนั้นอาจจะถูกเนรเทศเพราะถูกพระราชากริ้ว หรืออาจเนรเทศตัวเองเพราะความประพฤติชั่ว เสียงคนที่ได้ยินมีลักษณะเป็นเสียงอย่างนั้น มิใช่เสียงแห่งความยินดีปรีดาร่าเริง เป็นเสียงของใจที่หดเหี่ยว เหมือนคนร้องไห้เพราะมีความทุกข์ทับถม อย่างไรก็ตาม คงจะรู้ว่าเป็นเสียงอะไรแน่"

ดำริดังนี้แล้ว ช้างก็รีบไปยังทิศที่มีเสียงคนเดินมา ทั้งนี้เพราะความกรุณาสงสาร เมื่อได้ยินเสียงโศกาอาดูรน่าสมเพชไม่ไพเราะเสนาะโสต ก็ทราบดีว่าเป็นเสียงคนมีความทุกข์ ร้องขอความอนุเคราะห์ จึงรีบวิ่งไปเร็วยิ่งขึ้น จิตเต็มตื้นด้วยความกรุณา เมื่อพ้นหมู่ไม้ออกมา เพราะเป็นทะเลทราย ปราศจากพรรณไม้ จึงเห็นคนหมู่หนึ่งอยู่แต่ไกลที่ร้องขอความอนุเคราะห์ เพ่งตาดูมาทางป่า คนเหล่านั้นมีจำนวน ๗๐๐ หมดกำลังเพราะอดอาหาร อดน้ำและเหนื่อยอ่อน ส่วนคนเหล่านั้นเห็นช้างโพธิสัตว์กำลังวิ่งเข้ามาหาเหมือนขุนเขา ที่มียอดปกคลุมด้วยหิมะ หรือกลุ่มหมอกขาวหนาทึบ หรือกลุ่มเมฆฤดูใบไม้ร่วงถูกลมแรงพัดพา และโดยที่เขาเหล่านั้นมีทุกข์ทับถมหมดอาลัย ภาพที่ได้เห็นจึงทำให้ตกใจมาก เขาคิดว่า "อนิจจา เราตายหมดแน่" แต่ก็ไม่สามารถพยายามวิ่งหนี เพราะความหิวระหายเหนื่อยอ่อน ได้ทำลายพละกำลังเสียหมดแล้ว เขามิได้เตรียมตัวหนี แม้อันตรายนั้นก็ใกล้ชิดเต็มที เพราะไม่มีแรงโดยความหิวระ

หายเหนื่อยอ่อนและหมดกำลังใจ

ช้างโพธิสัตว์ได้เห็นความทุกข์ร้อนก็ร้องบอกว่า "อย่ากลัว อย่ากลัว ท่านทั้งหลายไม่มีอะไรจะพึ่งกลัวจากข้า" ปลอบดังนี้แล้วก็เข้าไปใกล้ ยกงวงชูแสดงให้เห็นปลายงวงกว้างอ่อนสีแดงเข้มเหมือนสีทองแดง พลางถามด้วยความสงสารว่า "ท่านทั้งหลายเป็นใคร และเหตุใดจึงมีสภาพอย่างนี้ หน้าอันซีดแสดงว่าได้ทำแดดและฝุ่น ผอมโซมีความทุกข์ร้อน จิตใจหมดอาลัย ท่านเป็นใคร และเพราะเหตุใดจึงมาที่นี่"

เมื่อได้ยินช้างพูดภาษาคนด้วยถ้อยคำอันมิใช่เพียงแสดงอัทธยาศัยไมตรี แต่แสดงถึงความอนุเคราะห์ด้วย คนทั้งหลายก็คลายวางใจแล้วจึงร่วมกันทำความเคารพกล่าวว่า "พระราชาทรงพระพิโรธ ขับไล่พวกข้ามายังภูมิภาคนี้ ห่างจากญาติผู้มีความทุกข์โศรก ต้องทนดูการเนรเทศพวกข้า แต่เคราะห์ดีของพวกข้าเหลืออยู่บ้าง ทั้งโชคกรุณา จึงทำให้ท่านผู้จะช่วยได้ดีกว่าญาติมิตรได้พบพวกข้า โดยการเห็นท่านเป็นสวัสดิมงคล พวกข้ารู้ว่าได้ผ่านพ้นเคราะห์กรรมมาแล้ว ความจริงใครบ้าง แม้เพียงได้เห็นท่านในความฝัน จะไม่ถูกช่วยให้รอดพ้นจากความทุกข์ยาก"

ช้างผู้ประเสริฐถาม "พวกท่านมีจำนวนเท่าใด"

ชายเหล่านั้นตอบ "พวกข้ามีจำนวนหนึ่งพัน เมื่อพระราชาทั้งเราไว้ที่นี่ แต่พวกเราหลายคนไม่เคยประสพความทุกข์ยากได้ตายไป

เพราะความหิวระหายและทุกข์ร้อน เดี๋ยวนี้ประมาณว่ายังมีชีวิตอยู่สัก ๗๐๐ ซึ่งคงจะจมลงสู่ปากมัจจุราช ข้าขอวิงวอนท่านผู้เหมือนที่พึ่งให้ความสุขได้ จงช่วยพวกเราด้วย”

ถ้อยคำดังนี้ทำให้ช้างน้ำตาไหล เพราะมีความสงสารเป็นล้นพ้น กล่าวปลอบโยนโดยกรุณาว่า “อนิจจา อนิจจา โอหนอ จิตใจพระราชาองค์นั้นช่างไม่มีใจอ่อนโยน ความละอาย และความวิตกถึงชาติหน้าบ้างเลย สติที่ถูกพระราชอิสริยศจับไว้วับเดียวเหมือนฟ้าแลบช่างมืดมนไม่เห็นคุณความดีเสียเลย เข้าใจว่าคงจะไม่รู้ว่าความตายนั้นอยู่ใกล้ ทั้งคงไม่มีผู้สั่งสอนว่าความชั่วนั้นในที่สุดก็ไม่เป็นความสุข อนิจจา พระราชาผู้น่าสงสารไร้ผู้อนุเคราะห์ เพราะอ่อนในวิจารณญาณ จึงคล้อยที่จะฟังคำแนะนำที่ดี แน่ที่เดียว การทารุณแก่สัตว์มีชีวิตครั้งนี้เพื่อกาย ๆ เดียว กายอันเป็นพื้นฐานแห่งสรรพโรคาพยาธิทุเรศหนอ อวิชชา” ขณะที่ตาอันเปี่ยมด้วยความสงสารพิจารณาดูชายเหล่านั้น ความคิดก็เกิดขึ้นในใจพระยาช้าง “เมื่อมีความหิวระหายและเหนื่อยอ่อนทรมานอยู่อย่างนี้ ทั้งร่างกายก็อิดโรยหมดกำลัง เขาจะข้ามป่าชัฏอันกว้างหลายโยชน์ ซึ่งไม่มีร่มเงาและน้ำได้อย่างไร เว้นแต่จะมีอาหารบ้าง อนึ่งป่าสำหรับช้างเช่นนี้ก็มิได้มีอาหารสำหรับคน แม้เพียงชั่ววันเดียว และต้องลำบากมาก อย่างไรก็ดี ถ้าเขาได้เนื้อของข้าเป็นอาหาร และใช้กระเพาะแทนถุงผ้าใส่น้ำ ก็คงสามารถข้ามพ้นทะเลทรายนี้ได้ ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ไม่มีทาง ฉะนั้นข้าจะใช้ร่าง

กายอันเป็นที่อาศัยของโรคาพยาธิหลายร้อยอย่างให้เป็นประโยชน์แก่คนเหล่านั้นผู้ตกอยู่ในกองทุกข์ เหมือนแพซึ่งจะพาพ้นห้วงแห่งความยาก การเกิดเป็นมนุษย์เป็นภาวะที่สามารถบรรลุถึงความสุข — ไม่สวรรค์นิพพาน และเป็นการยากแท้ที่จะบรรลุถึงภาวะเช่นนั้น ฉะนั้น ขอโอกาสครั้งนี้จงไม่ละลายหายไปเปล่าเพื่อภาวะนั้น อนึ่งคนทั้งหลายเหล่านั้นได้เข้าสู่แดนของเรา เราอาจเรียกได้ว่าเป็นแขก เขาตกอยู่ในความทุกข์ไร้ญาติ ฉะนั้นเราจะต้องมีความกรุณาส่งสารให้มากยิ่งขึ้นก็ภาชนะสำหรับความเจ็บป่วยต่าง ๆ สมุฏฐานแห่งความยากเข็ญเกิดจากโรคอันไม่รู้จักสิ้นสุด ที่ชุมนุมแห่งความชั่วซึ่งมีชื่อว่า "ร่างกาย" นั้น ครั้งนี้จะใช้ให้เกิดประโยชน์ เพื่อบรรเทาทุกข์ผู้อื่น ภายหลังที่เราใช้มาช้านานแล้ว"

บัดนี้ บางคนผู้หิวระหายเหนื่อยและร้อนสาหัส น้อมศีรษะเคารพกระพุ่มมือ ตาชุ่มด้วยน้ำตา แสดงกิริยาวิงวอนขอน้ำโดยใช้มือทำท่าทาง บางคนก็กล่าวอย่างน่าสมเพช

"สำหรับผู้ไร้ญาติ ท่านก็เหมือนเป็นญาติ เป็นทางและที่พึ่งของพวกเรา ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ จงช่วยเป็นที่พึ่งร่มเย็นแก่พวกเราอย่างดีที่สุดเท่าที่เห็นควร" บางคนผู้ยังมีกำลังใจขอให้พระยาช้างแจ้งแหล่งที่จะหาน้ำ และทางที่จะออกไปให้พ้นทะเลทราย เขากล่าวว่า "ถ้าที่นี่บ่อหรือแม่น้ำที่นี่น้ำเย็น หรือน้ำตก หรือมีร่มไม้บนลานหญ้า ขอจงบอกแก่พวกเรา หากท่านคิดว่ามีทางที่จะออกจากทะเลทรายนี้

ขอจงกรุณาชี้ทางแก่พวกเราด้วย เราอยู่ในที่อ้างว้างเปล่าเปลี่ยวมาหลายวันแล้ว โปรดช่วยให้พวกเราข้ามพ้นไปด้วยเถิด”

ช้างโพธิสัตว์ผู้มีจิตชุ่มด้วยกรุณาในคำวิงวอนน่าสงสารของชายเหล่านั้น จึงชูงวงอันโตเท่าลำตัวงูใหญ่ ชี้ไปทางภูเขาถัดจากที่นั้นไป อันมีทางผ่านป่าชัฏได้ พลางพูดว่า “ใต้ภูเขานั้นมีสระใหญ่ ประดับด้วยบัวขาวและบัวแดง น้ำใสสะอาด จงไปตามทางนี้ จงระงับความระหายด้วยน้ำในสระ บำบัดความเหนื่อยล้าและความระทมร้อนแล้วจงเดินต่อไปตามทางนั้นไม่สู่ไกลนัก ท่านจะได้พบช้างตกจากภูเขา เนื้อขาของช้างนั้นจงใช้เป็นเสบียงสำหรับเดินทาง แล้วจงเอากะเพาะช้างบรรจุน้ำใช้แทนถุง แล้วเดินทางต่อไปอีกไกล ก็จะสามารถผ่านพ้นป่าดงพงชัฏไปได้โดยไม่ลำบาก”

ด้วยถ้อยคำอันปลุกปลอบ ช้างโพธิสัตว์ได้ชี้ชวนให้คนเหล่านั้นออกเดินทาง ส่วนตนเองรีบวิ่งไปอีกทางหนึ่ง ขึ้นไปบนยอดเขาเมื่อยืนอยู่ ณ ที่นั้น เตรียมจะสละร่างกายเพื่อสงเคราะห์คนทั้งหลายให้พ้นทุกข์ ช้างโพธิสัตว์ได้ตั้งปณิธานกำหนดในใจว่า

“การกระทำทั้งนี้มิได้กระทำเพื่อความยิ่งใหญ่สำหรับตัวข้า โดยมุ่งฐานะอันรุ่งเรืองของพระราชาผู้มีฉัตร หรือสวรรค์อันมีความสุขเลิศล้ำ หรือความบรมสุขแห่งพรหมโลก หรือแม้ความสุขแห่งการหลุดพ้น แต่ถ้าการขวนขวายช่วยคนที่หลงอยู่ในป่าชัฏเป็นบุญกุศลแล้ว ขอบุญกุศลนั้นจงบันดาลให้ข้าเป็นผู้สงเคราะห์โลก อันมีหมู่

สัตว์ที่ยังหลงผิดอยู่ในป่าแห่งสังสารวัฏฏ์"

ตั้งปณิธานดังนี้ และโดยความมีตามิได้คำนึงถึงการตายอันเจ็บปวดที่จะต้องประสพในการตกฟาดกับภูเขาอันชัน ช้างโพธิสัตว์ก็สละร่างกายทั้งตัวลงจากภูเขาที่คิดการไว้ เมื่อตกจากภูเขา ร่างช้างงามคล้ายก้อนเมฆในฤดูใบไม้ร่วง หรือมิฉะนั้นก็เหมือนดวงจันทร์กำลังตกดับหลังฉากบรรพต หรือมิฉะนั้นก็เหมือนยอดแหลมของขุนเขาซึ่งมีหิมะปกคลุมถูกลมแรงกระพือพัดตัดขาดตกลงมาเพราะแรงบีกพระยา-ครุฑ เสียงร่างที่ตกดังราวลมพายุหมุน สั่นสะเทือนมิใช่เพียงในแผ่นดินและภูเขาเท่านั้น แต่ยังสั่นสะเทือนใจพระยามารผู้หลงใหลในราชอำนาจในการตกจากเขา ร่างช้างได้ทับทั้งรุกขเทวา และดดาชาติต่าง ๆ ด้วยโดยไม่พึงสงสัย กษณะนั้นเทพยดาทั้งหลายผู้สถิตอยู่ในบริเวณป่า พากันปลาดใจมาก โดมาชันด้วยความมีตโสมนัส กวัดแกว่งแขนขึ้นอันงามขึ้นเบื้องบน เทพยดาบางองค์โปรยสุคนธมาลาและจุดจันทน์ลงบนร่างคชสาร บ้างก็เปล่งทิพย์ภูษาทรงตอนบนอันมิได้ทอประดับด้วยสุวรรณาภรณ์ บ้างก็ปลดเครื่องประดับเพื่อคลุมร่างบางองค์ประพันธ์บทสวดบูชาด้วยความเคารพของผู้อัญชลี กระพุ่มมือเหมือนดอกบัวที่กำลังแย้ม หรือมิฉะนั้นก็น้อมศีรษะลดเครื่องประดับเศียรอันงามให้ต่ำ พลางสวดนมัสการ บ้างก็รำเพยพัดด้วยลมอย่างที่กระทำให้เกิดเป็นฟองฝอยดุจพวงมาลัยที่คลี่คลี่น มีกลิ่นหอมนำมาจากละอองดอกไม้ บ้างก็ยีดก้อนเมฆทำเป็นเพดานกางกั้น บ้างก็

ศรัทธากล้าแข็งทำให้ท้องฟ้ากึกก้องด้วยเสียงสรรเสริญและทิพย์เภรี ยิ่งกว่านั้นบางก็ทำให้ต้นไม้แตกก้าน ออกดอกผล โดยยังมิถึงฤดูกาล ท้องฟ้ามีความงามอย่างในฤดูใบไม้ร่วง แสงแดดดูออกจะยาว และมหาสมุทรก็ลั่นเสทือนและเขย่าผิวคลื่นคล้ายกับร้อนใจใคร่จะไปบูชาด้วยความยินดี

ฝ่ายคนหลงทางเมื่อได้เดินตามทางที่ช้างโพธิสัตว์ชี้บอกแล้วก็มาถึงสระน้ำ เมื่อได้ดื่มและพักร้อนหายระหายและเหนื่อยล้าแล้ว ก็ออกเดินทางต่อไปตามที่ได้ยินเสียง มาไม่ไกลจากที่นั้นเท่าใดนักก็ได้เห็นช้างนอนตายใหม่ ๆ เขาคิดในใจว่า “ช้างตัวนี้ช่างเหมือนกับพระยาช้างจริง ๆ หรือเป็นน้องพระยาช้าง หรือเป็นญาติ หรือเป็นลูก แท้จริงร่างอันงามดุจยอดขุนเขาที่มีหิมะปกคลุมเห็นอยู่ที่ศพ แม้จะหักยับเยินก็เหมือนกันไม่ผิด ดูงามเหมือนกลุ่มกุมุทหลายพรรณกลั่นกรอง เหมือนแสงศศิธรอันหนา หรือเหมือนรูปพระยาช้างที่ปรากฏในกระจกเงา”

แต่มีบางคนในพวกนั้นที่มีความรู้ดีกว่าดำริว่า “เท่าที่พวกเราได้เห็นช้างนี้ – อันมีลักษณะงามแข่งได้กับช้างของจตุโลกบาล ก็คือช้างตัวเดียวกัน ผู้ซึ่งได้สละร่างกายทิ้งลงมาจากภูเขา เพื่อช่วยเราทั้งหลายผู้ไม่มีญาติมิตรให้รอดพ้นความทุกข์ยาก” เมื่อคนทั้งหลายเข้าใจเหตุการณ์แล้ว เขากล่าวต่อไปว่า

“เสียงที่ได้ยิน เหมือนเสียงลมเพชรหึ่ง หรือแผ่นดินไหว คง

เป็นเสียงที่ตกจากภูเขาแน่ที่เดียว ร่างนี้คือร่างพระยาช้างแน่ สีผิวนั้นขาวเหมือนรากบัว มีงนยาวเหมือนนวดจันทร์ พร้อมด้วยขุมอันงาม เท้าที่เหมือนเต่ามีเล็บขาวก็อย่างเดียวกัน หลังที่งามเหมือนคันศรก็เหมือนกัน หน้าที่ยาวและกว้างมีร่องน้ำมันก็อันเดียวกัน ศีรษะงามเป็นมงคล ไม่เคยถูกปฏักของผู้ใดขับขี่ติดกับคออันแข็งแรง งาทั้งสองสีน้ำผึ้งก็อันเดียวกัน มีดินแดงของเชิงเขาติดอยู่ แสดงถึงความเป็นใหญ่อย่างโอ่อวด งวงที่ยาวปลายเหมือนนิ้วมือที่ชี้ทางให้เราก็เหมือนกัน เรื่องนี้เป็นการปลาดอันเหลือล้ำ พระยาช้างได้แสดงมิตรภาพแก่พวกเราอย่างใหญ่หลวง โดยมิได้ใส่ถามถึงวงศ์สกุล ความประพฤติและวาสนา เราผู้ประสพเคราะห์กรรมและผู้ไม่เคยรู้จักมาแต่ก่อน ถ้าเป็นพวกญาติมิตรของพระยาช้าง ท่านจะแสดงคุณความดีใหญ่ยิ่งสักเพียงใด ขอนมัสการท่านผู้ประเสริฐทุกวิถีทาง ท่านช่วยพวกเราผู้ประสพเคราะห์ มีความกลัวตกทุกข์ร้อนท่วมท้นและหมดหวัง ท่านผู้มีร่างเป็นช้างได้ช่วยพยุงพวกเราเหมือนช่วยพยุงจริยาวัตรของผู้ทรงธรรมมิให้จมดิ่ง ท่านได้รับคำสั่งสอนในความรู้อันชอบยิ่งพิเศษนี้มาจากที่ใด ท่านได้ไปนั่งแทบเท้าอาจารย์คนใดในป่านี้ ภาษิตที่ว่าความงามของร่างกายย่อมไม่เป็นที่พึงใจ หากไม่มีคุณธรรม เห็นได้ชัดในตัวอย่างของท่าน โอ หนอ ท่านได้แสดงลักษณะนิสัยอันสูงส่งเป็นสวัสดิมงคลแก่การได้พบเห็นท่าน แม้ในร่างกายที่ปราศจากชีวิต ความพอใจตนเองก็ปรากฏให้ผิวหน้า ส่องแสงเหมือนภูเขาหิมะคล้าย

กับมีปีติ ฉะนั้นใครเล่าจะยอมกินเนื้อของผู้ทรงธรรมเห็นปานดังนั้น ผู้ทรงคุณความดียิ่งถ้าญาติมิตรที่รักใคร่ ผู้สมัครช่วยสงเคราะห์พวกเราโดยยอมสละชีวิตเพื่อประโยชน์แก่พวกเราทั้งหลาย เป็นการสมควรที่พวกเราจะทดแทนหนี้บุญคุณด้วยการเผาศพของท่านด้วยการพิธีและสักการะอันเหมาะสม" คนทั้งหลายร่ำพรรณดังนี้ มีความเศร้าโศกเหมือนครอบครัวได้รับเคราะห์กรรม ตามัวด้วยน้ำตา เขาร้องไห้เสียงสอึกสอื้น แต่มีบางคนผู้มีจิตใจแข็ง เห็นท่วงทีกิริยาของคนเหล่านั้นก็เข้าใจพฤติการณ์อันต่างกัน พูดว่า

"แน่นอนว่าการกระทำดังกล่าวจะไม่เป็นที่เคารพหรือเป็นที่พอใจของพระยาช้างผู้ประเสริฐ เรารู้ว่าท่านทำเพื่อประโยชน์อย่างหนึ่ง ฉะนั้นเพื่อสนองบูชาท่าน เราควรจัดการให้สำเร็จตามที่ท่านมุ่งหมาย โดยหวังจะช่วยสงเคราะห์พวกเรา — ท่าน — ผู้ไม่คุ้นเคยรู้จักกับเรา — ได้สละร่างกายที่รักของท่านโดยวิธีนี้ เพื่อประโยชน์แก่พวกเราผู้เป็นแขกที่รักยิ่งของท่าน เพราะเหตุนี้จึงสมควรจะปฏิบัติการให้สำเร็จดังที่ท่านประสงค์ มิฉะนั้นการขวนขวายของท่านก็จะไร้ผล ท่านได้ยกทรัพย์ทั้งหมดของท่านเพื่อเลี้ยงรับแขกโดยความสิเน่หา ใครเล่าจะทำให้การต้อนรับด้วยไมตรีไร้ผลถ้าไม่ยอมรับ เราจำต้องเคารพท่านด้วยการยอมรับสิ่งที่ท่านให้เหมือนคำสอนของอาจารย์ และโดยการนี้เราก็จะได้พ้นทุกข์ด้วย ภายหลังที่เราได้ผ่านพ้นความยากนี้แล้ว ก็เป็นเวลาสมควรกระทำการบูชาโดยกระทำร่วมกันหรือต่างคนต่างทำก็ได้ และ

กระทำพิธีฌาปนกิจสำหรับพระยาช้างผู้ประเสริฐให้เหมาะสมเท่ากับญาติที่ล่วงลับไปแล้ว"

โดยประการฉะนี้ คนทั้งหลายเหล่านั้นก็เชื่อฟังคำแนะนำโดยระลึกในใจว่าพระยาช้างได้ตั้งปณิธานที่จะช่วยเขาทั้งหลายให้รอดพ้นจากป่าชัฏ เขาถือเอาเนื้อของช้างโพธิสัตว์เป็นเสบียง ใช้กระเพาะบรรจุน้ำเป็นถุงน้ำ และเดินทางตามที่ได้รับบอก ก็ข้ามป่าชัฏไปได้โดยสวัสดี

โดยประการฉะนี้ ผู้ทรงคุณธรรมย่อมถือเป็นสำคัญ แม้ตัวจะเจ็บปวด ว่าเป็นการได้ ถ้าหากการนั้นจะอำนวยความสุขให้แก่ผู้อื่นได้

* เมื่อจะสรรเสริญผู้ทรงคุณธรรมก็อาจกล่าวดังนี้ได้ โดยทำนองเดียวกัน เมื่อบรรยายถึงพระตถาคตหรือการสดับฟังพระธรรมด้วยมนสิการก็อาจยกขึ้นอ้างได้ เมื่อจะอธิบายถึงการที่จะได้ซึ่งอุปนิสสัยอันดีงาม ควรกล่าวว่า "โดยวิธีนี้ อุปนิสสัยอันดีงามอาจมีได้ด้วยการฝึกหัดอบรมคุณธรรมเมื่อถือปฏิสนธิในชาติใหม่" ชาดกนี้จะยกขึ้นแสดง เมื่อบรรยายถึงคุณธรรม อันมีการบำเพ็ญทานเป็นนิสสัย กล่าวว่า "นิสสัยสละวัตถุทำให้เป็นการง่ายที่เสียสละความรักตนเอง" เมื่ออ้างถึงพระพุทธวจนะเมื่อจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ขณะที่มีมาตาและดนตรีทิพย์บูชา พระองค์ตรัสว่า "ดูกร, อานนท์ สิ่งต่าง ๆ

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

เหล่านี้ แท้จริง มิใช่สิ่งอันควรที่ตถาคตชอบ” ชาดกนี้ก็อาจใช้ยกเป็นอุทาหรณ์ได้ว่า “โดยประการฉะนี้ การบูชาย่อมรวมถึงการปฏิบัติให้เป็นไปตามเจตน์จำนงของผู้ที่ควรบูชา หาใช่การบูชาด้วยเครื่องหอม มาลัย และอื่นที่คล้ายกันไม่”

๓๑. เรื่องสุตโสม

การได้สมาคมกับสัตบุรุษ จะเป็นโอกาสใดก็ตาม ย่อมส่งเสริมให้บรรลุถึงความพ้นทุกข์ เมื่อดำริดังนี้แล้ว ผู้ที่ปรารถนาความพ้นทุกข์จึงควรขวนขวายล้องเสพกับสัตบุรุษ เรื่องนี้มีอนุสาสน์ดังจะกล่าวต่อไป

กาลครั้งหนึ่งเมื่อพระบรมศาสดายังเสวยพระชาติเป็นโพธิสัตว์นั้น กล่าวกันว่าท่านได้อุบัติในราชสกุลเการาวะ พระราชวงศ์ผู้ทรงกิตติคุณรุ่งเรืองด้วยการฝักใฝ่แสวงหาซึ่งคุณธรรม จนเป็นที่รักใคร่นับถืออย่างล้นพ้นของอาณาประชาราษฎร พระราชอำนาจอันรุ่งโรจน์ได้กระทำให้ประเทศใกล้เคียงผู้หยิ่งผยองต้องตกมาเป็นประเทศราช พระราชบิดาได้ขนานนามว่า สุตโสม เพราะงามเหมือนพระจันทร์เทพเจ้า ดวงพระพักตร์เปล่งปลั่งทรงกลดด้วยรัศมีแห่งคุณธรรมนานาประการ ความสง่างามของสุตโสมราชกุมารได้ทวีขึ้นเป็นลำดับเหมือนพระจันทร์ในศุกรปักษ์ พระองค์ทรงศึกษาชำนาญในพระเวทและอุปเวท ทรงรอบรู้ในศิลปวิทยาของทางโลก เป็นที่รักใคร่นับถือของประชาชน จนอาจเรียกพระองค์ว่าเป็นญาติในทางคุณธรรม พระองค์ฝักใฝ่ในการปฏิบัติธรรม ทรงยึดถือมั่นยิ่งขึ้นเป็นลำดับ และทรงสังวรรักษาคุณธรรมเหล่านี้อย่างเคร่งครัด คุณสมบัติเหล่านี้มีอยู่ในพระองค์เพรียบพร้อมคือ ศีล การศึกษา, ทาน, กรุณา, การสำรวม, ความ

รุ่งเรือง, ความอดกลั้น, ปัญญา, วิริยะ, ความอ่อนน้อม, ความเจียมตัว, ความละอาย, ความยุติธรรม, ความน่ารัก, กิตติคุณ, ความเรียบร้อยสุภาพ, การดำรงรักษา, การมีพละกำลัง, และความบริสุทธิ์ใจ เด่นด้วยวัยหนุ่มประกอบกับสิเน่ห์จากความเป็นที่สักการะและฐานะส่วนพระองค์ เหมือนกลาสิบหกของพระจันทร์ เพราะเหตุดังกล่าว พระราชบิดาจึงทรงสถาปนาสุตโสมพระราชบุตรเป็นรัชชทายาท โดยได้ทรงพิจารณาเห็นเหมาะสมที่จะปกครองอาณาประชาราษฎร์ต่อไป เพราะทรงตระหนักถึงพระหฤทัยที่ฝักใฝ่ในทางสูงและพระนิสัยอันควรสักการะ แต่พระสุตโสมรักการศึกษาจึงโปรดฟังสุนทรกถาที่แต่งดี และประทานรางวัลอย่างงามแก่ผู้ที่นำสุนทรกถามาแสดงแก่พระองค์

กาลครั้งหนึ่งเป็นฤดูใบไม้ร่วง ในวนะอุทยานใกล้พระนครมีดอกไม้งามสพรั่ง คือ พุ่มไม้และต้นไม้ที่แตกใหม่แผ่คลุมสดชื่น ดอกที่เพิ่งแย้มก็น่ารักแสดงเหมือนท่าที่เสสรวล หญ้าที่ขึ้นใหม่เหมือนลาดพรมลาดทั่วไป แอ่งน้ำต่าง ๆ มีน้ำใสบริสุทธิ์เต็มไปด้วยกลีบบัวขาวและบัวเขียว ฝูงผึ้งบินว่อนร้องหึ่ง ๆ ฝูงนกดุเหว่าที่กล้าและมยุราก็ลำแดงตน ลมอันระทวยรื่นกลิ่นหอมและเย็นก็ชายพัดเฉื่อย ๆ ความงามของวนะเร้าใจคนให้เบิกบานปรีดา ดังนั้นพระสุตโสมจึงเสด็จดำเนินไปประพาสวนาลัยอันสำราญ เพื่อทรงพักผ่อนอิริยาบถโดยมี

---

๑ กลา คือ เศษ, เสี้ยวของพระจันทร์ — ปทานุกรม

ทหารรักษาพระองค์จำนวนน้อยตามเสด็จ

มีดุเหว่าตัวผู้ส่งเสียงร้องขรมตามสุมทุมพุ่มไม้ ตามต้นไม้ก็มีดอกเต็มหนักจนกิ่งล้า ซุ้มไม้ที่ตกแต่งไว้อย่างวิจิตรก็ทำให้อุทยานงามน่าชมยิ่งขึ้น พระองค์เสด็จประภาศไปตามพุ่มไม้ มีพระสนมกำนัลแวดล้อมงามกล้ายองค์อมรินทราธิราชผู้เสวยทิพยสุขในนันทอุทยาน เพราะผลของกุศลกรรม พระองค์ทรงสำราญด้วยเสียงเพลงขับประสานกับเสียงสังคีตดุริยางค์อันนุ่มนวลของนารี ผู้มีลีลาพ้อนรำอย่างน่าชม มีท่าทีชดช้อยเป็นเส่นห์ยียวนชวนให้หลงใหล โดยแสดงได้ถึงขนาดเพราะมีนเมาด้วยเมรัย แต่ก็มิได้ยิ่งหย่อนกว่าความงามของวนะ

ขณะที่พระองค์ทรงสำราญอยู่ ณ ที่นั้น มีพราหมณ์ผู้ชำนาญการกล่าวสุนทรกถาเข้ามาเฝ้า เมื่อพราหมณ์ได้รับบัญชาตามสมควรแล้วก็นั่งลง ณ ที่ พลางพิจารณาพระรูปโฉมอันงาม แม้ขณะนั้นกำลังเพลินสนุกตามวัย และตามผลบุญที่ได้ทรงสะสม พระโพธิสัตว์ก็ได้ทรงปฏิสันถารอย่างดีแก่พราหมณ์ แต่ก่อนที่พราหมณ์จะได้รับรางวัลในการมาเฝ้าและสาธยายสุนทรกถา ก็มีเสียงอื้ออึงไม่เป็นศัพท์กลบเสียงขับร้องดนตรี ทำลายความบรรเทิงเริงรมย์ที่กำลังสนุก และก่อให้เกิดความวิตกกลัวแก่อิตถีเพศ เมื่อได้ทรงสดับเสียงอันโกลาหล พระองค์จึงมีบัญชาให้ทหารรักษาพระองค์ไปสืบเหตุ ประเดี๋ยวหนึ่งนายพระทวารก็เข้ามาเฝ้ามีกิริยาตื่นตระหนกหน้าซีดเผือดแสดงอาการกลัวและกังวล เขาทูลรายงานว่า

"ฝ่าพระบาท, มนุษย์กินคนชื่อกัลมาษบาท[1] – โอรสพระเจ้าสุทาส ผู้มีใจทารุณโหดร้ายยิ่งกว่ารากษส เข้าผู้นี้เปรียบดังพระยามัจจุราชแบ่งภาคมาเกิด – เป็นผู้ประหารคนมานับร้อย เขากำลังมาสู่ที่นี่ – เขาผู้นี้มีรูปร้ายกาจน่าสพึงกลัวเหมือนรากษส – ผู้เป็นภัยพึงกลัวของโลก – มีกำลังพลังเดชล้ำมนุษย์ กำลังใจเข้มแข็งและหยาบคายร้ายกาจ ทหารฝ่ายเราแตกหนีไปหมด ความกลัวได้กลืนกินความองอาจกล้าหาญของนักรบ ความตื่นตกใจได้ทำให้หมวดหมู่แตกกันไป ทำให้รถศึก ม้าและช้างเสียขบวนหมด ฉะนั้นขอพระองค์จงเตรียมการป้องกันหรือจะทรงดำริสถานใดก็สุดแต่จะโปรด"

พระสุตโสมทรงทราบเรื่องดีแต่ก็ทรงถาม "ชายคนที่ท่านเรียกว่าเป็นโอรสของสุทาสเป็นใคร"

เขาทั้งหลายทูลว่า "พระองค์ไม่ทรงทราบดอกหรือว่า มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งเสด็จไปล่าสัตว์แล้วม้าพระที่นั่งพารุดเข้าไปในใจกลางป่า ณ ที่นั้นพระองค์ได้สมสู่อยู่กับนางสิงห์จนตั้งครรภ์แล้วก็ออกจากกันไป นางสิงห์ได้คลอดลูกเป็นมนุษย์ ชาวป่าได้นำเด็กนั้นไปถวายพระเจ้าสุทาสผู้ไร้โอรส จึงทรงเลี้ยงไว้เป็นพระราชบุตร เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว ราชสมบัติก็ตกแก่พระโอรสนั้น จึงได้ทรงราชย์ แต่โดยมีเชื้อมาทางมารดาจึงโปรดเสวยเนื้อสด ครั้งหนึ่งได้ลองชิมเนื้อมนุษย์แล้ว ก็เลยโปรด

---

๑ ในอรรถกถาชาดกฉบับ ส. อ. ส. ผู้ร้ายที่ฆ่าคนกินเนื้อชื่อโปริสาท และมีนามฉายาว่ากัมมาษบาท เพราะเท้าถูกตอตะเคียนตำเป็นบาดแผล ในชาดกมาลาเรียกว่ากัลมาษบาท Kalamashapada เป็นโอรสท้าวสุทาส

ว่าดีกว่าเนื้อทั้งหลาย พระองค์ก็เริ่มฆ่าและเสวยเนื้อชาวพระนครของพระองค์เอง เมื่อประชาชนเตรียมจะประหารพระองค์ ๆ ก็มีความกลัว จึงกล่าวบนกับยักษ์ผู้ชอบเสพเนื้อมนุษย์เหมือนกันว่า ถ้าพระองค์รอดพ้นอันตรายครานี้ พระองค์จะกระทำยัญญพลีแก่ยักษ์ด้วยหน่อกษัตริย์หนึ่งร้อยองค์ ดังนั้นจึงรอดไม่ถูกประหาร เดี๋ยวนี้กษัตริย์องค์นั้นได้จับเจ้าองค์อื่น ๆ ได้มากหลายองค์แล้ว ขณะนี้กำลังจะมายังฝ่าพระบาท ๆ ทรงทราบพฤติการณ์แล้ว ข้าพระเจ้ากำลังรอรับพระบัญชา”

ฝ่ายพระสุตโสมโพธิสัตว์นั้นทรงทราบมาก่อนแล้วถึงจิตใจของโอรสพระเจ้าสุทาส ที่ผิดแผกไปจากทำนองคลองธรรมและมีพฤติกรรมทารุณโหดร้าย ก็บังเกิดความกรุณา ดังนั้นจึงตกลงที่จะแก้ไขให้กลับคืนดี และโดยที่พระองค์มั่นพระทัยว่าทรงมีคุณสมบัติเหมาะที่จะกำจัดความประพฤติอันโหดร้ายผิดสามัญชนให้สิ้นศูนย์ได้ ข่าวที่ว่าโอรสพระเจ้าสุทาสกำลังเข้ามาใกล้กระทำให้รู้สึกยินดีเหมือนได้ทราบข่าวดี ตรัสว่า

“บุรุษผู้นี้ถูกขับจากราชสมบัติ เพราะชอบกินเนื้อมนุษย์ กระทำประหนึ่งว่าเป็นคนวิกลจริตไม่สามารถบังคับตนเองได้ ละทิ้งราชกรณียกิจ ทำลายเกียรติคุณและกุศลแห่งชาติก่อนเสียสิ้น ข้าเห็นว่าคนเช่นนี้สมควรได้รับความกรุณา เมื่อเป็นดังนี้ โอกาสที่ใช้พละกำลังในบัดนี้ หรือข้อควรตกใจกลัวบุคคลเช่นนั้นจะมีฉันใด ข้า

เสียอีกควรที่จะทำลายความหฤโหดของเขาให้ศูนย์สิ้นไปโดยไม่ต้องใช้ความพยายาม ความรุนแรงและพละกำลัง และบัดนี้คน ๆ นั้นผู้สมควรได้รับความกรุณาจากข้า — แม้จะไม่มาหาก็ตามที — กำลังมาหาข้าโดยตนเองถึงที่ ๆ ข้าอยู่ เหตุฉะนั้น จึงสมควรที่ข้าจะต้องแสดงการต้อนรับด้วยไมตรี เพราะสัตบุรุษทั้งหลายย่อมปฏิบัติต่อผู้เป็นแขกด้วยวิธีดังนี้ ฉะนั้นเจ้าทั้งหลายทุกคนจงรักษาหน้าที่ตามปรกติก็เป็นการเพียงพอแล้ว”

พระสุตโสมตรัสสั่งทหารแล้วหันไปทางโขลนรักษาพระองค์ ผู้มีตาพองตื่นวิตกระส่ำระสายด้วยความร้อนใจ กำลังเตรียมที่จะปิดทางขัดขวางคนร้าย พลางตรัสให้เลิกการขัดขวาง และตรัสปลอบด้วยวาทะอันเบาใจ แล้วพระองค์ก็เสด็จไปยังที่ ๆ มีเสียงอื้ออึงนั้น พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นทหารกระจัดกระจายแตกหนี โอรสพระเจ้าสุทาสรูปร่างน่ากลัวกำลังกวดติดตาม ภูษาที่ยับยู่ยี่รัดด้วยเข็มขัดอย่างหลวมห้อยรอบตัว ผมรุงรังห้อยลงมาปิดหน้าซึ่งมีหนวดดกหนาและหยาบขนเต็มดำมืด มีเครื่องประดับศีรษะทำด้วยเปลือกไม้ผุนจับหนาตากลอกไปมาด้วยโทสะและความโกรธดูน่ากลัวมาก กวัดแกว่งดาบและโล่ห์

พระสุตโสมมิได้หวาดกลัวและร้อนใจตรัสเรียกว่า “เฮ้ย สุตโสมอยู่นี่ มาหาข้าซิ จะไปมัวลำบากทำร้ายคนเหล่านั้นทำไม”

คำท้านี้ทำให้โอรสพระเจ้าสุทาสเกิดมุมานะ หันกลับจากการไล่

ติดตามเหมือนสิงห์ เห็นพระสุตโสมยืนรออยู่ผู้เดียวปราศจากอาวุธ ส่งบเรียบร้อยตามอุปนิสัย เขาร้องว่า "ท่านเป็นผู้ที่ข้ากำลังหาตัวอยู่" พูดแล้วก็ตรงเข้าอุ้มพระสุตโสมขึ้นแบกบ่าโดยรวดเร็วมิได้รีรอและวิ่งไป ฝ่ายพระสุตโสมรำพึงในใจว่าจิตของกัลมาษบาทกำลังวุ่นวาย ตื่นเต้น หัวใจกำลังเมาด้วยโทสะและหยิ่งทนงเกิดจากความดีใจที่ทำให้ทหารแตกพ่าย ยังมิใช่กาลที่จะติเตียน จึงแสดงท่าที่ไม่วิตกทุกข์ร้อน ส่วนกัลมาษบาทเมื่อจับคนสำคัญได้สมประสงค์ก็ไปยังค่ายที่พักด้วยความยินดียิ่ง

ค่ายที่พักนั้นเมื่อผู้เดินทางได้เห็นแต่ไกลก็จะทำให้เขาเย็นชาด้วยความกลัว เพราะเป็นที่น่าหวาดเสียวเหมือนสภาพที่บรรเทิงของยักษ์และปีศาจ มีศพคนที่ถูกฆ่าชุ่มโชกด้วยเลือดอาบพื้นดินกลาดเกลื่อน ทุกคนที่เข้าไปใกล้จะถูกสุนัขป่าขู่คำรามกึกก้อง ต้นไม้ที่ขึ้นในบริเวณนั้นถูกควันไฟเผาศพรมจนเปลี่ยนสี มีใบแดงเข้ม เป็นที่อยู่อาศัยของแร้งและกาอันดุร้าย เมื่อได้วางพระสุตโสมลงในที่นั้นแล้ว กัลมาษบาทก็นั่งพัก ตาเพ่งจับหน้าอันงามของเชลย ขณะนั้นพระสุตโสมนึกได้ถึงพราหมณ์ผู้ที่นำสุนทรกถามายังสำนักเพื่อรับรางวัล แต่ก็ยังไม่ทันได้รับและกำลังคอยพระองค์กลับอยู่ที่อุทยานพร้อมด้วยความหวัง จินตนาการได้บังเกิดขึ้นในพระทัยว่า

"น่าสงสารพราหมณ์ผู้มาแต่ไกล นำของกำนัลคือสุนทรกถามาให้พร้อมด้วยความหวัง ขณะนี้เขาจะทำอย่างไรหนอเมื่อทราบว่าเรา

ถูกจับ ด้วยความทุกข์อันเผาผลาญเพราะความหวังทลายสิ้น และกลุ้มใจโดยเหน็ดเหนื่อยซึ่งรู้สึกยิ่งขึ้นเพราะไม่สมหวัง พราหมณ์คงจะสิ้นถอนใจใหญ่สังสารชาตาของเรา หรือติโทษโชคชาตาของตัวเองก็ได้”

ขณะที่จินตนาการดังนี้ ใจอันเคยสงสารความทุกข์ยากของผู้อื่นก็บังเกิดความเศร้าสังสารพราหมณ์ อัสสุชลคลอพระเนตร กัลมาษบาทเห็นดังนั้นก็หัวเราะเสียงดังกล่าวว่า

“หยุดร้องไห้เถิด ท่านก็มีชื่อฤๅชาว่าเป็นผู้มีปัญญาดังปรากฏในคุณสมบัติหลายประการ แต่พอตกมาอยู่ในอำนาจข้าก็ร้องไห้เหมือนกัน ภาษิตที่ว่า “ในยามวิบัติความหนักแน่นก็ไม่มีผล ในยามทุกข์ความรู้ก็ไม่มีประโยชน์ ไม่มีมนุษย์คนใดที่ไม่หวั่นไหวเมื่อประสพเคราะห์กรรม” เห็นจะเป็นจริงแน่ ฉะนั้นขอจงบอกความจริง ท่านร้องไห้เพราะอาลัยชีวิตอันเป็นที่รัก หรือว่าทรัพย์สมบัติอันเป็นเครื่องมือสำหรับบำรุงความสุข หรือเพราะญาติหรือเพราะราชอิสริยยศ หรือเพราะระลึกถึงพระราชบิดาผู้ทรงรักใคร่ในพระราชบุตร หรือคิดถึงพระโอรสซึ่งขณะนี้กำลังฟูมฟายชลเนตร อะไรเหล่านี้หรือที่ทำให้ท่านร้องไห้”

พระสุตโสมโพธิสัตว์ตรัสตอบ

“ไม่ใช่ความคิดถึงชีวิต คิดถึงบิดามารดา บุตรภริยา ญาติ หรือคิดถึงความสุขสำราญแห่งฐานันดรศักดิ์ที่ทำให้ข้าร้องไห้ แต่ข้าคิดสงสารพราหมณ์คนหนึ่งที่มาหาด้วยความหวัง โดยอาศัยสุนทรกถา

ที่เขานำมาให้ แน่ทีเดียวว่าเมื่อเขาทราบว่าข้าถูกจับ เขาคงจะเศร้าโศกยิ่งนัก คิดถึงความข้อนี้ จึงทำให้ตาของข้าเปียมด้วยชลเนตร เพราะเหตุนี้ท่านควรปล่อยข้า เพื่อข้าจะได้ปลอบใจพราหมณ์ผู้มีทุกข์ด้วยความไม่สมหวัง ให้ชุ่มชื่นด้วยการได้รางวัล และอีกประการหนึ่งข้าก็จะได้รับมธุรสแห่งสุนทรกถานี้ด้วย เมื่อได้ให้หินแก่พราหมณ์แล้วข้าจะกลับมายังท่าน เพื่อให้ข้าพ้นความเป็นหนี้แก่ท่าน และทำให้ท่านยินดีเมื่อเห็นข้ากลับมา ขอท่านอย่าสงสัยว่าจะเป็นอุบายหลบหนี คนอย่างข้าดำเนินตามปฏิปทาผิดจากคนอื่นซึ่งเขาปฏิบัติกัน”

กัลมาษบาทกล่าวว่า

“ข้อความที่ท่านพูดแม้จะเป็นสิ่งควรฟังก็เหลือที่จะเชื่อได้ ใครบ้างเมื่อได้รอดพ้นปากมัจจุราชและมือสสระเสร็จในการเคลื่อนไหว—จะกลับมาหามัจจุราชอีก ถ้าได้ผ่านพ้นความตายอันยากที่จะข้ามพ้นเข้าไปอยู่ในพระราชวังอันสง่างามปลอดภัยแล้ว มีเหตุผลอันใดที่จะชักจูงให้ท่านกลับมายังข้า ณ ที่นี้อีก”

พระสุตโสมตอบว่า

“นี่อย่างไร ท่านไม่เข้าใจในมูลเหตุที่ข้าจะกลับมาที่นี้หรือ แน่ทีเดียว มูลเหตุนั้นสำคัญยิ่ง ข้ามิได้ปฏิญญาว่าจะกลับมาหรือ เพราะเหตุนี้ขอท่านอย่าระแวงสงสัย โดยเทียบข้ากับคนร้าย ข้าไม่ใช่สุตโสมดอกหรือ จริงอยู่ว่ามีบางคนเพราะความหลงรักและความกลัวตายได้ละทิ้งความสัจจะเหมือนอย่างฟางเข้า แต่สำหรับสัตบุรุษ

สัจจะเป็นทรัพย์และชีวิต ฉะนั้นเขาจะไม่ละทิ้งสัจจะแม้ในยามตกทุกข์ยาก ชีวิตหรือความสุขในโลกนี้จะไม่คุ้มครองรักษาผู้เสียสัจจะให้ปลอดพ้นภัย ดังนั้นเพื่อประโยชน์ดังกล่าว ใครเล่าจะละทิ้งสัจจะ คือคุณธรรมอันเป็นขุมทรัพย์ของคำสรรเสริญ เกียรติและความสุข อย่างไรก็ดี สำหรับบุคคลผู้ดำเนินในทางบาป หรือไม่มีความพยายามที่จะดำเนินในทางกุศล การปฏิบัติทางบุญก็มักไม่เป็นที่เชื่อถือ ก็ในตัวข้านี้ท่านเห็นอย่างไรบ้างที่ทำให้สงสัย ถ้าข้ากลัวท่านจริง ๆ หรือมีจิตใจผูกพันอยู่กับความสุข หรือหัวใจของข้าไร้ความกรุณา ท่านไม่คิดหรือว่าเมื่อข้าจะเผชิญกับคู่ปฏิบักษ์ผู้มีชื่อเสียงว่าดุร้ายนัก ข้าจะไม่สรวมเกราะเตรียมต่อสู้อย่างบุคคลผู้องอาจด้วยวีรกรรม แต่ข้าปรารถนาจะได้สนทนากับท่านต่างหาก เมื่อให้รางวัลแก่พราหมณ์ผู้นั้นแล้ว ข้าจะกลับมาหาท่านโดยสมัครใจ คนอย่างข้าย่อมไม่กลัวเท็จ”

วาทะเหล่านี้ทำให้กัลมาษบาทขัดเคืองคล้ายกับว่าเป็นคำพูดไร้สาระ เขาคิดว่า “แน่แล้ว อวดอ้างความสัจจะและสัมมาปฏิบัติเสียเหลือเกิน ดีแล้ว คงจะได้เห็นความรักสัจจะและธรรมะทั้งสองอย่างแท้จริงถ้าจะสูญเสียเขาไปก็จะเป็นอะไรแก่เรา เราได้หน่อกษัตริย์หนึ่งร้อยที่เราปราบได้ด้วยกำลังพาหาของเรา เราจะทำบูชายัญแก่ยักษ์ตามที่ปรารภไว้” คิดตกลงดังนั้นแล้วจึงกล่าวกับพระสุตโสมว่า “เอาละ ท่านกลับไปได้ ข้าหวังจะได้เห็นท่านรักษาความสัตย์ความ

สัญญาและธรรมะของท่าน จงไปเถิด เมื่อเสร็จธุระกับพราหมณ์แล้ว ให้รีบกลับมาเร็ว ระหว่างนี้ข้าจะเตรียมกองไฟไว้ย่างท่าน”

พระสุตโสมรับคำว่าจะปฏิบัติตามแล้วก็ไปยังพระราชวัง ซึ่งมีผู้ต้อนรับด้วยความยินดี พระองค์รับสั่งให้หาพราหมณ์และทรงฟังสุนทรกถาอันมีองค์สี่ ทรงปลื้มปีติและสรรเสริญพราหมณ์ด้วยปียวาทและให้เกียรติอันสมควร ทรงตีราคากถาละหนึ่งพันเหรียญทองแล้วประทานทรัพย์ตามที่พราหมณ์มุ่งประสงค์

ลำดับนั้นพระราชบิดาตั้งพระทัยที่จะแก้ไข มิให้พระโอรสทรงใช้จ่ายผิดธรรมดาและสุรุ่ยสุร่าย จึงถือโอกาสตักเตือนว่า “ลูกเอ๋ย เมื่อเจ้าจะบำเหน็จรางวัลสำหรับสุนทรกถา เจ้าควรจะรู้จักขอบเขตใช่ไหมลูก เจ้าต้องเลี้ยงดูบริวารเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ความสง่าโอพารของพระมหากษัตริย์ก็ย่อมอาศัยพระราชทรัพย์ เพราะเหตุนั้นพ่อจึงเตือนดังนี้ สำหรับสุนทรกถานั้นให้บำเหน็จรางวัลกถาละหนึ่งร้อยก็เป็นราคามากสมค่าแล้ว ไม่ควรให้เกินจำนวนนี้ อย่างไรก็ตาม บุคคลแม้จะมั่งมี ถ้าใจใหญ่เกินไปแล้ว เขาก็ไม่อาจรักษาทรัพย์อันมั่งคั่งไปได้นานนัก ทรัพย์เป็นเครื่องมือสำหรับความสำเร็จและมีผลจริงจังด้วย ความสุขจะมีไม่ได้หากไร้ทรัพย์สมบัติ แท้จริงโชคก็เหมือนนางนครโสเภณี ย่อมไม่นับถือพระราชาผู้ไร้ท้องพระคลังอันสมบูรณ์”

พระสุตโสมกราบทูลว่า “ขอเดชะ ถ้าการกำหนดค่าสุนทรกถา

เป็นการตายตัวกระทำได้ หม่อมฉันจะไม่กระทำให้เป็นที่ขุ่นเคือง พระทัยเลยโดยแน่นอน แม้การชื่อนั้นจะต้องเสียฐานันดรศักดิ์ของหม่อมฉัน แท้จริง การได้สดับกถาดังกล่าวทำให้บุคคลมีจิตสงบระงับ ทำให้ความรักการสงเคราะห์สัตว์เข้มแข็ง และจำจัดความมืดมนแห่งอวิชชา เพิ่มพูนปัญญาให้มากขึ้น เหล่านี้ไม่สมควรแก่การชื่อแม้ด้วยมังสะของตนเองหรือ พระคัมภีร์[๑] เป็นแสงสว่างทำลายความมืดแห่งโมหะ เป็นทรัพย์ประเสริฐสุดซึ่งคนร้ายและใครอื่นไม่อาจถือเอาได้ เป็นอาวุธที่จะทำลายศัตรูผู้มีชื่อว่าความหลงรัก เป็นทนายและที่ปรึกษาสำหรับจริยาวัตรของมนุษย์ เป็นมิตรที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลงแม้ในยามทุกข์ยาก เป็นโอสถอันไม่มีเวทนาสำหรับโรค คือความทุกข์โทมมนัส เป็นกองทัพมีมามีกำลังพอที่จะบดขยี้กองทัพแห่งความชั่วร้ายต่าง ๆ ได้ เป็นขุมทรัพย์อันวิเศษสุดสำหรับกิตติคุณและความสุข

"อีกประการหนึ่ง การได้ซึ่งพระคัมภีร์ เป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการเป็นผู้มีสุนทรพจน์อย่างไพเราะ เมื่อได้พบปะกับสัตบุรุษ การได้ซึ่งพระคัมภีร์ดังกล่าวจะเป็นโอกาสสำหรับให้ของขวัญอันมีค่ายิ่ง ในการสโมสรสันนิบาตจะเข้ากันได้สนิทกับนักปราชญ์ ในกรณีพิพาทโต้เถียงจะส่องแสงสว่างเหมือนพระอาทิตย์ ทำลายความทรนงและเกียรติของคู่พิพาทผู้ริษยา ความเลิศล้ำของพระคัมภีร์จะปรากฏเป็นความปรีดาปราโมทย์ในดวงหน้าและสีในดวงตาของสามัญชน เมื่อเขา

---

๑. สรุติ — ความรู้ — ปทานุกรม

มีความปลื้มปีติโสมนัสและสรรเสริญด้วยการปรบมือ นอกจากนี้ผู้ได้พระคัมภีร์ยังสามารถชี้แจงแสดงเรื่องราว โดยอ้างเหตุผลข้อคัดค้านได้อย่างกระจ่างแจ้ง และโดยอิริยาบถอันงดงาม เพราะได้ที่อ้างต่าง ๆ จากตำราและคัมภีร์ โดยความละมุนละไมประกอบด้วยวัฒนธรรมและความงาม โวหารที่กล่าวนั้นอาจเปรียบได้เหมือนมาลัยที่ไม่เหี่ยวร้อยเป็นสาย หรือเหมือนแสงอันสว่างจ้าจากประทีปที่แต่งดีแล้ว และในที่สุดผู้เป็นเจ้าของก็จะได้ซึ่งกิตติคุณ ดังนั้นการใช้พระคัมภีร์จึงเป็นวิถีอันราบรื่นไปสู่ความสำเร็จ ผู้ได้สดับย่อมนำตนไปสู่มรรคาอันนำไปยังความเจริญสามสถาน ข้ามพ้นความชั่วที่กีดขวาง ดำเนินตามวัตรปฏิปทาอันมีหลักแล้วในนั้น เมื่อกระทำให้เจริญขึ้น ก็สามารถข้ามพ้นวัฏฏสงสารอันแสนเข็ญไปได้โดยง่าย พระคัมภีร์มีคุณสมบัติประเสริฐหลายประการดังนี้ เมื่อได้มาแล้วเหมือนของกำนัล – และเมื่อมีความสามารถจะบำเหน็จรางวัลแก่ผู้ให้ได้–หม่อมฉันจะไม่ยกย่องตอบแทนบูชาเขาได้อย่างไร แต่อีกทางหนึ่งหม่อมฉันจะละเมิดพระราชโองการได้อย่างไร ฉะนั้นหม่อมฉันจะกลับไปสู่สำนักกัลมาษบาท หม่อมฉันไม่ปรารถนาที่จะกรากกรำในตำแหน่งขัตติยราชและไม่ต้องการความเดือดร้อนที่จะต้องดำเนินตามวิถีทางของความชั่ว หากหม่อมฉันละเมิดหน้าที่ในการรักษาสัตย์สัญญาว่าจะกลับไป”

วาทะเหล่านี้กระทำให้พระราชบิดาร้อนพระทัย เพราะทรงมีความรักพระราชบุตร จึงตรัสอ้อนวอนว่า “ลูกเอ๋ย ที่พ่อพูดนั้นก็

เพื่อหวังดีแก่ลูก ขอลูกอย่าโกรธพ่อเลย ขอให้ศัตรูของลูกจงตกอยู่ใต้อำนาจโอรสสุทาสเถิด ลูกได้ให้ถ้อยคำมั่นสัญญาว่าจะกลับ เพราะเหตุนั้นลูก — ผู้มีนิสัยรักสัตย์ จึงประสงค์จะปฏิบัติตามปฏิญญา อย่างไรก็ตาม พ่อจะยอมให้ไปไม่ได้ แท้จริงการดำเนินตามอสัจจะนั้นไม่บาป ถ้าผู้นั้นดำเนินเพื่อช่วยชีวิตของตนหรือของบิดามารดาหรือผู้เคารพนับถืออื่น ๆ ทำไมลูกจึงจะพยายามหลีกเลี่ยงหลักนี้อันมีแจ้งอยู่ในพระเวท อีกประการหนึ่ง ผู้ชำนาญทางนิติศาสตร์ประกาศว่าการยึดมั่นในธรรมะ — ในกรณีที่เห็นได้ชัดว่าการยึดถือดังนั้น ทำให้เสียหายแก่สารประโยชน์ (อรรถะ) และความสุข (กามะ) แล้วก็นับว่าเป็นการกระทำอันมิควรและเป็นผลร้ายแก่พระราชา ฉะนั้นขอจงเลิกความตั้งใจนั้นอันทำให้หัวใจพ่อเป็นทุกข์ และเป็นการไม่รักษาประโยชน์ของลูกด้วย ลูกคงจะขัดข้องว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นการเสียเกียรติ และขัดกับธรรมะ และเพราะเหตุว่าขัดกับธรรมะลูกจึงตัดสินไม่ได้ที่จะเลิกสัญญา เพราะไม่เคยชินแก่การกระทำดังนั้น แต่ก็เหตุใดเล่าลูกจึงควรผิดสัญญา พ่อมีกองทัพ — ทหารราบ รถ ม้า ช้าง เตรียมพร้อมที่จะทำสงคราม และพร้อมที่จะเดินขบวนไปช่วยลูกได้ เป็นกองทัพอันประกอบด้วยนักรบที่เข้มแข็ง ผู้มีความรักภักดีต่อลูก เป็นกองทัพวีระชนเชี่ยวชาญในการยุทธ มีชื่อเสียงปรากฏในสงครามหลายครั้ง กล่าวโดยย่อกองทัพนี้เป็นที่น่ากลัวเปรียบประดุจดังกระแสธารอันแรงร้าย ลูกจงกลับไปหากัลมาษบาทโดยมีกอง

ทัพรักษาแวดล้อมแล้วปราบมันให้ยอมแพ้หรือประหารเสีย โดยประการฉะนี้ถูกก็จะได้กระทำตามสัญญา และในเวลาเดียวกันก็รักษาชีวิตของลูกไว้ได้"

พระสุตโสมโพธิสัตว์ตรัสตอบว่า "ขอเดชะ หม่อมฉันสัญญาอย่างหนึ่ง แล้วกระทำอีกอย่างหนึ่งมิได้ หม่อมฉันไม่อาจทำร้ายบุคคลผู้ควรได้รับความกรุณา ผู้กำลังจมปลักแห่งนิสสัยชั่ว กำลังเดินไปสู่อบายภูมิ ผู้ที่หม่อมฉันนับว่าเป็นมิตร ภายหลังที่ญาติของเขาได้ทอดทิ้งแล้ว ไม่มีผู้ใดเป็นผู้ปกป้อง อนึ่งโสตถกัลมาษบาทผู้กินคนนั้นก็ได้ปฏิบัติแก่หม่อมฉันอย่างดียากที่คนอื่นจะทำได้ เพราะเขาปล่อยหม่อมฉันให้พ้นอำนาจของเขาโดยเชื่อถือหม่อมฉันเท่านั้น การที่หม่อมฉันได้รับสุนทรกถาจากพราหมณ์ก็ควรชอบใจเขา เพราะเหตุนั้นจึงนับว่าเขาเป็นผู้มีบุญคุณ สมควรเป็นผู้ที่ได้รับความกรุณาสงสารจากหม่อมฉัน ขออย่าได้ทรงวิตกห่วงใยในภัยที่จะบังเกิดแก่หม่อมฉัน เขาจะทำร้ายหม่อมฉันได้อย่างไร เมื่อหม่อมฉันกลับไปหาเขาเหมือนเมื่อมา"

พระสุตโสมทรงชี้ชวนพระบิดาให้ทรงอนุญาตโดยกราบทูลดังกล่าว ภายหลังได้ปฏิเสธคำวิงวอนของมิตรสหายและเหล่าทหารผู้ภักดีผู้ปรารถนาจะขัดขวางแล้ว ก็เสด็จไปยังสำนักกัลมาษบาทแต่พระองค์เดียวโดยมิได้หวั่นเกรงหรือเศร้าโศก เพราะได้ทรงรักษาสัตย์ และเสด็จดำเนินโดยมุ่งมั่นจะกลับใจกัลมาษบาทให้อ่อนโยน เพื่อประ-

โยชน์สุขของมนุษย์ทั้งปวง

เมื่อกัลมาษบาทได้เห็นพระสุตโสมกำลังเดินเข้ามาในระยะใกล้ เขามีความปลาบใจยิ่งนัก มีความนับถือและชอบมากขึ้น ความทารุณร้ายกาจที่หยั่งรากลึกซึ้งในจิตชั่วซึ่งหักขึ้นมาช้านานก็ไม่อาจบ้องกันจินตนาการให้เกิดขึ้นได้ดังนี้

"อ้า อ้า นี่เป็นการปลาดแห่งการปลาดทั้งหลาย แน่ทีเดียวเป็นการอัศจรรย์แห่งการอัศจรรย์ทั้งปวง การรักษาสัจจะของเจ้าชายองค์นี้เกินคาดหมายว่าจะมีได้แก่มนุษย์และเทพดา เรา – คนดุร้ายแห่งมัจจุราช – เขายังกลับมาหาโดยลำพัง กำจัดความกลัวและความวิตกทุกข์ร้อนได้หมดสิ้น ช่างมั่นคงอะไรเช่นนั้น ชโย สัจจะ กิตติศัพท์ที่แพร่สพัดว่าเขาเป็นผู้กล่าวสัจจะนั้นสมจริงแท้ บัดนี้เขาทอดชีวิตและฐานันดรศักดิ์เพื่อรักษาสัจจะ"

ขณะที่กัลมาษบาทกำลังปลาดใจและสรรเสริญนั้น พระสุตโสมก็เข้าไปถึงแล้วก็กล่าวว่า "ข้าได้โภคทรัพย์ คือสุนทรกถานั้นแล้ว และได้บำเหน็จรางวัลแก่พราหมณ์ผู้ยากจนที่นำมา ทำให้ข้ามีความเบิกบานโสมนัสยิ่งนัก ทั้งนี้ต้องขอขอบคุณท่าน บัดนี้ข้าก็กลับมาแล้ว เชิญท่านกินข้าเถิด ถ้าต้องการกิน หรือจะใช้ข้าเป็นยัญญพลีก็ตามใจ"

กัลมาษบาทกล่าวว่า "ข้ายังไม่รับร้อนกินท่านนักหรอก ทั้งกองไฟที่จะย่างก็ยังมีควัน เนื้อคนจะกินอร่อยก็ต้องย่างไฟที่ไม่มีควัน

ระหว่างนี้ขอฟังสุนทรกถานั้นบ้าง”

พระสุตโสมตรัสว่า “จะมีประโยชน์อะไรแก่ท่านที่จะฟังสุนทรกถาเมื่อท่านมีสภาพดังนี้ ท่านดำรงชีวิตโดยปราศจากกรุณาแก่ประชาชน เพื่อประโยชน์แก่ท้องของท่านเท่านั้น สุนทรกถานี้ยกย่องสรรเสริญธรรมะ แต่ธรรมะจะเดินคู่เคียงไปด้วยกับอธรรมะไม่ได้ โดยการดำเนินชีวิตอันชั่วร้ายอย่างรากษส ละทิ้งทางของสัตบุรุษ ท่านไม่มีสัทธา ยิ่งธรรมะแล้วก็ยิ่งไม่มีเลย ท่านจะทำอะไรแก่พระคัมภีร์”

คำปรามาสนี้ทำให้กัณฑมาษบาทขัดใจ เขาตอบว่า “อย่าพูดเช่นนั้นซิท่าน มีกษัตริย์ที่ไหนบ้างที่ไม่ได้ฆ่าด้วยศรอันก่งแล้วซึ่งมฤคาสัตว์อยู่ป่าในพระอุทยาน โดยวิธีเดียวกันถ้าข้าฆ่ามนุษย์เพื่อเลี้ยงชีวิตก็ถูกกล่าวหาว่ากระทำผิด แต่ผู้ที่ฆ่ามฤคานั้นว่าไม่ผิด”

พระสุตโสมตรัสว่า “ผู้ที่ก่งศรทำอันตรายแก่มฤคาที่แล่นหนีนั้นก็มิได้ตั้งอยู่ในธรรมะเหมือนกัน แต่ทว่าคนที่กินเนื้อมนุษย์นั้นต้องถูกตำหนิมากกว่า มนุษย์โดยชาติกำเนิดเป็นสัตว์ประเสริฐสุดในตราชูแห่งสัตว์ทั้งหลาย ไม่สมควรถือเอาเป็นอาหาร”

แม้วาทะของพระสุตโสมจะรุนแรงแก่โอรสพระเจ้าสุทาสก็จริง แต่ลักษณะแห่งเมตตามีอำนาจพอถ่วงนิสัยร้ายกาจของคนกินมนุษย์ได้ เขาจึงฟังคำติเตียนอย่างสงบ เป็นแต่หัวเราะอย่างดังแล้วกล่าวว่า

“นี่แน่ สุตโสม เมื่อข้าได้ปล่อยแล้ว ท่านก็ไปถึงที่อยู่อัน

รุ่งเรืองด้วยอิสสริยยศ แล้วก็กลับมายังข้าอีก เพราะเหตุนั้นข้าจึงคิดว่าท่านไม่ชำนาญในนิติธรรม”

พระสุตโสมตรัสว่า “ท่านเข้าใจผิด ตรงกันข้ามข้าชำนาญในนิติธรรม ฉะนั้นจึงมิได้ใช้ให้เกิดผล อันความชำนาญในศิลปวิทยาทั้งหลายนั้น แท้จริงจะมีค่าอะไรในเมื่อถือปฏิบัติแล้วจะทำให้ตกธรรมะอย่างแน่นอน โดยมิได้ก่อให้เกิดมีความสุข อีกประการหนึ่งข้าขอบอกว่า บุคคลทั้งหลายผู้ฉลาดดำเนินตามนิติธรรมนั้นมักจะประสพภัยพิบัติภายหลังกาลกิริยา ฉะนั้นข้าจึงละเลี่ยงทางคดเคี้ยวเจ้าเล่ห์ของการเมือง และรักษาสัตย์ของข้ากลับมายังท่าน ข้อนี้แสดงว่าข้าชำนาญในทางการเมือง คือทางที่ซื่อตรงในสัจจะ ทั้งอสัจจะตุลาการผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์แห่งการเมืองกล่าวว่ากรรมอันใดจะนับว่าดีไม่ได้ ถ้ามิได้ประกอบให้เกิดชื่อเสียงดี ความพอใจและประโยชน์”

กัลมาษบาทกล่าวว่า “ท่านเห็นว่าจะได้ประโยชน์อันใดในการยึดมั่นในสัจจะ ถึงกับสละชีวิตอันเป็นที่รัก ญาติ ผู้หลั่งน้ำตาเมื่อท่านจากมา และความสุขสำหรับกษัตริย์ ท่านกลับมายังข้าเพื่อรักษาคำมั่นยิ่งกว่าอื่นเท่านั้นหรือ”

พระสุตโสมตอบว่า “มีคุณธรรมหลายประการที่อาศัยสัจจะโปรดฟังย่อ ๆ ดังนี้ สัจจะงามล้ำยิ่งกว่าพวงมาลัยที่งาม มีรสหอมหวานยิ่งกว่ารสหวานใด ๆ ประเสริฐกว่าการบำเพ็ญตบะกรรมทุกวิธี และดีกว่าการจาริกไปแสวงบุญยังฝั่ง (ตีรถะ) เพราะสัจจะก่อให้เกิด

กุศลอันวิเศษโดยมิพักต้องออกแรงเหนื่อยยาก สัจจะเป็นจรณะไปสู่ไตรภพยังกิตติคุณให้แผ่ไพศาลไปในมวลมนุษย์ เป็นทวารไปสู่ทิพยวิมาน เป็นสะพานข้ามห้วงวัฏฏสงสาร”

กัณมาษบาทกล่าวอุทานว่า “ดีแท้ ถูกต้อง” แล้วกัมศีรษะทำความเคารพพลางชมพระโพธิสัตว์กล่าวว่า “คนอื่น ๆ ที่ตกมาอยู่ใต้อำนาจข้ามักเป็นทุกข์เจ็บไข้ทำอะไรมิได้ ความกลัวทำให้กำลังใจหายหมด แต่ส่วนท่านตรงกันข้าม ข้าเห็นท่านไม่หวั่นไหวอย่างภาคภูมิ ข้าเข้าใจว่าท่านไม่กลัวความตาย”

พระสุตโสมตรัสว่า “จะมีประโยชน์อะไรในการกลัวอย่างคนขลาด วิธีที่ไม่เหมาะอย่างยิ่งสำหรับการป้องกันสิ่งซึ่งแม้จะพยายามอย่างที่สุดก็หลีกเลี่ยงไม่พ้น แม้กระนั้นก็ดี และแม้จะรู้ว่าความตายเป็นสิ่งธรรมดาของโลก คนทั้งหลายก็ยังเป็นคนขลาดในมรณกรรม ผลแห่งความทุจริตทำให้จิตใจร้อนรนเพราะขาดการขวนขวายประกอบสุจริตกรรม และเพราะความกลัวจะต้องประสพทุกข์ยากในชาติหน้า ความสำนึกตัวเช่นนั้นทำให้มันชาไม่รู้ว่าตัวต้องตาย แต่ส่วนตัวข้านั้นจำไม่ได้ว่าได้ทำสิ่งใดอันทรมานความสำนึก และโดยผลนั้น ข้าก็ได้อบรมวิสุทธิกรรมในสันดาน ใครเล่า ผู้ยึดมั่นในธรรมะ จะกลัวความตาย อนึ่งข้าจำได้ว่าทานที่บริจาคแก่คนอนาถา อันมิได้ก่อให้เกิดความปีติแก่วณิพกและตัวข้านั้นไม่มีเลย เมื่อได้ความพอใจในกุศลทานดังนี้ ใครเล่า ผู้ยึดมั่นในธรรมะจะกลัวความตาย อนึ่ง แม้จะได้พิจารณา

ข้านาน ข้าก็ระลึกไม่ได้ว่าได้เคยก้าวไปสู่ทางชั่วแต่อย่างใด แม้แต่เพียงคิดก็ไม่เคยมี เพราะเหตุนั้น ในชาติข้าจะคิดกลัวความตาย ข้าได้บริจาคทรัพย์เป็นอันมากแก่พราหมณ์ ญาติ มิตร บริวาร คนอนาถา และนักพรตผู้เป็นอาภรณ์ของอาศรม โดยประมาณตามคุณลักษณะของผู้รับ สุดแต่ละคนต้องการอะไรก็ให้อย่างนั้น ข้าได้สร้างโบสถ์อันงาม โรงพยาบาล ถานชาลา อาศรม ศาลา และสระน้ำ และโดยทานเหล่านี้ข้าก็ได้ความพอใจ ฉะนั้นข้าจึงไม่กลัวความตาย ทำไมเล่า จงจัดแจงข้าสำหรับยัญญกรรมซิ หรือมิฉะนั้นก็กินข้า"

เมื่อได้ฟังถ้อยคำดังนั้น โอรสพระเจ้าสุทาสก็มีใจอ่อนถึงกับน้ำตาไหล โลมาชันทั่วสรรพางค์กาย ความคุร้ายอันมืดมิดในนิสัยหายไป เขามองดูพระโพธิสัตว์ด้วยความเคารพ กล่าวอุทานวาจาว่า "ระวัง ขอความชั่วร้ายจงกลายกลับ แน่ทีเดียว ผู้ใดใครประสงค์จะกินบุคคลอย่างท่าน ผู้เป็นยอดชัตติยะทั้งหลาย ก็จงกินยาพิษ หรือกินอสรพิษที่กำลังโกรธ หรือกินเหล็กที่กำลังร้อนเป็นเปลวเพลิง หรือมิฉะนั้นก็ขอให้ศีรษะหรือหัวใจจงแตกกระจายเป็นร้อยเสี่ยง ฉะนั้นขอท่านจงแสดงให้ข้าทราบซึ่งสุนทรกถานั้น ใจของข้าอ่อนลงด้วยวาจาอันไพเราะมาประดุจดังสายฝนมาลา ความกระหายใคร่รู้ยิ่งทวีมาก โปรดดำเนินกถานั้นว่าเมื่อได้เห็นภาพความประพฤติอันน่ารังเกียจในกระจกเงาแห่งธรรมะ และโดยที่อารมณ์ของข้าก็ตื่นแล้วเช่นนี้ ข้าไม่สมควรเป็นบุคคลผู้มีจิตใจใคร่แสวงธรรมะดอกหรือ"

พระสุตโสมโพธิสัตว์ทรงเห็นว่ากัลมาษบาทใคร่สดับพระธรรมอย่างจริงใจ ทั้งทรงทราบว่าเขาเป็นภาชนะอันสมควรที่จะรองรับพระสัทธรรมได้แล้ว จึงตรัสว่า "เมื่อปรารถนาจะฟังพระธรรม ท่านก็ควรฟังด้วยลักษณะกิริยาอันเหมาะสม กล่าวคือนั่งบนอาสน์ที่ต่ำกว่า ซึ่งแสดงถึงความเจียมตัว ดื่มมธุรสแห่งพระธรรมด้วยตาเบิกยินดี น้อมใจให้ผ่องแผ้วส่งบระงับ ตรับฟังด้วยเคารพอย่างสูง นี้เป็นวิธีสดับฟังพระธรรมด้วยความเคื่อมใสเหมือนคนไข้เชื่อฟังคำสั่งของแพทย์"

กัลมาษบาทจึงเปลื้องภูษาตอนบนออกปูลาดบนศิลา เชิญพระโพธิสัตว์ขึ้นสู่อาสน์ที่สูงนั้น แล้วตนเองนั่งลงที่พื้นดินโดยมิได้ปูลาดตรงหน้าพระโพธิสัตว์ เขาเพ่งพระพักตร์พระสุตโสมด้วยความสนใจและอาราธนาว่า "ขอเชิญท่านแสดงเถิด" พระโพธิสัตว์จึงเผยพระโอษฐ์เปล่งสุรเสียงอันดังก้องกึก กระทำให้บ่านั้นกังวานประดุจดังเสียงเมฆฝนที่เพิ่งตั้งใหม่ว่า "การสมาคมกับสัตบุรุษเพียงครั้งเดียวและโดยบังเอิญก็เพียงพอให้เกิดมิตรภาพอันมั่นคงและยั่งยืนนาน โดยมิพักต้องยืนยันรับรองซ้ำอีก"

เมื่อได้สดับคาถานี้ กัลมาษบาทเปล่งอุทานวาจาว่า "กล่าวดีแท้ กล่าวดีแท" พยักศีรษะ โบกมือแล้วกล่าวว่า "เชิญแสดงต่อไป"

พระโพธิสัตว์จึงแสดงคาถาที่สองว่า "ท่านไม่ควรเหินห่างจากสัตบุรุษ แต่จงตามไปแล้วบูชาด้วยความเคื่อมใส คุณธรรมอันสุคนธ์

โดยมิต้องบังคับนั้นจะยังให้ผู้ที่อยู่ใกล้มีกลิ่นเหมือนดอกบัวบูชาติ”

กัลมาษบาทกล่าวว่า “ท่านนี้ใช้ทรัพย์อันถูกต้องแท้ ชอบแล้ว ที่ท่านไม่วิตกถึงความยากลำบาก กระทำอย่างดีที่สุด เมื่อปุนบำเหน็จรางวัลสำหรับสุนทรกถานั้น เชิญแสดงต่อไป”

พระโพธิสัตว์แสดงต่อไปว่า “ราชรถของกษัตริย์อันแวววับด้วยสุวรรณมณีจินดา รวมทั้งองค์ผู้เป็นเจ้าของด้วยย่อมถึงซึ่งความชราหมดความงาม แต่ความชรามิได้ถึงกุศลจริยาวัตร เพราะสัตบุรุษเคารพมั่นในพระธรรม”

กัลมาษบาทกล่าวว่า “นี่คือน้ำอมฤตแน่แท้ โอ ท่านได้ทำให้ข้าพอใจยิ่งนัก เชิญแสดงต่อไป”

พระโพธิสัตว์แสดงต่อไปอีกว่า “ระยะทางจากพสุธาถึงฟากฟ้าก็ห่างไกลกันมาก ตะวันออกกับตะวันตกก็ไกลกัน ฝั่งมหาสมุทรทั้งสองฝั่งก็ห่างกันลิบ แต่ธรรมะที่แยกขาดจากมิจฉาทิฏฐิยิ่งห่างกันลิบลับเป็นอันมาก”

กัลมาษบาทผู้ปลาบปลื้มปีติเอื้อมใสพระโพธิสัตว์กล่าวว่า “สุนทรกถาที่พึ่งจากท่านน่ารักนับถือยิ่งนัก ไวพจน์ที่ไพเราะก็ยังมีอรรถประเสริฐเลิศล้ำขึ้นไปอีก การแสดงของท่านทำให้ข้าปีติปราโมทย์ฉะนั้นข้าจะบูชาท่านเป็นการตอบแทนด้วยพรสี่ข้อ ขอจงเลือกสิ่งที่ท่านปรารถนาจากข้า”

ปลาดพระทัยที่ได้รับการบูชาดังนี้และรู้สึกนับถือ พระสุตโสมจึง

ตรัสว่า "ท่านเป็นใครจึงจะให้พรแก่ข้าได้ ท่านเองก็ไม่มีอำนาจบังคับตัวของตัว เพราะมีจิตใคร่ทำบาปเป็นใหญ่อยู่ จงบอกที่ว่าพรอะไรที่ท่านจะให้แก่คนอื่น ท่าน – ผู้มีใจขัดกับกุศลกรรมบถ ข้าอาจจะแจ้งพรที่ต้องการขอ แต่ใจของท่านอาจไม่ยอมให้ ผู้มีความกรุณาใครเล่าจะปรารถนาก่อทุกข์เข็ญให้อย่างนั้น พอที ที่ท่านทำแก่ข้าเท่านี้ก็พอแล้ว"

เมื่อได้ฟังวาจาดังนี้กัลมาษบาทก็รู้สึกละอายใจ ก้มหน้าพูดกับพระโพธิสัตว์ว่า "ขอโทษเถิดท่านที่เคารพ อย่าเห็นข้าเลวทรามถึงเพียงนั้น ข้าจะให้พรแก่ท่านแม้จะเสียชีวิตของข้าก็ตามที ฉะนั้นจงเชิญเลือกพรโดยเสรี จะเป็นพรอะไรก็สุดแต่จะปรารถนา"

พระสุตโสมตรัสว่า "ดีแล้ว ขอจงให้พรประเสริฐที่ขอดังนี้แก่ข้า คือจงตั้งปฏิญญารักษาศีล ๑ จงเลิกประทุษร้ายสัตว์มีชีวิต ๑ ปล่อยผู้ที่ท่านจับมาให้หมดโดยไม่ยกเว้น ๑ และเลิกบริโภคเนื้อมนุษย์ ๑ นี่แหละท่านยอดวีระบุรุษ"

กัลมาษบาทกล่าวว่า "ข้ายอมให้แก่ท่านทั้งสามข้อข้างต้น แต่ข้อสี่ขอให้เลือกใหม่ ท่านไม่ทราบหรือว่าข้าไม่อาจอดกินเนื้อมนุษย์"

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า "อ้า จริง เห็นไหมล่ะ ข้าไม่ได้ถามดอก หรือว่าท่านน่ะเป็นใครที่จะให้พร อีกประการหนึ่งท่านจะรักษาศีลจะและละเว้นการประทุษร้ายผู้อื่นได้อย่างไร ถ้าท่านไม่เลิกนิสัยกิน

เนื้อมนุษย์ ทุเรศแท้นะท่าน ท่านไม่ได้พูดแต่แรกดอกหรือว่าท่านเต็มใจจะให้พรเหล่านั้นแก่ข้า แม้จะต้องถึงเสียชีวิต แต่มาบัดนี้ท่านกลับทำอีกอย่างหนึ่ง ท่านจะละเว้นการประทุษร้ายได้อย่างไร เมื่อยังฆ่าคนเพื่อเอาเนื้อ เมื่อเป็นดังนี้พรสามข้อที่ท่านให้จะมีค่าอะไร”

กัณหาชินาทกล่าวว่า “ข้าจะเลิกนิสัยนั้นได้อย่างไร เพราะนิสัยนี้ข้าได้สละราชสมบัติ ทนกรากกรำอยู่ในป่าชัฏ ยอมตัวเองให้ประหารธรรมะและทำลายกิตติคุณของตน”

พระสุตโสมโพธิสัตว์ตรัสว่า “ก็เพราะเหตุนั้นนะซี ท่านจึงควรละเลิก ทำไมท่านจึงไม่ควรละเลิกนิสัยเช่นนั้น เพราะนิสัยนี้ท่านได้ศูนย์เสียธรรมะ ราชอำนาจ ความสุขและกิตติคุณไม่ใช่หรือ ทำไมจะพะวงยึดเกาะที่ตั้งแห่งความอับโชค อีกประการหนึ่งการให้แล้วกลับคืนคำเป็นสิ่งชั่วที่สุดในมนุษย์ ความเดือดร้อนแห่งจิตเช่นนี้จะครอบคลุมบุคคลเช่นท่านได้อย่างไร จงหยุดเถอะ หยุดดำเนินตามความชั่วร้าย ท่านควรปลุกตัวขึ้น ณ บัดนี้ ท่านผู้มีเกียรติ มิใช่โอรสพระเจ้าสุทาสดอกหรือ เนื้อสัตว์ซึ่งแพทย์ตรวจแล้วปรุงแต่งโดยสูทกรรมผู้ชำนาญเป็นอาหารสำหรับท่าน ท่านจะบริโภคเนื้อสัตว์เลี้ยง ปลาในบ่อน้ำหรือเนื้อกวางก็ได้ ท่านจงพอใจบริโภคเนื้อเหล่านี้ โปรดเลิกบริโภคเนื้อมนุษย์อันเป็นที่ติเตียน ท่านพอใจอย่างไรที่อยู่ในป่าโดดเดี่ยวเช่นนี้ แทนที่จะชอบอยู่กับญาติ บุตร และบริวารซึ่งครั้งหนึ่งเคยมีความรักนับถือ แทนที่จะได้ฟังเพลงขับอันไพเราะใน

ราตรีกาล เสียงเภรีอันครึมที่เคื่อนถึงเมฆฝน และการบรรเลงเพลงต่าง ๆ สำหรับกษัตริย์

"ข้าแต่ท่านผู้ทรงราชย์ เป็นการมิชอบที่จะปล่อยให้ความใคร่ครอบครองตัวเองท่านจนสิ้นเชิง จงดำเนินตามแนวปฏิปทาอันสมควรแก่ธรรมะและอรรถะ เมื่อท่านโดยลำพังผู้เดียวสามารถปราบกษัตริย์ทั้งมวลพร้อมทั้งพยุหเสนาได้ในสมรภูมิ บัดนี้ท่านไม่ควรเป็นคนขลาดในการทำสงครามกับความใคร่ ข้าแต่ท่านผู้เป็นใหญ่ ท่านจะไม่ต้องคิดถึงชาติหน้าบ้างหรือ เพราะเหตุนี้ท่านไม่บังควรจะบำรุงเลี้ยงสิ่งชั่วซึ่งเพียงแต่ทำให้ท่านชอบเท่านั้น แต่ท่านควรดำเนินตามวิถีที่เป็นประโยชน์แก่กิตติคุณ และเป็นทางที่น่านับถือด้วย แล้วถือเอาแต่สิ่งที่เป็นคุณแม้จะไม่ชอบเหมือนเสพโอสถ"

ความอ่อนสุภาพและอัสสุชลได้บังเกิดขึ้นแก่กัลมาษบาท ทำให้คอตันตันด้วยความรู้สึก เขาทอดตัวลงตรงหน้าพระโพธิสัตว์ กอดบาทแล้วกล่าวว่า "กิตติคุณของท่านที่ขจรไปทั่วพิภพทุกทิศานุทิศนั้นเป็นการสมควรแท้ทีเดียว กระจายคุณของท่านประดุจดองบุปผชาติและขจรบุญของท่านประดุจสุคันธ ขอยกตัวอย่าง มีใครบ้างนอกจากท่านผู้เดียวที่มีความกรุณาแก่ผู้กระทำผิด เช่นตัวข้า ผู้เลี้ยงชีพด้วยความทารุณโหดร้าย ทำให้ดูคล้ายกับทูตของมัจจุราช บัดนี้ท่านเป็นนายเป็นอาจารย์และเป็นเทพเจ้าของข้าแล้ว ข้าเคารพบูชาวาทะของท่านและน้อมเศียรเกล้ารับไว้ ตั้งแต่นี้ไปข้าจะไม่บริโภคเนื้อมนุษย์ ข้อ

ความทุกข้อที่ท่านแสดง ข้าจะปฏิบัติตามทุกประการ สำหรับกษัตริย์ที่ข้าจับมาเพื่อเป็นยัญญพลี ผู้ได้รับทุกข์ทรมานจองจำหมดความส่ำท่วมท้นด้วยความเศร้าโศกนั้น เราทั้งสองจงช่วยกันปล่อยเสียทั้งหมดโดยไม่มียกเว้น”

พระสุตโสมโพธิสัตว์รับคำแล้วก็ไปยังที่ซึ่งพระชัตติยราชถูกจำขังอยู่ เมื่อได้ทัศนาพระสุตโสมและทราบเหตุที่จะได้รับการปลดปล่อยเป็นอิสสระแล้ว ชัตติยราชทั้งหลายก็พากันมีความยินดีโสมนัสอย่างล้นพ้น มีหน้าเบิกบานด้วยความปีติ อาการหรรษาก็ปรากฏเหมือนกุมุทในฤดูใบไม้ร่วงแรกแย้มเมื่อได้รับแสงเดือนอันชุ่มชื่น พระโพธิสัตว์ได้ตรัสปลอบด้วยบียวาจา และให้กระทำสัตย์ปฏิญญาว่าจะไม่ทำร้ายกัลมาษบาท แล้วก็ปลดปล่อยเป็นอิสสระ เสร็จแล้วพระโพธิสัตว์กับกัลมาษบาทพร้อมด้วยกษัตริย์ทั้งหลายแวดล้อมก็พากันไปยังพระราชวังณ ที่นั้นพระสุตโสมได้จัดการต้อนรับอย่างมีเกียรติตามสมควรแก่ฐานันดร แล้วสถาปนากษัตริย์ทั้งหลายให้กลับคืนสู่ราชบัลลังก์ตามเดิมทุกองค์

โดยประการฉะนี้ การสมาคมกับสัตบุรุษไม่ว่าในโอกาสใดย่อมส่งเสริมให้ถึงซึ่งความพ้นทุกข์ เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้แล้วไซร้ ผู้ปรารถนาความพ้นทุกข์จึงต้องขวนขวายพยายามส้องเสพกับสัตบุรุษ

ชาดกนี้อาจยกขึ้นแสดงเพื่อกล่าวสรรเสริญพระตถาคตว่า "ดังนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตั้งพระทัยเสมอที่จะกระทำความดี ทรงเป็นมิตรแก่คนทั้งหลาย แม้จะไม่คุ้นเคยกันในอดีตชาติ" โดยประการฉะนี้ การได้ฟังพระธรรมอันประเสริฐย่อมขจัดทุจริตกรรมให้ถดน้อยลง ส่งเสริมให้เกิดมีสุจริตกรรมขึ้น" อนึ่ง เมื่อจะสรรเสริญคุณของการศึกษาพระคัมภีร์ควรกล่าวว่า "โดยประการฉะนี้ การศึกษาพระคัมภีร์มีคุณประโยชน์มากหลาย" เมื่อจะบรรยายถึงสัจจธรรมควรกล่าวว่า "โดยประการฉะนี้การกล่าวความสัตย์นั้น สัตบุรุษย่อมอนุโมทนา และนำมาซึ่งบุญเป็นอันมาก" และเมื่อจะสรรเสริญสัจจะควรอธิบายว่า "โดยประการฉะนี้ สัตบุรุษย่อมรักษาความสัตย์โดยไม่คำนึงถึงชีวิต ความสุขหรือความเป็นใหญ่" เมื่อสรรเสริญความกรุณาก็ควรยกขึ้นกล่าวเช่นเดียวกัน

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๓๒. เรื่องอโยคฤห์

อันบุคคลผู้มีจิตบังเกิดความสังเวชแล้ว แม้แต่ความโอพารแห่งราชศักดิ์ก็ไม่อาจกีดกั้นมรรคาไปสู่นิรทุกข์ เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ บุคคลพึงทำตนให้คุ้นกับความสังเวชดังเรื่องที่จะแสดงต่อไป

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดายังเสวยพระชาติเป็นโพธิสัตว์เห็นโลกเผชิญกับภัยพิบัติหลายร้อยอย่าง อาทิ พยาธิ ชรา มรณะ การพลัดพรากคนที่รัก ฯ ล ฯ ทราบว่าเป็นกรรมเก่า ไม่มีผู้คุ้มครองป้องกัน ไม่มีผู้สงเคราะห์ และไม่มีผู้แนะนำ โดยความกรุณาท่านได้ขวนขวายที่จะช่วยสงเคราะห์สัตว์ทั้งปวงตามอุปนิสัยอันประเสริฐของท่าน นำความดีและความสุขอย่างสูงสุดมาให้แก่ปวงชนหลายครั้งหลายคราแม้แต่บุคคลผู้เป็นปฏิปักษ์และไม่รู้จักกับท่านเลย ณ กาลนั้นท่านได้อุบัติในราชสกุลอันเป็นที่นับถือว่ามีวัตรปฏิปทาสงบเสงี่ยม มีเกียรติศักดิ์รุ่งโรจน์ ปรากฏเป็นความเจริญด้วยทรัพย์สมบัติอันพูนทวี สืบเนื่องจากผลของการมุ่งมั่นให้ได้ซึ่งความรักนับถือของประชาชน ทั้งนี้ได้เป็นไปโดยปราศจากอุปสรรค และประเทศราชต่าง ๆ ก็อ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ ประสูติการของพระโพธิสัตว์ทำให้ราชสำนักและพระนครสง่างาม ประชาชนชาวพระนครมีความเลื่อมใสในพระราชวงศ์ทั้งในยามเจริญและยามยาก ได้แสดงความยินดีอย่างเทศกาลนักขัตฤกษ์ ในราชสำนักได้มีการบริจาคทานเป็นการใหญ่ ทำให้พราหมณ์

มีมืออันเต็มและใจอันอิ่ม ราชบริวารปลื้มใจที่ได้ประดับภูษาภรณ์สำหรับงานนักขัตฤกษ์ ภายนอกพระราชวังเสียงดุริยางค์ต่าง ๆ ก็กึกก้องทั่วถนน ระคนเคล้ากับเสียงขับเพลง การตลกและการสรวลเสเฮฮา ความยินดีปรีดาอันเกิดจากหัวใจได้แสดงให้ปรากฏเป็นการรื่นเริง ระบำและการร่วมสนุกต่าง ๆ ทุกแห่งที่ประชาชนพบปะกัน เขาจะบอกเล่าซึ่งกันและกันด้วยความยินดีปราโมทย์และต้อนรับข่าวดีอันทำให้พอใจเหมือนได้รับของขวัญ พากันถวายพระพรแก่พระราชามากยิ่ง ที่เรือนจำได้เปิดประตูปล่อยนักโทษให้เป็นอิสระ ตามบ้านเรือนชั้นบนมีธงปฏิวะบัดเป็นเครื่องตกแต่งสถานที่ ตามพื้นดินก็ดาษดื่นด้วยดอกไม้และผงหอมชุ่มด้วยเมรัย ด้วยการประดับตกแต่งดังกล่าวพระนครจึงมีลักษณะเป็นงานนักขัตฤกษ์อันรื่นเริงสวยงาม ตามคติหาศน์ของเศรษฐีก็มีการโปรยทานต่าง ๆ อย่างเหลือเฟือ เช่น ผ้าทอง เพชรพลอย ฯ ล ฯ ดูประดุจดังว่าเทพเจ้าแห่งโชค[๑] พยายามจะแผ่มงคลสมัยให้ทั่วโลกด้วยการเล่นสนุกเลียนแบบพระคงคา[๒] ในเวลาคล้ำ

---

๑) ลักษมีเป็นมเหสีพระนารายณ์ หมายถึง โชค ลาภ ฯ ล ฯ

๒) คงคา เป็นเทพีแห่งน้ำ ธิดาท้าวหิมาลัย อยู่บนสวรรค์ ท้าวภคีรถได้พรพระพรหมให้เชิญลงมาสู่โลกมนุษย์ เพื่อชำระอัฏฐิโอรสท้าวสาครหกหมื่นองค์ให้หมดบาปแล้วกลับขึ้นสู่สวรรค์ ภายหลังที่ได้ถูกพระวิษณุผลาญให้มอดในคราวรับอาษาขุดฟอนพสุธาตามหาม้าอุปการ แต่พระพรหมแนะนำว่าถ้าไม่มีผู้รับพระคงคาไว้ น้ำจะท่วมโลก ท้าวภคีรถจึงตั้งพิธีตบะกรรมขอให้พระศิวะช่วย พระศิวะจึงรับน้ำไว้ในพระเกษ กว่าจะไหลตกลงมาถึงมนุษย์โลกก็ช้านานกำลังแรงเพลาลง แม่น้ำคงคาจึงเป็นที่นับถือว่าศักดิ์สิทธิ์สำหรับชำระล้างบาป.

ในกาลครั้งนั้นปรากฏว่าโอรสของพระราชาทุกองค์ที่ประสูติมักจะสิ้นพระชนม์ในไม่ช้า พระราชาทรงเข้าใจว่าการเป็นเช่นนั้นเพราะอำนาจยักษ์ และโดยพระราชประสงค์จะป้องกันรักษาพระชนม์ชีพของพระราชโอรส จึงตรัสสั่งให้สร้างอาคารด้วยเหล็กล้วนเพื่อใช้เป็นที่ประสูติ แต่ประดับตกแต่งด้วยภาพประดิษฐ์ด้วยเพชรพลอยเงินทอง กระทำพิธีสวัสดิรักษากำจัดยักษ์ ตามลัทธิที่กล่าวในคัมภีร์ว่าด้วยภูตผีปีศาจที่บัญญัติไว้ในคัมภีร์พระเวท รวมทั้งทำพิธีมงคลต่าง ๆ ตามประเพณีเพื่อให้มีความเจริญสืบไป สำหรับพระราชโอรสนั้นได้ทรงให้ประกอบพิธีชาติกรรม (พิธีประสูติ) และพิธีอื่น ๆ ในอาคารเหล็กและทรงเจริญวัยในสถานที่นั้น โดยการพิทักษ์รักษาอย่างกวดขันรวมทั้งความดีแห่งพระอุปนิสัยและบุญญาภิสมภาร พระโพธิสัตว์จึงไม่มียักษ์รบกวน ครั้นกาลล่วงมาภายหลังที่ได้ประกอบพิธีและไหว้ครูเป็นปฐมฤกษ์แล้ว พระโพธิสัตว์ก็ได้เริ่มการศึกษากับอาจารย์มีชื่อเสียงรอบรู้เชี่ยวชาญในพระคัมภีร์ สืบสายสกุลที่ดีเด่นและมีความประพฤติเยี่ยม เป็นที่ยกย่องสรรเสริญว่าเป็นผู้คงแก่เรียน ยึดมั่นในคุณธรรมคือความสงบ ความเสงี่ยมเจียมตัวและความสุขุมรอบคอบ เมื่อได้ศึกษาวิทยาการต่าง ๆ หลายสาขาแล้ว ประกอบทั้งทรงเจริญวัยรุ่นหนุ่มน่ารัก กระทำให้พระวรกายเจริญสมบูรณ์ขึ้นทุกวัน แสดงให้เห็นพระอุปนิสัยสงบเสงี่ยมแนบแน่นในพระกมลสันดาน พระโพธิสัตว์จึงเป็นที่รักของพระประยูรญาติและประชาราษฎรทั่วไป

ชนทั้งหลายย่อมคิดตามสัตบุรุษ — แม้จะมิใช่ญาติหรือคนรู้จัก — ด้วยความยินดีเหมือนหนึ่งเป็นมิตร ทั้งนี้เพราะคุณธรรมอันงามเป็นต้นเหตุ ในฤดูใบไม้ร่วงเมื่อศศิธรฉายแสงโดยไม่มีสิ่งกำบัง สรรพสิ่งรอบนั้นก็เบิกบานแช่มชื่น ดังนี้จะกล่าวว่าความสัมพันธ์ของประชาชนกับพระองค์เกี่ยวข้องกันฉันใด ?

โดยประการฉะนี้ พระโพธิสัตว์จึงได้เสวยความสุขสำราญอันตกทอดมายังพระองค์ด้วยบุญญานิสงส์ พระองค์ได้รับสิ่งต่าง ๆ หลายอย่างอันเป็นของประเสริฐ พระราชบิดาก็ทรงสิเน่หายกย่องอย่างสูง หายวิตกกังวล เชื่อมั่นว่าคงไม่มีภัย ต่อมาในสมัยนักขัตฤกษ์กุมุทีพระโพธิสัตว์ปรารถนาจะประพาสพระนครเพื่อชมการตกแต่งประดับประดาอันสวยงามสำหรับเทศกาลนั้น เมื่อได้รับพระราชานุมัติแล้วก็เสด็จประทับราชรถขับประพาส ราชรถคันนี้ประดับตกแต่งด้วยทอง เพชรและเงิน บักธงธวัชและธงฉานหลากสีปลิวสบัด อัศดรที่เทียมก็ผูกหัดดีมีฝีเท้า แต่งด้วยเครื่องผูกทองคำ มีสารถีชำนาญคล่องแคล่ว ท่าทางสง่างาม ซื่อสัตย์สงบเสงี่ยมหนักแน่นเป็นผู้ขับ มีขบวนทหารแต่งกายด้วยอาภรณ์อันสวยสดสรวมเกราะตามเสด็จ หน้าขบวนมีสังคีตดุริยางค์ดนตรีประโคมอย่างไพเราะ พระราชโอรสเสด็จผ่านถนนหลายสาย ทรงทัศนาภาพของวิถีถนนอันขนัดอัดแอด้วยชาวพระนคร และชาวชนบทแต่งกายสวยงามสำหรับนักขัตฤกษ์มีสีหน้าแสดงอาการใคร่อยากเห็นพระองค์ คอยรับเสด็จตลอดทางพร้อมด้วยกล่าวคำสรรเสริญ

และความเคารพ กระพุ่มมือน้อมศีรษะและถวายพระพร อย่างไรก็ดีแม้ทัศนียภาพเหล่านี้ควรเป็นที่สบพระหฤทัยในโอกาสอันรื่นเริง แต่พระองค์กลับทรงระลึกถึงปุเรชาติ ทั้งนี้เพราะความสังเวชเป็นความรู้สึกที่เคยชินแก่พระอุปนิสัยมาแต่กาลก่อน ทรงรำพึงว่า "โอ้ โลกนี้มีสภาพน่าสงสารจริงหนอ ไม่เป็นที่น่ารักเพราะความไม่ยั่งยืน เทศกาลกุมุที่อันเบิกบานวันนี้ไม่ช้าก็จะไม่มีอะไรเหลือ นอกจากความจำแม้ภาวะการณ์ของสัตว์มีดังนี้ แต่คนทั้งหลายก็ยังไม่ใฝ่ใจในภัยมัวหลงละเลิงสนุกสนานโดยมิได้ทุกข์ร้อน แม้รอบ ๆ ตัวทุกทิศทางก็มีมรณะขัดขวาง พยาธิ ชราและมรณะ — ศัตรูอันมีพละกำลังสุดต้านทาน — เข้ามายืนอยู่ใกล้เตรียมที่จะประหาร และไม่มีทางที่จะหลีกหนีให้พ้นจากปรโลกอันน่าสพึงกลัวไปได้ ฉะนี้ผู้ฉลาดจะมีโอกาสรื่นเริงได้ฉันใด เมฆที่เทน้ำลงมาด้วยเสียงกึกก้องประดุจดังพิโรธ เสมือนหนึ่งเดียนการคำรณของมหาสมุทร — เมฆอันมีพวงมาลาทองคือแสงฟ้าแลบเกิดขึ้นเพราะการรวมกลุ่ม ก็ถึงซึ่งความสลาย ลำน้ำที่ไหลเชี่ยวจัดพัดพาเอาต้นและต้นไม้ที่ขึ้นบนฝั่งโดยกำลังแรงนั้น ภายหลังในกาลต่อมาก็จะแปรรูปเป็นลำน้ำเล็ก ๆ คล้ายกับถูกเผาผลาญด้วยความโศก พายุอันมีกำลังแรงพัดเอายอดขุนเขาขาด ขับก้อนเมฆให้กระจายไป กวนและกลิ้งกลิ้นในมหาสมุทร ก็ถึงซึ่งความสงบ ไฟอันมีเปลวลุกโชติพุ่งขึ้นสูง มีสะเก็ดประกาย ไหม้หญ้ามอดไปแล้วก็ดับและหยุด ไม่ช้าพุ่มไม้และป่าไม้ก็จะงอก ๆ แล้วต่อมาก็จะตายตาม

กาลเวลาที่ล่วงไป มีการรวมที่ไหนบ้างที่ไม่มีการแตกแยกในที่สุด มีพรอันใดบ้างที่อาจปลอดพ้นเภทภัยทุกร้าย เมื่อสิ่งต่าง ๆ ในโลกมีความไม่มั่นคงดังนี้ การที่ฝูงชนพากันรื่นเริงหรรษา จึงเป็นการไร้ความคิดอย่างยิ่ง”

พระราชบุตรทรงจินตนาการใคร่ครวญเหตุผลดังนี้ พระทัยก็บังเกิดความสลดเบื่อหน่าย แทนที่จะบรรเทิงเริงรมย์ตามกาลสมัย พระองค์ไม่สนพระทัยกับฝูงคนที่สวยงามกำลังมุ่งมาประชุมประดับพระนคร โดยอารมณ์ดังนี้ได้ทรงรู้สึกพระองค์ว่าได้กลับคืนสู่พระราชวังแล้ว และความเบื่อหน่ายยิ่งมีมากขึ้นเมื่อเสด็จถึงพระราชวัง โดยทรงพิจารณาเห็นว่าไม่มีสิ่งใดนอกจากธรรมะ เพราะไม่เกี่ยวข้องกับกามสุข จึงปลงพระทัยที่จะดำรงชีวิตตามแบบสัตบุรุษ ฉะนั้นในโอกาสแรกพระองค์จึงได้เข้าเฝ้าพระราชบิดา กราบทูลขออนุญาตไปบำเพ็ญพรตอยู่ในป่า ทูลว่า “ในการที่หม่อมฉันตั้งปฏิญญาสละโลกียวิสัยครั้งนี้ หม่อมฉันปรารถนาจะนำความดีของอัตตออกมาแสดง จึงขอประทานอนุมัติ ซึ่งถือเป็นพระคุณและเป็นมรรคุเทศก์ไปสู่หลักชัยอันนั้น”

เมื่อได้ทรงสดับคำของพระบิโยรส พระราชามีอาการสั่นสะท้านเพราะหฤทัยปวดร้าวด้วยความโศก เปรียบเหมือนพระองค์เป็นคชสารถองศรอาบยาพิษปวดเจ็บ หรือเหมือนทะเลที่พายุพัดสั่นสะท้าน ทรงสวมกอดพระราชบุตรด้วยความสิเน่หา ขณะนั้นทำให้กระแส

เสียงละล่ำละลักตรัสหวังจะทัดทานว่า “ลูกเอ๋ย, ไฉนลูกจึงปลงใจที่จะทิ้งพ่อแม่ไปโดยกระทันหันอย่างนั้น ใครทำให้ลูกขัดใจ คนนั้นจะฉิบหายเพราะกวนมัจจุราชมาสู่ตนเอง บอกถึงลูกว่าญาติของมันคนใดที่จะต้องอาบหน้าด้วยน้ำตาเพราะความโศก หรือบางทีลูกก็จะคิดหรือได้ยินว่าพ่อทำอะไรไม่สมควรแก่ลูก จงบอกเถิด พ่อจะได้ละเว้น แต่ตัวพ่อเองนึกไม่ออกว่าได้ทำอะไรแก่ลูกบ้าง”

พระราชบุตรโพธิสัตว์กราบทูลว่า “ใต้ฝ่าพระบาททรงพระเมตตารักใคร่หม่อมฉันอย่างที่สุด จะทรงกระทำสิ่งไม่สมควรแก่หม่อมฉันได้อย่างไร ส่วนผู้อื่นเล่าก็จะมีใครบังอาจทำให้หม่อมฉันเป็นทุกข์โศก”

พระราชามีพระชลนัยน์ตรัสถาม “ก็เช่นนั้นไฉนลูกจะไปจากพ่อแม่เล่า”

พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า “ขอเดชะ, เพราะภัยแห่งมฤตยู ขอได้ทรงพระดำริ ตั้งแต่ราตรีกาลที่ชีวิตได้เข้าอยู่ในมดลูกของมารดาแล้ว เขาก็เคลื่อนไปสู่มฤตยูโดยมิได้มีการขัดขวางวันแล้วก็วันเล่า คนแม้จะมีความสามารถในธุรกิจสักเพียงใด มีพละกำลังสักเท่าใด ก็ไม่มีใครหนีมรณะและชราพ้นไปได้ มรณะและชรามีชุกชุมทั่วทุกหนแห่งในโลกนี้ เพราะเหตุนี้หม่อมฉันจึงจะออกไปสู่อรัญญประเทศเพื่อดำเนินชีวิตในทางธรรม เจ้าชายผู้ทนงสามารถปราบกองทัพอันจัดเป็นขบวนพยุหเสนามีพลราบ พลม้า พลรถ และพลช้าง โดยการโจมตีอย่างกล้าหาญ แต่ก็ไม่มีอำนาจจะปราบศัตรูที่มีชื่อว่ามัจจุราชได้ แม้

มัจจุราชจะมีตัวคนเดียว ฉะนั้นหม่อมฉันจึงตกลงใจว่าจะหาที่พึ่งในธรรมะ โดยมีกองทหารม้า ช้าง ราบ และรถอันเข้มแข็งเป็นผู้ป้องกันรักษา เจ้าชายอาจตีหักหนีออกจากศัตรูได้สำเร็จ แต่เจ้าชายทั้งหลายนับตั้งแต่มนุ[๑] รวมทั้งกองทัพก็ต้องพ่ายแพ้แก่ข้าศึกผู้มีอำนาจเหนือกว่าผู้มีนามว่ามฤตยู กฤษสารที่ดุร้ายเข้าแทงด้วยงาอันคล้ายสากซึ่งทวารพระนคร ร่างกาย รถ และกฤษสารตัวอื่นให้ย่อยยับได้ แต่ทว่างาอันมีชัยแม้แต่กำแพงเมืองอันเดียวกันนั้นก็ไม่อาจผลักดันความตายให้ถอยกลับ เมื่อปรบักษ์นั้นเข้าโจมตีบ้าง นายขมังธนูผู้สามารถยิงข้าศึกในสมรภูมิด้วยลูกศร แม้ข้าศึกจะอยู่ในระยะไกลและกำบังด้วยโล่ห์และเกราะอันทำขึ้นอย่างงามและแข็งแรง แต่เขาจะไม่สามารถยิงถูกข้าศึกเก่าแก่ — คือมรณะได้ สิงห์อาจระงับความสง่าผึ่งผายของกฤษสารได้โดยฝังเล็บอันคมลงบนกระพอง และโดยการแผดเสียงคำรามกึกก้อง มันอาจแทงหมู่ปรบักษ์และทำให้ตกใจกลัว แต่เมื่อเผชิญกับมรณะความหยิ่งผยองและกำลังวังชาก็แตกสลายกลายเป็นนอนหลับ พระราชาทรงลงทัณฑ์แก่ผู้กระทำผิดตามควรแก่โทษานุโทษ แต่ถ้ามัจจุราชทำผิดแก่พระราชาอย่างใหญ่หลวง พระราชาก็มิได้ดำริที่จะบังคับให้การลงโทษเป็นไปตามกฎหมาย ในทำนองเดียวกันพระราชาอาจทรงปราบริปูผู้กระทำผิดโดยใช้วิธีที่รู้จักกันดีทั่วไป คือการประณีประนอมและอย่างอื่น แต่มัจจุราชริปูผู้ร้ายกาจมีความทนงเพราะ

---

๑. มนุ — คนแรกที่เกิดในโลก — ปทานุกรม

มีความอาฆาตมาช้านานแล้ว จะปราบด้วยวิธีเช่นนั้นไม่ได้ อสรพิษกำลังโกรธขบกัดคน พิษร้ายจากเขี้ยวอันแหลมเผาร้อนเหมือนไฟที่คุโพลงน่ากลัวเหมือนหนึ่งถูกกระพือโหมด้วยความพิโรธ แต่เมื่อประสพกับมัจจุราช – ผู้ฉลาดในการทำร้าย สมควรจะถูกลงโทษ – พิษที่ขบก็ไม่มี ถ้าคนถูกอสรพิษขบกัดแม้จะร้ายแรงก็มีแพทย์รักษาพิษให้บรรเทาโดยใช้เครื่องรางและยา แต่มัจจุราชเป็นอสรพิษอันไม่รู้จักตาย มีพิษอันไม่รู้จักแก้ จะใช้เครื่องราง ยา และอื่น ๆ แก้ก็หาได้ไม่ ครุฑจะกวนที่อาศัยของฝูงปลาที่คนอง กระพือปีกตีน้ำในท้องทะเลให้หวั่นไหวคล้ายเสียงฟ้าร้องน่ากลัวแล้วโฉบลงจับนาคที่แยกเขี้ยว แต่ครุฑก็ไม่อาจประหารมัจจุราชในลักษณะโอ่อวดเช่นนั้นได้ โดยความว่องไวพยัคฆ์อาจตามจับมฤคในป่าที่ตกใจวิ่งหนี แล้วฟาดพื้นดินได้ง่ายดายด้วยกรงเล็บ เหมือนฟ้าฟาดอย่างทำเล่น แล้วดูดดื่มโลหิต แต่มันไม่มีความชำนาญที่จะทำอย่างนั้นได้กับมัจจุราช บางทีก็เป็นได้ว่ามฤคเมื่อเข้ามาถึงปากพยัคฆ์อันมีเขี้ยวใหญ่แล้ว ก็อาจหลุดรอดไปได้ แต่มีผู้ใดบ้างซึ่งได้ไปถึงปากมัจจุราชผู้มีเขี้ยวใหญ่เรียกชื่อว่าพยาธิ ชรา โศกะ จะรอดกลับมาได้ด้วยดี ยักษ์[๑] รูปร่างพิกลดุร้ายน่ากลัว จับมนุษย์ได้แล้วก็ดื่มดูดพละกำลัง และกินเอาซึ่งชีวิตด้วยมืออันกำยำ เมื่อถึงเวลาจะต้องสู้รบกับมัจจุราช มันก็หมดฤทธิ์ทรนง อาจารย์ผู้ชำนาญในมายาศาสตร์อาจปราบยักษ์ร้ายเหล่านั้น ผู้จะมาทำอันตรายแก่ผู้เป็นใหญ่ที่

๑. ในต้นฉบับภาษาอังกฤษว่า Demons (Grahas = คือคราห) จึงแปลว่ายักษ์

เคารพโดยใช้อำนาจตบะคำสาปและเครื่องสมุนไพร แต่สำหรับยักษ์—ที่มีนามว่ามัจจุ—ก็ไม่มีทางแก้ไขได้เลย นักเล่นกลผู้เชี่ยวชาญอาจแสดงกลมายาลวงตามหาชนในที่ชุมนุมใหญ่ก็ได้ แต่มัจจุยังมีฤทธิ์กว่า ตาของเขาจะไม่ถูกลวงด้วยกลมายาอย่างนั้นเลย บุคคลผู้ทรงวิทยาคุณมีเครื่องรางอันมีอำนาจขลังสามารถสกัดกั้นการแพร่พิษได้ และนายแพทย์ผู้ชำนาญสามารถระงับดับโรคร้ายของมนุษย์ได้ คนเหล่านั้นแม้ธันวันตะรี[๑] และผู้อื่นเช่นเขาบัดนี้ก็หายไปหมด ฉะนั้นหม่อมฉันจึงตกลงใจที่จะปฏิบัติธรรมะในป่า พวกวิทยาธรผู้มีอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ สามารถหายตัวหรือให้เห็นตัวก็ได้ อาจเหาะเหิรเดินอากาศและลงไปสู่ปฐพีก็ได้ แต่ถึงเช่นนั้นเมื่อเขาเผชิญกับมฤตยู เขาก็หมดฤทธิเดช พระจอมอมรเทพทรงขับไล่อสูรผู้ทนงศักดิ์ลงจากฟากฟ้า แล้วพระองค์เองกับทวยเทพผู้ทนงเหมือนกันก็ถูกพวกอสูรขับไล่บ้าง แม้กองทัพทั้งสองนี้ถ้ารวมกันก็จะเป็นกองทัพที่เข้มแข็งควรภูมิใจในการประจันบานกับข้าศึกใด ๆ แต่ก็ไม่อาจต่อสู้กับมฤตยูได้ หม่อมฉันทราบลักษณะอันเหี้ยมโหดของมฤตยู—ศัตรูของเราและการไม่มีทางยับยั้งเขาได้ดังนี้จึงไม่ปรารถนาครองชีวิตเยี่ยงคฤหัสถ์ หม่อมฉันมิได้จากไปเพราะ

---

๑. ในคราวกวนเกษียรสมุทรมีสิ่งที่เกิดขึ้นจากพิธีครั้งนั้น ๘ อย่าง คือ ๑. โค ชื่อสุรภี ซึ่งจะขอสิ่งใดก็สมปรารถนา ๒. เทพธิดาวารุณี ๓. ต้นปริชาติอันมีดอกหอมไปทั่วโลก ๔. นางอัปสรกัญญาจำนวนมาก ๕. จันทราซึ่งพระอิศวรทรงรับไปประดับเหนือพระโขนง ๖. พิษร้ายซึ่งพระอิศวรทรงรับดื่มเสียเองเพื่อมิให้ผลาญโลก ๗. น้ำอมฤตอันดื่มแล้วไม่ตาย สิ่งประสงค์ของการทำพิธี โดยมีบุรุษชื่อธันวันตะรีเป็นผู้เชิญเครื่องบูชา ๘. พระศรีนั่งบนดอกบัวเทพีแห่งโชคลาภ พระชายาของพระวิษณุ

ความโกรธเคือง หรือเพราะทรงเมตตาหม่อมฉันน้อยไป แต่หม่อมฉันปลงใจเพื่อปฏิบัติธรรมในอรัญญประเทศ"

พระราชาตรัสว่า "ถูกหวังอะไรในการดำรงชีวิตในพนาลัย ภัยแห่งมฤตยูจะแก้ไขไม่ได้หรือ หรือหวังอะไรที่ปฏิญญาบำเพ็ญพรต ในป่านั้น มฤตยูจะไม่เข้าไปถึงถูกหรือ พระฤษีผู้ปฏิบัติธรรมในป่าก็ไม่ได้ตายดอกหรือ วิถีชีวิตที่ถูกปรารถนาจะประพฤตินั้นทำได้ทุกแห่ง ฉะนั้นเห็นผลอะไรที่จะสละบ้านไปสู่อรัญญประเทศ"

พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า "มฤตยูย่อมไปสู่ผู้ที่อยู่บ้านและอยู่ป่าเช่นกัน – ข้อนี้ไม่มีสงสัย – ผู้สุจริตหรือทุจริตก็เหมือนกัน แต่ผู้สุจริตไม่มีเหตุที่จะละอายใจ และการได้ซึ่งธรรมะนั้นที่ไหนก็ไม่ง่ายเท่าในป่า – ข้อนี้แน่นอน ขอได้โปรดทรงพระดำริว่า กฤหาศน์เป็นที่ตั้งของความประมาทในการปฏิบัติศีลและธรรม การหลงรัก ราคะ กามตัณหา พยาบาท และทุกสิ่งที่ตรงกันข้ามกับธรรมะ ฉะนั้นการอยู่ในเคหะสถานจะมีโอกาสปฏิบัติธรรมะได้อย่างไร ฆราวาสมีมิจฉาชีพหลายอย่างกวนใจ การระวังดูแลทรัพย์ที่หามาได้ และการรักษาโภคภัณฑ์ทำให้วุ่นวายจิตใจ อันมีภัยพิบัติกำลังเกิดขึ้นหรือกำลังเข้ามาใกล้ เวลาไหนฆราวาสจึงจะมีเวลาสงบได้ ส่วนในป่านั้นเมื่อได้ละเลิกมิจฉาชีพ ปราศจากความกังวลอย่างใดในโลกียสมบัติแล้วบุคคลก็มีความโล่งสะดวก จะแสวงหาความสงบระงับได้ด้วยความพอใจ แล้วก็จะบรรลุถึงซึ่งความสุข ธรรมะและกิตติคุณ ชนทั้งหลาย

นั้นมิใช่ทรัพย์หรืออำนาจเป็นผู้รักษา แต่ธรรมะเป็นผู้รักษาต่างหาก ธรรมะดลบันดาลให้ได้ซึ่งบรมสุข หาใช่ทรัพย์ศฤงคารอันใหญ่หลวง ความตายทำให้สัตบุรุษยินดี เพราะผู้ที่สละชีวิตบำเพ็ญพรตแล้วย่อมไม่มีความหวั่นเกรงภัยใด ๆ ทั้งสิ้น อุปมาเหมือนความดีกับความชั่วอันมีลักษณะต่างกันเห็นได้ชัด และแยกขาดจากกันเพราะพฤติกรรมอันแตกต่างตามลักษณะ ข้อนี้ฉันใด ผลของความชั่วคือเภทภัย และผลของความดีคือความสุขก็ฉันนั้น

พระโพธิสัตว์ทรงชี้แจงแด่พระราชบิดาให้ทรงยินยอมอนุญาตด้วยประการฉะนี้ เมื่อได้รับพระราชานุมัติแล้วก็ทรงสละความบรมสุขอันโอพารสำหรับราชสกุลประดุจดังว่าเป็นหญ้าแห้ง แล้วเสด็จไปสู่ป่าบำเพ็ญความเพียรใต้ร่มไม้ เจริญฌานภาวนาจนแก่กล้าสามารถให้ปุถุชนเข้าถึงได้ แล้วก็เสด็จขึ้นสู่พรหมโลก

โดยประการฉะนี้ แม้ความมโหพารแห่งราชอิสสริยยศก็ไม่อาจขัดขวางทางไปสู่นิรทุกข์ สำหรับชนทั้งหลายผู้มีใจบังเกิดสังเวชแล้วพิจารณาเห็นดังนี้ บุคคลพึงอบรมตนให้ชินกับความสังเวช *เมื่อจะอธิบายให้ซาบซึ้งถึงมรณะ ควรกล่าวดังนี้ว่า “ความคิดเห็นว่าคนเราไม่ช้าก็ตายนั้นจะทำให้เกิดความสังเวช” ในทำนองเดียวกันเมื่อบรรยายให้ระลึกถึงความตายอยู่เสมอ และสอนถึงความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

ทั้งปวงพึงกล่าวว่า “สังขารทั้งหลายย่อมถึงซึ่งความสลาย” เมื่อเน้นถึงความไม่ยินดีในกามโลกพึงกล่าวว่า “ดังนั้นสรรพสิ่งที่มีรูป (นามรูป) จึงยึดถือมิได้แล้วกล่าวสรุปว่า “โลกนี้ช่วยใครก็มิได้ และไม่มีผู้อนุเคราะห์ด้วย” อนึ่งควรบรรยายว่า “โดยประการฉะนี้ การแสวงธรรมะในป่าย่อมเป็นการสะดวก แต่การอยู่ในพราวาสวิสัยย่อมแสวงหาธรรมะได้ยาก”

---

๓๓. เรื่องกระบือ

ขันติธรรมจะสมแก่ศัพท์ก็ต่อเมื่อมีโอกาสได้สำแดงซึ่งความอดทน หากไม่มีโอกาสสำแดงแล้วไซร้ ก็หาใช่ขันติไม่ โดยพิจารณาดังนี้ สัตบุรุษจึงพอใจแม้จะมีผู้ประทุษร้าย โดยเห็นเป็นผลได้ ความข้อนี้มีปรากฏดังจะแสดงต่อไป

กาลครั้งหนึ่งกล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์อุบัติเป็นกระบือ อาศัยอยู่ในป่า ร่างกายถมึงทึง เพราะเปื้อนโคลนตมทั่วตัว หนังดำเมี่ยมดุจคล้ายก้อนเมฆดำเคลื่อนที่ อย่างไรก็ดีแม้มีภาวะเป็นสัตว์ดิรัจฉาน มีอวิชชายากที่จะเข้าถึงซึ่งความรู้ในธรรมะ แต่กาสรโพธิสัตว์ก็ขวนขวายปฏิบัติธรรม เพราะมีความเข้าใจฝักใฝ่อยู่

ความกรุณาไม่เคยจากไปเพราะได้ผึกหัดมาช้านานจนประดุจดังว่ามีความรักหยั่งลึกในตัว แต่จะต้องพิจารณาอธิบายว่าอาจเป็นเพราะอำนาจของกรรมหรือของอุปนิสสัยที่กาสรมีนิสสัยเช่นนั้น และเพราะเหตุนี้พระบรมศาสดาจึงทรงแสดงถึงวิบากกรรมอันเร้นลับว่ายากนักที่จะเห็น เพราะถึงพระองค์จะมีความกรุณาอยู่ในกมลสันดาน ก็ยังถือกำเนิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน แต่ในภาวะเช่นนั้นก็ยังรู้เรื่องธรรมะ ถ้าไม่มีกรรม ภพต่าง ๆ ก็ไม่มี อันกุศลกรรมนั้นจะมีวิบากเป็นอกุศลหาได้ไม่ แต่อาจเป็นเพราะอกุศลกรรมส่วนเล็กน้อยที่บันดาลให้ถือกำเนิดในชาติต่ำบางครั้งบางชาติ ทั้ง ๆ ที่มีความรู้ซึ่งธรรมะ

ณ กาลนั้นมีดิงชัว ผู้รู้จักนิสัยของกระบือผันปรากฏนานมาแล้ว และทราบว่าความโกรธแค้นอาฆาตไม่มีในกาสรโพธิสัตว์ จึงชอบมารังแกรบกวนพระมหาสัตว์ โดยการกระทำร้ายด้วยวิธีต่าง ๆ มันคิดว่า "ข้าไม่ต้องกลัวอะไรจากเขา" อันว่าคนพาลนั้นชอบยิ่งนักที่จะทำร้ายดูหมิ่นบุคคลผู้อ่อนแอและมีความกรุณา แก่บุคคลดังกล่าวนั้น พาลชนจะรังแกด้วยอุบายวิธีที่เลวร้าย เพราะเขาไม่เห็นภัยอย่างใดที่จะมาจากทางนั้น แต่ถ้าเป็นบุคคลที่เขาสงสัยว่าจะมีภัยแต่เพียงเล็กน้อย เขาจะประพฤติอย่างสงบเสงี่ยม ความอุกอาจหยิ่งลำพองจะหายหมดณที่นั้น

ดังนั้นขณะที่กาสรโพธิสัตว์กำลังหลับสนิทหรือกำลังง่วงโงกอยู่ดิงพาลนั้นก็กระโดดขึ้นขี่หลัง บางทีมันจะปีนไต่ขึ้นทางหัวเหมือนเป็นต้นไม้แล้วกระโดดไกวระหว่างเขาทั้งสองหลายครั้ง บางคราวเมื่อกาสรกำลังหิว มันจะมายื่นกัดเล็มที่เท้า ขัดขวางการแทะเล็มหญ้า บางครั้งบ่อย ๆ มันจะเอาไม้ท่อนมาถูที่ขา เมื่อกาสรอยากจะอาบน้ำ มันก็ปีนป่ายขึ้นมาทางหัวแล้วเอามือปิดตา หรือบางทีเมื่อขึ้นหลังได้ ก็จะบังคับขับขี่ มือถือไม้ทำท่าเลียนแบบพระยายม[๑] กาสรโพธิสัตว์อดทนต่อการกระทำอันมิควรของดิงโดยไม่ขัดเคืองโกรธแค้น เห็นเป็นความยากลำบาก แต่กลับเห็นประหนึ่งคุณประโยชน์ อันนิสัยของพาลย่อมเดินห่างจากทางสัมมาปฏิบัติ ส่วนขันติเป็นคุณธรรมอย่างหนึ่งของสัตบุรุษ โดยได้อบรมจนชินในการปฏิบัติตามวิถีนั้นมาแล้ว ครั้งนั้น

๑. ภาพอย่างธรรมดา แสดงพระยมนั่งบนหลังกระบือ มือถือไม้เท้า — ศ.จ.แมกซ์มูลเลอร์

มียักษ์บางคนเห็นการรังแกพระมหาสัตว์เป็นการดูหมิ่น หรือบางที
อาจประสงค์จะทดลองอุปนิสัยพระมหาสัตว์ วันหนึ่งเมื่อลิงชั่วขัน
ขี่หลังกาสร ยักษ์จึงเข้าไปขวางทางพูดว่า “อย่าอดทนนักเลย ท่าน
เป็นทาสของลิงชั่วนั้นเพราะถูกซื้อมาหรือว่าเพราะเล่นเสี่ยการพนัน หรือ
ว่าท่านวิตกกลัวภัยอันตรายจากมัน หรือว่าท่านไม่รู้กำลังพลังของ
ตัวเอง จึงได้ยอมให้มันใช้เป็นสัตว์ขับขี่ แน่ทีเดียว, เพื่อน, เขาอัน
แหลมราวประดุจชิราวุธ กวัดแกว่งด้วยความเร็วยิ่งนัก อาจแทง
ทะลุเพชรหรือผ่าต้นไม้ใหญ่ให้เป็นเสี่ยงได้ เท้าเหล่านั้นของท่านถ้าเหยียบ
ย่ำด้วยพิโรธ ก็อาจเหยียบย่ำศิลาในบรรพตให้จมเหมือนเหยียบย่า
โคลน ตัวของท่านนี้ก็เหมือนศิลาแข็งแกร่งแน่นทึบ กล้ามเนื้ออันทรง
พละกำลังทำให้ตัวของท่านงดงาม โดยสภาวธรรม พละอำนาจของท่าน
ก็เป็นที่รู้จักดีในหมู่ผู้มีพลานุภาพ แม้สิ่งที่ยากที่จะเข้าใกล้ท่านได้
ฉะนั้นท่านจงขยี้มันเสียด้วยกีบโดยการออกพละกำลัง หรือไม่ก็ประหาร
ความเย่อหยิ่งยะโสของมันด้วยปลายเขาอันแหลมคม ทำไมท่านจึง
ยอมให้ลิงชั่วตัวร้ายนี้ข่มเหงรังแกต่าง ๆ ทำให้ท่านเจ็บปวดคล้ายกับ
ว่าท่านไม่มีอำนาจเสียเลย เห็นมีที่ไหนบ้างที่รักษาคนชั่วด้วยการ
ประพฤติดีแก่มัน เช่นโสรัจจะและเมตตา ยาที่จะรักษาผู้ทุจริตคือยา
ที่มีกลิ่นร้าย ร้อนและหยาบ ความเย่อหยิ่งยะโสจะหดหายเหมือนโรค
ที่เกิดจากเสมหะ[๑]

---

๑. ตำราแพทย์อินเดียแบ่งโรคเป็น ๓ ประเภทตามสมุฏฐานที่เกิดคือ ๑. เสมหะ (กผะ) ๒. ลม (วาตะ) ๓. หนอง (ปิตตะ) — ศ. จ. แมกซ์มุลเลอร์

กระบือโพธิสัตว์มองดูยักษ์แล้วกล่าวด้วยวาทะอ่อนละไมแสดงถึงความยึดมั่นในขันติธรรมว่า “แน่นอน ข้ารู้จักว่ามันเป็นผู้มีใจโฉดชอบความอยุติธรรม เพราะเหตุอันนี้จริง ๆ ข้าจึงอดกลั้นยอมมันการอดทนแก่ผู้ที่มีอำนาจมากกว่า ซึ่งตัวไม่อาจโต้ตอบได้ อย่างนี้เป็นขันติหรือ สำหรับสัตบุรุษผู้ตั้งมั่นในความสัตย์และสัมมาปฏิบัติจะมีอะไรเป็นการอดทน ฉะนั้นเราต้องอดทนต่อโทษซึ่งผู้อ่อนแอกระทำแก่เรา แม้เราจะมีอำนาจแก้แค้นตอบแทนได้ การอดทนต่อการทำร้ายโดยบุคคลดังกล่าวนี้ย่อมดีกว่าการเสียขันติ การถูกผู้ไม่มีพละอำนาจทำร้ายเป็นโอกาสดีที่สุดที่จะสำแดงซึ่งคุณธรรม ผู้บูชาคุณธรรมจะใช้กำลังในกรณีเช่นนั้น อันจะทำให้ความหนักแน่นแห่งจิตใจเสียไปเพื่อประโยชน์อะไร นอกจากนี้ โอกาสที่จะแสดงขันติ – คุณธรรมที่มีประโยชน์ใช้ได้เสมอ ยากที่จะหา ทั้งต้องอาศัยคนอื่นด้วย – มีเหตุผลอย่างใดที่จะต้องใช้โทสะในขณะเมื่อผู้อื่นมาเสนอโอกาสให้แล้ว, ถ้าข้าไม่ใช้ขันติแก่มัน ผู้ไม่สนใจที่ธรรมะของมันเลื่อมเสีย ผู้กระทำการคล้ายกับว่าชำระบาปของข้าให้บริสุทธิ์ – ใครเป็นผู้ไม่รู้จักคุณ ก็ตัวข้านั่นเอง”

ยักษ์กล่าว “ถ้างั้นท่านก็จะไม่พ้นมันข่มเหง ผู้ใดเล่าจะกำราบความประพฤติชั่วของคนพาลผู้ไม่รู้นับถือธรรมะ นอกจากผู้นั้นจะละวางขันติไว้เสียข้าง ๆ”

กระบือโพธิสัตว์กล่าวว่า “เป็นการมิสมควรแก่ผู้ปรารถนา

ความสุขที่จะใฝ่แสวงความสุข หรือป้องกันความทุกข์ด้วยการก่อความทุกข์ยากให้แก่ผู้อื่น ผลของการกระทำดังนั้นจะไม่ก่อให้บังเกิดความสุขได้ การเพียรอดทนไม่ย่นย่อนั้น แท้จริงก็เป็นการปราบโดยสั่งสอนเพื่อให้เกิดความสำนึก ถ้ามันไม่เข้าใจ ภายหลังมันก็คงจะไปทำร้ายผู้อื่นที่มีใจฉุนเฉียวแล้ว เขาจะระงับมันมิให้กระทำชั่วต่อไป เมื่อมันถูกเขาปราบเพราะทำร้ายเขาดังกล่าวแล้ว มันก็จะไม่กระทำสิ่งเหล่านั้นแก่ข้า เพราะว่าเมื่อมันได้รับโทษ มันก็คงไม่ประพฤติมิชอบดังนั้นต่อไป แล้วข้าก็จะพ้นการรังแกของมัน”

โดยวาทะดังนี้ ยักษ์มีความนับถือในสันโดษและปลาดใจ ออกอุทานว่า “ชอบแท้ กล่าวชอบแท้” แล้วยกศีรษะกระดิกหางขึ้นกล่าวยกย่องพระมหาสัตว์ด้วยสุนทรวาจาว่า “เป็นได้อย่างไรที่สัตว์ดิรัจฉานมีปฏิปทาถึงปานดังนี้ ท่านถึงซึ่งความนับถือในธรรมอย่างนี้ด้วยอาการอย่างไร โดยถือเอาซึ่งร่างสัตว์เพื่อหวังประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านนี้คงจะเป็นใครคนหนึ่งผู้บำเพ็ญพรตในป่าเป็นแน่”

เมื่อกล่าวสรรเสริญดังนี้แล้ว ยักษ์ได้ลากลงชั่วลงจากหลัง สอนมนตร์สวัสดีรักษาแก่มหิสโพธิสัตว์ แล้วอันตรธานไปจากที่นั้น

โดยประการฉะนี้ ขันติธรรมจะได้สมศัพท์ก็ต่อเมื่อมีโอกาสจะสำแดงความอดทน หากไม่เป็นดังนี้แล้วไซร้ ก็หาสมชื่อว่าขันติไม่ เมื่อพิจารณาเห็นดังนี้ สัตบุรุษย่อมพึงใจแม้แต่ถูกประทุษร้าย โดยเห็น

เป็นผลกำไรที่จะได้ * เมื่อบรรยายถึงขันติควรกล่าวถึงข้อนี้ด้วย และกล่าวต่อไปก็ได้ว่า "โดยนัยนี้พระโพธิสัตว์ แม้ในสภาพเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็ได้สำแดงความสงบระงับไม่หวั่นไหว หากเป็นมนุษย์หรือผู้ที่ตั้งอธิษฐานถือเพศอนาคาริกแล้วจะหย่อนในคุณธรรมข้อนี้ได้ไฉน ชาดกนี้ควรแสดงเมื่อสรรเสริญพระตถาคต และเมื่อแสดงถึงการสดับตรับฟังพระธรรมเทศนาด้วยโยนิโสมนสิการ.

---

* ดูเชิงอรรถเรื่องที่ ๑ หน้า ๑๑

๓๔. เรื่องนกหัวขวาน

อันว่าสัตบุรุษนั้น แม้จะถูกยั่วให้เกิดโทสะ ก็ไม่นำตนไปสู่ความชั่ว ข้อนี้อนุสาสน์ดังจะกล่าวต่อไป

กล่าวกันว่าพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นนกหัวขวานอาศัยอยู่ในป่ามีขนงามสีต่าง ๆ น่ารักผิดกว่านกอื่น แม้จะมีภาวะเช่นนั้น และโดยนิสัยประกอบด้วยกรุณา สกุณโพธิสัตว์มิได้หากินเยี่ยงนกทั้งหลายอันเป็นการบาปเพราะทำลายชีวิตสัตว์อื่น โดยอาศัยยอดใบอ่อนกับดอกอันมีกลิ่นหอมรสหวาน และผลไม้อันมีกลิ่นรสต่าง ๆ กัน สกุณโพธิสัตว์ได้ถือเอาเป็นอาหารตามความสันโดษ ความสนใจเพื่อประโยชน์ผู้อื่นด้วยการสั่งสอนศีลธรรมในโอกาสอันควร อนุเคราะห์ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากตามกำลัง และป้องกันผู้มีใจทรามมิให้กระทำมิชอบ เหล่านี้ปรากฏในสกุณโพธิสัตว์

โดยการพิทักษ์รักษาของพระมหาสัตว์ดังกล่าวแล้ว สัตว์ทั้งหลายในป่าภูมิภาคแถบนั้นจึงมีความเจริญเป็นสุข เพราะได้แล้วซึ่งอาจารย์ผู้เปรียบเหมือนญาติ แพทย์ และพระราชา ในลักษณะเดียวกัน เมื่อได้รับความคุ้มครองเพราะความกรุณาอันใหญ่ยิ่ง สัตว์ทั้งหลายก็มีความเจริญในคุณธรรมเท่าเทียมกับความคุ้มครองที่ได้รับ ทั้งได้สะสมคุณธรรมเพิ่มคุณสมบัติได้มากขึ้นอีกด้วย

ณ กาลวันหนึ่ง โดยนิสัยกรุณาส่งสารสัตว์สกุณโพธิสัตว์ได้ท่องเที่ยวไปในราวป่า ได้เห็นสิงห์ตัวหนึ่งนอนกลิ้งอยู่บนพื้นดิน ท่าที

มีอาการเจ็บปวดมากเหมือนดังว่าถูกธนูอาบยาพิษ ขนคอยุ่งเหยิง รุงรังเปรอะเปื้อนฝุ่น โดยความสงสารสกุณโพธิสัตว์จึงเข้าไปใกล้ถามว่า "ข้าแต่ท่านพญาสัตว์จตุบาท ท่านเป็นอะไรไป ข้าเห็นท่านมีอาการเจ็บมาก ท่านเจ็บครั้งนี้เป็นความอ่อนเพลียหมดกำลังเพราะได้หักโหมต่อสู้อย่างองอาจกับช้างกระมัง หรือว่าวิ่งไล่เนื้อเกินกำลังไป หรือว่าถูกพรานยิงด้วยธนู หรือว่ามีโรคภัยเกิดขึ้น ถ้าท่านพอบอกได้ โปรดแจ้งว่าท่านเจ็บป่วยอะไร หากข้าจะช่วยท่านได้อย่างไร โปรดบอกเถิด ถ้าบางทีข้ามีกำลังอันจะยังประโยชน์แก่มิตรได้ ท่านก็จะได้ประโยชน์อันนั้น และหายเจ็บป่วย"

สิงห์ตอบว่า "ท่านผู้ทรงธรรมยอดสกุณา การเจ็บป่วยของข้านั้น มิใช่หมดกำลังหรือเกิดโรคหรือถูกธนูพราน แต่เกิดเพราะเศษกระดูกติดในลำคอเหมือนปลายแหลมธนูแทงเจ็บปวดยิ่งนัก ข้าจะกลืนมันลงไปก็ไม่ได้ ขยอกก็ไม่ออก ณะนี้ถึงเวลาที่มิตรสหายจะช่วยแล้ว ถ้าท่านรู้จักวิธีทำให้ข้าหายเจ็บได้ ขอได้โปรดจัดการด้วย"

สกุณโพธิสัตว์มีปัญญาหลักแหลม ตริกตรองหาวิธีแก้มูลเหตุแห่งการเจ็บปวด หาไม้ได้ชิ้นหนึ่งใหญ่พอค้ำปากสิงห์ได้แล้วพูดว่า "จงอ้าปากให้กว้างที่สุดเท่าที่จะทำได้" เมื่อสิงห์ได้กระทำตามแล้ว โพธิสัตว์ก็เอาท่อนไม้เข้าขัดไว้ในระหว่างร่องฟันทั้งสองแถวแล้วก็ลอดตัวเข้าไปในลำคอ ใช้จะงอยปากคาบเศษกระดูกที่ขวางบักอยู่ทำให้เขยื้อนเสียก่อน แล้วก็จับถอนออกได้ ขณะที่ลอดออกมาได้ทำให้ท่อน

ไม้หลุดจากปากด้วย ไม่มีผู้รักษาบาดแผลคนใด แม้จะชำนาญและเฉลียวฉลาดในวิชา สามารถถอนวัตถุนั้นออกได้สำเร็จ มาตรว่าจะพยายามอย่างมาก แต่อาศัยบัญญาอันหลักแหลม สกุณโพธิสัตว์ก็สามารถถอนกระดูกออกได้ แม้จะไม่เคยผูกหัดเป็นวิชาชีพ แต่ทว่าเคยกระทำการสงเคราะห์ต่าง ๆ มาแล้วแต่ปางก่อนหลายร้อยชาติ ภายหลังที่ได้กระทำให้ความเจ็บปวดหายแล้ว พร้อมกับกระดูกที่หลุดถอน สกุณโพธิสัตว์มีความยินดีที่ได้สงเคราะห์เพื่อนสัตว์ให้พ้นทุกข์ทรมาน ไม่ยิ่งหย่อนกว่าสิงห์ดีใจที่หายเจ็บปวด ข้อนี้เป็นคุณสมบัติสำคัญของสัตบุรุษ อันสัตบุรุษนั้นเมื่อได้ทำให้ผู้อื่นมีความสุขหรือระงับความชั่ว แม้จะยากลำบาก ก็รู้สึกมีความปีติยินดียิ่งกว่าการที่ตนได้รับความเจริญอันง่ายดาย โดยประการฉะนี้ สกุณโพธิสัตว์เมื่อได้ช่วยสิงห์ให้พ้นทุกข์แล้วก็ปลื้มใจมาก เมื่อได้รับคำขอบคุณจากสิงห์แล้วก็อำลาไปตามสกุณวิสัย

ภายหลังกาลล่วงมา ขณะที่สกุณโพธิสัตว์แผ่ปีกอันงามบินหาอาหารอยู่นั้น ที่ไหน ๆ ก็ไม่มีอาหารควรบริโภค ความหิวก็บังเกิด ทำให้แข้งขาทุรนทุราย บัดนั้นได้เห็นสิงห์ที่เคยช่วยกำลังกัดกินซากกวางที่ฆ่าสด ๆ ปาก เล็บ และชายขนคอตอนล่างชุ่มด้วยเลือดกวาง ดูคล้ายกับเศษก้อนเมฆในฤดูใบไม้ร่วงจมอยู่ในแสงตะวันจวนพลบ แม้จะเคยเป็นผู้มีอุปการคุณ สกุณโพธิสัตว์ก็ไม่กล้าออกปากขออันเป็นสิ่งที่แสลงหู ถึงแม้จะฉลาดในการพูด แต่ความอายบังคับให้นิ่งชั่วขณะ

หนึ่ง แม้ถึงกระนั้นเพราะความอยาก สกุณโพธิสัตว์ก็เดินไปเดินมา ด้วยกิริยากระดากให้สิงห์แลเห็น แต่สิงห์แม้จะเห็นก็มิได้เชื้อเชิญให้บริโภค เหมือนเมล็ดพืชที่หว่านบนหิน หรือน้ำมนต์ที่ราดบนเถ้าถ่านที่ดับมอดแล้ว มีลักษณะฉันใด การอำนวยประโยชน์ที่มีผลแก่อกตัญญูบุคคลหรือดอกอ้อวิทุละ ก็มีลักษณะฉันนั้น โพธิสัตว์คิดในใจว่า แน่ทีเดียว เขาคงจำเราไม่ได้ จึงเข้าไปในระยะใกล้โดยเชื่อใจและออกปากขอโดยกล่าวสดุดีตามลักษณะของผู้ภิกขาจาร

"ข้าแต่ท่านพญาจตุบาท ผู้ดำรงชีพด้วยความว่องไวสามารถขอความเจริญจงมีแก่ท่าน ขอท่านจงให้เกียรติแก่ผู้ภิกขาจารผู้เป็นเครื่องมือของท่านสำหรับสะสมเกียรติและบุญ" แต่สิงห์ไม่สนใจในคำสรรเสริญ เพราะไม่เคยพบคุ้นเคยกับวัตรจริยาของอารยชน เพราะอุปนิสัยเคยแต่ความโหดร้ายและความเห็นแก่ตัว ชายตามองโพธิสัตว์ราวกับจะใคร่เผาผลาญเสียให้ไหม้มอดด้วยเพลิงแห่งความโกรธที่มาจากดวงตาอันวาวเป็นไฟ พลางพูดว่า

"พอที, แกยังไม่พอใจอีกหรือที่ยังมีชีวิตอยู่หลังจากที่ได้เข้าปากสัตว์อย่างข้า ผู้ฆ่ากวางกินสด ๆ ผู้ไม่รู้จักความกรุณาสงสารเยี่ยงมนุษย์ นี่เจ้าจะวิวาทกับข้าหรือที่มากวนขอเช่นนี้ เจ้าเบื่อชีวิตหรืออย่างไร เห็นจะอยากไปอยู่ภพหน้ากระมัง"

คำตอบปฏิเสธและก้าวร้าวดังนี้กระทำให้สกุณโพธิสัตว์ละอายใจ จึงบินขึ้นสู่อากาศทันที แสดงให้สิงห์รู้ว่าเป็นนกด้วยการกางปีกแล้วก็

ไปตามทาง

ณ กาลนั้นเทพดาผู้สถิตอยู่ในป่ามีความพิโรธ การที่สิงห์แสดงกิริยาหรืออาจจะทดลองความหนักแน่นในคุณธรรมของโพธิสัตว์ว่าจะมีมากน้อยเท่าใด จึงเหาะขึ้นไปในอากาศกล่าวกับสกุณโพธิสัตว์ว่า "ดูก่อน สกุณผู้ประเสริฐ เหตุใดท่านจึงยอมให้สิงห์โฉดนั้นทำแก่ท่าน ท่านผู้มีบุญคุณแก่มัน แม้ไม่มีอำนาจจะแก้แค้น มีประโยชน์อย่างใดที่ไม่สนใจในผู้อกตัญญูในลักษณะเช่นนี้ มันมีพละกำลังอันเข้มแข็งก็จริง แต่ทว่าท่านก็อาจสามารถทำให้มันตามอดได้โดยการโจมจิกลูกตามันโดยฉับพลัน และอาจจิกเนื้ออาหารของมันที่คาฟันก็ได้ ทำไมท่านจึงยอมทนให้มันดูถูก"

พระมหาสัตว์ขณะนั้น แม้จะถูกสิงห์ดูถูกชวนวิวาท และถูกอรัญญเทพยั่วให้เกิดโทสะ ก็ได้แสดงอุปนิสัยอันวิเศษตอบว่า "พอที พอแล้วเท่าที่พูด วินี้ข้าจะไม่ทำตาม สัตบุรุษทั้งหลายสงเคราะห์ผู้ประสพทุกข์ด้วยความกรุณาสงสาร มิใช่ด้วยหวังจะได้ลาภผล และมิได้สนใจว่าผู้ที่รับอุปการะนั้นจะรู้อุปการะคุณหรือไม่ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะมีข้อแค้นเคืองเพราะโอกาสใด ความอกตัญญูไม่ส่งผลอย่างอื่นนอกจากหลอกลวงผู้อกตัญญู ผู้ปรารถนาประโยชน์ตอบแทน ใครบ้างจะทำคุณเป็นครั้งที่สองแก่ผู้อกตัญญูนั้น สำหรับผู้ทำคุณนั้น เขาย่อมได้บุญและผลานิสงส์เนื่องจากการข่มตนเองในชาตินี้น้ำ และในชาตินี้ก็จะได้ชื่อเสียงปรากฏ อีกประการหนึ่ง ถ้า

การทำคุณนั้นกระทำเพื่อออบรมสั่งสมาปฏิบัติแล้ว ไฉนในภายหลังจะเสียใจใยเล่า แต่ถ้าทำบุญโดยหวังประโยชน์ตอบแทนแล้ว ก็เท่ากับการกู้หนี้ยืมสิน หาใช่การทำคุณไม่ ผู้ใดเตรียมทำร้ายเพราะเพื่อนบ้านไม่รู้จักคุณ ผู้นั้นแท้จริงในชั้นต้นก็ได้ชื่อเสียงเพราะการทำคุณ แต่ต่อมาก็จะประพฤติเยี่ยงลักษณะช้าง ถ้าเพื่อนบ้านของข้าใจอ่อนไม่หนักแน่น ไม่รู้จักการตอบแทนบุญคุณ เขาผู้นั้นย่อมไม่ได้ซึ่งคุณธรรมอันผ่องใสแนบแน่นอยู่ภายใน เพราะเหตุดังกล่าวข้างต้น ผู้มีชีวิตจะควรทำลายคุณงามความดีของตนเพื่อเหตุดังฤๅ แต่ในกรณีนี้ดูเหมือนจะมีเหตุสมควรอยู่บ้าง กล่าวคือผู้ที่มีหัวใจไม่รู้สึกเร้าให้เกิดไมตรีจิต เมื่อมีลัทบุรุษกระทำอุปการะ บุคคลเช่นนั้นควรจะปล่อยไปโดยดี ปราศจากความหยาบช้าและโกรธแค้น”

เทพดาได้สดับธรรมิกถาดังนี้ก็มีความปีติยินดียิ่งนัก กล่าวสรรเสริญสกุณโพธิสัตว์และถามอุทานว่า “กล่าวชอบแท้ แท้จริงท่านเป็นฤษี ปราศจากกังวลในการมุ่นชมวดเกษาและการครองผ้าทำด้วยเปลือกไม้ ท่านเป็นนักพรตผู้ศักดิ์สิทธิ์รู้อนาคต การเป็นมุนีมิใช่อยู่ที่เครื่องนุ่งห่ม ผู้มีธรรมะเป็นอาภรณ์ประดับนั่นแลเป็นมุนีที่แท้จริงฉะนั้น”

กล่าวยกย่องสดุดีดังนี้แล้ว เทพดาก็อันตรธานจากที่นั้น

มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ